

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ЦК КП УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

У К Р А І Н С Ь К И Й
І С Т О Р И Ч Н И Й
Ж У Р Н А Л

№ 2

ВЕРЕСЕНЬ — ЖОВТЕНЬ

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Ф. П. ШЕВЧЕНКО (відповідальний редактор), *І. Л. БУТИЧ*,
І. О. ГУРЖИЙ, *М. Р. ДОНІЙ*, *В. А. ЖЕБОКРИЦЬКИЙ*,
П. М. КАЛЕНИЧЕНКО (заст. відповідального редактора),
С. М. КОРОЛІВСЬКИЙ, *І. П. КРИП'ЯКЕВИЧ*, *П. А. ЛАВ-*
РОВ, *Г. М. МУЛТИХ* (заст. відповідального редактора),
В. М. САМОФАЛОВ, *Г. М. ШЕВЧУК* (відповідальний
секретар).

Адреса редакції: Київ, Бульвар Шевченка, 14.

Телефон 4-53-43

Український історический журнал № 2

(На українском языке)

Технічний редактор *В. Є. Склярова*

Коректори *Н. М. Антоненко*, *В. М. Левіна*.

БФ 15 452. Зам. № 2376. Вид. № 394. Тираж 5000. Формат паперу 70×108¹/₁₆.
Друкарськ. аркушів 14. Обл.-видавн. аркушів 16,56. Паперових аркушів 5,125. Здано до
набору 11. XI 1957 р. Підписано до друку 27. XII 1957 р.

Друкарня Видавництва АН УРСР, Київ, вул. Рєпіна, 2.

СТАТТІ

А. В. ЛИХОЛАТ

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ — ОРГАНІЗАТОР ПЕРЕМОГИ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА УКРАЇНІ

Соціалістична революція в Росії була неминучим результатом розвитку всієї світової системи капіталізму, закономірним наслідком внутрішнього розвитку країни, яка виявилась найбільш слабкою ланкою в системі імперіалізму. Соціалістична революція була результатом загальної боротьби народів нашої країни під керівництвом Комуністичної партії за своє соціальне і національне визволення.

Україна — складова частина Російської держави, один з найбільш розвинутих її районів — була підготовлена до соціалістичної революції всім ходом свого розвитку. На Україні діяли загальні закономірності соціалістичної революції. Проте єдиний закономірний революційний процес мав тут і деякі особливості. Своєрідність політичного становища на Україні після перемоги Лютневої революції полягала, насамперед, в тому, що тут розгорнувся могутній національно-визвольний рух, який намагались використати українська буржуазія та її націоналістичні партії для відриву України від революційної Росії і встановлення неподільного класового панування.

Вождь революції В. І. Ленін і Комуністична партія надавали великого значення розкріпаченню пригноблених царизмом народів, найважливіше ставились до національно-визвольної боротьби українського народу, глибоко співчуваючи цій боротьбі, підтримуючи її і в той же час викриваючи гнобительську політику Тимчасового уряду щодо України. Свідченням цього може бути ряд виступів В. І. Леніна з українського питання. «Ні один демократ,— писав В. І. Ленін 15 (28) червня 1917 р.,— не може також заперечувати *права* України на вільне відокремлення від Росії: якраз беззастережне визнання цього права одно тільки й дає можливість агітувати за вільний союз українців і великоросів, за *добровільне* з'єднання в одну державу двох народів... таких близьких і мовою, і місцем проживання, і характером, і історією»¹.

Поряд з цим В. І. Ленін закликав трудящих Росії і України не довіряти ні в чому і ні на хвилину російській і українській буржуазії та їх партіям, сам показував зразок того, як треба викривати антинародну суть угодовських партій — меншовиків, есерів, а також українських та інших буржуазно-націоналістичних партій, які прикривали захист інтересів буржуазії лозунгами «демократії», «національного визволення», «національної єдності» і т. п.

Українські буржуазні і дрібнобуржуазні націоналістичні партії (українські соціалісти-федералісти, соціалісти-самостійники, українські

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 25, стор. 70—71.

есери, українські соціал-демократи і ін.), спекулюючи лозунгами національного визволення, застосовуючи соціальну демагогію, а також шляхом пропаганди націоналістичних лозунгів «безкласовості» і «безбуржуазності» української нації, намагались розколоти єдиний фронт класової боротьби робітників і селян України і Росії і повести за собою широкі маси трудящих.

З метою укріплення свого політичного впливу українські націоналісти 4 березня 1917 р.¹ створили в Києві Центральну раду, яка за їх планами повинна була стати «загальнонаціональним» представницьким органом, а в дійсності була виразником і захисником інтересів української міської і сільської буржуазії і поміщиків, що обуржуазились.

За своїм соціальним складом і напрямом політики Центральна рада була антинародним органом, однотипним з Тимчасовим урядом. Незважаючи на деякі розходження з Тимчасовим урядом з питань автономії України, організації національних військових частин та деякими іншими, Центральна рада і органи Тимчасового уряду на Україні являли собою єдиний контрреволюційний табір боротьби проти революції, що протистояв Радам робітничих, солдатських і селянських депутатів.

Головною соціальною опорою Центральної ради були численні верстви українського куркульства, міська буржуазія і українська буржуазна інтелігенція. Представники Центральної ради і українських націоналістичних партій з гарячковою поспішністю створювали на місцях куркульські «селянські спілки», «просвіти», кооперативні організації, збройні загони «вільних козаків» з куркулів, колишніх царських офіцерів і чиновників, спеціальні українські частини в армії і т. д.

Діяльність націоналістичної контрреволюції набагато утруднювала розвиток соціалістичної революції на Україні. Більшовицьким організаціям на Україні доводилось вести боротьбу проти сил не тільки російської, а й місцевої буржуазно-націоналістичної контрреволюції. Труднощі боротьби з багатьма ворогами революції на Україні збільшувалися нечисленністю партійних організацій, які в роки війни зазнавали частих розгромів і жорстоких переслідувань з боку царизму. Після виходу з підпілля самостійні більшовицькі організації були в Києві, Харкові, Катеринославі, Вінниці, Луганську, Макіївці, Горлівці та деяких інших містах Донбасу. У ряді міст і робітничих селищ були тільки невеликі більшовицькі групи. В таких містах, як Одеса, Миколаїв, Херсон, Полтава, Юзівка (тепер Сталіно), а також в деяких інших місцевостях існували об'єднані з меншовиками організації. Це пояснювалось в більшості випадків політичною і теоретичною незрілістю більшовиків (головним чином їх керівників) цих міст, хоч вони (більшовики) і намагались проводити в об'єднаних організаціях свою самостійну лінію.

Партійна робота на Україні ускладнювалась і тим, що тут не було крайового центра, який спрямовував би роботу всіх партійних організацій краю і керував нею. Об'єднаним у загальноукраїнському масштабі націоналістичним партіям і організаціям протистояли слабо зв'язані між собою більшовицькі організації.

Та, незважаючи на значні труднощі, більшовицькі організації з перших днів Лютневої буржуазно-демократичної революції розгорнули багатогранну і активну організаторську та політичну роботу в масах. Одразу ж після революції у великих містах України відбулися перші легальні збори більшовиків, на яких були обрані партійні комітети і визначені першочергові завдання комуністів. Так, в ніч з 3 на 4 березня

¹ Всі дати до 14 лютого 1918 р. подаються за старим стилем.

відбулися перші легальні збори більшовиків Харкова¹, на яких були обговорені питання роботи в нових умовах: про поточний момент, про Ради робітничих депутатів, про бойові дружини, про роботу серед солдатів і ін. Збори обрали міський комітет партії, до складу якого увійшли А. Ємельянов-Сурик, Є. Тиняков, А. Скороход, М. Данилевський і ін.

5 березня відбулася конференція більшовиків Катеринослава з участю представників більшовицьких організацій Донбасу².

На перших легальних зборах київської більшовицької організації, які відбулися 6 березня 1917 р., було обговорено звіт підпільного комітету, поточний момент та інші питання³.

В перші дні після революції у великих містах були створені районні комітети партії і низові осередки на підприємствах, що мали велике значення для поліпшення політичної роботи в масах. Новообрані партійні комітети залучали в партію передових робітників і солдатів, створювали більшовицькі осередки на підприємствах і у військових частинах, організували партійні клуби, бібліотеки, допомагали оформляти партійні організації у повітових містах, робітничих селищах і селах.

Особливо велику увагу більшовики приділяли створенню більшовицької преси і розповсюдженню партійних видань. У березні 1917 р. почали виходити більшовицькі газети «Пролетарій» (Харків), «Голос социал-демократа» (Київ), у квітні — «Звезда» (Катеринослав), на початку червня — «Донецкий пролетарій» (Луганськ). До роботи у редакціях цих газет були залучені кращі партійні сили. У склад редколегії газети «Голос социал-демократа» входили: колишній співробітник «Правды» (в 1912—1914 рр.) Н. Лебедев, стійкий лєнінець М. Савельєв (Петров); в редакції газети «Звезда» працювали М. Копилов, С. Гопнер, пізніше В. Ватін (Бистрянський). Головним редактором «Донецкого пролетарія» був К. Є. Ворошилов. Більшовицькі газети завойовували все більший авторитет серед трудящих мас.

Більшовики проводили роботу по організації і згуртуванню трудящих — керували створенням і зміцненням профспілок, фабзавкомів, Рад, збройних сил революції. Вони очолювали всенародний рух за мир, боротьбу робітничого класу за здійснення 8-годинного робочого дня, вели революційну роботу на селі, у військових частинах тощо. В листівках, газетах, у виступах на мітингах і зборах більшовики роз'яснювали масам суть подій, що відбувалися, викривали контрреволюційну природу Тимчасового уряду, зраду меншовиків і есерів, націоналізм українських буржуазних і дрібнобуржуазних партій.

В ході цієї багатогранної плодотворної роботи більшовицькі організації України, як і вся партія, нагромаджували величезний досвід боротьби за поглиблення і дальший розвиток революції. Цей досвід допомагав їм знаходити правильні відповіді на питання, що їх висувало життя. Однак в перший період після переходу партії на легальне становище партійні організації України, як і інших місць нашої країни, послаблені репресіями царського уряду, нечисленні за своїм складом, допускали в ряді випадків хитання і невпевненість у керівництві революційною боротьбою трудящих мас. Ці хитання були породжені об'єктивними причинами — тим крутим поворотом в житті країни, який відбувся після повалення самодержавства.

¹ Газ. «Пролетарій» (орган Харківського комітету РСДРП) від 14 березня 1917 р.

² Зб. документів «Октябрь в Екатеринбургѣ», Дніпропетровськ, 1957, стор. 35—42; С. І. Гопнер, «Від березня 1917 р. до березня 1918 р.», див. «Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні», К., 1957, стор. 219.

³ Зб. «Борьба за власть Советов на Киевщине (март 1917—февраль 1918)», К., 1957, стор. 7—8.

Опортуністи, які знаходилися в рядах українських більшовицьких організацій, доводили, що в Росії, в тому числі і на Україні, ще не визріли умови для соціалістичної революції. Вони стояли на позиції умовної підтримки Тимчасового уряду, на позиції «революційного оборонства» і т. д. Ці опортуністичні настанови знайшли своє відображення у «платформі» київської організації РСДРП(б), прийнятої під тиском групи Г. Пятакова 6 квітня 1917 р. «Платформа» виходила з помилкової настанови про те, що «розвиток продуктивних сил і соціальна міць пролетаріату не досягли того рівня, при якому робітничий клас може здійснити соціалістичний переворот»¹.

Г. Пятаков, Є. Бош і деякі інші партійні працівники України стояли на антиленінських позиціях щодо національного питання, заперечували право націй на самовизначення, ігнорували національне питання. Це утруднювало боротьбу більшовиків за звільнення трудящих мас з-під впливу буржуазно-націоналістичних партій.

Деякі опортуністично настроєні члени партії — Є. Лугановський з Харкові, Епштейн в Катеринославі, І. Крейсберг в Києві і інші вимагали об'єднання з меншовиками. Особливу активність щодо об'єднання проявляли самі меншовики, намагаючись цим ліквідувати більшовицьку партію — єдину силу, здатну привести пролетаріат і трудяще селянство до повалення капіталістичного рабства. В. І. Ленін і партія розгадали маневр меншовиків. Ще до повернення з-за кордону В. І. Ленін у листі до О. Коллонтай від 17 березня 1917 р. писав:

«По-моєму, головне тепер — не дати себе заплутати в дурні «об'єднанчі» спроби з соціал-патріотами (або, ще небезпечніше, з тими, що вагаються, на зразок Троцького і К²) і продовжували роботу *своєю* партією в послідовно-інтернаціональному дусі»².

Завдяки пильності В. І. Леніна і всієї партії, об'єднанчі настрої окремих членів партії не набрали поширення в партійних організаціях, у тому числі і в парторганізаціях України.

У складних умовах, які створилися в країні в результаті двовладдя, в обстановці невпевненості і хитань з боку частини членів більшовицької партії, активізації буржуазних і дрібнобуржуазних партій необхідно було чітко визначити перспективи дальшого розвитку революції, намітити нову стратегію і тактику революційної боротьби. Це складне завдання виконав В. І. Ленін у своїх знаменитих Квітневих тезах. Зважаючи на особливості конкретної історичної обстановки в Росії, В. І. Ленін накреслив геніальний план переходу від буржуазно-демократичної революції до революції соціалістичної.

Квітневі тези В. І. Леніна зустріли схвалення і підтримку з боку більшості партійних організацій України. Проти тез виступили тільки невеликі групи опортуністів. Так, наприклад, резолюцію про неприйнятність Квітневих тез ухвалив Київський міський комітет партії більшістю в сім голосів проти чотирьох. Проти тез виступили Г. Пятаков, Є. Бош, О. Горвіц, І. Крейсберг і ін. З підтримкою ленінських тез рішуче виступав М. Савельєв. Завдяки твердій позиції прибічників В. І. Леніна, загальні збори комуністів міста не погодились з рішенням комітету і поставили вимогу опублікувати його в газеті та обговорити на спеціальних зборах³.

VII (Квітнева) Всеросійська конференція згуртувала партію навко-

¹ Газ. «Голос социал-демократа» (орган Київського комітету РСДРП(б)) від 9 квітня 1917 р.

² В. І. Ленін, Твори, т. 35, стор. 241.

³ Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 51, оп. 1, спр. 1, арк. 11.

ло тез В. І. Леніна, визначила курс на переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну. Рішення конференції були одностайно схвалені всіма партійними організаціями країни, в тому числі і України.

Керуючись історичними рішеннями Квітневої конференції, більшовицькі організації створювали і розширювали свої фракції у Радах і профспілках, зміцнювали свій вплив у фабрично-заводських комітетах, спрямовували їх діяльність. Особливо великим впливом користувались більшовики України серед металістів і шахтарів. Секретарем обласного бюро профспілки металістів Донецько-Криворізького басейну в червні 1917 р. був обраний Артем (Ф. А. Сергеев). У Києві спілкою металістів, яка налічувала влітку 1917 р. 8 тис. членів, керував більшовик Є. Горбачов.

Професійні спілки і фабрично-заводські комітети, якими керували більшовики, революційним шляхом встановлювали 8-годинний робочий день, добивалися збільшення заробітної плати, поліпшення продовольчого постачання, встановлення контролю над виробництвом. На «Арсеналі» 8-годинний робочий день, розповідає в своїх спогадах Є. Г. Чайковський, було встановлено під тиском робітників ще 27 березня¹.

Важливу роль в революційній мобілізації мас відіграла більшовицька преса. Більшовицькі комітети крім газет видавали і розповсюджували листівки, брошури, проводили в редакціях наради представників місцевих організацій, збирали інформацію про становище на фабриках, заводах, в селах і т. д. В більшовицьких газетах України значне місце займали матеріали, що передруковувалися з «Правди», систематично публікувалися статті й виступи В. І. Леніна.

Багато уваги партійні організації приділяли роботі по створенню збройних сил пролетарської революції — Червоної Гвардії. В Києві у липні 1917 р. існувало уже 15 робітничих дружин, в складі яких налічувалося до 2 тис. озброєних робітників², а в жовтні — вже 5 тис. червоногвардійців³. Активними організаторами червоногвардійських загонів у Києві були А. Іванов, А. Сівцов, В. Довнар-Запольський і інші, в Харкові — А. Рухимович, М. Данілевський, М. Руднев, П. Кін та ін. У серпні 1917 р. Червона Гвардія Харкова, за повідомленням одного з колишніх командирів червоногвардійських загонів Ф. З. Мишайленка, налічувала в своєму складі близько 2 тис. чоловік⁴. Численні загони Червоної Гвардії були в Катеринославі, особливо на Брянському, Трубному і інших заводах. Для керівництва цими загонами було створено чотири районні штаби і міський (головний) штаб Червоної Гвардії, якими керували М. Бондарев, М. Потапов, М. Переславський і ін⁵. В Одесі у вересні 1917 р. загони Червоної Гвардії налічували понад 2 тис. чоловік⁶. Червоногвардійські загони більшовики створювали на промислових підприємствах, у повітових центрах і навіть в окремих селах. Успішно йшла організація Червоної Гвардії в Донбасі, особливо в Луганську, Горлівці і інших містах.

Партійні організації України велику увагу приділяли роботі серед солдатів у гарнізонах, а також у військових частинах Південно-Західного і Румунського фронтів. Найбільш успішно проводилась робота біль-

¹ Зб. спогадів «Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні», стор. 95.

² Журн. «Красная летопись», № 1, 1926, стор. 25.

³ Газ. «Последние новости» (Київ) від 25 жовтня 1917 р.

⁴ Ф. З. Мишайленко, 3 гв'язівкою в руках, див. зб. «Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні», стор. 165.

⁵ М. І. Потапов, Червона гвардія Катеринослава, див. там же, стор. 259.

⁶ Журн. «Красный архив», № 5 (84), 1937, стор. 99.

шовиків у гарнізонах Києва, Харкова, Катеринослава, Луганська, а також у підрозділах 2-го гвардійського корпусу, що перебував у Волинській губернії. За прикладом Петрограда і Москви більшовицькі комітети Харкова, Києва і інших великих міст України створили військові організації. Харківською військовою організацією керували М. Руднев, С. Петриковський (Петренко), М. Глаголев і інші, київською — Л. Пятаков, А. Сівцов. Військова організація при Київському комітеті партії, що налічувала в своєму складі понад тисячу чоловік, підтримувала тісний зв'язок з військовим бюро ЦК РСДРП(б) і з більшовицькими комітетами частин Південно-Західного фронту. Катеринославський комітет організував випуск спеціальної газети «Солдатская жизнь».

В результаті більшовицької агітації і розповсюдження партійних видань серед солдатів процес більшовізації військових частин відбувався прискореним темпом. У Київському гарнізоні раніше од усіх на сторону революції стали солдати 3-го авіапарку, де активну роботу проводили М. Новиков, М. Богданов, С. Кутузов, С. Бондаренко, І. Кудрін, С. Шаталов. За більшовиками йшли також солдати 5-го авіапарку, понтонного і саперного батальйонів, артилерійського дивізіону, 147-ї і 148-ї воронезьких дружин. Надійною опорою харківських більшовиків був 30-й піхотний полк, в якому енергійну роботу проводив офіцер-більшовик М. Руднев (він був головою полкового комітету), 32-й піхотний полк та інші частини.

Більшовицькі організації України, керуючись вказівками В. І. Леніна, ЦК РСДРП(б), проводили роботу на селі. У села посилались агітатори, які розповсюджували більшовицькі газети, листівки і т. п. В ряді сіл, в першу чергу поблизу промислових центрів, створювались більшовицькі осередки. Важливу роль у роз'ясненні земельної політики партії відігравали солдати-фронтовики.

Під впливом більшовицької агітації уже навесні 1917 р. значна частина селян включилась у революційну боротьбу проти Тимчасового уряду і його місцевих органів, за ліквідацію поміщицького землеволодіння. Селяни все частіше захоплювали поміщицькі землі і реманент, вимагали зменшення орендної плати, ліквідації інших пережитків кріпосництва. За даними управління міліції міністерства внутрішніх справ Тимчасового уряду, на Україні була зареєстрована така кількість селянських виступів (захвати поміщицької землі і ін.)¹: березень — 4, квітень — 18, травень — 55, червень — 86, липень — 213, серпень — 119, вересень — 114.

Одночасно з боротьбою селян проти поміщиків батраки і бідніші селяни в ряді місць виступали проти куркулів, особливо проти столипінських хуторян, які зосредили в своїх руках величезну кількість землі.

Розгортання класової боротьби на селі зміцнювало позиції більшовицької партії в країні, було одним з найважливіших факторів переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну.

Однак це був тільки початок роботи по завоюванню трудящого селянства на сторону більшовицької партії. В цілому вплив більшовицьких організацій України на селянські маси був ще незначним, більшість селян ще довіряла угодовцям. Головною перешкодою у поширенні більшовицького впливу на селі була гостра нестача партійних кадрів.

Велике значення для революційної мобілізації мас на Україні мало правильне вирішення партією національного питання, боротьба більшовиків проти великодержавного шовінізму Тимчасового уряду і націоналізму Центральної ради та її партій. Переборюючи помилки окремих

¹ «Крестьянское движение в 1917 году». М.—Л., див. додаток.

працівників з національного питання, більшовицькі організації боролись за ізоляцію українських буржуазних націоналістів, за згуртування трудящих під прапором інтернаціоналізму, вони були справжніми керівниками масового руху українських трудящих мас за ліквідацію національного гніту, за перетворення в життя ленінської програми з національного питання.

Зростання впливу більшовицької партії в масах наочно проявилось в червневих демонстраціях у країні, які відбувалися в дні роботи I Всеросійського з'їзду Рад під лозунгами «Вся влада Радам!», «Геть 10 міністрів-капіталістів!», «Геть війну!» і ін.

З величезним успіхом відбулися червневі демонстрації у Києві, Харкові та в більшості міст Донбасу. У Катеринославі демонстрація відбулася 2 липня: «Всі крупні заводи вийшли під нашими лозунгами, — повідомляла більшовицька газета «Звезда». — Починаючи з 9-ї години ранку проспект був залитий морем прапорів. Один за другим проходили Брянський, Трубний і заводи Задніпров'я. Струнками рядами, вишикуваними по-військовому, пройшла робоча Червона Гвардія»¹.

Зростання революційних подій в країні примусило Тимчасовий уряд шукати угоди з Центральною радою, щоб заручитися її підтримкою у боротьбі проти народних мас, за встановлення єдиновладдя буржуазії. В результаті переговорів між представниками Центральної ради і міністрами Тимчасового уряду Керенським, Терещенком і Церетелі, які приїздили до Києва, в кінці червня було підписано угоду, за якою Генеральний секретаріат Центральної ради було затверджено як «вищий орган управління крайовими справами на Україні». В свою чергу, Центральна рада заявила про відмову від вимоги автономії України до скликання Всеросійських Установчих зборів і зобов'язалась слухняно виконувати всі вказівки Тимчасового уряду.

Одержавши підтримку есеро-меншовицької більшості I Всеросійського з'їзду Рад, зміцнивши союз з націоналістичною контрреволюцією, Тимчасовий уряд розпочав наступ на фронті. Цей наступ ганебно провалився. Повідомлення про невдалий наступ викликало революційне обурення мас, яке вилилося в стихійну збройну демонстрацію 3—5 липня в Петрограді. Незважаючи на мирний характер демонстрації, Тимчасовий уряд розстріляв її і розпочав масові репресії проти більшовиків і революційних робітників. Хвиля контрреволюційного терору прокотилася по містах і селах України. Це був кінець двовладдя, кінець мирного розвитку революції.

В зв'язку з перетворенням есеро-меншовицьких рад на безвольні придатки Тимчасового уряду і його органів на місцях більшовицька партія тимчасово зняла лозунг «Вся влада Радам!», змінила свою тактику і почала готуватися до збройного повстання.

Вирішальну роль у підготовці збройного повстання відіграв VI з'їзд РСДРП(б), який відбувався з 26 липня по 3 серпня 1917 р.

Відкинувши капітулянтські настанови Преображенського і інших опортуністів, з'їзд затвердив ленінський курс на повалення буржуазного Тимчасового уряду і завоювання диктатури пролетаріату. В своїх рішеннях з'їзд закріпив геніальні положення В. І. Леніна про можливість перемоги соціалізму в одній країні, про наявність в Росії всіх необхідних умов для перемоги соціалістичної революції, про зрілість робітничого класу і біднішого селянства в нашій країні для здійснення цього перевороту.

Рішення VI з'їзду були зустрінуті українськими партійними орга-

¹ Газ. «Звезда» від 4 липня 1917 р.

нізаціями з величезним піднесенням. У численних резолюціях і привітаннях на адресу Центрального Комітету партії більшовики України повністю схвалювали рішення з'їзду і запевняли, що вони готові всіма силами боротися за проведення їх в життя.

До липня більшовицькі організації значно зросли. Якщо на Квітневій конференції делегати від України представляли близько 8 тис. членів партії, то під час VI з'їзду членів партії на Україні було вже понад 30 тис.¹ Партійні організації Донбасу в цей період налічували 16 тис. чоловік. В ряді міст Донбасу, в Одесі, Миколаєві та інших містах більшовики виділилися з об'єднаних у самостійні організації.

В середині липня відбулися обласні конференції більшовицьких організацій Південно-Західного краю і Донецько-Криворізького басейну. На цих конференціях були обговорені чергові завдання більшовиків по роботі серед мас і розглянуті організаційні питання. Керівником Донецько-Криворізького обласного комітету партії був обраний полум'яний борець за соціалістичну революцію на Україні, вірний син робітничого класу України Артем, в склад обласного комітету ввійшли В. Вагін, Е. Квірінг, А. Каменський і ін. Головою обласного комітету РСДРП(б) Південно-Західного краю була переобрана Є. Бош².

Створення обласних комітетів РСДРП(б) Донецько-Криворізького басейну і Південно-Західного краю, що об'єднували партійні організації більшості районів Лівобережної і Правобережної України, відіграло велику роль у консолідації партійних сил України, у зміцненні їх зв'язків з Центральним Комітетом партії. В той же час це був важливий крок по шляху до створення Комуністичної партії України.

Велике значення у справі дальшої боротьби більшовиків проти війни, за повалення Тимчасового уряду і звільнення трудящих мас з-під впливу угодовських партій мала політична кампанія проти контрреволюційної Державної наради, скликаної в Москві 12 серпня 1917 р., а також організація розгрому корніловського заклоту. На знак протесту проти контрреволюційного зборища у багатьох містах України відбулися одноденні страйки і мітинги протесту. Під керівництвом більшовиків революційні робітники і солдати України разом з своїми російськими братами одноставно виступили проти заклоту Корнілова, організованого внутрішньою контрреволюцією за активною участю агентів англо-французького імперіалізму. У контрреволюційних планах Корнілова помітне місце займав Донбас, куди проникали козацькі банди з Дону, а також Київ і штаб Південно-Західного фронту, де перебувала послана з спеціальним завданням велика група реакційних офіцерів. У Броварах, під Києвом, були сконцентровані англійські броньовики, які у відповідний момент повинні були прийти на допомогу корніловцям³.

Поряд з підготовкою контрреволюційного заклоту Корнілова капіталісти з метою боротьби з революційними робітниками широко застосовували саботаж і масові локауті, намагаючись зломити революційну

¹ См. «Протоколи шестого съезда РСДРП(б); М., 1934, стор. 36—37.

² Є. Бош в цей період виступала за негайне збройне повстання. «Вичікування і спостереження, — говорила вона в своєму виступі на обласній конференції, — зараз неправильна тактика: це укріплення контрреволюції... Ми повинні вести політику наступу — бойову політику». (див. «1917 год на Киевщине», стор. 161). Однак більшість делегатів конференції не підтримала «лівих» настанов Є. Бош і її прихильників. Конференція в своїй резолюції вказала на «необхідність проведення підготовчої політичної роботи і посилення роботи серед українських мас, розколюючи їх по лінії класової боротьби і відриваючи революційні елементи від української соц.-дем.» (соціал-демократії, тобто українських націоналістів.— А. Л.), див. газ. «Голос социал-демократа» від 25 серпня 1917 р.

³ Газ. «Голос социал-демократа» від 19 вересня 1917 р.

волю робітників. У липні на Україні капіталісти закрили 206 підприємств і звільнили близько 48 тис. робітників; у серпні в Донбасі було закрито 77 шахт, причому шахтовласники загрожували закрити всі шахти¹.

Щоб дати відсіч наступу контрреволюції, в ряді міст України з ініціативи більшовиків були створені спеціальні комісії і військово-революційні штаби, які очолили боротьбу з корніловцями і капіталістами-саботажниками. Для боротьби з корніловськими заколотниками робітники під керівництвом більшовиків посиленними темпами вели роботу по створенню збройних загонів Червоної Гвардії, розгортали страйкову боротьбу. В авангарді йшли металісти. Найбільш організовано відбулися забастовки на Харківському паровозобудівному заводі, на заводах ВЕК, Герлях і Пульст (Харків), а також на ряді підприємств Донбасу. У відповідь на саботаж підприємців та їх спроби закрити заводи і шахти робітники в ряді випадків заарештовували власників і адміністраторів підприємств, виганяли корніловців та саботажників і брали підприємства під свій контроль. Тільки в Лисичанському районі робітничі організації заарештували за саботаж 11 власників шахт, у Харкові була заарештована адміністрація ХПЗ і інших заводів.

В Луганську військово-революційний комітет, який очолював К. Є. Ворошилов, заарештував контрреволюційно настроєних офіцерів місцевого гарнізону, послав представників від робітників у всі державні установи, на пошту і телеграф. У Києві було заарештовано начальника штабу Київського військового округу — учасника корніловської змови, редактора чорносотенної газети «Киевлянин» і т. д. Завдяки пильності більшовиків і революційних солдатів, був ліквідований опорний пункт корніловців у Бердичеві. Ліквідація корніловського заколоту показала приреченість всіх спроб контрреволюціонерів, угодовських і націоналістичних партій зупинити дальший розвиток революції. Зрадницька політика меншовиків і есерів, відкрита підтримка ними заколотників усе більше переконувала широкі маси трудящих в тому, що єдиним захисником інтересів народу є Комуністична партія.

В результаті зростання впливу Комуністичної партії в масах почався прискорений процес більшовизації Рад. Партія знов висунула лозунг «Вся влада Радам!». Тепер цей лозунг означав боротьбу за перетворення Рад в органи диктатури пролетаріату.

У містах і робітничих селищах України робітники все частіше стали відкликати з Рад меншовиків і есерів, обираючи замість них своїми депутатами більшовиків. Під час перевиборів Рад більшовики у багатьох містах одержали в декілька разів більше місць у порівнянні з попередніми виборами. Наприклад, під час виборів у Харківську Раду в серпні 1917 р. більшовицька фракція збільшилась у чотири рази, одержавши близько 120 місць; головою виконкому Ради було обрано більшовика П. Кіна². На протязі серпня — вересня більшовики завоювали більшість і взяли в свої руки керівництво Радами Горлівсько-Щербинівського району, Луганська, Микитівки, Неліпівки та інших міст Донбасу³.

Ради, які переходили до рук більшовиків, швидко оживали і зміцнювалися, перетворюючись на бойові органи революційної самодіяльності мас. Навіть ті Ради, в яких ще залишалась меншовицько-есерівська більшість, під тиском робітників і солдатських мас нерідко зму-

¹ «Донецкий пролетарий» від 22 серпня 1917 р.

² Газ. «Пролетарий» від 11 серпня 1917 р.

³ Журн. «Летопись революции», № 3, 1928, стор. 245.

шені були ухвалювати більшовицькі резолюції. На протязі вересня — жовтня більшовицькі резолюції були ухвалені Харківською, Київською, Одеською, Чернігівською, Полтавською, Кременчуцькою і багатьма іншими Радами України.

17 жовтня в Києві відбулась обласна нарада представників 34 Рад робітничих і солдатських депутатів Південно-Західного фронту, на якій була ухвалена більшовицька резолюція, що вимагала передачі всієї влади в руки Рад¹.

Успішно продовжувався процес більшовизації армії і гарнізонів великих міст України. Обласний комітет РСДРП(б) Південно-Західного краю повідомляв Центральний Комітет, «що величезна більшість Київського гарнізону надзвичайно співчутливо ставиться до роботи і лозунгів партії, у провінціальних містах, де раніше з трудом вдавалось виступати, солдатські маси бурхливо вітають представників партії. У багатьох частинах цілі роти на питання «чи є у вас більшовики?» відповідають: «Ми всі більшовики». Нема сумніву, що більшість військ на стороні нашої партії і тільки значні труднощі роботи у військах не дозволяють організаційно закріпити цей вплив»².

Велике значення для посилення впливу більшовиків серед солдатів Південно-Західного фронту мало створення фронтового бюро РСДРП(б), обраного на з'їзді більшовиків Південно-Західного фронту, який відбувся 23 серпня в Бердичеві³.

Революційні настрої панували і в тилкових частинах фронту. На з'їзді солдатів і селян тилкових частин Південно-Західного фронту, який відбувся в середині жовтня 1917 р., була ухвалена більшовицька резолюція, що вимагала передачі влади в руки Рад як в центрі, так і на місцях. З аграрного питання з'їзд висловився за негайне скасування приватної власності на землю, ліси і надра. Волосним і повітовим селянським комітетам з'їзд доручив взяти на облік поміщицькі землі і господарський реманент, виробити норми наділу і розпочати розподіл землі⁴.

В ряді частин Румунського фронту відбувалися мітинги і збори, на яких ухвалювалися резолюції недовір'я Тимчасовому уряду з вимогами передачі влади Радам. Солдати 40-го, 48-го піхотних полків вимагали розпустити Румчерод, як організацію, що не відбиває інтереси трудящих мас⁵.

Однак процес більшовизації солдатів Південно-Західного і Румунського фронтів, незважаючи на його інтенсивний характер, до Жовтневої революції не завершився; значна частина солдатів сліпо підкорялася своїм офіцерам, підтримувала меншовиків, есерів і націоналістів. Під впливом угодовських і націоналістичних партій ще деякий час знаходилась більшість Рад робітничих і солдатських депутатів у містах і містечках України.

Після корніловщини вплив більшовиків на селянські маси неухильно зростав, що приводило до посилення аграрного руху, спрямованого, насамперед, проти поміщицького землеволодіння. Однак есери і націоналісти ще продовжували зберігати значний вплив в українському селі, що збільшувало труднощі боротьби за встановлення диктатури пролетаріату. Українські есери, як відомо, керували «селянськими спілками», «просві-

¹ «1917 год на Киевщине», стор. 297.

² Архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КППС, ф. 17, оп. 1, спр. 252, арк. 1.

³ 36. документів «Большевики Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март — ноябрь 1917 г.)», К., 1937, стор. 804.

⁴ Газ. «Киевская мысль» від 14 жовтня 1917 р.

⁵ Газ. «Маленький Одесский листок» від 26 жовтня 1917 р.

тами», кооперативними та іншими масовими організаціями. На Катеринославщині, наприклад, до Жовтневої революції налічувалося понад 70 тис. членів «селянської спілки»¹, керівники якої прагнули вдержати селян від захоплення поміщицьких земель, закликали їх підтримувати Тимчасовий уряд і Центральну раду.

Рада старанно підроблювалася під більшовиків, використовуючи їх лозунги в боротьбі за селянські дрібнобуржуазні кола.

В період, коли визначився провал корніловської авантюри, Центральна рада і представники націоналістичних партій, що входили до її складу, намагались стати перед масами як борці проти корніловців. У великих містах України (Києві, Катеринославі і ін.) з ініціативи ради і губернських комісарів Тимчасового уряду були створені так звані «Комітети спасіння революції», в які ввійшли і представники більшовиків (у Києві — Г. Пятаков, у Катеринославі — Е. Квірінг). Лінія угодовства з Центральною радою і націоналістичними партіями з боку керівництва київських більшовиків була засуджена Центральним Комітетом партії: «Ми тільки з газет випадково дізналися про помилкову коалізацію, у раді якої ваш комітет мав вирішальне значення,— писав у листі Київському комітету партії від 16 вересня 1917 р. секретар ЦК РСДРП(б) Я. М. Свердлов.— Дуже нарікаємо на вас, що своєчасно не написали нам про коаліцію»².

Незабаром після розгрому корніловщини, на Україні, як і по всій країні, склалася нова розстановка класових сил, що давала перевагу пролетаріату над контрреволюційними силами.

Завоювавши на свій бік основні маси пролетаріату і армії, одержавши більшість в Радах робітничих і солдатських депутатів найбільших промислових центрів країни, і в першу чергу в Петроградській і Московській Радах, партія повела пролетаріат столиці на переможне збройне повстання проти контрреволюційного Тимчасового уряду.

25 жовтня (7 листопада) 1917 р. в Петрограді перемогла Велика Жовтнева соціалістична революція. II Всеросійський з'їзд Рад, що відкрився в цей же день увечері, проголосив про перехід всієї влади до рук Рад і створив робітничо-селянський уряд на чолі з В. І. Леніним. З'їзд прийняв декрети про мир, про землю, проголосив право усіх народів, що населяли Росію, на самовизначення.

Організатором і натхненником перемоги Жовтневої революції в країні була Комуністична партія, озброєна найпередовішою революційною теорією, загартована в класових боях, сильна своїм революційним досвідом і залізною дисципліною, своїми широкими зв'язками з масами трудящих. Комуністична партія об'єднала у загальний революційний потік соціалістичний рух робітничого класу за повалення влади буржуазії і встановлення диктатури пролетаріату з загальним демократичним рухом за мир, з селянським демократичним рухом за захват поміщицьких земель і з національно-визвольним рухом за національну рівність.

Об'єднання цих різних революційних потоків забезпечило перемогу соціалістичної революції як в центрі нашої країни, так і на її окраїнах.

Ліквідувавши експлуататорський лад і всі форми соціального і національного гніту, Жовтнева революція надала народам, що раніше пригноблювалися царизмом, усі можливості для створення своїх суверенних національних держав, об'єднала народи нашої країни в єдину, братерську сім'ю.

¹ Зб. статей «Борьба за Советы на Екатеринославщине», Дніпропетровськ, 1927, стор. 76.

² Архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КППС, ф. 17, оп. 1, спр. 79, арк. 6.

Звістка про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді і про історичні декрети II Всеросійського з'їзду Рад була зустрінута трудящими України з величезною радістю і ентузіазмом. У численних резолюціях, що направлялися на адресу Радянського уряду, робітники і солдати висловлювали свою готовність захищати завоювання соціалістичної революції, боротися за повсюдне встановлення Радянської влади. Наприклад, робітники Брянського заводу (Катеринослав) у своїй резолюції записали: «Події, що відбуваються в Петрограді і набувають форми відкритої сутички між народом і контрреволюційним урядом, є для нас закликом, ні хвилини не вагаючись, стати в ряди робітників, солдатів і селян, що борються. З повною відповідальністю перед революцією... ми заявляємо, що віднині єдиною владою визнаємо Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів і стаємо на їх захист у повній бойовій готовності»¹.

В перші дні і неділі після перемоги Жовтневого збройного повстання в центрі країни Радянська влада на Україні була встановлена лише в основних містах і районах Донбасу — Луганську, Горлівці, Микитівці, Юзівці, Краматорську, Бахмуті, Маріуполі і деяких інших містах Донбасу, тобто там, де був найбільш організований пролетаріат і найбільш сильні і згуртовані більшовицькі організації.

В більшості районів України встановлення Радянської влади мало характер жорстокої збройної боротьби проти об'єднаних сил української буржуазно-націоналістичної і російської білогвардійської контрреволюції. В ході цієї боротьби яскраво виявилась антинародна суть не тільки російських меншовиків і есерів, а й українських буржуазних націоналістів усіх мастей, які згуртувалися навколо контрреволюційної Центральної ради.

Після одержання повідомлення про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді Центральна рада зайняла різко ворожу позицію щодо соціалістичного перевороту. В резолюції з питання про події в Петрограді Центральна рада заявила, що вона «висловлюється проти повстання в Петрограді і буде енергійно боротися з усіма спробами підтримати бунти на Україні»².

Центральна рада і партії, що входили до неї, вбачали своє головне завдання в тому, щоб не допустити перемоги пролетаріату на Україні. Орган українських соціал-зрадників «Робітнича газета», редактором якої був В. Винниченко, у передовій статті від 28 жовтня писала: «Ми повинні докласти всіх сил, щоб удержати український пролетаріат від очайдушних вчинків, від приєднання до петроградського повстання»³.

Не обмежуючись лише резолюціями і промовами, лідери Центральної ради розпочали таємні переговори з штабом Київського військового округу про спільні дії проти революційних робітників і солдатів України. Одночасно рада почала поспішно стягувати до Києва загони «вільного козацтва» і гайдамацькі частини. Штаб військового округу підтягував до міста батальйони «смерті», юнкерські загони, козаків і інші контрреволюційно настроєні частини⁴.

У Києві 27 жовтня на об'єднаному засіданні Ради робітничих і Ради солдатських депутатів з участю представників фабзавкомів, профспілок, загонів Червоної Гвардії і військових частин був створений військово-революційний комітет для керівництва підготовкою до збройного повстання (у склад ревкому ввійшли Г. Пятаков, Л. Пятаков, І. Кулик, Я. Га-

¹ Газ. «Звезда» від 28 жовтня 1917 р.

² «Робітнича газета» (орган УСДРП) від 27 жовтня 1917 р.

³ «Робітнича газета» від 28 жовтня 1917 р.

⁴ Газ. «Киевская мысль» від 27 жовтня 1917 р.

марник, А. Іванов, І. Пуке, І. Крейсберг і ін.). Однак ревком повільно мобілізував революційні сили, не вжив навіть заходів до власної безпеки. Наступного дня члени ревкому були заарештовані юнкерами за наказом штабу військового округу. Після цього контрреволюційні війська розгромили приміщення профсоюзів, типографію Ради робітничих депутатів і захопили всі важливі пункти міста.

Після арешту ревкому підготовку повстання взяла на себе більшовицька організація заводу «Арсенал», де було створено новий ревком на чолі з А. Івановим. У склад цього ревкому ввійшли В. Затонський, І. Кудрін, О. Карпенко, О. Горвіц, Н. Новиков і ін. Новий ревком розробив план повстання, привів до бойової готовності загони Червоної Гвардії і революційно настроєні військові частини. В найважливіших районах міста були створені оперативні штаби по керівництву повстанням. У розпорядженні ревкому в цей час було близько 6600 червоногвардійців і революційних солдатів, а штаб КВО мав до 13,5 тис. добре озброєних солдатів¹. Найбільш боєздатну частину революційних сил Києва становили червоногвардійці «Арсеналу» і солдати 3-го авіапарку чисельністю близько 1 тис. чоловік². Підготовкою авіапарківців до боїв за Радянську владу керував ревком авіапарку.

Незважаючи на переважання збройних сил у ворога, більшовицький ревком, спираючись на співчуття і підтримку трудящих Києва, 29 жовтня (11 листопада) дав сигнал до повстання. Робітники міста на підтримку повстання 30 жовтня проголосили загальний страйк, в якому взяло участь 30 тис. чоловік.

Бої київських робітників і революційних солдатів з військами Тимчасового уряду відбувалися у багатьох районах міста. Найбільш запеклі бої розгорнулися на Печерську. Виключний героїзм виявили авіапарківці, керовані більшовиком Н. Новиковим, червоногвардійці «Арсеналу» на чолі з більшовиками Є. Чайковським, С. Струтинським і іншими, загін В. Боженка, залізничники, будівельники і ін. В результаті триденних впертих боїв місто було очищено від контрреволюційних військ Тимчасового уряду. Штаб Київського військового округу з частиною військ при сприянні Центральної ради поспішно втік на Дон.

В цей час на сцену виступила Центральна рада, яка з допомогою гайдамацьких частин і загонів «вільного козацтва» зайняла всі урядові установи, стратегічні пункти міста і 1 листопада проголосила себе вищою владою на Україні. Робітники і революційні солдати не були підготовлені до боротьби з військами Центральної ради.

Захопивши владу в Києві, а потім і в інших районах України (на Донецько-Криворізький басейн, Харків і інші промислові райони Лівобережжя влада ради фактично не поширювалася), Центральна рада встановила жорстокий режим військової диктатури. 30 листопада 1917 р. за наказом ради були роззброєні революційні частини Київського гарнізону (3-й, 5-й авіапарки, прикордонний і телеграфний батальйони і ін.), а багатьох солдатів цих частин під загрозою розстрілу було вислано за межі України. Бандитські напади гайдамаків на революційних солдатів і червоногвардійців були здійснені в Одесі, Полтаві, Конотопі і інших містах України³.

Рада встановила контакт з представниками англійського, французького,

¹ І. Пуке, Военно-революционный комитет и Октябрьское восстание, див. зб. спогадів «Из истории Октябрьской революции в Киеве», стор. 36—43.

² С. І. Кутузов, С. С. Бондаренко, Авіапарківці, див. зб. спогадів «Борьба за Радянську владу на Україні», стор. 134.

³ Газ. «Правда» від 17 лютого 1917 р.

зького і інших урядів Антанти, які обіцяли їй фінансову та іншу допомогу. Всі внутрішні і зовнішні вороги трудящих нашої країни вбачали в особі контрреволюційної націоналістичної ради оплот у боротьбі за встановлення буржуазно-поміщицьких порядків у всеросійському масштабі.

Для роз'яснення становища, що склалося на Україні, і консолідації революційних сил українського народу у міста і райони були направлені більшовицькі агітатори, партійні працівники. 18 листопада 1917 р. Обласний комітет РСДРП(б) Південно-Західного краю скликав нараду представників Рад від губернських, повітових і крупних міських центрів для обговорення заходів по боротьбі з контрреволюційною Центральною радою.

Величезну роль у викритті контрреволюційної природи ради і націоналістичних партій, що її підтримували, відіграла більшовицька преса. Особливо активну роботу в цьому напрямі вела газета «Пролетарская мысль» — орган київських більшовиків. Не було майже ні одного номера газети, в якому не писалось би про контрреволюційні дії ради і про завдання трудящих у боротьбі за Радянську владу.

В першому номері газети від 9 листопада була вміщена стаття «Соціал-демократія на Україні», в якій викривалася брехня українських соціал-демократів про те, що Центральна рада є начебто всеукраїнською Радою робітничих і селянських депутатів; показувалося, як орган українських соціал-демократів «Робітничая газета» проповідує на своїх сторінках націоналізм. В статті говорилося, що необхідно «розвіяти чад націоналізму, вести тривалу роботу по згуртуванню всіх революційних сил, зняти пелену з очей українських робітників і селян»¹. На сторінках «Пролетарской мысли» публікувались українською і російською мовами декрети II Всеросійського з'їзду Рад і Раднаркому, документи про національну політику Радянської влади.

Велика кількість статей проти націоналістичних партій і Центральної ради була опублікована на сторінках «Пролетария», «Донецкого пролетария», «Звезды» і інших більшовицьких газет України.

На зборах і мітингах робітників, селян, солдатів і матросів, які відбувалися під керівництвом більшовиків, ухвалювалися резолюції протесту проти контрреволюційної політики Центральної ради та рішення посилити боротьбу за Радянську владу. Наприклад, на мітингу трудящих і солдатів у Полтаві 10 грудня 1917 р., у якому взяло участь понад 1 тис. чоловік, була ухвалена резолюція, що суворо засуджувала контрреволюційні дії Центральної ради. «Вважаємо, що Центральна рада,— говорилося у резолюції,— згурпувала навколо себе українську буржуазію і контрреволюційні сили, які, прикривши себе жовтоблакитним прапором, роблять на Україні контрреволюцію, нацьковують українців на росіян і т. д... Ми закликаємо всіх об'єднатися в одну тісну революційну сім'ю навколо Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів і твердо стояти в боротьбі проти буржуазії і її контрреволюційної політики»².

Катеринославський губернський з'їзд робітничих і солдатських депутатів у резолюції з національного питання, прийнятій 5 грудня 1917 р., відзначав, що Центральна рада «на ділі проголосила війну робітничим і солдатським масам, роззброюючи ці маси, розпалюючи національну ворожнечу між окремими частинами її і сіючи цим громадянську війну»³.

Рада Народних Комісарів 6 грудня 1917 р. опублікувала написаний

¹ Газ. «Пролетарская мысль» від 9 листопада 1917 р.

² Зб. документів «Победа Великой Октябрьской социалистической революции и установление Советской власти на Украине», стор. 359.

³ «Октябрь на Екатеринославщине», стор. 229.

В. І. Ленінін «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради». Вказавши на головні факти антинародних дій ради, Раднарком зажадав від неї припинити дезорганізацію фронту проти Німеччини, не пропускати контрреволюційних частин на Дон, відмовитися від союзу з Каледінін, припинити роззброєння радянських військ і робітничої Червоної Гвардії і повернути їм зброю, яка була відібрана.

Раднарком у маніфесті ще раз підтверджував свої попередні заяви про те, що «все, що стосується національних прав і національної незалежності українського народу, визнається нами, Радою Народних Комісарів, зараз же, без обмежень і безумовно»¹.

Цей маніфест Радянського уряду РРФСР зустрів палку підтримку українського народу. Він відіграв велику роль у мобілізації революційних сил українських робітників і селян на успішну боротьбу за встановлення Влади Рад по всій Україні.

Велике значення в ході боротьби за встановлення Радянської влади на Україні мав обласний з'їзд (конференція) РСДРП(б), який відбувся у Києві 3—5 грудня 1917 р. В резолюції «Про ставлення до ультиматуму Ради Народних Комісарів» конференція, затвердивши зрадництво Центральної ради і вождів українських соціал-демократів і есерів, закликала українських робітників, солдатів і селян «об'єднатися з робітниками, солдатами і селянами інших частин Росії для спільної боротьби з ворогами народу»². В резолюції «Про українську Центральну раду» перед більшовиками України було поставлено завдання створити замість контрреволюційної ради «дійсно революційну владу Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів»³.

Обласна конференція більшовиків Донецько-Криворізького басейну, яка відбулася 5—6 грудня, вирішила проголосити Центральну раду «ворогом усіх трудящих і експлуатованих мас Української і Російської народних республік»⁴. Конференція також висловилася за скликання Всеукраїнського з'їзду Рад з метою організації революційних мас України і передачі влади на території Української Народної Республіки до рук Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів⁵.

У листопаді — грудні розгорнулася боротьба за встановлення Радянської влади у такому великому промисловому центрі, як Харків. Одержавши повідомлення про перемогу збройного повстання в Петрограді, більшовики Харкова 26 жовтня порушили на засіданні виконкому Харківської Ради питання про взяття влади Радою. Однак ця пропозиція була відхилена меншовиками і есерами разом з представниками українських націоналістичних партій. Тоді більшовики звернулись до робітників і солдатів міста з закликом переобрати Раду, вигнати з неї ворогів Радянської влади. 4 листопада керівник харківських більшовиків Артем опублікував статтю «Влада Рад і влада ліквідаторів», у якій викрив зрадництво меншовицько-есерівських угодовців, які засідали у Раді робітничих і солдатських депутатів⁶. В результаті перевиборів, які відбулися 7 і 8 листопада, більшовики завоювали більшість депутатських місць у Раді.

Загальноміська конференція більшовиків Харкова, що відбулася 9 листопада, дала директиву більшовицькій фракції Ради добиватися негайного взяття Радою влади в свої руки⁷.

¹ В. І. Ленінін, Твори, т. 26, стор. 319.

² «КП(б)У в резолюціях ее съездов и конференций», Харків, 1927, стор. 5.

³ Там же, стор. 2.

⁴ Газ. «Донецкий пролетарий» від 15 грудня 1917 р.

⁵ Там же.

⁶ Газ. «Донецкий пролетарий» від 4 листопада 1917 р.

⁷ Газ. «Донецкий пролетарий» від 11 листопада 1917 р.

На розширеному пленарному засіданні Харківської Ради робітничих і солдатських депутатів 10 листопада Артем запропонував передати владу в Харкові Раді. Запропонована ним резолюція з цього питання була прийнята 120 голосами проти 79 голосів¹.

Спираючись на підтримку юнкерів і деяких військових частин, угодський виконком Ради на протязі двох тижнів саботував рішення про передачу влади в місті до рук робітників. 24 листопада пленум Харківської Ради обновила склад виконкому, ввівши до нього 19 комуністів на чолі з Артемом. Харківська Рада була остаточно завойована більшовиками, стала дійсним органом диктатури пролетаріату.

У боротьбі за торжество Радянської влади харківські більшовики спиралися на збройні загони Червоної Гвардії, на революційних солдатах 30-го, 232-го піхотних полків, 4-го артилерійського дивізіону і інших військових частин². Крім того, на підтримку харківських більшовиків із Радянської Росії було прислано зведений загін робітників-путиловців і моряків під командуванням Ховріна.

В ніч на 8 грудня 1917 р. за наказом шойно створеного військово-революційного комітету загони Червоної Гвардії і революційні солдати зайняли пошту, телеграф і інші установи, роззброїли контрреволюційно настрій: військові частини (2-й український полк і ін.). Влада перейшла до рук ревкому, а потім до Виконавчого комітету.

Перемога Радянської влади в найбільших промислових центрах Донбасу і в Харкові мала величезне значення в боротьбі за Радянську владу в решті районів України.

Під впливом більшовицької агітації серед українських трудящих мас все більше поширювалась ідея скликання Всеукраїнського з'їзду Рад. Скликання з'їзду Рад вимагали Харківська, Київська і інші Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів України, професійні спілки, фабрично-заводські комітети і т. п. Наприклад, Київська центральна рада профспілок ще 10 листопада 1917 р. ухвалила резолюцію, в якій заявляла, що «нинішня рада повинна уступити своє місце Всеукраїнському з'їзду Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, який один має право на те, щоб уся українська демократія визнала його органом влади»³.

24 листопада 1917 р. виконавчий комітет Рад Південно-Західної області ухвалив постанову про скликання 3 грудня 1917 р. в Києві Всеукраїнського з'їзду Рад⁴. Було створено організаційне бюро, яке почало виворчу кампанію по скликанню з'їзду Рад.

Не маючи змоги помішати скликанню з'їзду Рад, Центральна Рада вирішила підтасувати його склад.

За вказівкою Ради в день відкриття з'їзду в Київ з'їхалося понад 2 тис. куркулів, представників буржуазно-націоналістичних партій і вірних рад: військових частин, які, користуючись своєю чисельністю, розігнали мандатну комісію, захопили печаті і бланки і самі собі виписали мандати на з'їзд. Вони заповнили зал засідань з'їзду і вигукували погрози на адресу законних делегатів Рад, не даючи їм можливості виступати.

В цих умовах стала неможливою нормальна робота з'їзду Рад у Києві. За пропозицією делегатів-більшовиків представники Рад України переїхали у Харків, де в цей час відбувався III Обласний з'їзд Рад

¹ Газ. «Известия Юга» (орган Харківської Ради робітничих і солдатських депутатів) від 14 листопада 1917 р.; «Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине», т. 2, Сборник документов и материалов, К., 1917, стор. 951.

² Див. «Харьков в 1917 году», спогади. Х., 1957, стор. 54—58, 98—104.

³ Газ. «Пролетарская мысль» від 14 листопада 1917 р.

⁴ Газ. «Пролетарская мысль» від 26 листопада 1917 р.

Донецько-Криворізького басейну. Після об'єднання делегатів цих з'їздів 11 грудня у Харкові відкрився I Всеукраїнський з'їзд Рад.

З'їзд відбувався 11 і 12 грудня 1917 р. На з'їзді були присутні близько 200 делегатів, більшість з яких — більшовики; на ньому були представлені делегати майже від всієї України. 12 грудня 1917 р. I Всеукраїнський з'їзд Рад проголосив Україну Республікою Рад, обрав Центральний Виконавчий Комітет — вищий орган влади на Україні, який утворив перший Радянський уряд України — Народний Секретаріат. З'їзд поширив на Україну дію декретів II Всеросійського з'їзду Рад і розпорядження Радянського уряду РРФСР про землю, про робітничий контроль, про повну демократизацію армії і ін. Відбиваючи волю трудящих України, з'їзд висловився за встановлення федеративних відносин з Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою¹.

Проголошення України Радянською Соціалістичною Республікою і створення Радянського уряду на Україні ще більше згуртувало українських робітників і селян для боротьби за Радянську владу, прискорило розгром буржуазно-націоналістичної ради і встановлення Радянської влади по всій території України.

В середині грудня 1917 р. Український Радянський уряд при підтримці революційних загонів, які прибули з Радянської Росії під загальним командуванням В. А. Антонова-Овсієнка, почав бойові дії проти військ ради. Зведений загін харківських червоногвардійців і солдатів 30-го полку під командуванням М. Руднева 17 грудня розгромив націоналістичні війська в районі Лозової і оволодів цим важливим залізничним вузлом. Наступаючи від Лозової, червоногвардійці раптовим ударом 18 грудня звільнили місто Павлоград, а наступного дня — ст. Синельникове і почали розвивати наступ по лінії Синельникове — Катеринослав.

26 грудня 1917 р. у Катеринославі почалося організоване більшовиками збройне повстання проти Центральної ради. Керівництво боротьбою за Радянську владу в Катеринославі здійснював комітет, який очолював В. К. Аверін. В авангарді боротьби за владу Рад в Катеринославі йшли червоногвардійці Брянського заводу, що був більшовицькою цитаделлю в місті. На боці червоногвардійців боролося багато революційних солдатів, у тому числі і тих частин, які до цього були вірними Центральній раді². В результаті запеклих триденних боїв націоналістичні війська були розгромлені і в Катеринославі восторжествувала Радянська влада.

У боротьбі за Радянську владу в Катеринославі активну участь брали червоногвардійці Москви, Петрограда, Харкова і інших промислових центрів України. Повідомляючи про траурні проводи убитих москвичів — учасників боротьби за владу Рад в Катеринославі, газета «Звезда» писала, що в боротьбі за Радянську владу «одні путь у москвича і катеринославця, у петроградця і харків'янина, у росіянина і німця, у українця і поляка. Вороги зробили багато, щоб роз'єднати окремі загони пролетаріату і посягти між ними розбрат... Але і цьому приходить кінець»³.

На протязі другої половини грудня 1917 р.— першої половини січня 1918 р. влада Центральної ради була повалена в Чернігові, Одесі, Миколаєві, Херсоні, Олександрівську, Сумах, Вінниці і в багатьох інших містах України.

5 січня 1918 р. за наказом Українського Радянського уряду почався успішний наступ червоногвардійських загонів разом з загонами, які прибули з центра, на Київ, де були зосереджені основні сили Центральної ра-

¹ Див. «Резолюції Всеукраїнських з'їздів Рад». Харків, 1932, стор. 11—18.

² Газ. «Звезда» від 23 грудня 1917 р.

³ Газ. «Звезда» від 3 січня 1918 р.

ди. Головний удар радянські війська наносили з району Харків — Лозова у напрямку Полтава — Ромодан — Кременчук — Київ. Одночасно в напрямку Києва відбувався наступ революційних військ з району Гомеля і Брянська через Бахмач; з району Жмеринки на Вінницю наступав 2-й гвардійський корпус; в напрямку Знаменки і Білої Церкви наступали червоногвардійці Катеринослава.

Радянський уряд, вождь революції В. І. Ленін уважно стежили за ходом героїчної боротьби українського народу проти контрреволюційної Центральної ради. В своїй доповіді на III Всеросійському з'їзді Рад 11 січня 1918 р. В. І. Ленін заявив, що «буржуазні елементи української Ради, доживають останні дні. У перемозі Радянської влади Української народної республіки над українською буржуазною Радою нема ніякої можливості сумніватися»¹.

В Одесі 13 січня 1918 р. більшовицький ревком дав сигнал до збройного повстання за владу Рад. За наказом ревкому загони червоногвардійців і матросів зайняли телеграф, банк, штаб військового округу, вокзал, інтендантські склади і військові школи². Виконавчий Комітет Румчероду, що на цей час вже перейшов у руки більшовиків, видав наказ, в якому повідомляв, що бере в свої руки владу в місті і у всій області.

Проте націоналісти, зібравши свої сили, при підтримці юнкерів і викликаних з Румунського фронту військових частин 15 січня почали наступ проти повсталих. Військово-революційний комітет і Одеський комітет більшовиків закликали робітників, солдатів і матросів захищати місто. До зброї стали широкі маси робітників, яких підтримували військові кораблі, що стояли на одеському рейді, і військові частини, які перейшли на бік революції. В результаті рішучого контрнаступу червоногвардійців, солдатів і матросів контрреволюційні війська були розбиті. 17 січня в Одесі перемогла соціалістична революція³. Влада в місті перейшла до рук Рад робітничих і солдатських депутатів, а в області — до Румчероду, який виділив з свого складу обласний Раднарком (головою його було призначено тов. Старостіна) і створив відповідні комісаріати.

В цей час продовжував з успіхом розвиватись наступ українських радянських військ у напрямку Києва. Війська Центральної ради зазнавали поразки за поразкою.

Червоногвардійців різних національностей, які боролися проти військ Центральної ради і білогвардійців, об'єднували почуття братерської солідарності, єдності у боротьбі за торжество ідей соціалізму. Про це яскраво свідчить резолюція бійців 3-ї колони військ 1-го Мінського революційного загону, що була прийнята 26 грудня 1917 р. «Мета наших військ, — говорилося в цій резолюції, — така: просуватися вперед для того, щоб допомогти українському народу повалити українську буржуазну Центральну раду і допомогти йому здійснити народовладдя на Україні, тобто забрати владу в руки українських робітничих, солдатських і селянських депутатів»⁴.

В ході наступу радянські частини безперервно поповнювалися за рахунок місцевого населення, а також солдатів Центральної ради, що переходили на бік Радянської влади. Українські трудящі подавали радянським частинам, що наступали, всебічну допомогу продовольством, підводами і т. д.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 413.

² Див. газ. «Голос пролетарія» (орган Одеського комітету РСДРП(б)) від 13 січня 1918 р.

³ Газ. «Известия Одесского Совета рабочих депутатов, представителей армии и флота» від 18 січня 1918 р.

⁴ Центральний Державний архів Червоної Армії, ф. 14, оп. 1, спр. 5, арк. 279.

Контрреволюційні війська Центральної ради, незважаючи на безнадійне становище, чинили відчайдушний опір. 15—16 січня в районі ст. Крути відбулися вирішальні бої з військами Центральної ради. В кінці січня з південного заходу до Києва підходили революційні частини 2-го гвардійського корпусу, які зайняли Козятин і Бердичів. Червоногвардійці Катеринослава підходили до Білої Церкви. Головні сили Центральної ради, що знаходилися в Києві, були фактично оточені.

15 січня у Києві спалахнуло збройне повстання київських робітників проти контрреволюційної Центральної ради. Більшовики Києва готували повстання на час підходу революційних військ до міста. Однак робітники, обурені контрреволюційними діями ради, почали повстання за тиждень до підходу радянських військ.

Київський комітет РСДРП(б) очолив повстання. 16 січня він випустив візову до всіх робітників і солдатів Києва, в якій закликав їх до повалення ради і встановлення Радянської влади¹. Центр повстання, як і в жовтні, був на заводі «Арсенал». Повстанням керував ревком, у склад якого входили Н. Лебедев, О. Горвіц, М. Катюк, І. Фінлек та ін.

Повсталих одностайно підтримували робітники всіх фабрик і заводів міста, які проголосили загальний страйк. За планом ревкому намічався одночасний наступ збройних загонів з усіх районів на центр міста, щоб оволодіти ним. Та здійснити цей план не вдалося. Маючи численну перевагу (в цей час рада мала в місті близько 20 тис. солдатів проти 4 тис. повсталих робітників), війська ради ізолювали сили повсталих в різних частинах міста і нанесли головний удар по «Арсеналу», як центру повстання. Шість днів робітники «Арсеналу» героїчно відбивали натиск озвірих військ ради. І тільки коли у робітників закінчилися боеприпаси, гайдамакам вдалось увірватися в «Арсенал». Сотні героїчних борців за Радянську владу були розстріляні і закатовані. Розстріляно і повішено в місті було понад 1500 робітників².

Однак петлюрівцям не вдалося придушити повстання у всіх районах міста. Червоногвардійці Подолу і залізничники продовжували боротися проти значно переважаючих сил ворога до вступу у Київ радянських військ.

Київський пролетаріат в дні січневого повстання 1918 р. показав чудеса масового героїзму і самопожертвування в ім'я торжества Радянської влади. В редакційній статті газети «Известия Киевского Совета рабочих и солдатских депутатов» від 30 січня 1918 р. з цього приводу писалося таке: «Всі робітники, як один чоловік, встали на боротьбу проги ради. Цілі заводи озброювалися поголовно. Ті, хто не міг боротися з гвинтівкою в руках, підтримували боротьбу загальним страйком. Історія київського пролетаріату ще не знала такої дружної і організованої забастовки. Все життя в місті завмерло. Хліб відпускався тільки для повстанців під контролем страйкового комітету, води і світла не було. Буржуазія відчувала в ці дні, що пролетаріат єдиний творець і рушійна сила життя, що він владен зупинити все життя»³.

Радянські війська, поспішаючи на допомогу повсталим, 22 січня зайняли ст. Дарницю і міст через Дніпро. Наступного дня в Києві зав'язалися жорстокі вуличні бої, які продовжувались дві доби; до радянських частин приєдналися червоногвардійці Подолу і залізничники.

26 січня над Києвом замаярив червоний прапор Радянської влади. Збанкрутіла Центральна рада, яка втратила всяку підтримку серед україн-

¹ Див. зб. документів «Борьба за власть Советов на Киевщине», стор. 520—522.

² Там же, стор. 530.

³ Там же, стор. 543.

ського народу, з залишками розбитих куркульсько-націоналістичних загонів втекла у Житомир, а потім у Сарни (Волинська губернія).

В телеграмі Народного Секретаріату Української Радянської Республіки Раднаркому РРФСР і всім Радам країни говорилось:

«Київ визволений. Героїчна боротьба українських совітських військ скінчилась повною перемогою. Наймити-гайдамаки і юнкери частиною здались, частиною розбіглись. Члени так званої Центральної ради поховалися. Совітські війська Української республіки побідно поставили над старим Києвом червоний прапор соціалістичної революції. Народний Секретаріат Української республіки переїжджає з Харкова до Києва. Всі урядові установи приступають до діяльності...

Однині визволена Україна твердо вступає в круг Федеративних Соціалістичних Республік, в братерську інтернаціональну сім'ю народів, борючихся за соціалізм»¹.

Незабаром після вигнання Центральної ради з Києва Радянська влада була встановлена майже в усіх районах України. Це було завершенням триумфального ходу Радянської влади на Україні.

Успішна боротьба робітників і селян України під керівництвом більшовиків проти контрреволюційної Центральної ради і зрадницької політики українських буржуазних і дрібнобуржуазних націоналістичних партій була невід'ємною складовою частиною загальної боротьби всіх народів нашої країни за торжество ідей Великого Жовтня.

Перемога соціалістичної революції на Україні означала торжество політики і ідеології Комуністичної партії і в той же час банкрутство антинародної політики російських меншовиків і есерів, а також буржуазних і дрібнобуржуазних українських націоналістичних партій, що були головною політичною опорою контрреволюційної Центральної ради.

В ході спільної боротьби робітничого класу і біднішого селянства Росії, України і інших частин колишньої Російської імперії за перемогу соціалістичної революції ґартувалася і зміцнювалася непорушна дружба народів нашої країни, укріплювався союз робітничого класу і трудящого селянства — непорушної основи Радянської соціалістичної держави, народженої Великим Жовтнем.

¹ Газ. «Вісник Української Народної Республіки» від 29 січня 1918 р.

В. М. ТЕРЛЕЦЬКИЙ

БІЛЬШОВИКИ КИЄВА В БОРОТЬБІ ЗА СТВОРЕННЯ І ЗМІЦНЕННЯ РАД В 1917 р.

Спільними зусиллями пролетаріату і революційних солдатів самодержавство в нашій країні було повалено. Перемога Лютневої буржуазно-демократичної революції привела до двовладдя: диктатури контрреволюційної буржуазії в особі Тимчасового уряду і революційної диктатури пролетаріату і селянства в особі Рад.

Ради не були винаходом якоїсь видатної особи. Вони виникли як результат революційної творчості робітничого класу. Підкреслюючи вирішальну роль Рад у перемозі Жовтневої революції, В. І. Ленін вказував, що нова форма політичної влади «народилася відразу, народилася так легко тому, що в лютому 1917 року маси створили Ради, раніш навіть, ніж будь-яка партія встигла проголосити цей лозунг»¹. Так було по всій країні, так було і в Києві.

Ідея Рад глибоко жила в свідомості народних мас ще з 1905 р., і вони під керівництвом партії більшовиків зразу ж після повалення самодержавства почали створювати Ради як органи революційної боротьби трудящих.

В ході революції до політичного життя потяглися багатомільйонні маси народу, які не мали достатнього досвіду революційної боротьби. Угодовські партії меншовиків та есерів скористались цим і на деякий час, оволодівши довір'ям трудящих мас, захопили керівництво Радами, зрадили справі революції, пішли на зговір з буржуазним Тимчасовим урядом.

В Києві, як і на інших національних окраїнах, боротьба за соціалістичну революцію наштовхнулася на значні труднощі і опір, який чинили не тільки меншовики і есери, а й буржуазні націоналісти. Київ був центром буржуазно-націоналістичної контрреволюції в особі Центральної ради, створеної 4 березня 1917 р.² і інших контрреволюційних організацій на чолі з штабом Київського військового округу. Тут були зосереджені найактивніші сили дрібнобуржуазних партій. Все це створювало складну політичну обстановку, в якій довелося вести боротьбу київським більшовикам.

Під час повалення царського самодержавства творчість революційних мас Києва, керованих більшовиками, викликала до життя Раду робітничих депутатів і Раду солдатських депутатів. В авангарді борців революції йшли робітники «Арсеналу», які перебували під впливом міцної підпільної більшовицької організації заводу. Уже на другий день після

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 27, стор. 66.

² Всі дати подаються за старим стилем.

одержання повідомлення про перемогу Лютневої революції в Петрограді загальні збори арсенальців з великим ентузіазмом ухвалили рішення про створення Ради робітничих депутатів і обрали до неї своїх представників.

З ініціативи більшовиків 4 березня 1917 р. відбулися збори 230 делегатів від 80 підприємств Києва, які оголосили себе установчими зборами по створенню Ради робітничих депутатів. Вони обрали виконавчий комітет Ради в кількості 37 чоловік. До його складу увійшло 6 більшовиків. Серед них були посланці «Арсеналу» — А. В. Іванов і В. Н. Боженко.

Виборні представники військових частин 5 березня створили Раду солдатських депутатів.

У багатьох містах і містечках Київщини з ініціативи місцевих груп РСДРП і з допомогою більшовиків Києва створювались Ради робітничих і солдатських депутатів. Ради були утворені у Білій Церкві, Фастові, Василькові, на залізничному вузлі Козятин та в інших місцях.

В ці дні більшовики Києва вийшли з підпілля і розгорнули енергійну роботу в масах. 6 березня відбулися установчі збори київської більшовицької організації, яка налічувала тоді до 200 членів партії. Вони обрали тимчасовий міський комітет. На другий же день Київський комітет РСДРП розглянув питання про директиви делегатам, що входили в Раду робітничих депутатів, в зв'язку з обговоренням нею питання про війну. Як видно з протоколу цього засідання, членам організації було «надано право агітації проти війни, з вказівкою на її імперіалістичний характер»¹. Міський комітет почав видавати свій орган — газету «Голос социал-демократа». Ця більшовицька газета приділяла багато уваги Радам робітничих і солдатських депутатів, активно впливаючи на їх діяльність.

Виникнення Рад робітничих і солдатських депутатів поклало на київську більшовицьку організацію величезні завдання. Треба було спрямувати їх діяльність по правильному шляху, зробити їх справжніми органами революційної боротьби трудящих мас. З цією метою Київський комітет РСДРП 1 квітня прийняв рішення про створення при Раді робітничих депутатів своєї фракції². Про це було вирішено заявити на мітингах і в газетах, розвісити плакати в Раді і в приміщеннях усіх профспілок. Збори київської організації більшовиків постановили також надіслати своїх представників до Ради солдатських депутатів³.

Робітники і одягнуті в солдатські шинелі селяни, створюючи Ради, виявляли їм повне довір'я і надавали всіляку підтримку, вважали їх органами народної влади. Вони сподівалися, що Ради негайно здійснять всі вимоги революційного народу: дадуть йому землю, хліб, свободу і, насамперед, доб'ються виходу Росії з імперіалістичної війни і укладення справедливого миру. Але в силу вже згаданих причин після Лютневої революції в Києві на чолі Рад і їх виконавчих комітетів опинилися агенти буржуазії — меншовики і есери, які зривали здійснення революційних вимог народу.

Революційні події в містах і широка агітаційна і організаторська робота більшовиків справляли великий вплив на селянські маси.

Селяни створювали свої комітети, які часто виступали як органи революційної боротьби за землю, проти поміщицького гноблення. Незважаючи на погрози і каральні експедиції контрреволюційного Тимчасового уряду, підтримуваного меншовиками і есерами, селяни нерідко здійснювали більшовицькі лозунги про ліквідацію поміщицького землеволодіння.

Трудящі селяни вбачали в робітничому класі і їх Радах справжнього

¹ Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 51, оп. 1, спр. 1, арк. 18.

² Там же, арк. 31—32.

³ Там же, арк. 8.

керівника і захисника їх життєвих інтересів. Київська Рада робітничих депутатів 15 березня 1917 р. повідомляла, що до неї надходять просьби з різних містечок і сіл надати їм допомогу і що з цією метою при Раді утворена в числі інших і провінціальна комісія, яка буде обслуговувати провінцію і посылати в села агітаторів і організаторів¹. У боротьбі за Радянську владу зміцнювався союз робітничого класу і трудящого селянства. Правильно визначаючи роль Рад як єдиних виразників волі революційного народу, партія в той час ще не ставила лозунга соціалістичної революції «Вся влада Радам».

Вирішальне значення для більшовицької партії, для визначення правильної лінії розвитку революції мало повернення до Росії вождя нашої партії В. І. Леніна. Знамениті Квітневі тези, написані В. І. Леніним, партія більшовиків і революційні маси зустріли як програму своїх дій. «Вся влада Радам» — ось бойовий лозунг, з яким у квітні 1917 р. виступила більшовицька партія, закликаючи маси до боротьби за перехід державної влади до рук Рад.

Серед меншовиків і есерів, які тягнули революцію назад, ленінський план дальшого розвитку революції викликав збентеження і розгубленість. Меншовики твердили, що Росія — країна відстала і робітничий клас ще не визрів для соціалізму, що Росія повинна стати на довгий час буржуазно-парламентською республікою.

Було б неправильним представляти справу так, що прийняття тез Леніна всюди відбувалося гладко, без боротьби. У Київському комітеті РСДРП дебати по тезах Леніна відкрилися 9 квітня, а 14 квітня сьома голосами проти чотирьох була ухвалена така постанова: «Київський комітет, заслухавши і обговоривши тези т. Леніна, знаходить їх загалом неприйнятними»².

Проти ленінських настанов виступив Г. Пятаков. Він був проти створення Республіки Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, заявивши, що в Квітневих тезах говориться про передачу влади Радам, тобто про диктатуру пролетаріату, яка неможлива. Але опортуністична, антиленінська позиція Г. Пятакова, який був тоді на чолі Київського комітету РСДРП, зустріла опір частини членів комітету. Незважаючи на згадані опортуністичні виступи, київська організація РСДРП прийняла ленінські тези і рішення VII (Квітневої) Всеросійської конференції як бойову програму дій, згуртувалася навколо свого Центрального Комітету³.

В тезах «До сорокаріччя Великої Жовтневої соціалістичної революції» вказується, що, «спрагнувши уникнути непотрібних труднощів і жертв, спираючись на волю і підтримку мас, партія виступила за мирний розвиток революції. Цей шлях передбачав перехід усієї влади до Рад, завоювання партією більшості в Радах, зміну їх політики в інтересах робітничого класу»⁴.

Більшовики Київщини разом з усією партією розгорнули велику роботу по революційному вихованню мас, за більшовизацію Рад. На заводах і фабриках, серед солдатів і селян з'являлися члени київської більшовицької організації, роз'яснювали масам політику нашої партії, викрикали на конкретних фактах зрадницьку контрреволюційну роль буржуазії, меншовиків, есерів і інших угодовських партій.

¹ Газ. «Известия Киевского Совета рабочих депутатов» від 15 березня 1917 р.

² Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 51, оп. 1, спр. 1, арк. 42.

³ Там же, спр. 3, арк. 103, 104, 105, 151.

⁴ «До сорокаріччя Великої Жовтневої соціалістичної революції (1917—1957)». Тези Відділу пропаганди і агітації ЦК КПРС і Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС», Держполітвидав УРСР, К., 1957, стор. 8—9.

У боротьбі за маси більшовики використовували різноманітні форми політичної роботи. Наприклад, у Печерському районі Києва вони створили партійний клуб, який сприяв революційному вихованню членів партії і безпартійних мас. 3 травня загальні збори цього клубу ухвалили резолюцію, в якій говорилося: «Вважаючи, що Тимчасовий уряд не в силах здійснити всі демократичні вимоги, висунуті революцією..., збори висловлюються за негайний перехід усєї повноти влади до рук Рад робітничих і солдатських депутатів»¹.

В посиленні позицій більшовиків у Київській Раді робітничих депутатів певну роль відіграли рішення Київської загальноміської конференції РСДРП(б), яка відбулася 21 травня. Конференція піддала критиці тих членів Петроградської Ради, які ввійшли у Тимчасовий уряд, і підкреслила, що такій позиції «революційна соціал-демократія протиставить боротьбу класів, що розриває з політикою угодовства з імперіалістичною буржуазією і веде до переходу усєї влади до рук Рад робітничих, солдатських, селянських і від сільськогосподарських робітників депутатів»². Конференція поставила завдання посилити роботу по вихованню класової пролетарської свідомості і згуртуванню пролетарів міста і села проти хитань дрібної буржуазії. В резолюції підкреслювалось, що для цього «необхідна робота всередині Рад, збільшення їх числа, зміцнення їх сили, згуртування всередині їх пролетарських, інтернаціоналістських груп нашої партії»³.

Активну діяльність серед мас, за більшовизацію Рад проводили групи РСДРП(б) в містах і містечках Київської губернії. Значну активність проявляли більшовики в м. Білій Церкві. Меншовицько-есерівська Рада робітничих депутатів, що була створена 10 квітня, не виправдала сподівань трудящих. Члени місцевої організації більшовиків викривали угодовську політику меншовиків і есерів, переконували робітників і солдатів, щоб вони йшли по шляху, який вказувала партія більшовиків.

3 ініціативи білоцерківської групи РСДРП(б) 22 квітня були скликані збори робітників механічного заводу Менцеля. Ці збори, на яких були присутні 200 робітників, одноголосно прийняли резолюцію, де, зокрема, говорилось: «Протестувати проти спроб буржуазії посягти ворожнечу між робітниками і солдатами і висловити повну солідарність робітників і солдатів в об'єднанні навколо Рад робітничих і солдатських депутатів»⁴. Більшовики міста добилися наприкінці квітня злиття Ради робітничих депутатів з Радою гарнізону. Головою утвореної Білоцерківської Ради робітничих і солдатських депутатів був обраний Поляков, солдат-більшовик з команди авторемонтних майстерень. З семи членів виконкому п'ять були більшовиками.

При Раді були утворені продовольча, земельна, військова, культурно-освітня та економічно-побутова комісії. Керівництво Радою здійснювала більшовицька фракція з міського осередку та військової парторганізації.

В містечку Ходоркові, Сквирського повіту, збори робітників цукрового заводу по доповіді представника Київського комітету РСДРП(б) ухвалили резолюцію про необхідність переходу влади до рук Рад робітничих і солдатських депутатів, негайного захоплення земель селянськими організаціями, встановлення контролю над виробництвом і конфіскації військових прибутків⁵.

3 метою посилення роботи серед солдатів гарнізону при Київському

¹ Газ. «Голос социал-демократа» від 18 травня 1917 р.

² Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 51, оп. 1, спр. 3, арк. 150.

³ Там же, арк. 151.

⁴ Газ. «Голос социал-демократа» від 30 квітня 1917 р.

⁵ «1917 год на Киевщине. Хроника событий», 1928, стор. 93—94.

комітеті РСДРП(б) у травні була створена військова організація¹. Вона розгорнула енергійну роботу серед солдатів, які з кожним днем все більше виявляли довір'я більшовикам, підтримували їх політику.

Контрреволюційний Тимчасовий уряд і його органи на місцях, користуючись підтримкою меншовиків і есерів, які перетворили Ради на безвольні і безпредметні говорильні, одержавши підтримку І з'їзду Рад, стали діяти відкрито проти революційних мас і більшовицьких організацій.

Після розстрілу мирної демонстрації в Петербурзі наступ контрреволюції почався і в Києві і по всій губернії. За розпорядженням місцевих властей загін юнкерів і козаків захопив приміщення Київського комітету більшовиків і арештував членів комітету. За кілька днів контрреволюційні загони розгромили кіоски газети «Голос социал-демократа» і спалили більшовицьку літературу. Ось що повідомляла газета «Голос социал-демократа» про становище в Києві: «Реакційний Київ уже реагує на події в Петрограді. Вулиці усіяні купами обивателів. Темні особи шмиглюють у натовпах, кричать про німецьке походження більшовиків, про те, що вони провокатори, шпигуни тощо»².

В зв'язку з таким становищем відбулися загальні збори більшовицької фракції Ради робітничих і Ради солдатських депутатів. З доповіддю про поточний момент виступила Є. Бош. Збори вирішили перенести роботу в маси — на фабрики і заводи, де викривати зрадницьку політику меншовиків і есерів, зв'язувати перед робітничим класом про збори Рад і роз'яснювати свою більшовицьку тактику³.

Органи контрреволюційного Тимчасового уряду на місцях все частіше вдавалися до збройної сили у боротьбі проти революційних дій робітників і селян. Так, Звенигородський повітовий комісар телеграфував у Київ про термінову присилку сотні козаків у зв'язку з виступами революційних мас у Шполі і Умані⁴. У Кагарлик було надіслано солдатів для охорони маєтки княгині Гагаріної. Селяни скаржилися, що солдати погрожують розстрілом і нагайками⁵.

Довладдя, яке існувало з лютого до липня, закінчилось тимчасовою перемогою буржуазії. Про засилля в цей час меншовиків і есерів у Київській Раді свідчить такий факт. 11 липня відбулося термінове об'єднане засідання Київської Ради робітничих і Ради солдатських депутатів для обговорення питань про поточний момент і становище на фронті. Від імені Київського комітету більшовиків виступив М. В. Криленко, який оголосив декларацію, спрямовану проти контрреволюційної імперіалістичної політики Тимчасового уряду. З вимогою переходу влади до рук Рад фракція більшовиків запропонувала і резолюцію, яку навіть не поставили на голосування. Ради ухвалили резолюцію, запропоновану меншовиками та есерами, яка проголошувала повну підтримку Тимчасовому уряду. За цю резолюцію голосувало 307 делегатів, проти — 52, утримались — 22 делегати⁶.

Білоцерківська Рада робітничих і солдатських депутатів в липні теж висловила за активну підтримку Тимчасового уряду⁷.

Стало цілком очевидно, що меншовицько-есерівські ради перетворювались у безвольний придаток Тимчасового уряду і його органи на місцях,

¹ Газ. «Голос социал-демократа» від 24 травня 1917 р.

² Газ. «Голос социал-демократа» від 8 липня 1917 р.

³ «1917 год на Киевщине. Хроника событий», стор. 159.

⁴ 36 документів «Борьба за власть Советов на Киевщине (март 1917 — февраль 1918 г.)», К., 1957, стор. 239.

⁵ «1917 год на Киевщине. Хроника событий», стор. 196.

⁶ Там же, стор. 164—166, 495—497.

⁷ Там же, стор. 169.

що мирний розвиток революції став неможливий. В зв'язку з цим за пропозицією В. І. Леніна більшовицька партія тимчасово зняла лозунг «Вся влада Радам», змінила свою тактику і почала готувати збройне повалення диктатури буржуазії.

В цей переломний момент революції необхідно було виробити нові тактичні лозунги і настанови. Це і зробила партія більшовиків, її VI з'їзд. Вся більшовицька партія сприйняла рішення з'їзду як бойову програму підготовки збройного штурму влади капіталістів і поміщиків у нашій країні.

Київська загальноміська конференція РСДРП(б) 6 серпня обговорила доповіді делегатів VI з'їзду партії А. Іванова і Є. Бош про роботу з'їзду. Конференція вітала петроградський пролетаріат і революційну частину гарнізону, ЦК більшовицької партії і її вождя В. І. Леніна, схвалила рішення з'їзду, який націлив партію на збройне повстання. В своїй резолюції конференція, зокрема, закликала: «Докласти всіх зусиль до того, щоб привести київський пролетаріат і київський гарнізон до повної бойової готовності.., зміцнити пролетарський рух, доводячи його до переможного кінця»¹.

Після VI з'їзду РСДРП(б) посилилась революційна мобілізація мас навколо більшовицької партії. Не дрімала і буржуазія. Встановивши своє єдиновладдя, вона стала готуватися до встановлення військової диктатури. Але контрреволюційний похід генерала Корнілова на Петроград, розпочатий 25 серпня, був зірваний зусиллями революційних робітників, солдатів і селян, згуртованих навколо партії більшовиків.

Київська більшовицька організація на той період зросла до 4 тис. чоловік². Це було одним із свідчень зростання впливу більшовиків на маси. Питання про необхідність мобілізації революційних сил на боротьбу з контрреволюційним виступом Корнілова було обговорено на терміновому засіданні Київського комітету РСДРП(б) 27 серпня. На другий день, 28 серпня, представники комітету пішли на заводи і фабрики, у військові частини для роз'яснення резолюції київської більшовицької організації³.

Трудящі Києва надали гарячу підтримку пролетаріату, революційним солдатам і матросам Петрограда. На заводах «Арсенал», Гретера і Криванека (нині завод «Більшовик»), суднобудівній верфі і на багатьох інших підприємствах та у військових частинах були одногосно ухвалені більшовицькі резолюції, які закликали до боротьби проти контрреволюційної змови, до озброєння революційних робітників і солдатів. На Південно-російському заводі (нині завод «Ленінська кузня») робітники в резолюції підкреслювали, щоб «виступати тільки за заклик Рад»⁴.

Навіть Ради, в яких меншовики і есери ще становили більшість, змушені були під тиском мас засуджувати корніловщину і закликати до боротьби з контрреволюцією.

Під впливом вимог революційних робітників Києва вже 8 вересня Київська Рада робітничих депутатів, обговоривши питання про кризу влади, відхилила резолюцію, запропоновану виконавчим комітетом, і більшістю в 119 голосів проти 66 вперше за весь час свого існування прийняла більшовицьку резолюцію⁵. Фракція РСДРП(б), пропонуючи свою резолюцію, поклала в її основу резолюцію Петроградської Ради робітни-

¹ «1917 год на Киевщине. Хроника событий», стор. 195.

² Зб. документів «Переліска секретариата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями (март — октябрь 1917 г.)», М., 1957, стор. 492.

³ «1917 год на Киевщине. Хроника событий», стор. 222.

⁴ Газ. «Голос социал-демократа» від 30 серпня 1917 р.

⁵ «1917 год на Киевщине. Хроника событий», стор. 200.

чих і солдатських депутатів від 31 серпня¹. Зайнявши більшовицьку позицію в питаннях про владу, про землю, про робітничий контроль над виробництвом, про мир, Київська Рада робітничих депутатів також вперше висловила за «здійснення на ділі права націй, що населяють Росію, на самовизначення, в першу чергу — задоволення вимог Фінляндії і України»². Така позиція Ради мала велике значення, бо, як відомо, національне питання було одне з найгостріших і найскладніших питань революційної боротьби на Україні, зокрема в Києві. Проте частина членів Київського комітету РСДРП(б) певний час займала помилкову позицію в національному питанні. Про це, наприклад, свідчить рішення комітету від 5 квітня³. Але вже міська конференція, більшовиків Києва 23 липня рішуче відхилила опортуністичну резолюцію з національного питання, запропоновану Г. Пятаковим, і прийняла резолюцію VII (Квітневої) Всеросійської конференції РСДРП(б)⁴.

Таким чином, більшовики Києва стали боротись за правильне, марксистсько-ленінське вирішення національного питання, зокрема Київською Радою, про що свідчить прийнята цєю згадана резолюція від 8 вересня. Газета «Правда», даючи оцінку факту прийняття цієї більшовицької резолюції, писала: «Тепер Київська Рада робітничих депутатів за прикладом Пітерської, Московської, Одеської і багатьох інших Рад визнала, що тільки тверда влада робітників і найбіднішого селянства може призвести революцію до перемоги, зміцнення і розширення її завоювань... Ми зітаємо Київську Раду робітничих депутатів на цьому новому революційному шляху. Ми закликаємо київських робітників згуртуватися навколо своїх виборних органів і в першу голову навколо Рад робітничих депутатів»⁵.

У складі Київської Ради робітничих депутатів на той час були 62 більшовики, тобто лише 14% всього складу Ради⁶. Але більшовицька фракція зустрічала підтримку як з боку більшості безпартійних та депутатів з нез'ясованою партійністю, так і з боку деякої частини депутатів-робітників, які ще не розірвали з меншовиками і есерами, але йшли за більшовицькими лозунгами. Не маючи в Раді партійної більшості, київські більшовики мали політичну більшість. Цим і пояснюється та обставина, що Київська Рада робітничих депутатів, у якій меншовики і есери становили більшість, в нових умовах революційного піднесення приймала резолюції більшовицької фракції. Під керівництвом більшовицької партії Ради виходили на шлях революційної боротьби.

В Києві за закликом більшовиків трудящі у вересні і жовтні переобирали своїх представників у Раду робітничих депутатів. На заводі «Арсенал» всі новообрані 12 представників до Київської Ради були більшовиками⁷. Всі кандидати меншовиків були провалені. Перевибори депутатів Рад відбувалися не тільки на заводах і фабриках, а й у військових частинах. Збори 147-ї Воронезької піхотної дружини вирішили переобрати своїх депутатів і послали від своєї військової частини до Ради солдатських депутатів Київського військового округу більшовиків⁸.

Боротьба за більшовизацію Рад, за перетворення їх у справжні органи революційної боротьби і державної влади була в центрі всього життя київської організації більшовиків. Загальноміська конференція РСДРП(б)

¹ «1917 год на Киевщине. Хроника событий», стор. 510.

² Газ. «Известия Киевского Совета рабочих депутатов» від 12 вересня 1917 р.

³ «1917 год на Киевщине. Хроника событий», стор. 28.

⁴ Газ «Голос социал-демократа» від 25 липня 1917 р.

⁵ Газ. «Рабочий путь» («Правда») від 3 жовтня 1917 р.

⁶ Журн. «Літопис революції», 1929, № 3, стор. 71.

⁷ Газ. «Голос социал-демократа» від 9 вересня 1917 р.

⁸ «1917 год на Киевщине. Хроника событий», стор. 253.

24 вересня в своїй резолюції, вимагаючи передачі всієї влади Радам, писала: «Ради, прийнявши політику пролетаріату і становлячись на місцях органами революції, негайно повинні стати органами влади... Тільки негайне створення державної влади з робітників, солдатів і бідняків-селян шляхом з'їзду Рад може забезпечити завоювання влади і вивести країну з становища, що створилося»¹.

Більшовизація Київської Ради робітничих депутатів характеризується такими даними. Після перевиборів Ради більшовиків у ній збільшилось на 39 депутатів, а меншовики втратили 20 депутатських місць. Більшовицька фракція Ради становила 101 чоловік, або 22,7% всього складу². Якщо в Петрограді і Москві під час перевиборів Рад у вересні більшовики одержали більшість, то цього не сталося в Києві. Знову-таки тут відіграла свою роль певна слабкість робітничого класу, значний вплив дрібнобуржуазних елементів на трудящі маси.

Після перевиборів Київської Ради робітничих депутатів важливого значення набуло питання про склад виконавчого комітету Ради. З цього приводу має певний інтерес резолюція загальних зборів Ради, які відбулися 24 вересня. Київська Рада робітничих депутатів постановила негайно переобрати виконавчий комітет. Це рішення вона мотивувала тим, що тактика більшості виконкому не відповідає настрою київського пролетаріату, «що неминуче насувається сутичка між робітниками, солдатами і найбіднішим селянством, з одного боку, і контрреволюційною буржуазією, з другого, і теперішня угодівська тактика більшості В. К. (виконкому.— В. Т.) може повести до цілого ряду згубних для робітничого класу наслідків»³.

Виконавчий комітет Київської Ради робітничих депутатів був переобраний 3 жовтня. До його складу ввійшло 14 більшовиків (замість 6, обраних при створенні Ради в березні), 7 меншовиків, 6 есерів і 3 українських соціал-демократи. Місце голови одержали більшовики. При виконкомі більшовики почали розгортати роботу політичного, соціально-економічного, культурно-освітнього, фінансово-господарського відділів, газетної і мандатної комісії.

Новий виконавчий комітет Ради надавав великого значення озброєнню бойових дружин. 12 жовтня він виніс постанову про те, щоб «існуючі бойові дружини перейшли в повне ведення Р.Р.Д. (Ради робітничих депутатів.— В. Т.). Розпоряджатися бойовими дружинами має право Президія В. К. в особі його голови й одного товариша голови»⁴.

На цей час у деяких районах Києва більшовики вже створили районні Ради робітничих і солдатських депутатів, які були на боці революційних мас. Велику роль відіграла Слобідська Рада робітничих і солдатських депутатів (нині Дарницький район). Як повідомляла газета «Пролетарская мысль», «за декілька тижнів до перевороту (Жовтневий повстання.— В. Т.) Рада фактично була вищою владою на Слобідках»⁵. В центрі уваги Шулявського районного комітету РСДРП(б) (нині Жовтневий район) була діяльність районної Ради робітничих і солдатських депутатів. Так, 21 жовтня збори правління Шулявського райкому РСДРП(б) заслухали доповідь представника районної Ради. Як видно з протоколу, на цьому засіданні виявилось, що «1. Переважна більшість Ради — більшовики, керівна лінія — більшовицька; 2. Організовані комісії: продо-

¹ Зб. документів «Подготовка Великой Октябрьской социалистической революции на Украине», К., 1955, стор. 657.

² Журн. «Літопис революції», 1929, № 3, стор. 71.

³ Там же, стор. 73.

⁴ Там же, стор. 75.

⁵ Газ. «Пролетарская мысль» від 15 листопада 1917 р.

вольча, по контролю над виробництвом, культурно-освітня; 3. Існує Червона Гвардія; 4. Загальний план роботи: в міру можливостей забирати в руки Рад господарське життя району і вести за собою маси не лише з допомогою агітації, а шляхом конкретних заходів»¹.

Таким чином, напередодні Жовтня Ради з безвольних додатків Тимчасового уряду, якими їх зробили меншовики, есери і буржуазні націоналісти, під впливом більшовиків ставали справжніми органами керівництва революційною боротьбою за перемогу соціалістичної революції. Тому наша партія знову висунула знятий нею після кривавих липневих подій в Петрограді лозунг «Вся влада Радам». Але в цей лозунг вже вкладався новий зміст. Це був лозунг повстання Рад проти Тимчасового уряду з метою передачі всієї державної влади в країні Радам, керованим партією більшовиків.

Героїчна боротьба робітничого класу на чолі з більшовиками благотворно впливала на зростання революційного руху серед солдатів і селянських мас. Про це свідчить, наприклад, донесення комісара Тимчасового уряду по Київському військовому округу воєнному міністру, в якому, зокрема, говорилось, що «у військах почали посилюватися більшовицькі тенденції»².

Трудащі селяни на чолі з своїми комітетами та іншими виборними органами повсюдно самочинно заорювали землю. Захоплення і розподіл селянами землі і майна поміщиків набирали широкого розмаху. Цей революційний процес відбувався і в селах Київщини. Чигиринський повітовий комісар 23 вересня повідомляв властям Тимчасового уряду, що революційними селянами «під впливом більшовицьких резолюцій Київської, Петроградської Рад робітничих і солдатських депутатів в с. Томашівці... все зроблено, щоб примусити... передати землю селянам»³. В Черкаському повіті селяни с. Самгородка 13 жовтня розгромили маєток, зруйнували будинок управляючого, забрали всі сільськогосподарські знаряддя і інвентар. Селянський сход с. Мокрої Калигірки, Звенигородського повіту, 15 жовтня виніс постанову вбити місцевих поміщиків Савченка і Мединського, а землю їх поділити⁴.

Про революційні захоплення селянами поміщицьких земель, луків, лісу найкраще свідчить лист поміщика Г. І. Попова до київського губернського комісара Тимчасового уряду. Цей поміщик скаржився на те, що в його маєтку «Чорнобиль» площею близько 14 тис. дес. селяни, керовані своїми селянськими управами, захоплювали і заорювали землі, луки, рубали ліс, що цим особливо відзначалися селяни сіл Великого і Малого Черевача. «Вважаю,—писав цей поміщик,—що було б корисно, якби Рада робітничих і солдатських депутатів командувала б кого-небудь з своїх членів, що користуються у селян найбільшим довір'ям, для роз'яснення селянам незаконних і неприпустимих їх дій»⁵. Але Ради вже перестали бути опорою Тимчасового уряду, і його комісари на місцях вважали за краще вдаватися до збройної сили, щоб придушити революційний рух трудового селянства. Про це свідчить розпорядження губернського комісара з приводу листа поміщика Попова⁶.

Події, що відбувалися повсюдно, говорили про те, що вже ніяка сила

¹ Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 51, оп. 1, спр. 3, арк. 245.

² «Архів Радянської України», 1933, № 7—8, стор. 58.

³ Зб. документів «Борьба за власть Советов на Киевщине (март 1917 — февраль 1918 г.)», стор. 310.

⁴ Державний архів Київської області (далі—ДАКО), ф. 1879, оп. 1, спр. 31, арк. 73.

⁵ ДАКО, ф. 2796, оп. 1, спр. 9, арк. 6.

⁶ Зб. документів «Подготовка Великой Октябрьской социалистической революции на Украине», стор. 665.

неспроможна була припинити розвиток революції. Це змушені були визнавати і ставленики Тимчасового уряду. З цього погляду представляє певний інтерес донесення київського повітового комісара від 19 жовтня. Наполягаючи на посиленні достатньої кількості військ для придушення революційних селян, він, проте, писав: «Загальний настрій народних мас дозволяє думати, що і застосування збройної сили тепер вже буде безрезультатне»¹.

На Київщині, як і по всій країні, революційна криза наростала швидкими темпами, більшість трудового народу йшла за більшовицькою партією. Ще у вересні, в зв'язку з тим, що меншовики в Києві втрачали вплив серед трудящих, було припинено вихід їх газети «Знамя труда». З цього приводу газета «Правда» писала: «Але чи виживе рахитичне дітище оброщів — це ще питання, бо їх вплив тут, як і повсюди, падає з дня на день»².

Самовіддана робота київських більшовиків у масах дала свої позитивні наслідки. Більшовики завоювали довір'я більшості Київської Ради робітничих депутатів і спрямували її діяльність на підготовку збройних сил пролетарської революції. У підготовці до соціалістичної революції, до переходу влади в руки Рад наступив період організації штурму.

Контрреволюція в Києві зживала всіх заходів, щоб послабити сили більшовицької організації, яка вела за собою широкі трудячі маси. Досить сказати, що комісія виконавчого комітету Ради солдатських депутатів, яка напередодні жовтневих днів обслідувала місця ув'язнення, прийшла до висновку, що там «переважна більшість сидить по обвинуваченню у більшовизмі!». З 615 ув'язнених було 536 більшовиків. Сюди не входили ті, що сиділи в лук'янівській тюрмі, вже засуджені військово-польовим судом до каторжних робіт³.

Про збройне повстання пролетаріату і солдатів Петрограда, які під керівництвом Комуністичної партії скинули буржуазний Тимчасовий уряд і взяли владу у свої руки, перші відомості в Києві були одержані в той же день, 25 жовтня. негайно було скликано об'єднане засідання виконавчих комітетів Ради робітничих і Ради солдатських депутатів. Більшовики наполягали на тому, щоб створити революційний комітет і закликати робітників і солдатів повстати і взяти владу в свої руки. Але меншовики і есери повели себе по-зрадницькому. Вони висловлювались за підтримку Тимчасового уряду. В зв'язку з тим, що чотири члени більшовицької фракції виконкому були в цей час на II Всеросійському з'їзді Рад і більшовики становили лише половину членів виконкомів, шестигдинні дебати ні до чого не привели. Ухвалили скликати пленум обох Рад з представниками фабзавкомів і військових частин для вирішення питання про владу⁴.

Київський комітет РСДРП(б) звернувся з закликом до робітників і солдатів Києва, до всіх пригноблених і обездолених «згуртувати свої ряди для підтримки повсталих робітників і солдатів Петрограда, для боротьби проти контрреволюційної буржуазії». У відозві, зокрема, говорилося: «Тільки робітники і солдати, об'єднавшись навколо своїх революційних Рад, взявши владу до своїх рук, зможуть дати змученим масам мир, хліб і свободу!»⁵. Ця відозва більшовиків знайшла відгук серед широких революційних мас.

Об'єднане засідання Ради робітничих і Ради солдатських депутатів,

¹ «Красный архив», № 2(105), 1941, стор. 95.

² Газ. «Рабочий путь» («Правда») від 17 вересня 1917 р.

³ «1917 год на Киевщине. Хроника событий», стор. 314—315.

⁴ Там же, стор. 309—310.

⁵ Зб. документів «Победа Великой Октябрьской социалистической революции и установление Советской власти на Украине», стор. 75.

що відбулося 27 жовтня, з двох резолюцій більшістю голосів (за — 489, проти — 187, утрималось — 17) прийняло резолюцію більшовиків, у якій висловлювалась солідарність з петроградськими робітниками і столичним гарнізоном і готовність всебічно підтримати їх. Резолюція закінчувалася такою постановою: «Організувати ревком Рад, передати йому всю повноту влади по Києву, доручити йому всебічно провадити в життя постанови з'їзду Рад робітничих і солдатських депутатів, які мають повне право переобрати його у будь-який момент»¹.

Робітники Києва, як і всієї України, піднялися на збройну боротьбу проти органів і військ Тимчасового уряду. Київський комітет більшовиків посилено озброював робітничі загони, мобілізував революційні військові частини, готуючи їх до повстання. Революційний комітет, який був обраний в складі А. Іванова, Я. Гамарника, І. Крейсберга, О. Горбачова і інших, зосередив у своїх руках всю повноту влади і всі збройні сили революції, що знаходилися в Києві. Готові були виступити разом з київськими робітниками і революційні солдати.

Щоб придушити збройний виступ пролетаріату, юнкери і козаки за вказівками органів Тимчасового уряду ввечері 28 жовтня почали роззброювати військові частини, які підтримували революційних робітників. Було оточено приміщення Рад і ревкому і вночі заарештовано членів ревкому. Лише один член ревкому А. Іванов випадково уник арешту².

Але контрреволюції не вдалося досягти своєї мети. Вночі 29 жовтня в 3-му авіапарку більшовики скликали нараду представників заводів і фабрик та революційних солдатів і утворили новий ревком, до складу якого увійшли більшовики В. П. Затонський, А. В. Іванов, О. Б. Горвіц, О. Є. Карпенко і Кудрін — солдат 3-го авіапарку, колишній робітник-металіст³.

У боях, що тривали три дні, київський пролетаріат і революційні солдати, керовані більшовиками і ревкомом Рад, розгромили основні сили білогвардійських військ Тимчасового уряду, роззброїли їх ударні загони і 31 жовтня здобули перемогу.

В той час, як київські робітники і революційні солдати в кривавій боротьбі промили контрреволюційні війська Тимчасового уряду, по-зрадницькому, обманом владу захопила буржуазно-націоналістична Центральна рада. Трудящим Києва, як і всієї України, довелося боротися за встановлення влади Рад не лише з військами Тимчасового уряду, а й з озброєною українською націоналістичною контрреволюцією. Розгромити буржуазно-націоналістичну контрреволюцію в особі Центральної ради і її Генерального секретаріату — таке було історичне завдання революційних робітників і селян Київщини, як і всієї України. Без цього неможливо було і думати про встановлення Радянської влади.

Перед київськими більшовиками з особливою гостротою постало завдання об'єднати всі революційні сили робітничих і солдатських мас. З цією метою 3 листопада було скликано об'єднане засідання виконкомів Ради робітничих депутатів і Ради солдатських депутатів, які ще існували окремо. Більшовики закликали виконкоми Рад підтримати революційну владу Рад. «Фракція більшовиків заявляє, що вимога робітників, солдатів і селян про передачу всієї влади до рук Рад повинна бути здійснена. Робітники і солдати своєю кров'ю завоювали цю владу і побідносна революція передала її з рук уряду контрреволюційної диктатури до рук революційного уряду робітників і селян, що виділився з середовища Рад»⁴.

¹ «1917 год на Киевщине. Хроника событий», стор. 324—325.

² Там же, стор. 325, 334, 335, 336, 337.

³ Там же, стор. 340.

⁴ 36. документів «Борьба за власть Советов на Киевщине», стор. 385—386.

На другий день, 4 листопада, відбувся пленум обох Рад з участю представників військових частин, фабзавкомів і профспілок. Від імені більшовиків виступив О. Горвіц, який роз'яснив заяву більшовицької фракції на засіданнях виконкомів Рад. Голосування відбулося з трьох питань: яка повинна бути центральна влада? яка повинна бути крайова влада? яка повинна бути влада на місцях, зокрема в Києві?

По першому питанню було прийнято рішення про те, що центральною владою в країні повинна бути визнана Рада робітничих, солдатських і селянських депутатів. За це було подано 433 голоси, проти 119.

По другому питанню було вирішено, що крайовою владою повинна бути Центральна рада. Голосуючи за таку пропозицію, київські більшовики допустили помилку. Правда, одночасно вони поставили на голосування пропозицію про реорганізацію Центральної ради. За цю пропозицію було подано 424 голоси, проти—271. В зв'язку з цим голосувалась і друга пропозиція більшовиків про скликання Всеукраїнського з'їзду Рад, на якому мала бути здійснена реорганізація Центральної ради. Ця пропозиція збрала 389 голосів¹.

Проте намір київських більшовиків створити нову Центральну раду із складу Рад робітничих і солдатських депутатів на Всеукраїнському з'їзді не дійшов до свідомості широких мас. А голосування більшовиків за те, щоб на Україні крайовою владою була Центральна рада в певній мірі дезорієнтувало маси, послабило удари революційних сил по українській буржуазно-націоналістичній контрреволюції.

З третього питання переважна більшість, 438 учасників пленуму, висловились за те, що владою в Києві повинні бути Ради робітничих і солдатських депутатів².

На цьому ж пленумі було вирішено негайно злити Раду робітничих депутатів і Раду солдатських депутатів в єдину Раду, з єдиним виконавчим комітетом, який і повинен бути владою в Києві³.

Існування окремо Ради робітничих і Ради солдатських депутатів київського гарнізону, звичайно, послаблювало революційні сили трудящих мас. Саме тому більшовики неодноразово ставили питання про їх об'єднання. Це мало сприяти зміцненню союзу робітничого класу і селянства. Таке об'єднання відбулося в листопаді.

Наполягаючи на об'єднанні Ради робітничих депутатів і Ради солдатських депутатів у листопаді, київські більшовики не врахували, що Рада солдатських депутатів не переобиралась майже півроку і більшість її делегатів не відбивала справжнього настрою солдатських мас, знаходилась під впливом угодовських партій. Такий політичний стан Ради солдатських депутатів позначився на виборах об'єданого виконавчого комітету. Серед 58 членів виконавчого комітету більшовиків виявилось 23, українських есерів — 20, російських есерів — 4, меншовиків і бундівців— 7, українських соціал-демократів — 4. Така була загальна картина результатів виборів⁴. Але ставлення до більшовиків у Радах було не однакове. В Раді робітничих депутатів за більшовиків голосувало більше половини її складу — 175 чоловік, в той час як меншовики, есери і представники інших угодовських партій збрали 134 голоси. Зовсім інше було в Раді солдатських депутатів. Там за більшовиків подали тільки 47 голосів, а за українських есерів — 138 і за представників інших угодовських партій — 95 голосів⁵.

¹ Газ. «Пролетарская мысль» від 5 листопада 1917 р.

² Там же.

³ Журн. «Літопис революції», 1929, № 3, стор. 94.

⁴ Там же.

⁵ Там же.

Київські більшовики в умовах перемоги Жовтневої революції мали змогу добитися переобрання представників до Ради солдатських депутатів і змінити співвідношення сил в Раді на свою користь. Але ця можливість не була використана, що завдало в той час певної шкоди справі об'єднання революційних сил робітників і солдатів у Києві.

15 листопада на першому ж засіданні новообраного виконавчого комітету меншовицько-есерівська більшість виявила свою ворожу, контрреволюційну позицію. Більшовицька фракція вимагала, щоб виконком у своїй роботі керувався тією політичною лінією, яка була прийнята пленумом обох Рад робітничих і солдатських депутатів про взяття влади в свої руки. У заяві з цього приводу говорилося, що «фракція більшовиків вимагає, щоб побажання мільйонів робітників, солдатів і селян, побажання, за яке пролили вони свою кров, було виконано в м. Києві і щоб В. К. (виконком Рад.— В. Т.) взяв владу по м. Києву»¹. Ця пропозиція більшовиків була відхилена 36 голосами (за — 20)².

Стало цілком зрозуміло, що такий склад виконавчого комітету не забезпечить проведення в життя волі революційних мас, і виконком фактично перестав існувати. Робітничі секція Ради робітничих і солдатських депутатів обрала свою президію на чолі з А. Івановим. Так утворились у виконавчому комітеті дві секції: робітничі і солдатська. Робітничі секції обрала комісії: економічну, фінансово-господарську, охорони праці, конфліктну, статистичну, видавничу, які почали розгортати роботу³.

Робітники, трудящі селяни, революційні війська на Київщині, як і по всій країні, на своїх мітингах і зборах в численних резолюціях визнавали і підтримували Раду Народних Комісарів на чолі з В. І. Леніним, вимагали встановлення робітничо-селянської влади в особі Рад.

Робітники київського «Арсеналу» 22 листопада на мітингу прийняли резолюцію, в якій, зокрема, говорилося: «Ми, робітники «Арсеналу», вітаємо Раду Народних Комісарів, вітаємо її декрети про мир, землю і робітничий контроль... Органом влади на місцях є Рада, зокрема в Києві — вся влада РР і СД (Рада робітничих і солдатських депутатів.— В. Т.). Ми, арсенальці, які пролили кров в ім'я влади Рад, клянемося всіма силами підтримувати і захищати Радянську владу»⁴.

Революційні війська Київського гарнізону одностайно підтримували владу Рад. На зборах солдатів 5-го авіапарку, які обговорювали поточний момент, виступи більшовиків одноголосно схвалювались, меншовики і есери були зустрінуті недружелюбно. За резолюцію, запропоновану більшовиками, голосувало 400 учасників зборів при 21, що утримався. Збори визнали єдиним органом влади в Києві, дійсно народним урядом Раду робітничих і солдатських депутатів. «Гаряче протестуємо проти політики Центральної Української ради, яка в союзі з оборонцями... бореться проти влади робітників, солдатів і селян»⁵,—писалося в резолюції зборів.

Центральна рада не визнавалась революційними масами міст і сіл Київщини. Трудящі продовжували вести рішучу боротьбу за встановлення Радянської влади. Так, у Києві з ініціативи Подільського районного комітету РСДРП(б) 17 листопада відбулися установчі збори районної Ради робітничих і солдатських депутатів. Загальні збори Подільської районної Ради в своїй резолюції записали: «Збори вважають за необхідне

¹ Газ. «Пролетарская мысль» від 16 листопада 1917 р.

² Журн. «Літопис революції», № 3, 1929, стор. 95.

³ Там же, стор. 96.

⁴ М. І. Супруненко, Велика Жовтнева соціалістична революція на Україні, К., 1948, стор. 77—78.

⁵ Газ. «Пролетарская мысль» від 16 листопада 1917 р.

остаточно ліквідувати державний апарат царської влади і замінити його новим апаратом Радянської влади. На Подолі цю функцію повинна виконувати районна Рада робітничих і солдатських депутатів. Її завдання — проведення в життя постанов Всеросійського з'їзду Рад»¹.

Комітет РСДРП(б) Миського району звернувся до Київського комітету РСДРП(б) з пропозицією, щоб «Київський комітет в найближчий час поставив у виконавчому комітеті РРД (Рада робітничих депутатів.— В. Т.) питання про розподіл міста на райони і організацію районних Рад робітничих і солдатських депутатів»².

В окремих містах і селах Київщини Ради, керуючись декретами II Всеросійського з'їзду Рад, брали владу у свої руки. В Ходоркові, Сквирського повіту, Рада оголосила себе владою в містечку і почала налагоджувати зв'язки з виборними органами селянських мас. В містечку Городищі, Черкаського повіту, Рада робітничих і солдатських депутатів взяла владу в свої руки. З приводу цього «Правда» 26 листопада повідомляла: «Рада бере в руки владу і встановлює контроль над усіма установами. Для потреб Ради робітничих і солдатських депутатів реквізовано палац поміщиці Балашової. Обирається Рада селянських депутатів, яку передбачається об'єднати з Радою робітничих і солдатських депутатів»³.

Трудяще населення своїми революційними діями висловлювало цілковиту підтримку Радянській владі. Декрети II Всеросійського з'їзду Рад селянські маси сприйняли з величезним задоволенням. Не чекаючи ніяких розпоряджень зверху, селянські комітети з власної ініціативи здійснювали ленінський декрет про землю, як це, наприклад, було в Таращанському повіті. В телеграмі київському губернському комісару Центральної ради повітовий комісар повідомляв, що «селяни, не чекаючи розпоряджень про порядок переходу земель, самовільно привласнюють її, описуючи живий і мертвий інвентар, заявляючи, що все заберуть»⁴. 15 листопада орендарі сіл Голодьки і Ситківці цього ж повіту скаржились київському губернському комісару на те, що селяни «оволоділи всім економічним живим і мертвим інвентарем, зерном і всіма дрібницями. Адміністрацію і службовців звільнили. Перебуваючи у відчай, просимо порятунку»⁵.

Про подібні дії селян Центральну раду 17 листопада повідомляв сквирський повітовий комісар⁶.

Центральна рада і її місцеві органи влади були вже безсилі перед революційним рухом селянства. Про це телеграфував 23 листопада київський губернський комісар Саликовський начальнику штабу Київського військового округу. Телеграма закінчувалася словами: «Прошу надати достатню кількість війська, інакше боротьба неможлива»⁷.

В кінці грудня 1917 р. і на початку січня 1918 р. навіть у київських селах, близьких до тилу контрреволюційної Центральної ради, влада на селі переходила до рук більшовиків⁸.

Робітники і революційні солдати Києва були готові шляхом збройного повстання повалити владу буржуазно-націоналістичної Центральної ради. В цей період більшовики мали великий вплив на трудящі маси. Про це свідчать, зокрема, результати виборів до Установчих зборів. На виборах

¹ Газ. «Пролетарская мысль» від 23 листопада 1917 р.

² ДАКО, ф. 3058, оп. 1, спр. 5, арк. 59.

³ Газ. «Правда» від 26 листопада 1917 р.

⁴ ДАКО, ф. 2796, оп. 1, спр. 11, арк. 31.

⁵ Там же, арк. 63.

⁶ М. С. Упруненко, Велика Жовтнева соціалістична революція на Україні, стор. 75—76.

⁷ ДАКО, ф. 2796, оп. 1, спр. 6, арк. 58.

⁸ М. А. Рубач, Очерки по истории революционного преобразования аграрных отношений на Украине, К., 1957, стор. 90.

у листопаді більшовики одержали 32 576 голосів, в той час як на виборах до київської міської думи в липні за них було подано 9365 голосів¹.

Враховуючи настрої мас, військово-революційний комітет Київської Ради робітничих і солдатських депутатів, керований більшовицькою організацією, в ніч на 29 листопада дав розпорядження бойовим дружинам і революційним військовим частинам бути готовими до бойових дій.

Але Центральна рада, намагаючись будь-що утримати свою контрреволюційну владу, в ніч на 30 листопада силами 1-ї Української гвардійської дивізії роззброяла «Арсенал» і революційні військові частини, які перебували в Києві та в Чернігівській губернії. Цими діями Центральна рада ще раз викрила свою зрадницьку контрреволюційну політику і викликала величезне обурення робітничого класу і солдатських мас.

В той же день увечері в колонному залі піншньої Української філармонії під головуванням А. Іванова відбулися загальні збори Київської Ради робітничих і солдатських депутатів, в яких взяло участь близько 700 чоловік. В резолюції, яка була запропонована більшовиками і прийнята більшістю депутатів, говорилося: «Київська Рада робітничих і солдатських депутатів, представники від Ради селянських депутатів і від фабрично-заводських комітетів вважають, що дії Центральної ради, які виявилися в роззброєнні революційних робітників і селян і насильстві над ними, остаточно викривають політику, спрямовану проти робітників, солдатів і селян... Разом з тим Київська Рада заявляє, що вся влада в м. Києві повинна належати Раді і що вона закликає київський пролетаріат і гарнізон підтримувати цю владу до останньої краплі крові»². Київська Рада гаряче підтримала загальний страйк київського пролетаріату на знак солідарності з революційними солдатами, в якому взяло участь понад 20 тис. трудящих. Характерно, що після прийняття цієї резолюції меншовики, есери і бундівці, які підтримували Центральну раду, покинули засідання.

На цьому ж засіданні за пропозицією Я. Гамарника Київська Рада позбавила повноважень свій виконавчий комітет, який виступив проти того, щоб влада передати Раді, і обрала новий в складі 40 чоловік, запропонований більшовицькою фракцією. Було обрано також сім представників на Всеукраїнський з'їзд Рад³, який мав розпочати свою роботу в Києві 3 грудня 1917 р.

Відомо, що Всеукраїнський з'їзд Рад у Києві був зірваний Центральною Радою і свою роботу він продовжував у Харкові 11—12 (24—25) грудня 1917 р., об'єднавшись з III з'їздом Рад Донецько-Криворізької області.

Перший Всеукраїнський з'їзд проголосив Україну Республікою Рад.

Більшовики Київщини закликали трудящі маси згуртуватися навколо своїх Рад, виявити непохитну твердість, витримку і дисципліну у боротьбі за Радянську владу. Вплив більшовиків у Радах продовжував зростати. Про це свідчить, зокрема, прийнята в грудні резолюція Київської Ради робітничих і солдатських депутатів, в якій говорилося, що Рада «надсилає своє гаряче вітання владі Рад України, що недалеко той день, коли на Україні впаде контрреволюційний уряд... і вся влада по всій Україні перейде до рук Рад селянських, робітничих і солдатських депутатів»⁴.

5 січня 1918 р. українські війська і червоногвардійські загони почали наступ на Київ. Одночасно Київський ревком під керівництвом більшовиків готував збройне повстання, що розпочалося 16 січня 1918 р.

¹ «1917 год на Киевщине. Хроника событий», стор. 320.

² Газ. «Известия стачечного комитета» від 2 грудня 1917 р.

³ «1917 год на Киевщине. Хроника событий», стор. 415—418.

⁴ Газ. «Вісник Української Народної Республіки» від 18 січня 1918 р.

Але гайдамацько-петлюрівським бандам Центральної ради вдалося придушити збройне повстання революційних мас у більшості районів Києва і по-звірячому розстріляти і закатувати тисячі робітників і червоногвардійців. На допомогу київському пролетаріатові і революційним загонам прийшли радянські війська, які 22 січня визволили Дарницю і повели наступ безпосередньо на Київ. Центральна Рада і її гайдамацько-петлюрівські війська були розбиті. 26 січня Київ було визволено.

Влада в Києві перейшла до рук Військово-революційного комітету, створеного Київським комітетом більшовиків і Радою робітничих і солдатських депутатів. У відозві Військово-революційного комітету до населення міста говорилося: «26 цього місяця в м. Київ вступили революційні війська, що йшли сюди в ім'я встановлення на Україні, як і по всій Росії, влади Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. Віднині власть в м. Києві переходить до рук Київської Ради робітничих і солдатських депутатів і обраного нею Військово-революційного комітету»¹.

Головою ревкому був обраний А. В. Іванов, а комісаром цивільної частини Києва Г. М. Чудновський. Були призначені начальники гарнізону, телеграфу, міського водопроводу, трамваю, телефону, комісари міської продовольчої управи і т. п.

Перемога влади Рад у Києві викликала величезне піднесення серед трудящих всієї України. Робітники, селяни, солдати вітали Радянську владу і більшовицьку партію — натхненника і організатора історичної перемоги. Про це красномовно свідчить привітання Старо-Петрівської волосної Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів Київського повіту київській організації більшовиків. Ось якими зворушливими словами вони висловили свої почуття: «Старо-Петрівська волосна Рада солдатських, селянських і робітничих депутатів вітає товаришів більшовиків з перемогою і, висловлюючи повне довір'я своїм захисникам, просить надіслати директиви, які будуть провадитись в життя»².

Заходи Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів Київщини, як і Радянського уряду України, були спрямовані на утвердження соціалістичних завоювань українського народу, які він здобув завдяки братній допомозі російського робітничого класу, завдяки керівництву Комуністичної партії.

¹ Київський державний історичний музей, фонд листівок.

² Газ. «Известия Киевского Совета рабочих и солдатских депутатов» від 31 січня 1918 р.

В. І. ПЕТРОВ

ВІДНОВЛЕННЯ І ЗМІЦНЕННЯ ПАРТІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА УКРАЇНІ ПІСЛЯ РОЗГРОМУ ДЕНІКІНА

Питання партійного будівництва в роки іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни є одним з найменш вивчених в історії Комуністичної партії України — складової невід'ємної частини КПРС. Зокрема, з такого важливого питання, як відновлення і зміцнення партійних організацій на Україні в період визволення республіки від Денікіна (листопад 1919—лютий 1920 р.) і короткочасної мирної передишки (лютий—квітень 1920 р.), в історичній літературі нема жодного дослідження.

Керуючись вказівками ЦК РКП(б) про те, що всі трудящі і «перш за все і більш за все» усі комуністи повинні докласти всіх зусиль до того, щоб швидко відбити нашествя Денікіна, партійні організації України відправили на фронт влітку і восени 1919 р. 20 тис. комуністів при загальній чисельності КП(б)У близько 35 тис. членів партії. С. В. Косіор, наводячи ці дані в Організаційній доповіді ЦК КП(б)У на IV Всеукраїнській партконференції, відзначав, що «по суті вся партія ввійшла до Червоної Армії і тільки ті товариші, які не могли цього зробити за станом здоров'я та з інших причин, були відряджені на інші роботи»¹.

Значна частина комуністів залишилась на зайнятій ворогом території для роботи в підпіллі. На Україні була створена широка сітка підпільних парткомів і ревкомів, які організували і очолили боротьбу робітничого класу і трудящого селянства республіки проти денікінщини. 28 липня 1919 р. для керівництва підпільними партійними організаціями Центральний Комітет КП(б)У виділив Зафронтове бюро у складі трьох членів ЦК (С. В. Косіор та ін.). Тільки по лінії Зафронтового бюро було надіслано в тил ворога понад 800 комуністів².

Білогвардійцями була окупована майже вся територія УРСР, і в момент найбільших успіхів Денікіна у жовтні 1919 р. в руках Радянської влади на Україні залишалось лише кілька повітів Волинської губернії з м. Житомиром і невелика частина Київської та Чернігівської губерній. З губернських комітетів КП(б)У на цей час на легальному становищі продовжували роботу тільки Волинський і Чернігівський, які і перейшли в безпосереднє підпорядкування ЦК РКП(б). Коли денікінці підійшли до Чернігова, Чернігівський губпартком евакуювався в Городню. Чернігів-

¹ Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, спр. 23, арк. 33.

² Там же.

ську губернську партійну організацію в цей період очолювали Ю. М. Коцюбинський і Є. Б. Бош¹.

На тій невеликій частині України, яка не зазнала окупації, партійний і радянський апарат було скорочено до мінімуму. Так, Новгород-Сіверський повітпартком у своїй доповіді Чернігівському губпарткому і ЦК КП(б)У зазначав, що хоча денікінцями була зайнята тільки частина повіту (фронт проходив у 5 км від Новгород-Сіверського), на партійній і радянській роботі в повіті залишалось тільки 9 комуністів, «яким і довелося перенести все на своїх плечах», бо інші влились до діючої армії². Таким чином, в результаті окупації була майже повністю зруйнована вся система партійного і радянського апарату республіки.

2 жовтня згідно з директивою Оргбюро ЦК РКП(б) Центральний Комітет КП(б)У було розпущено, а всі його функції цілком перейшли до Зафронтového бюро. Одноразово був розпущений Раднарком УРСР³.

У жовтні 1919 р. війська Південного фронту, здійснюючи ленінський план розгрому Денікіна, почали визволення України від білогвардійців. До середини лютого 1920 р. УРСР була повністю звільнена від денікінських військ.

У цей час на Україні, де «панування Денікіна було таким же тяжким испытанням, як панування Колчака в Сибіру»⁴, обстановка була винятково складною. Народне господарство республіки було зруйноване тривалою спустошливою війною. Знекровленим був робітничий клас України і насамперед його передові зағони—шахтарі і металісти. Сотні тисяч українських робітників героїчно бились на фронтах громадянської війни, багато з них загинули. Тільки з Миколаєва влітку 1919 р. пішло до Червоної Армії 7 тис. робітників-металістів⁵.

Тисячі робітників стали жертвою кривавого білогвардійського терору, десятки тисяч залишили промислові центри і розсіялися по селах, рятуючись від голоду. Кількість гірників на шахтах Донбасу з 280 тис. у 1917 р. скоротилась до 83 тис. у січні 1920 р. На металургійних заводах України на цей час залишилось тільки 30 тис. робітників замість 81 тис. у 1914 р.⁶ Проте уроки громадянської війни, уроки денікінщини привели українських робітників і селян «до більш ясного розуміння завдань Радянської влади і до більш твердого захисту її»⁷.

Визволення України поставило перед Комуністичною партією як одне з першочергових завдань — відновлення і зміцнення партійних організацій республіки, що було найважливішою умовою утвердження в республіці Радянської влади. Відповідальні завдання зміцнення союзу робітничого класу і трудящого селянства УРСР, всебічного розвитку дружби і братерського співробітництва Радянської України з РРФСР, відбудови її народного господарства і підготовки до відсічі нового нападу міжнародного імперіалізму можна було здійснити тільки при наявності сильної, згуртованої Комуністичної партії України — авангарду робітничого класу республіки.

Основними організаційними положеннями, якими керувалась Комуністична партія у своїй роботі по відновленню української партійної організації, були рішення VIII з'їзду РКП(б) з питань партійного будівни-

¹ Журн. «Летопись революции», № 6, 1926, стор. 60.

² Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. (далі — ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС), ф. 17, оп. 3, спр. 351, арк. 154.

³ «Октябрьская революция. Первое пятилетие», Госиздат Украины, 1922, стор. 116.

⁴ В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 260.

⁵ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 2, спр. 806, арк. 69.

⁶ «Украинская промышленность в 1920 году», Харків, 1921, стор. 10, 25.

⁷ В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 160.

цтва. З'їзд відзначив, що існування незалежних Радянських республік не означає, що РКП повинна зорганізуватися на основі федерації самостійних комуністичних партій, і підкреслив необхідність збереження єдиної централізованої партії з єдиним ЦК, що керує всією її роботою в масштабах всієї Радянської країни. З'їзд указав, що всі рішення керівних органів РКП(б) безумовно обов'язкові для всіх частин партії, незалежно від їх національного складу, а Центральні Комітети української та інших національних організацій партії користуються правами обласних комітетів і цілком підпорядковані ЦК РКП(б) ¹.

У розглядуваний період намагалася активізувати свою діяльність антипартійна група націонал-ухильників — так званих федералістів на чолі з Г. Лапчинським, що утворилася в КП(б)У ще влітку 1919 р. Більшовики України дали рішучу відсіч спробам нечленистих націоналістичних елементів у своїх рядах порушити союз УРСР з Радянською Росією, відірвати КП(б)У від РКП(б).

Вся робота КП(б)У по відновленню своїх партійних організацій відбувалася під безпосереднім керівництвом і при повсякденній величезній допомозі ЦК РКП(б). Винятково важливе значення для успішного розгортання партійного будівництва на Україні мали рішення VIII Всеросійської партійної конференції, що проходила у Москві 2—4 грудня 1919 р. Напередодні VIII партконференції ЦК РКП(б) провів ряд нарад з керівними партійними і радянськими працівниками УРСР, на яких були обговорені такі вузлові питання: про державні взаємовідносини УРСР і РРФСР, земельне, продсвольче, воєнне та інші, а також питання партійного будівництва в республіці ². В. І. Ленін особисто приймав українських працівників, допомагав їм розібратись у складній обстановці, що створювалася на Україні.

Програмним документом у справі радянського і партійного будівництва в УРСР була резолюція ЦК РКП(б) «Про Радянську владу на Україні», проект якої був написаний В. І. Леніним і 29 листопада 1919 р. схвалений Пленумом ЦК РКП(б).

Резолюція підтверджувала самостійність УРСР, вказувала на необхідність якнайтіснішого союзу всіх Радянських республік, підкреслюючи, що форми цього союзу будуть визначені самими робітниками і трудящими селянами України. ЦК РКП(б) зобов'язав комуністів всіляко сприяти розвитку української мови і культури, забезпечити право трудящих мас України вчитися і розмовляти в усіх радянських установах рідною мовою. Ці чіткі та ясні положення з національного питання відіграли велику роль у боротьбі КП(б)У проти проявів великодержавного російського шовінізму та українського буржуазного націоналізму в партійних організаціях республіки.

В резолюції особливо підкреслювалася необхідність перетворення органів Радянської влади республіки в знаряддя зміцнення союзу робітничого класу і трудящого селянства, необхідність їх якнайтіснішого зв'язку з корінним селянським населенням УРСР. ЦК зажадав від партійних організацій України забезпечити найширше залучення бідного і середнього селянства «до справи управління в усіх галузях» ³.

Питання про Радянську владу на Україні було одним з головних на порядку денному VIII партконференції. Доповідь з цього питання була зроблена Я. А. Яковлевим 3 грудня на ранковому засіданні конференції.

¹ «КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. I, Держполітвидав УРСР, К., 1954, стор. 414.

² Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. I, оп. 13, спр. 23, арк. 27.

³ «КПРС в резолюціях...», ч. I, стор. 430—431.

Потім з великою промовою, в якій обґрунтовувались основні положення резолюції ЦК, виступив В. І. Ленін. На конференції з цього питання виступали також А. С. Бубнов, В. П. Затонський, Д. З. Мануїльський та ін. На вечірньому засіданні знову виступив В. І. Ленін із заключним словом у питанні про Радянську владу на Україні. Він піддав критиці помилкові погляди з селянського і національного питань, які були висловлені на конференції Раковським, Дробнісом, Бубновим та ін.¹ На цьому засіданні конференція підтвердила резолюцію ЦК РКП «Про Радянську владу на Україні».

Одночасно конференція прийняла резолюцію «Про радянську політику на Україні», де, зокрема, запропонувала ЦК РКП «розробити і запровадити в життя особливо докладні інструкції контролю за партійними працівниками на Україні з точки зору фактичного проведення директив Центрального Комітету»². Це було викликане сепаратистськими «самостійницькими» тенденціями окремих партійних працівників УРСР. На це звертав увагу конференції В. І. Ленін, який зазначив, що деякі українські працівники проявляли самостійність не в розумінні незалежності України, а в розумінні небажання зважати на погляди ЦК РКП³.

Величезну роль в обґрунтуванні політики Комуністичної партії на Україні, в розв'язанні питань партійного будівництва в республіці відіграли праці В. І. Леніна і насамперед його стаття «Вибори до Установчих зборів і диктатура пролетаріату» та «Лист до робітників і селян України з приводу перемог над Денікінієм».

Резолюція ЦК РКП «Про Радянську владу на Україні» була повністю підтримана партійними організаціями УРСР. Так, 18 грудня 1919 р. Богодухівська партійна конференція (Харківщина) на своїх загальних зборах обговорила і одностайно схвалила цю резолюцію⁴. 22 грудня загальні збори Чернігівської міської партійної організації, заслухавши доповідь про VIII Всеросійську партконференцію та VII Всеросійський з'їзд Рад, постановили: «Резолюція ЦК РКП(б) у питанні про Радянську владу на Україні вказує вірний шлях розв'язання основних питань будівництва Радянської влади на Україні». Більшовики Чернігова ухвалили ці рішення покласти «в основу своєї дальшої практичної діяльності»⁵. 28 грудня 4-а Сосницька повітова партконференція (Чернігівщина) схвалила резолюцію ЦК РКП і постановила неухильно керуватися її положеннями у повсякденній роботі⁶.

Через кілька днів після VIII партконференції в Москві на нарадах відповідальних партійних і радянських працівників були відновлені центральні партійні і радянські органи республіки. 11 грудня 1919 р. був створений тимчасовий надзвичайний орган державної влади УРСР — Всеукраїнський революційний комітет у складі Г. І. Петровського (голова), Д. З. Мануїльського і В. П. Затонського. Кількома днями раніше був створений Партійний центр, до складу якого ввійшли Г. І. Петровський, Д. З. Мануїльський, В. П. Затонський, С. В. Косіор. Фактично це означало відновлення ЦК КП(б)У, хоча формально Партійний центр був перетворений на ЦК лише 18 лютого 1920 р. 10 грудня в Серпухові відбулось перше засідання ЦК КП(б)У, на якому ухвалили рішення ліквідувати Зафронтбюро і передати його функції Секретаріату ЦК. Секретарем ЦК було обрано С. В. Косіора, заступником секретаря — М. А. Ра-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 169—170.

² «КПРС в резолюціях...», ч. I, стор. 429.

³ В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 169—170.

⁴ Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 2, оп. 2, спр. 6, арк. 1.

⁵ Там же, ф. 26, оп. 1, спр. 6, арк. 47—48.

⁶ Там же, ф. 1, оп. 5, спр. 251, арк. 3.

фаїла. На наступному засіданні ЦК, 12 грудня, був схвалений план роботи Секретаріату і прийнято рішення негайно перевести його до Харкова¹.

15 грудня ЦК КП(б)У звернувся до всіх партійних організацій України з циркулярним листом, де вказувалось, що визволення значної частини території УРСР дає можливість розгорнути роботу по відновленню партійної організації республіки. ЦК інформував партійні організації, що для керівництва всією партійною роботою на Україні в умовах війни, що тривала, виділено Партійний центр і всім партійним організаціям республіки пропонувалось негайно встановити з ним найтісніший зв'язок². В одночасно розісланому другому циркулярному листі ЦК КП(б)У вимагав від усіх комуністів України докласти максимум зусиль до відновлення партійних організацій республіки. «Всі активні сили нашої партії,— підкреслювалось у листі ЦК,— повинні бути спрямовані для цієї основної роботи»³.

У двадцятих числах грудня ЦК КП(б)У переїхав до Харкова. 28 грудня 1919 р. вийшов перший номер центрального органу КП України — газети «Коммунист», яка як колективний організатор відіграла велику роль у відновленні і зміцненні партійних організацій республіки. Газета під рубрикою «Партійне життя» систематично вміщувала матеріали по партійному будівництву: циркулярні листи ЦК КП(б)У, статті та інформації про партійну роботу в центрі і на місцях.

Головною трудностю при відновленні партійних організацій України була гостра нестача досвідчених партійних працівників, більшість з яких продовжувала лишатись в армії, на партійній і радянській роботі в РРФСР, а частина загинула на фронті або в підпіллі. Д. З. Мануїльський зазначав, що «до 15% наших партійних кращих товаришів загинули на фронті»⁴. Ось чому на VIII партконференції у виступах Бубнова, Затонського, Мануїльського та інших підкреслювалась необхідність допомоги КП(б)У партійними кадрами.

Питання про кадри, про їх підбір і розстановку відразу ж постало в центрі уваги ЦК КП(б)У. 10 грудня ЦК КП(б)У, виходячи з того, що для правильного обліку і розподілу партійних кадрів необхідна сувора централізація, постановив: «Усі працівники, що направляються на Україну, повинні обов'язково проходити через обліковий відділ ЦК КПУ...»⁵. 12 грудня ЦК затвердив попередній склад керівних працівників партійних і радянських органів Київської, Харківської, Катеринославської, Донецької та Полтавської губерній. На цьому засіданні був схвалений список працівників, конче потрібних для відновлення партійного і радянського апарату УРСР, для клопотання перед ЦК РКП(б) про їх негайне відкомандирування в розпорядження ЦК КП(б)У⁶.

Відновлення кадрів КП(б)У йшло по трьох каналах. По-перше, в міру визволення УРСР включались у партійне будівництво підпільні партійні організації. По-друге, за вказівкою ЦК РКП(б) деяку кількість поліпрацівників для партійної і радянської роботи виділили армійські органи. І, нарешті, головним джерелом формування керівних кадрів КП(б)У було відкомандирування партійних працівників у розпорядження ЦК КП(б)У Центральним Комітетом РКП(б), а також посилка до республіки значної кількості працівників наркоматами і відомствами РРФСР. Про

¹ Журн. «Літопис революції», № 6, 1929, стор. 312, 313, 316.

² Газ. «Коммунист» від 28 грудня 1919 р.

³ Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 417, арк. 145.

⁴ «Протоколи восьмої Всеросійської конференції РКП(б)», Партиздат, М., 1934, стор. 105.

⁵ Журн. «Літопис революції», № 6, 1929, стор. 312.

⁶ Там же, стор. 313—315.

те, якого серйозного значення надавали ЦК РКП(б) і безпосередньо вождь партії В. І. Ленін відновленню партійних організацій України, яскраво свідчить такий факт: 16 грудня В. І. Ленін на телеграмі Сибірського ревкому з проханням про присилку партійних і радянських працівників наклею таку резолюцію (для Оргбюро ЦК РКП): «По-моєму, в Сибір більше не давати: у нас нема. Сибір не загине. *На Україну* (курсив наш.— В. П.) все»¹.

Центральним Комітетом РКП(б), за даними його облікового розподільного відділу, було направлено в УРСР на постійну роботу в грудні 1919 — лютому 1920 р. 865 чоловік². ЦК РКП(б) направляв на Україну не тільки тих комуністів, які раніше працювали в республіці, а й краші сили з партійних організацій РРФСР і насамперед з Московської і Петроградської. С. В. Косіор відзначив на IV Всеукраїнській конференції, що губпарткоми Росії «поставились до цього серйозно і дали краших працівників»³. У лютому 1920 р. на Катеринославській міській партійній конференції представник Залізничного району говорив: «Недавно до нас прибули 10 чоловік з Пітера, працівники вони дуже хороші і вже себе показали»⁴.

Багато комуністів було послано на Україну по військовій, транспортній і продовольчій лініях.

Переважну більшість прибулих в його розпорядження партійних працівників ЦК КП(б)У негайно направляв на місця. Причому близько 400 чоловік було направлено у складі організованих груп — губернських рекомів і парткомів⁵. Усього з 1 грудня 1919 р. по 1 березня 1920 р. на місця було послано 1088 працівників (керівних — 415, середніх 412, решта рядові), з яких 433 було прислано ЦК РКП(б), 186 — з Червоної Армії, 469 — здебільшого відряджені центральними установами РРФСР⁶.

Через нестачу досвідчених керівних партійних працівників повільно налагоджувалась робота апарату ЦК КП(б)У. В січні 1920 р. ЦК КП(б)У в своєму звіті в Оргбюро ЦК РКП(б) доповідав, що в Секретаріаті ЦК організовано відділи: організаційний (з підвідділами: а) обліково-розподільним, б) інформації та зв'язку), загальний, відділ роботи на селі, кооперативний, профспілковий і видавничтво. Проте через відсутність працівників фактично працював тільки один організаційний відділ. У звіті підкреслювалось, що навіть «відділ роботи на селі — основний відділ для України — досі не розгорнув своєї роботи»⁷. У цьому ж місяці було вжито заходів по зміцненню найважливіших відділів кадрами. Так, 12—15 січня під керівництвом Д. З. Мануїльського відбувалася організація відділу роботи на селі. ЦК виділив колегію цього відділу з п'яти членів⁸, завідуючим був призначений Н. П. Тарногородський.

Наприкінці січня було організовано відділ по роботі серед жінок. У лютому 1920 р. при ЦК КП(б)У для підготовки керівних партійних кадрів була створена партійна школа.

Комуністи України при відновленні своїх партійних організацій прагнули якнайбільше використати досвід партійно-організаційної роботи, напромадженій партійними організаціями РРФСР. Наприкінці грудня 1919 р. ЦК КП(б)У розробив і циркулярним листом довів до партійних

¹ «Ленинский сборник», XXIV, стор. 201.

² «Протоколы IX съезда РКП(б)», Партиздат, М., 1934, стор. 482.

³ Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, спр. 23, арк. 36.

⁴ Там же, оп. 5, спр. 105, арк. 13.

⁵ Там же, оп. 13, спр. 23, арк. 37.

⁶ «Отчет о деятельности ЦК КП(б)У с марта 1919 г. по март 1920 г.», Харків, 1920, стор. 11—13.

⁷ Журн. «Літопис революції», № 6, 1929, стор. 316—317.

⁸ Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 551, арк. 1—13.

організацій приблизну схему губернського партійного комітету. «Ця схема, — зазначалось у циркулярі, — є продуктом великого досвіду, набутого в Росії і на Україні, але ні в якому разі її не можна вважати остаточною. Партійним організаціям надається право вносити ті або інші зміни, доводячи про це до відома ЦК КПУ».

Пропонувалась така структура губпарткому: 1) загальний відділ, або секретаріат; 2) організаційний відділ, що складається з підвідділів: а) інструкторсько-інформаційного, в обов'язки якого входила організаційна робота — посилка на місця інструкторів, організаторів, контролерів для організації та інструктування повітових і районних парткомів, комосередків і фракцій, а також інформація, б) обліково-розподільного; 3) агітаційно-пропагандистський відділ, що складається з підвідділів: а) усної пропаганди, б) друкованої пропаганди; 4) відділ по роботі на селі; 5) відділ по роботі в профспілках; 6) військовий відділ; 7) відділ по роботі серед жінок. ЦК рекомендував керівництво або в крайньому разі нагляд за відділами покласти на членів парткому, причому найважливіші відділи (організаційний, по роботі на селі і агітаційно-пропагандистський) мали бути очолені членами бюро парткому¹.

На перших порах губернські партійні комітети не обирались, тому що для проведення партійних конференцій необхідна була велика підготовча робота, яка потребувала певної злагодженості партійного апарату, а виділялися на нарадах відповідальних партійних і радянських працівників губернії як присланих ЦК КП(б)У, так і тих, які вийшли з підпілля.

11 грудня 1919 р. радянські війська визволили Харків. Перші дні партійну роботу в місті провадив партком, що вийшов з підпілля. 22 грудня на засіданні цього парткому разом з відповідальними партійними працівниками, присланими ЦК КП(б)У, було організовано губернський партійний комітет з семи членів і виділено бюро губпарткому з трьох чоловік, у тому числі голову і секретаря губпарткому. На цьому ж засіданні було прийнято рішення про організацію відділів, яке повністю відповідало викладеній вище схемі, розробленій ЦК КП(б)У².

Київ був визволений 16 грудня. Вже 20 грудня на нараді відповідальних партійних і радянських працівників губернії було виділено губпартком, до складу якого ввійшов ряд членів підпільного парткому і губревкому. На лютий 1920 р. в губпарткомі були організовані такі відділи: організаційно-інструкторський, агітаційно-видавничий, по роботі на селі, по роботі серед робітниць³. У Києві в січні 1920 р. для керівництва партійною роботою на Правобережжі було створено Бюро ЦК КП(б)У, до якого входили Затонський і Яковлев.

На початок січня 1920 р. від денікінців було визволено Донбас. 13 січня в Луганську на нараді відповідальних партійних працівників Донбасу було виділено керівний партійний орган Донецької губернії — губбюро в складі п'яти членів⁴. 15 січня губбюро ухвалило рішення створити відділи відповідно до схеми, виробленої ЦК КП(б)У⁵.

Так же організовувалися губпарткоми в інших губерніях України в міру їх визволення від денікінців.

Першочерговим завданням губпарткомів було відновлення повітових

¹ Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 417, арк. 143; газ. «Коммунист» від 31 грудня 1919 р.

² Там же, ф. 1, оп. 4, спр. 69, арк. 24.

³ Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 133, арк. 2; «Історія КП(б)У в матеріалах і документах», вип. II. 1917—1920 рр., Партвидав ЦК КП(б)У, 1934, стор. 545—546.

⁴ Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 320, арк. 5.

⁵ Там же, ф. 3, оп. 1, спр. 19, арк. 1.

партійних організацій. Тому більшу частину з тих працівників, яких прислалі в їх розпорядження, вони направляли в повіти для налагодження там радянського і партійного апарату. Труднощі з партійними кадрами значною мірою збільшувалися тим, що, насамперед, необхідно було забезпечити працівниками органи радянського державного апарату. Наприклад, Донецький губком з 20 лютого по 1 липня 1920 р. з 665 прибулих в його розпорядження працівників 379 направив на радянську роботу в губернські і повітові установи¹.

Через нестачу керівних партійних кадрів у губпарткоммах спочатку були укомплектовані працівниками лише деякі відділи, що мали особливу важливу значення в цей період, — секретаріат і організаційний відділ, яким доводилось виконувати функції й інших відділів. Так, у звітній доповіді губбюро на 1-й Донецькій губпартконференції зазначалось, що більш-менш налагоджено працювали тільки організаційно-інструкторський і загальний відділи, решта були бездіяльними через відсутність працівників².

Одним з перших заходів губернських партійних комітетів було встановлення зв'язку з партійними організаціями на місцях. Наприклад, вже 17 січня Донецьке губбюро звернулось з циркулярним листом до всіх партійних організацій Донбасу, в якому пропонувало «всім комітетам, а де такі не обрані — ініціативним групам і тимчасовим бюро, негайно зареєструватися для затвердження в губернському партійному бюро, прислати всі звіти про діяльність місцевих організацій з дня їх виникнення»³.

Відновлення керівних органів повітських партійних організацій відбувалось двома шляхами. Якщо на час визволення даного повіту вже працював губпартком, то здебільшого він призначав повітовий партійний комітет. Так було, наприклад, відновлено повітові парткоми Київщини. Народа відповідальних партійних працівників Київщини, що відбулась 11 лютого 1920 р., відзначала, що досі в губернії всі повітові партійні комітети не виборні, а призначені губпарткомом⁴. Білоцерківський повітовий партійний комітет був призначений у складі п'яти чоловік, при ньому на лютий 1920 р. було організовано відділи: організаційний, обліково-розподільний, агітаційний; Уманський повітпартком був організований також з п'яти членів, у його складі було виділено бюро з трьох чоловік. Ядро парткому становили партійні працівники, які вийшли з підпілля (вони були залишені у вересні 1919 р. Одеською групою радянських військ)⁵.

Іншим більш поширеним шляхом була організація в повітах ініціативних груп, що складались з підпільників, політпрацівників, залишених армійськими органами, і комуністів, присланих у повіт для партійної і радянської роботи губернськими установами. Ініціативні групи або самі виділяли партком, або скликали загальні партійні збори, а якщо було можливо і конференції, де обирались повітові партійні комітети. Саме так було відновлено більшість повітпарткомів Харківщини, райпарткомів Донецької губернії⁶ і т. д.

Повітове місто Суми, Харківської губернії, було визволене радянськими військами з допомогою партизанських загонів 28 листопада 1919 р.

¹ Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 302, арк. 2.

² Там же, арк. 5.

³ Там же, ф. 3, оп. 1, спр. 11, арк. 4.

⁴ Там же, ф. 1, оп. 5, спр. 133, арк. 31.

⁵ Там же, арк. 14, 17.

⁶ У Донбасі, на відміну від інших губерній республіки, створювались не повітові, а районні партійні комітети. 19 січня Донецьке губбюро розглянуло питання про партійне будівництво в губернії і постановило організувати 11 районних партійних організацій відповідно до існуючого адміністративного поділу (Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 3, оп. 1, спр. 19, арк. 2).

Вже 2 грудня ініціативною групою з семи комуністів, що утворилась з місцевих партійців, які повернулись у місто з партизанами, і з працівників, залишених політвідділом 41-ї дивізії, було організовано тимчасовий партійний комітет з трьох членів. На 25 грудня в організації налічувалось 34 члени і 19 кандидатів партії, причому досвід партійної роботи мало не більше шести комуністів. При парткомі було організовано секретаріат і організаційно-інструкторський відділ¹. 6 січня 1920 р. на загальних партійних зборах сумської організації було обрано новий склад повітпарткому з п'яти членів. На березень 1920 р. при парткомі працювали такі відділи: організаційний, по роботі на селі, по роботі серед молоді, по роботі серед жінок, партійний суд².

Таким шляхом відновлялись повітпарткоми і в інших повітах Харківщини, причому їх склад коливався від трьох членів до семи — дев'яти, здебільшого було п'ять членів³.

Харківський губпартком у звіті про свою діяльність за грудень 1919—лютий 1920 р. відзначав, що в перші дні його увага була цілком спрямована на організацію повітових ревкомів і що тільки після завершення цієї роботи з'явилась можливість безпосередньо зайнятись питанням партійного будівництва, підбором кадрів спеціально для партійної роботи. Одноразово у звіті підкреслювалось, що вже в процесі організації радянського державного апарату було вжито заходів до відновлення партійних організацій на місцях. Членами повітревкомів призначались виключно комуністи, перед ними ставилось завдання відновлення повітових партійних організацій. Для цієї мети усі, кого направляли на радянську роботу в повіти, проходили через губпартком, де «знайомили їх з тактикою нашої партії щодо українського селянства згідно з резолюцією ЦК РКП(б) про роботу на Україні, давали практичні вказівки про організацію партійних осередків серед селян та про загальну постановку повітової партійної роботи»⁴.

Велику роль у відновленні партійних організацій України відіграли підпільні більшовицькі організації і політвідділи радянських військ Південно-Західного фронту. Особливо рельєфно це видно на прикладі Донецької губернії. Досить сказати, що на перших порах після визволення Донбасу деякі партійні організації губернії на 50—90% складались з комуністів, залишених частинами Червоної Армії⁵. Разом з підпільниками вони становили керівне ядро, на базі якого відновлювались місцеві партійні організації. Проте постійне виділення комуністів з армії приводило до ослаблення партійно-політичної роботи у військах. Тому вже 3 січня 1920 р. ЦК КП(б)У в циркулярному листі № 5 вказав, що відкликання з армії на постійну роботу повинно провадитись виключно через ЦК КП(б)У, і запропонував усім парткомам негайно направити всіх військових політпрацівників до армії⁶.

Активно включились у роботу по відновленню партійного і радянського апарату більшовицькі організації Луганська, Юзівки, Маріуполя та інших районів Донбасу, що вийшли з підпілля. Значення підпільних партійних організацій щодо цього так охарактеризовано в доповіді райпарткому на Луганській райпартконференції в лютому 1920 р.: «Незважаючи на всі потрясіння, які пережили робітники і селяни Донецького басейну..., в нашому районі не згасав вогонь комуністичної роботи... Коли ми

¹ Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 179, арк. 16—18.

² «Отчет о деятельности Харьковского губернского комитета КП(б)У за время с 22 декабря 1919 г. по 1 марта 1920 г.», Харків, 1920, стор. 13.

³ Там же, стор. 16.

⁴ Там же, стор. 8.

⁵ Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 293, арк. 3.

⁶ Там же, спр. 417, арк. 3.

говорим про швидке виникнення при приході радянських військ влади на місцях і комосередків, то тут ми не повинні забувати, що це підготовлено нашими товаришами, які безперестану працювали навіть при білих»¹.

Серйозну допомогу в справі відновлення і зміцнення партійних організацій Донбасу подав агітпоїзд ВЦВК «Жовтнева революція» під керівництвом М. І. Калініна. З 11 по 22 березня 1920 р. агітпоїзд побував у Слов'янську, Горлівці, Юзівці, Алчевську, Дебальцевому та інших районах Донбасу. Працівники політвідділу поїзда і безпосередньо М. І. Калінін знайомились з роботою партійних і радянських організацій, інструктували їх, допомагали їм у розв'язанні різних складних питань. М. І. Калінін виступав на масових мітингах шахтарів, залізничників, металістів, червоноармійців. 11 березня на мітингу в Слов'янську були присутні близько 2,5 тис. чоловік, 12 березня в Горлівці — 3 тис. чоловік².

З визволенням Алчевського району з підпілля вийшла партійна організація, що налічувала 19 комуністів, через 10 днів було скликано партійну конференцію, яка обрала райпартком. На 22 лютого Алчевська районна партійна організація вже мала у своєму складі 17 осередків загальною чисельністю 400 членів і 150 кандидатів. 4 січня на перших загальних зборах комуністів і співчуваючих Єнакіївського району було обрано райпартком з трьох членів. Збори послали привітання В. І. Леніну, ЦК РКП(б) і Раднаркому РРФСР, а також петроградським і московським робітникам³.

Партійні організації більшості міст республіки в організаційному відношенні не виділялись з повітових партійних організацій і підпорядковувались безпосередньо повітпарткомам. Лише в найбільших містах України — Харкові, Києві, Катеринославі, Одесі, Миколаєві та Полтаві у зв'язку з великим обсягом партійної роботи безпосередньо в містах і значною чисельністю міських партійних організацій останні були розподілені по районах і очолювались районними партійними комітетами з прямим підпорядкуванням губпарткомам.

У Харкові було організовано п'ять районів: Міський, Іванівський (Залізничний), Петинський, Холодногірський і Основ'янський. Вже 21 грудня відбулися збори комуністів Петинського району, на яких було розглянуто питання про створення районної організації та загальну постанову всієї партійної роботи в районі. Збори прийняли рішення про скорішу організацію осередків на підприємствах і обрали тимчасовий райпартком з п'яти членів⁴. 27 грудня на організаційних зборах комуністів Міського району (були присутні 80 чоловік) було обрано тимчасовий райпартком з п'яти членів; при ньому було створено відділи: організаційний, агітаційний, по роботі серед жінок. У такому складі було обрано тимчасові райпарткоми і в інших районах міста⁵.

У Києві було організовано шість райпарткомів: Міський, Печерський, Подільський, Солом'янський, Шулявський, Деміївський. У Катеринославі було створено п'ять райпарткомів, в Одесі — шість⁶.

Спочатку губпарткоми безпосередньо керували роботою райпарткомів, потім для цієї мети були створені на правах відділу губпарткому так звані міські секретаріати.

¹ Газ. «Известия» (орган Донгубревкому) від 28 лютого 1920 р.

² Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва СРСР (далі — ЦДАЖР СРСР), ф. 1252, оп. 1, спр. 68, арк. 38, 73, 77, 359—361

³ Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 3, оп. 1, спр. 93, арк. 1.

⁴ Там же, ф. 1, оп. 4, спр. 223, арк. 1—2.

⁵ «Отчет о деятельности Харьковского губернского комитета КП(б)У...» стор. 30—34.

⁶ Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 103, арк. 2, спр. 180, арк. 1.

Деякі парткоми великих за територією та чисельністю населення повітів для більш оперативного і конкретного керівництва партійними організаціями розбивали свої повіти на райони, в яких організовувались райпарткоми. Так, Черкаський повіт (34 волості) був розбитий на п'ять районів, Катеринославський (34 волості) — на чотири райони, Одеський — на шість районів¹. Райпарткоми Донецької губернії організовували як проміжну ланку між собою та осередками підрайонні партійні комітети.

Величезні труднощі в роботі Комуністичної партії по відновленню партійних організацій України були багато в чому зв'язані із загальною розрухою народного господарства і особливо з розладом транспорту, зв'язку, поліграфії і нестачею коштів. Це було серйозною перешкодою в справі інструктування місцевих організацій з боку ЦК КП(б)У і губпарткомів, контролю за їх роботою і постачання партійною літературою.

У зазначеній вище доповіді ЦК КП(б)У Оргбюро ЦК РКП(б) відзначалось: «Дуже гостро стоїть питання про постачання партійних організацій літературою... на всі настійливі вимоги з місць доводиться відповідати відмовою. Навіть літератури партійно-інструкторського характеру зовсім немає»². Завдяки допомозі ЦК РКП(б), а також організації видавничої справи в Харкові ЦК КП(б)У до деякої міри вдалося забезпечити партійні організації літературою. На середину березня губпарткомам було надіслано до 190 тис. примірників різної літератури, а також 50—60 тис. номерів республіканських газет «Коммунист» та «Вісті» з інформаційно-інструкторським матеріалом та 40—45 циркулярних листів ЦК КП(б)У³. Крім того, було організовано видання літератури на місцях. Так, уже на лютий Київським губпарткомом було видано дві брошури: виступи В. І. Леніна та матеріали з українського питання⁴. В Одесі до квітня 1920 р. було видано брошури і листівки 41 найменування, в тому числі тиражем по 5 тис. примірників «Наймана праця і капітал» К. Маркса, Ленінський «Лист до робітників і селян України з приводу перемог над Денікіним», відозва Всеукраїнському «До робітників і селян України», «Правда про більшовиків», «З ким же ви, селяни?», «До комуни через диктатуру пролетаріату» та ін.⁵

Незважаючи на всі зусилля, дуже повільно налагоджувався зв'язок між ЦК КП(б)У, губпарткомом і повітовими партійними організаціями. Через майже повну бездіяльність пошти і телеграфу ЦК КП(б)У прийняв рішення організувати зв'язок за допомогою кур'єрів, про що було повідомлено партійні організації в циркулярному листі № 4 від 2 січня 1920 р. Одночасно губпарткомам пропонувалось щотижнево своїми силами надсилати до ЦК протоколи своїх засідань, конференцій, доповіді про роботу, газети і т. п.⁶. Це до деякої міри поліпшило зв'язок ЦК КП(б)У з місцевими організаціями. Проте ЦК КП(б)У навіть з більшістю губпарткомів у розглядуваній період не вдалося налагодити постійний зв'язок. В організаційній доповіді ЦК на IV Всеукраїнській партконференції відзначалось, що основним недоліком в його роботі була «цілковита відірваність від місцевих організацій, за винятком Полтави і Катеринослава»⁷.

Невідкладним завданням ЦК КП(б)У, губернських, повітових і районних партійних комітетів було відновлення, розширення і зміцнення сітки партійних організацій на заводах, фабриках, рудниках і на селі. На-

¹ Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 133, арк. 2; спр. 119, арк. 8; спр. 164, арк. 4—5.

² Журн. «Літопис революції» № 6, 1929, стор. 317.

³ Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, спр. 23, арк. 40.

⁴ Там же, оп. 5, спр. 133, арк. 2.

⁵ Там же, спр. 163, арк. 3.

⁶ Там же, спр. 417, арк. 1.

⁷ Там же, оп. 13, спр. 23, арк. 40.

самперед було необхідно встановити зв'язок з уже існуючими осередками, з'ясувати, в якому стані вони перебувають, очистити їх від ворожих елементів, що проникли в ряди партії з кар'єристськими і підіривними цілями. Цю обставину ЦК КП(б)У відмітив ще у циркулярному листі від 28 грудня 1919 р.¹

Організаторський відділ Донецького губпарткому у звіті про свою роботу за січень — квітень 1920 р. вказував: «Першим ділом відділу було зв'язатися з районами і з'ясувати становище окремих організацій на місцях, а з другого боку, необхідно було очистити місцеві організації від дезертирів, які залишались під час білих на Україні»².

У звітній доповіді Прилуцького повітпарткому на повітовій партконференції (січень 1920 р.) вказувалось, що «при парткому утворено реабілітаційну комісію, яка обслуєдує перебування товаришів під час денікінської окупації»³. Лисичанський райпартком (Донбас) 16 лютого дав вказівку всім осередкам району зібрати писані доповіді від усіх членів партії, які залишались при білих, про їх діяльність в цей період⁴. Відразу ж після визволення Харкова губпарткомом було проведено реєстрацію членів партії, які перебували у місті, причому кожний комуніст повинен був представити двох поручителів з відповідальних партійних працівників⁵. Одеський губпартком проводив перереєстрацію членів партії і найретельніше очищав партійні організації від «небажаних елементів»⁶.

В окремих випадках партійним комітетам, щоб очистити свої організації від міщансько-обивательських і ворожих елементів, доводилось вживати такі крайні заходи, як розпуск всієї організації і нова перереєстрація. Так, Черкаський повітпартком розпустив організацію, яка в лютому налічувала 200 членів партії, і з 28 лютого по 5 березня провів перереєстрацію, причому понад 10% членів організації було виключено з партії⁷.

Особливу увагу повітові і районні парткоми приділяли організації нових комуністичних осередків. Одеський губпартком у звіті ЦК КП(б)У вказував: «Центром їх діяльності (райпарткомів міста.— В. П.) є організація осередків по підприємствах і керівництво роботою цих осередків»⁸. Уже 10 січня на засіданні Київського губпарткому завідуючий оргвідділом доповідав, що вдалося відновити партійні осередки на більшості підприємств Києва, в партію прийнято 550 чоловік⁹. На лютий було створено партійні організації на всіх найважливіших підприємствах Катеринослава¹⁰. На цей час комосередки були організовані на всіх великих підприємствах Луганська, в тому числі на заводах Гартмана, патронному, трубопрокатному та ін.¹¹. Деякі парткоми для організації нових осередків виділяли спеціальні комісії. Наприклад, така комісія була створена в лютому Боково-Хрустальним парткомом (Донбас)¹².

Найважливішою складовою частиною завдання відновлення і зміцнення партійних організацій — цього фундаменту партії — було поповнення її рядів за рахунок залучення кращих людей робітничого класу і тру-

¹ Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 417, арк. 145.

² Там же, спр. 293, арк. 3.

³ Там же, спр. 215, арк. 3.

⁴ Там же, спр. 315, арк. 4.

⁵ Там же, оп. 4, спр. 223, арк. 1.

⁶ Там же, оп. 5, спр. 163, арк. 4.

⁷ Там же, спр. 133, арк. 20; спр. 385, арк. 17, 19.

⁸ Там же, спр. 180, арк. 2.

⁹ Газ. «Коммунист» (орган Київського губпарткому) від 11 січня 1920 р.

¹⁰ Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 105, арк. 4.

¹¹ Газ. «Известия» (орган Донгубревкому) від 8 лютого 1920 р.

¹² Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 320, арк. 4.

дяшого селянства України. Величезну роль щодо цього відіграли партійні тижні. В. І. Ленін, аналізуючи підсумки і значення партійного тижня в Москві, вказував, що сила і непереможність Комуністичної партії полягає в її нерозривному зв'язку з найширшими масами робітників і трудящих селян, які є невичерпним резервом нашої партії¹.

На Україні партійні тижні проходили з жовтня 1919 р. по квітень 1920 р. Так, уже в другій половині жовтня партійний тиждень був проведений в Городянському повіті — в партію вступило 150 чоловік². В Новгород-Сіверському повіті партійний тиждень був проведений в листопаді 1919 р.³ У більшості губерній республіки партійні тижні були проведені в січні — березні 1920 р. У січні ЦК КП(б)У звернувся до партійних організацій з циркулярним листом «Про партійний тиждень», де пропонувалося приступити до його проведення в містах, на селі і в армії. ЦК дав змогу партійним організаціям самим, «зважаючи на місцеві умови», встановлювати строк проведення партійного тижня. ЦК КП(б)У пропонував партійним організаціям керуватися положеннями, прийнятими на Пленумі ЦК РКП(б) 26 вересня 1919 р. і викладеними в циркулярному листі ЦК РКП(б) «Про партійний тиждень», а також всебічно використовувати досвід партійних організацій Росії⁴.

Під час партійного тижня в партію приймалися тільки робітники, селяни і червоноармійці, причому для вступу не вимагалось писаних рекомендацій. 29 січня ЦК КП(б)У в зв'язку з проведенням партійного тижня запропонував всім партійним організаціям в питанні про використання нових членів партії керуватися відповідними тезами, прийнятими VIII Всеросійською партконференцією (в циркулярному листі повністю наводилися зазначені тези)⁵.

Проведенню партійного тижня на місцях передувала велика організаційна та агітаційна робота, в якій велике місце займали безпартійні конференції робітників і селян, що проходили повсюдно взимку і навесні 1920 р. Так, 22 січня Донецьке губбюро обговорило питання про проведення в губернії 15—20 лютого партійного тижня і прийняло рішення: «Всю підготовчу роботу по проведенню партійного тижня покласти на організаційний і агітаційний відділи, для чого необхідно заготовити агітаційні плакати, відозви, листівки, інструкції, підготувати літературу, особливо ж заготовити у великій кількості програму партії»⁶. Проте у призначений строк партійний тиждень вдалося провести лише в частині районів Донбасу, бо в зв'язку з неналагодженістю партійного апарату в ряді районів його довелося відкласти; в деяких районах партійний тиждень було проведено раніше за допомогою політвідділів радянських військ⁷.

Партійні тижні на Україні і особливо в таких великих пролетарських центрах, як Донбас, Харків, Катеринослав, Київ, Одеса та ін., проходили в обстановці великого політичного піднесення серед робітничого класу.

Робітники України вбачали в Комуністичній партії свого класового вождя, що веде їх по єдино вірному шляху визволення від капіталістичної кабали, вбачали в партії надійного захисника своїх корінних життєвих інтересів. Так, 17 лютого на руднику, що належав раніше Юсуповій (Донбас), після доповіді представника Ровенецького підрайпарткому

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 54.

² Журн. «Летопись революции» № 6, 1926, стор. 60.

³ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 3, спр. 351, арк. 160.

⁴ Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 417, арк. 188.

⁵ Там же, арк. 23.

⁶ Там же, ф. 3, оп. 1, спр. 19, арк. 3.

⁷ Там же, оп. 5, спр. 320, арк. 5.

«Про значення Комуністичної партії» ініціативна група по організації комосередку ухвалила резолюцію, в якій вказувала, що «тільки одна єдина партія комуністів (більшовиків) стоїть на захисті всіх трудящих... як єдино чесний орган, що додержується правильного і неухильного визволення праці від ненависного нам капіталу. Ми одностайно даємо своє слово цілковито визнати цю організацію і створити її у себе...»¹. 14 квітня на загальних зборах робітників рудника Геккера, присвячених партійному тижню, було прийнято резолюцію, де говорилось: «Заявляємо, що РКП веде пролетаріат по правильному шляху, безустанно борючись з буржуазними поплічниками, які прагнуть звести його з шляху завоювання своїх прав». На цих зборах вступило в партію 15 шахтарів².

Про хід проведення партійного тижня в Донбасі, про ставлення робітників і селян до Комуністичної партії можна судити по доповідях з місць на VI Донецькій губпартконференції, що відбулася 22—24 лютого 1920 р. Представник Алчевського району доповідав: «По всіх рудниках проходить з великим успіхом партійний тиждень. Міська організація, що мала до партійного тижня 25 членів, налічує тепер 150 чоловік». Представник Олександро-Грушківського району відмічав, що серед робітників і селян району спостерігається надзвичайне революційне піднесення: «Групи селян з'являються в партійний комітет і просять роз'ясненя з різних питань радянського будівництва». В доповіді представника Єнакіївського району вказувалось, що в районі існує 20 осередків, які налічують близько тисячі комуністів. «Настрій робітників революційний. Селяни не бояться комуни. Це виявилось у партійному тижні, що проходив і дав нам сотні нових членів — селян і робітників». Представник Луганського району повідомив, що в районі є 1 тис. комуністів, організовано 10 рудничних, 11 заводських і 20 волосних осередків³. На об'єднаному засіданні політвідділу агітпоїзда «Жовтнева революція» з парткомом і ревкомом Юзівського району (14 березня) голова Юзівського райпарткому відмічав, що партійний тиждень в районі був оголошений з 27 лютого по 4 березня, але через нестачу партійних сил був продовжений до 14 березня, причому у цій роботі цінні послуги зробив політвідділ 11-ї дивізії. В партію вступив 941 чоловік⁴.

У ході проведення партійного тижня на рудниках і заводах Донбасу було створено багато нових комосередків. Так, на Чистяківській райпартконференції (29 лютого) в доповідях з місць вказувалось, що, незважаючи на нестачу літератури і партійних працівників, «партійний тиждень на всіх промислових підприємствах пройшов блискуче»⁵.

Серйозну роль у відновленні і зміцненні партійних організацій Донецької губернії відіграв політвідділ вугільної промисловості Донбасу (Подонбас), який був організований політвідділом Південно-Західного фронту при ЦПКП Донбасу згідно з постановою Уккратрударму від 20 лютого 1920 р. 2 березня Подонбас прибув у Дебальцево і приступив до роботи⁶. При ньому було організовано чотири відділи: політосвітній; інструкторсько-організаційний, інформаційно-статистичний і загальний (секретаріат)⁷. Вже на 27 березня Подонбасом було організовано на рудниках 8 комосередків⁸, а всього по липень 1920 р. — 100 комосередків⁹.

¹ Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 3, оп. 1, спр. 136, арк. 74.

² Там же, спр. 143, арк. 17.

³ Там же, ф. 1, оп. 5, спр. 320, арк. 4, 5.

⁴ ЦДАЖР СРСР, ф. 1252, оп. 1, спр. 68, арк. 91.

⁵ Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 107, арк. 7.

⁶ Центральний державний архів Червоної Армії, ф. 241, оп. 1, спр. 11, арк. 15.

⁷ Там же, арк. 357.

⁸ Там же, арк. 15.

⁹ Там же, арк. 364.

Вживаючи енергійних заходів до розширення своїх рядів, партійні організації України в той же час серйозну увагу приділяли поліпшенню їх якісного складу. Показовою щодо цього є резолюція з організаційно-питання 2-ї Ніжинської повітової партконференції (лютий 1920 р.), що зобов'язувала повітпартком «ставитися обережно до прийому в організацію не робітничих і не селянських елементів, одночасно даючи можливість вступу в організацію пролетарським елементам міста і села, незважаючи на ступінь їх теоретичного розвитку»¹.

Велику роботу по залученню в партію нових членів провели партійні організації найбільшого пролетарського центра України — Харкова. До агітаційно-пропагандистської та організаційної роботи в період партійного тижня були залучені всі комуністи міста, зокрема, як лектори з питань історії і програми партії, 71 відповідальний партійний і радянський працівник, в тому числі Петровський, Мануїльський, Затонський, Косіор, Чубар та ін.². 27 січня загальні збори комуністів Петинського району постановили мобілізувати всіх членів партії для проведення партійного тижня³. Такі самі рішення були прийняті й іншими районними організаціями⁴.

Під час партійного тижня в Харкові було проведено 190 мітингів, на яких були присутні понад 67 тис. чоловік, з них вступили в партію 4258 чоловік, у тому числі 1285 військовослужбовців⁵. На 1 березня Харківська губерньська партійна організація мала 7010 членів і 1643 кандидати в члени партії, в тому числі в самому Харкові було 5196 членів партії, в повітах — 209 комосередків, які налічували 1214 членів і 1643 кандидати в члени партії⁶.

Однак поряд з кращими представниками робітничого класу і трудящого селянства в партійні організації Харківщини потрапила значна кількість кар'єристських, міщансько-обивательських елементів. Це насамперед пояснювалось тим, що дещисти (Сапронов, Сосновський, Богуславський та ін.), які знаходились у керівництві Харківської губерньської партійної організації, широко відкрили двері в партію для цих елементів, щоб за рахунок надмірно розбухлих партійних організацій губернії проштовхнути делегатами на Всеукраїнську партійну конференцію⁷ більшу кількість своїх прибічників. У циркулярному листі ЦК РКП(б) «До всіх організацій Комуністичної партії України» (від 7 квітня 1920 р.) підкреслювалось, що формальна правомочність IV Всеукраїнської партконференції була докорінно підірвана тим фактом, що в той час, як по всій Україні партійний тиждень був припинений, в Харкові він продовжувався і «призвів до швидкого зростання кількості членів, що приймалися без достатнього розбору»⁸. Фракційна діяльність дещистів завдала великої шкоди відновленню і зміцненню партійних організацій республіки. Та обставина, що саме на Україні намагалась розгорнути свою діяльність ця антипартійна група, не є випадковою. Це пояснювалось тим, що тут її агітація мала більш сприятливий ґрунт, ніж у центральній Росії, в силу певної слабості робітничого класу України, зумовленої рядом причин — більшим впливом дрібнобуржуазної стихії, знекровленістю за роки громадян-

¹ Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 254, арк. 7.

² Газ. «Коммунист» від 6 лютого 1920 р.

³ Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 354, арк. 4.

⁴ «Отчет о деятельности Харьковского губернского комитета КП(б)У...», стор. 34.

⁵ Там же, стор. 30.

⁶ Там же, стор. 34.

⁷ 4 лютого 1920 р. в «Коммунисте» було опубліковано постанову ЦК КП(б)У про скликання 1 березня Всеукраїнської партійної конференції, потім строк її проведення був відкладений до 15 березня.

⁸ Газ. «Коммунист» від 16 квітня 1920 р.

ської війни та ін. В. І. Ленін на IX з'їзді партії зазначив, що у Сибіру, на Кубані та Україні з їх селянським населенням Радянській владі більш важко здійснювати свої завдання, тому що пролетаріату в Сибіру мало, а на Україні він слабший.

Слід підкреслити, що і на Україні децистська опозиція не знайшла підтримки партійних організацій. В. І. Ленін відзначав: «Ми знаємо, що донецькі і миколаївські робітники дали пряму відсіч захистові напівдемагогічної колегіальності, в яку впадав т. Сапронов»¹. У самому Харкові опозиціонери зустрічали рішучу протидію партійних мас і підтримувалися тільки невеликою групою партійних і радянських працівників.

Серйозною перешкодою у відновленні та розширенні сільських партійних організацій України, крім несвідомості та неорганізованості широких селянських мас, був куркульський бандитизм. Насамперед проти комуністів був спрямований куркульський терор. У доповіді відділу про роботу на селі Київського губпарткому про становище на місцях на 15 лютого 1920 р., зокрема, відзначалось, що у Звенигородському повіті до приходу білих було 17 комосередків, а тепер залишилось тільки три, які налічують 75 комуністів; розгортанню партійної роботи перешкоджали банди Тютюнника і Туза, якими на короткий час була захоплена Звенигородка². Представник цього повіту на згадуваній вище Київській губернській партійній нараді повідомляв, що бандили розстріляли всіх членів Катеринопольського осередку³. Представник Канівського повіту на цій нараді повідомляв, що Канів, деякий час був зайнятий бандитами і партком змушений був працювати у підпіллі. Організація налічувала лише 15 комуністів⁴. Нечисленними були і інші повітові партійні організації Київщини⁵.

На Катеринославщині повітові організації налічували: Павлоградська — 200 членів партії, Новомосковська — 100, Олександрівська — 120, Криворізька — 130, Верхньодніпровська — 26 членів і 20 кандидатів у члени партії і т. д.⁶.

Велику роль у зміцненні партійних організацій України відіграли губернські конференції, які проходили в січні — березні 1920 р. Вони підбили перші підсумки роботи по відновленню місцевих організацій, обговорили ряд невідкладних політичних та економічних питань і обрали губпартком. Першою (21 січня) відбулась Полтавська губернська партійна конференція. 29 січня відбулась і Чернігівська губпартконференція. Порядок денний конференції включав такі питання: доповіді з місць, радянське і партійне будівництво та завдання партії на Україні, доповідь губпарткому, організаційні питання, обговорення повістки дня губернського з'їзду Рад, вибори губпарткому, поточні справи⁷.

Конференція так охарактеризувала роботу по відновленню і зміцненню партійних організацій губернії і нові завдання в цьому напрямі: «Заслухавши доповіді з місць, губернська конференція, незважаючи на цілий ряд організаційних недоліків у роботі, констатує значне зміцнення і зростання організацій на місцях як у робітничому, так і в селянському середовищі, а також зростання впливу нашої партії на широкі маси трудящих. У період гарячкового будівництва радянського апарату організації на місцях, природно, змушені були докладати майже всіх зусиль до

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 432.

² Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 131, арк. 3.

³ Там же, спр. 133, арк. 19.

⁴ Там же, арк. 3.

⁵ Там же, спр. 131, арк. 3—4; спр. 133, арк. 20.

⁶ Там же, спр. 119, арк. 1.

⁷ Там же, спр. 232, арк. 1.

виконання радянської роботи та боротьби з... бандитськими загонами. Зараз, коли цей період в основному залишався позаду, конференція звертає увагу партійних організацій на необхідність посилити і довести до максимуму суто партійну роботу, надати їй систематичного і планомірного характеру і посилити комуністичне виховання та освіту робітничих і селянських мас...»¹. На конференції був обраний губпартком у складі 19 чоловік, який виділив президію із п'яти чоловік².

На губернських партійних конференціях обговорювались не тільки місцеві питання, а й питання, що входили в порядок денний IV Всеукраїнської партконференції. Характерною щодо цього була Київська загальноміська партійна конференція (20 лютого), що проходила на правах губернської конференції. В роботі конференції брали участь 125 делегатів, що були обрані із розрахунку 1 делегат від 10 членів партії. На порядку денному конференції стояли такі питання: взаємовідносини України і Росії, ставлення до інших партій, земельне питання, звіт губпарткому, організаційні питання, вибори губпарткому і делегатів на Всеукраїнську партконференцію, про Раду робітничих депутатів, профспілковий рух, взаємовідносини комітетів і організацій. Конференція обрала губпартком у складі 15 чоловік (А. Іванов, Ф. Кон та ін.) і 5 кандидатів, а також делегатів на Всеукраїнську конференцію — 16 з правом ухвалюного голосу і 3 з дорадчим³. 22—24 лютого проходила робота I Донецької губпартконференції. 23—25 лютого відбулась Катеринославська губпартконференція, 9 березня — Одеська, 11—12 березня — Харківська.

Важливою подією в історії Комуністичної партії України була IV Всеукраїнська конференція, що проходила на правах з'їзду в Харкові з 17 по 23 березня 1920 р. На цей час КП(б)У налічувала близько 25 тис. членів партії, більшість яких вступила до партії під час партійного тижня⁴. У передовій статті, присвяченій відкриттю конференції, редакція газети «Коммунист» писала, що «за кілька місяців після визволення України був відновлений сильний, життєздатний організм партії...»⁵.

Ця оцінка повністю відповідає дійсності, але треба підкреслити, що на шляху нормального розвитку української партійної організації стояла антипартійна група дещистів, яка породжувала «потворні явища жорстокої склоки і цькування»⁶ в житті КП(б)У. Величезне значення для зміцнення КП(б)У мав розгром дещистської опозиції на IX з'їзді партії, який відбувся 29 березня — 5 квітня 1920 р. Вже 7 квітня Пленум ЦК РКП(б) обговорив становище в КП(б)У і прийняв циркулярний лист «До всіх організацій Комуністичної партії України», де були накреслені заходи по оздоровленню її рядів. На основі рішень IX з'їзду партії та вказівок ЦК РКП(б) Комуністична партія України здійснила велику роботу по зміцненню своїх організацій і з честю виконала роль вождя трудящих мас України під час боротьби радянського народу проти нового нашествия міжнародного імперіалізму, проти білополяків і Врангеля.

¹ Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 242, арк. 38.

² Там же, спр. 225, арк. 10.

³ Там же, спр. 133, арк. 4, 7, 8.

⁴ Там же, оп. 13, од. зб. 23, арк. 32.

⁵ Газ. «Коммунист» від 17 березня 1920 р.

⁶ Циркулярний лист ЦК РКП «Ко всем организациям Коммунистической партии Украины» (Газ. «Коммунист» від 16 квітня 1920 р.).

Ю. М. ГАМРЕЦЬКИЙ

ХАРКІВСЬКИЙ ПАРОВОЗОБУДІВНИЙ ЗАВОД В ПЕРІОД ПІДГОТОВКИ ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

(ЛЮТИЙ — ЖОВТЕНЬ 1917 р.)

У спільній боротьбі народів Росії проти гніту експлуататорів одне з перших місць займають харківські паровозобудівники.

Харківський паровозобудівний завод був заснований у 1895 р., в період бурхливого розвитку капіталізму в Росії, і наприкінці 1897 р. випустив перший локомотив. На Україні паровози виробляли два заводи — Харківський і Луганський, річна продукція яких в 1915 р. дорівнювала 353 паровозам і становила близько 40% випуску паровозів у Росії. ХПЗ в 1915 р. випустив 178 паровозів, що становило понад 50% виробництва паровозів на Україні¹. На заводі вироблялись також різні сільськогосподарські машини, випуск яких припинився в зв'язку з війною. В роки першої світової війни завод виготовляв військове спорядження і боєприпаси.

На ХПЗ працювало понад шість тисяч робітників — колишніх зубожілих селян і ремісників з українських і російських губерній. Приблизні дані про національний склад робітників паровозобудівного заводу свідчать про те, що більшість робітників підприємства становили українці. Так, в 1900 р. вихідців з Харківської губернії було 44,9%, а з інших губерній України — 6,9%². Таке співвідношення характерне і для наступних років.

Тривалий робочий день, низька заробітна плата, важкі умови праці, свавілля адміністрації і повне безправ'я робітників викликали велику плинність робочої сили, особливо під час війни в зв'язку з мобілізацією кадрових робітників на фронт. На місце чоловіків приходили підлітки і жінки. За даними російського паровозобудівного і механічного товариства, на 2 жовтня 1915 р. завод налічував 6500 робітників, з яких мали «досвід лише 2600 чоловік, тобто 40%, а решта 3900 складається з осіб, які досі в майстерні не бували, з них чимало слабосилих жінок, дівчат і підлітків»³. Крім того, на завод прийшли дрібні власники, кустарі, крамарі і тому подібні елементи, щоб уникнути мобілізації на фронт. Вони внесли у пролетарське середовище дрібнобуржуазні настрої.

Така строкатість робітничого класу в переджовтневий період створювала сприятливий ґрунт для поширення в його лавах всякої ворожої демагогії. Щонайменша вимога збільшення заробітної плати, поширення революційної пропаганди, проголошення страйку в умовах воєнного часу найжорстокіше переслідувались. Арешт, передача військовозобов'язаних військовим властям, позбавлення роботи були типовими заходами розправи заводської адміністрації з революційно настроєними робітниками.

¹ «История ХПЗ в документах», Харків, 1956, стор. 17.

² Там же, стор. 23.

³ Там же, стор. 283.

Війна ще більш поглибила класові суперечності в країні, значно погіршила становище трудящих. В три — п'ять разів у 1916 р. піднялись ціни на предмети харчування порівняно з цінами на початку війни¹, а ціни на товари широкого вжитку збільшилися у чотири — вісім разів². На шкіряні товари і взуття ціни піднялись у десять разів³.

В 1917 р. становище робітників ще більше погіршилося в зв'язку з дальшим зростанням цін на предмети харчування, одяг і взуття. Навіть буржуазна преса того часу відзначала небувале зростання цін. Так, харківська газета «Русская жизнь» повідомляла: «Ціни скачуть в неймовірній, в якійсь скаженій прогресії..., до молока, масла і яєць неможливо підійти, овочі своєю надзвичайною дорожнечею нагадують рідкі ананаси, тільки що завезені з яких-небудь заморських країн»⁴.

Харківські друкарі під час страйку подали в Раду робітничих депутатів доповідь, в якій характеризували нестерпні злидні робітників і доводили необхідність збільшення заробітної плати. У доповіді наводились дані про матеріальне становище харківських робітників до війни і в 1917 р. За цими відомостями, харківський робітник для себе і своєї сім'ї купував до війни в день в середньому чотири фунти хліба за 16 коп., а в 1917 р. за цю ж кількість хліба він змушений був платити 60 коп., за півтора фунта м'яса — відповідно 27 коп. і 1 крб. 50 коп., за чверть фунта масла — 13 коп. і 50 коп. і т. д. Квартплата збільшилась за цей період у два рази: з 15 до 30 крб. на місяць⁵. За даними харківських друкарів, робітник до війни витрачав на життя, не враховуючи одягу і взуття, в середньому 51 крб. на місяць. Для того, щоб мати змогу ледве животіти, в 1917 р. робітник повинен був витратити в три рази більше, ніж до війни, тобто 172 крб. 30 коп. Заробіток робітника в середньому до війни дорівнював 45—55 крб. на місяць, а максимальний заробіток у 1917 р. — 90—111 крб. Таким чином, становище робітників у 1917 р. було набагато гірше, ніж до війни.

Рівень заробітної плати на ХПЗ, як і на інших заводах, був вкрай низьким і не встигав за зростанням цін на предмети харчування і товари широкого вжитку. Так, за даними адміністрації заводу, середній денний заробіток майстрових і робітників заводу збільшився з 1 крб. 95 коп. (50 крб. 70 коп. на місяць) у 1913/14 звітному році до 2 крб. 62 коп. (68 крб. 12 коп. на місяць) у 1915/16 звітному році⁶.

Проте за цими середніми цифрами крилася невтішна картина. Оскільки більшість робітників були некваліфікованими, їх заробітна плата становила максимум 1 крб. 80 коп. на день. В 1916 р., коли робочих рук не вистачало і кожний робітник був на обліку, дирекція заводу звернулась до воєнно-промислового комітету з проханням забезпечити завод чорноробами. В умовах найму щоденна заробітна плата визначалася чорноробам чавуноливарного цеху 90 коп. на день і будівельникам — максимум 1 крб. 25 коп.⁷ Ця злиденна заробітна плата не могла задовольнити робітників заводу, і вони піднімаються на боротьбу за поліпшення свого становища. Ще в кінці січня 1917 р. робітники ХПЗ вимагали у адміністрації заводу збільшення заробітної плати від 10 до 50%. Але їх вимоги не були задоволені, хоч окремі цехи заводу страйкували три дні (21—

¹ А. А. Нестеренко, Очерки истории промышленности и положения пролетариата Украины в конце XIX и начале XX столетия, М., 1954, стор. 282.

² Там же, стор. 293.

³ Газ. «Южный Край» від 23 січня 1917 р.

⁴ Газ. «Русская Жизнь» від 16 квітня 1917 р.

⁵ Газ. «Земля и воля» від 14 квітня 1917 р.

⁶ «История ХПЗ в документах», стор. 296.

⁷ Там же, стор. 290.

23 січня). У робітників ще не було достатньо сил і організованості, щоб виступити єдиним фронтом і відстояти свої вимоги, тому страйк не переріс у загальний.

Незважаючи на те, що найбільш революційні робітники були заарештовані, заслані на каторгу чи відправлені на фронт, що привело до послаблення впливу меншовиків і есерів на заводі, основний склад робітників залишався на пролетарських позиціях. І коли 27 лютого на заводі стало відомо про Лютневу буржуазно-демократичну революцію, відразу ж були скликані загальнозаводські збори, на яких паровозобудівники одностайно висловились за підтримку петроградських робітників. Ентузіазм робітників був настільки великий, що викликав занепокоєння в урядових колах міста. Поліцмейстер у доповідній записці харківському губернатору відзначав «підвищений настрій серед робітників» на заводах ВЕК і ХПЗ, які вирішили «всіма силами вирушити в місто, обеззброїти поліцію, звільнити затриманих робітників і намагатися захопити владу в свої руки»¹.

Після повалення самодержавства більшовицька партія вийшла з підпілля і розгорнула роз'яснювальну роботу серед робітників і селян. Швидко зорганізувались і більшовики Харкова. Як повідомляла більшовицька газета «Пролетарий», в ніч з 3 на 4 березня відбулися загальні збори членів харківської організації РСДРП(б), на яких був обраний комітет в складі 11 чоловік². Харківський комітет РСДРП(б) 6 березня 1917 р. опублікував звернення до всіх робітників, солдатів і селян з приводу революції в Росії і закликав до боротьби проти буржуазії за диктатуру пролетаріату. «Тільки диктатура пролетаріату і революційних військ може примусити буржуазію піти на поступки,— роз'яснювали більшовики у зверненні.— Тільки диктатура забезпечить утворення нового уряду на сприятливих для робітників і селян умовах і тільки вона покладе кінець братовбивчій бойні...»³. Звернення попереджало робітників, що ворог ще не добитий, загроза реставрації самодержавства ще існує, і закликала зосередити сили для боротьби проти російської буржуазії. Кінцевим результатом цієї боротьби повинно бути повалення влади капіталістів і встановлення соціалізму. Харківський більшовицький комітет вказав на необхідність в першу чергу посилати дійсних представників революційних мас до Рад робітничих і солдатських депутатів, які б проводили незалежну від буржуазії політику, встановлювали 8-годинний робочий день, конфіскували поміщицькі землі і боролись за припинення війни.

Лозунги більшовицької партії, відбиваючи інтереси трудящих мас, закликали робітничий клас ліквідувати створене внаслідок революції двовладдя шляхом зміщення влади Рад, встановлення контролю над виробництвом і розподілом продукції, введення 8-годинного робочого дня.

Робітники ХПЗ в упертій боротьбі здійснювали лозунги більшовиків. Революційна активність мас була настільки великою, що робітники, не чекаючи відповідної постанови Тимчасового уряду, брали в свої руки рішення такого важливого питання, як тривалість робочого часу. 21 березня робітники ХПЗ на шеститисячному мітингу винесли рішення перейти з 22 березня на 8-годинний робочий день. У постанові вказувалось, що зменшення годин роботи не повинно вплинути на розмір заробітної плати⁴.

12 травня на ХПЗ відбулись загальні збори робітників і службовців,

¹ Зб. документів «Підготовка Великої Октябрьської соціалістическої революції на Україні», К., 1955, стор. 194.

² Газ. «Пролетарий» від 10 березня 1917 р.

³ «Підготовка Великої Октябрьської соціалістическої революції на Україні», стор. 204.

⁴ Газ. «Пролетарий» від 28 березня 1917 р.

які ухвалили ввести явочним порядком 6-годинний робочий день для всіх службовців заводу. Збори закликали службовців інших підприємств «сміливо запровадити в життя шестигодинний робочий день для штатних службовців явочним порядком, не гаючи часу, тому що від теперішнього складу правління «Трудосоюзу» (на чолі якого були меншовики і ссери.— Ю. Г.) ви шестигодинного робочого дня не діждетесь»¹.

У Квітневих тезах В. І. Ленін накреслив геніальний план переходу до соціалістичної революції. В рішеннях Квітневої конференції було записано: «Для негайного закріплення і розширення завоювань революції на місцях необхідно, спираючись на тривку більшість місцевого населення, всебічно розвивати, організовувати і посилювати самочинні дії, спрямовані до здійснення свобод, до усунення контрреволюційних властей, до проведення заходів економічного характеру — контроль над виробництвом і розподілом і т. п.»².

Встановлення робітничого контролю було першим кроком до переходу заводів і фабрик до рук робітників, показником свідомого стремління робітничого класу, керованого Комуністичною партією, замінити капіталістичні виробничі відносини новими, соціалістичними. Робітничий контроль був однією з форм класової боротьби пролетаріату. Він підготовлявся всім розвитком російської революції.

З перших днів революції на ХПЗ робітники з ініціативи більшовиків вводять свій контроль над діяльністю адміністрації. Спочатку в комісію робітничого контролю входили цехові старости. Ця комісія примусила адміністрацію заводу запровадити 8-годинний робочий день замість дев'яти з половиною годин, звільняти робітників тільки після санкції зборів старост, домоглась усунення окремих майстрів, які грубо поводитись з робітниками і майстровими та експлуатували їх. Крім цього, комісія цехових старост розглядала такі питання, як заробітна плата, надурочні роботи і порядок їх оплати. Комісія слідувала за діяльністю заводської крамниці, регулювала ціни на товари, вирішувала продовольчі питання та ін. Постановою комісії заводських старост було оголошено святкування 1 Травня.

У травні комісія цехових старост була перетворена в комісію робітничого контролю, до складу якої входили представники від робітників (5 чоловік) і службовців (3 чоловіки) заводу. Ця комісія зосередила в своїх руках всю владу на заводі і займалась переважно виробничими питаннями. Адміністрація зобов'язана була давати їй «всякі довідки, документи, книги, справи і переписку, яка мала відношення до продуктивності заводу»³.

В об'яві заводського комітету ХПЗ про організацію комісії робітничого контролю вказувалось на обов'язок кожного робітника негайно повідомляти в комісію про помічені недоліки у виробництві на заводі. Пізніше комісія робітничого контролю, чи, як її інакше називали, контрольно-виробнича комісія ХПЗ, виробила статут, який передбачав здійснення разом з центральним заводським комітетом контролю за всіма сторонами діяльності заводу — від питання забезпечення заводу сировиною і паливом до підняття культурно-технічного рівня робітників. Статут закликав робітників бути повними господарями підприємства і дбайливо ставитись до заводського майна, самостійно ліквідувати неполадки, вносити на розгляд технічної секції комісії робітничого контролю раціоналізаторські

¹ Газ. «Пролетарий» від 17 травня 1917 р.

² «КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. I, К., 1954, стор. 315.

³ «История ХПЗ в документах», стор. 320.

пропозиції, «яким буде подано найенергійніше сприяння для проведення їх в життя»¹.

Дирекція заводу не погоджувалась із встановленням робітничого контролю. Директор заводу заборонив начальникам цехів і відділів давати відомості, документи і книги членам комісії «в зв'язку з тим, що контрольно-виробнича комісія комітету робітників і службовців заводу, як установа незаконна», ним не визнана².

Незважаючи на заборону, контрольно-виробнича комісія разом з центральним заводським комітетом взяла на себе охорону виробництва, контроль над виробничою діяльністю заводу, прийом та звільнення робітників, а також питання піднесення політичної свідомості робітників і службовців, влаштовуючи з цією метою мітинги, збори, лекції, доповіді і т. п.

Боротьба робітників ХПЗ за здійснення контролю над виробництвом і розподілом продукції сприяла зростанню їх класової свідомості, виховувала, активізувала робітників, допомагаючи партії проводити в життя свою політику. Лозунг більшовицької партії — «Робітничий контроль над виробництвом і розподілом» — вказував шлях ліквідації господарської розрухи, шлях боротьби за перемогу соціалістичної революції, за встановлення диктатури пролетаріату в нашій країні.

Харківська організація РСДРП(б) проводила активну роботу серед робітників. Надійною її опорою на ХПЗ, як і на інших великих заводах, були члени більшовицької організації і кадрові робітники. Вплив більшовиків на заводі дедалі зростав. Про це свідчить збільшення партійної організації заводу. Якщо після Лютневої буржуазно-демократичної революції на заводі було засилля меншовиків і есерів, то після того, як маси зрозуміли їх зрадницьку роль, ряди більшовиків швидко зросли. Так, в період Лютневої революції більшовицька заводська організація складалася з трьох чоловік, в кінці травня вона зросла до десяти чоловік, а в червні нараховувала 160 членів партії³.

Керовані стійкими більшовиками, видатними діячами революційного руху на Україні М. К. Мурановим, який був представником робітників Харкова у IV Державній думі, і Артемом (Ф. А. Сергеевим), який очолював спілку «Металіст», створену на ХПЗ у березні 1917 р., робітники підняли свій голос протесту проти зрадницької політики Тимчасового уряду.

На одному з мітингів після виступу Муранова про поточний момент робітники ХПЗ заявили: ми «приєднуємо голос свій до голосу революційної соціал-демократії...» і «вимагаємо від Ради робітничих і солдатських депутатів контролю над Тимчасовим урядом, а від останнього — негайного опублікування таємних договорів, підписаних старою владою з союзниками, і негайного миру без анексії і контрибуції на основі самовизначення народів»⁴.

Робітники ХПЗ 1 Травня вийшли на вулиці міста, демонструючи єдність, згуртованість і відданість справі пролетаріату. Вони прийшли на мітинг з червоними прапорами, на яких були накреслені основні лозунги більшовицької партії: «Хай живе свято 1 Травня!», «Хай живе соціалізм!», «Геть мілітаризм!», «Пролетарі всіх країн, єдніться!» і ін.

Більшовицька партія закликала робітничі маси до організації і озброєння, до зміцнення союзу з селянством і революційними частинами:

¹ «История ХПЗ в документах», стор. 323

² Там же, стор. 326.

³ «Більшовицькі організації України в боротьбі за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції», К., 1949, стор. 82.

⁴ Газ. «Пролетарий» від 15 квітня 1917 р.

армії, а також до розриву з політикою довір'я до Тимчасового уряду. По-разка червненого наступу на фронті, розстріл мирної демонстрації трудящих 3—5 липня в Петрограді сприяли розкриттю справжнього обличчя Тимчасового уряду, відштовхуючи від нього народні маси.

Професійна спілка металістів, членами якої були робітники ХПЗ, в липні виступила з протестом проти кривавої розправи і наступу контрреволюції на завоювання пролетаріату: «Ми звертаємось з гарячим закликом до свідомих робітників Росії приєднатися до нашого протесту проти гоніння на пролетарські організації, проти відновлення реакційних законів про смертну кару, скасування свободи друку, проти військових авантур контрреволюції»¹. Різно засудивши Тимчасовий уряд і його політику, робітники заводу вимагали переходу всієї влади до рук Рад.

В обставинці відновлення смертної кари, посилення репресій проти більшовиків, мобілізації контрреволюції робітничий клас об'єднувався для рішучої боротьби. «Революція в небезпеці,— заявляли робітники ХПЗ,— врятувати революцію може тільки сильна державна влада, яка виконує волю народу. Такою владою є Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів»². Тому, говорили робітники, для врятування країни необхідно всю владу передати до рук цих Рад.

В цей час у Харкові погіршало продовольче становище. Тимчасовий уряд, ідучи на повіді у буржуазії і поміщиків, не вживав заходів до правильного розподілу продовольчих запасів країни, не боровся з спекуляцією і розкраданням. Місто відчувало постійну нестачу продуктів. Місцеві власті, побоюючись обурення мас, неодноразово ставили питання про загрозу голоду. На засіданні Харківського губернського громадського комітету 11 липня виступаючи відзначали катастрофічне становище з продовольством³.

Але і в цей тяжкий для народу час буржуазія приховувала продукти, щоб голодом зломити волю робітничого класу. В заводській крамниці давно вже не було крупи і борошна, а в одному з заводських сараїв робітники знайшли велику кількість прихованих продуктів, значна частина яких — 690 пудів житнього борошна і 1375 пудів гречаної крупи — була зіпсована з вини завідуючого заводської крамниці⁴. Робітники були настільки обурені, що припинили роботу, на заводі стихійно виник мітинг. «Натовп був недалеко від самосуду»⁵, — писала буржуазна газета «Южный Край». Але робітники не пішли на самочинну розправу і організували комісію по розслідуванню з тим, щоб притягти винних до відповідальності.

В кінці травня робітники ХПЗ поставили адміністрації вимогу збільшити плату з 20 тис. до 26 тис. крб. за паровоз. Це забезпечило б збільшення зарплати кваліфікованого робітника до 7—8 крб. на день. Однак адміністрація відмовилась.

Тимчасовий уряд в особі міністра праці меншовика Скобелева 27 червня звернувся до всіх робітників Росії з вказівкою на неприпустимість безперервних страйків і вимог підвищення заробітної плати. Особливе обурення викликав у Тимчасового уряду той факт, що «робітники втручаються самочинно в технічне управління виробництвом чи навіть

¹ «Подготовка Великой Октябрьской социалистической революции на Украине», стор. 427.

² Газ. «Пролетарий» від 23 липня 1917 р.

³ Газ. «Известия Харьковского губернского общественного комитета» від 12 липня 1917 р.

⁴ Газ. «Известия Харьковского губернского общественного комитета» від 6 липня 1917 р.

⁵ Газ. «Южный Край» від 19 липня 1917 р.

намагаються захопити повністю в свої руки промислові підприємства». Звернення заклиало робітників більше думати не про свій добробут, «про жертви, необхідні в ім'я закріплення революції і торжества наших кінцевих ідеалів»¹. Але робітникам набридли нескінченні обіцянки, вони з кожним днем все більше розчарувались в політиці Тимчасового уряду.

26 липня робітники ХПЗ знов вимагали збільшення заробітної плати. Адміністрація відповіла категоричною відмовою. Тоді робітники, організувавши страйковий комітет з шести чоловік, яким керував більшовик Г. Нехаєнко, з 26 липня «вирішили провадити страйк до повного задоволення... вимог»² і «ні на які компроміси не погоджуватись»³.

Коли робітники оголосили страйк, службовці відразу приєдналися до них. Інженерно-технічний персонал намагався посіяти ворожнечу між робітниками і службовцями, але розбити єдності їм не вдалося. Службовці підтримали робітників.

За ініціативою комуністів було вирішено провести 1 серпня мирну демонстрацію трудящих Харкова на знак протесту проти політики Тимчасового уряду і підтримки робітників ХПЗ та чорноробів харківських заводів, які протягом двох місяців добивались збільшення заробітної плати. Меншовики і есери різними демагогічними прийомами провели в Раді рішення не проводити демонстрації. Робітники ХПЗ відклали виступ і зв'язку з тим, що Рада обіцяла врегулювати спірні питання. Та якщо нічого не буде зроблено, попереджали робітники, то «ніяка Рада не зможе нас утримати від виступів, тому що голод примусить нас виступити на вулицю»⁴.

Меншовики і есери не змогли перешкодити організації мітингів, які проводились на всіх підприємствах. Особливо бурхливо мітинги пройшли на таких заводах, як ВЕК і ХПЗ. Робітники виступали тут проти розрухи, якій сприяли капіталісти. У багатьох в руках були лозунги: «Капіталісти руйнують виробництво», «Робітникам заводи і фабрики, земля селянам» і т. п.

До страйкуючих робітників ХПЗ в перших числах серпня приєдналися робітники заводів ВЕК, Гельферіх-Саде, Герлях і Пульст, Шиманського та інших підприємств міста. На масові виступи робітників буржуазія відповідала закриттям заводів.

Правління російського паровозобудівного і механічного товариства наказало закрити ХПЗ, заборонивши адміністрації провадити будь-які переговори з робітниками. 16 серпня завод було закрито. Робітники на мітингу вирішили до задоволення вимог продовжувати страйк, не брати розрахунку і не здавати інструментів. «Жоден майстровий і робітник не повинен бути розрахованим, — заявляли робітники. — а також і за власним бажанням не повинен ніхто брати розрахунку без відома страйкового комітету. Ця постанова має чинність аж до повного задоволення вимог і закінчення страйку»⁵.

Буржуазія підбурювала робітників до маніфестацій, до загального страйку, щоб мати привід розстріляти робітників.

Рішенням харківського губкомісара Тимчасового уряду до заводу стягнули війська, проте робітники продовжували охороняти завод самі.

¹ Газ. «Южный Край» від 29 червня 1917 р.

² «Подготовка Великой Октябрьской социалистической революции на Украине», стор. 450.

³ Там же, стор. 453.

⁴ Газ. «Пролетарий» від 3 серпня 1917 р.

⁵ «Подготовка Великой Октябрьской социалистической революции на Украине», стор. 461.

Виділена страйковим комітетом охорона, незважаючи на наказ дирекції не оплачувати її бійців, залишалася на своїх місцях.

Адміністрація навмисне руйнувала завод і виводила його з ладу. З цією метою вона наказала погасити мартенівську піч і газогенератори, що привело б до зупинки заводу протягом тривалого часу.

Робітники заводу, правління спілки металістів попереджали обласного комісара праці Тимчасового уряду про наказ адміністрації, вказували на те, що мартенівська піч — головний нерв заводу і виведенням її з ладу завод буде приречений на двомісячну бездіяльність. Крім великих матеріальних збитків, це принесе значні витрати державі, тому що викличе перебої на транспорті. Але ніщо не допомогло, піч була погашена.

Закривши завод, звільнивши робітників і вивісивши об'яву про набір робітників на «нових підставах», адміністрація вирішила одним ударом покінчити з робітничим контролем, 8-годинним робочим днем, а також позбутися революційно настроєних робітників і поховати всі завоювання революційного часу.

Та страйковий комітет на відміну від буржуазної адміністрації виявив справжню турботу про завод. Касу, бухгалтерію і секретаріат заводський і страйковий комітети взяли під робітничий контроль і охорону. Всі матеріали, які прибували на завод, незважаючи на страйк, розвантажувалися, проводились також інші невідкладні роботи. Страйковий комітет поставив під суворий контроль все заводське майно, заборонивши вивіз з заводу сировини, машин і різних матеріалів.

Страйк харківських паровозобудівників сполошив Тимчасовий уряд. Товариш міністра праці Колокольников направив обласному комісару праці Обухову і раді з'їзду гірничопромисловців півдня Росії телеграму, в якій висловлював обурення діями робітників ХПЗ. Він вимагав негайно покінчити з таким становищем, а робітникам вказати, «що ті, хто чинить насилля, будуть притягнуті до карної відповідальності»¹.

Робітники не звертали уваги на погрози, і страйковий комітет продовжував керувати заводом. Він допомагав іншим підприємствам, виробництво яких залежало від роботи заводу. Так, заводська електростанція подавала струм ковбасній фабриці Жевержеєва, для безперебійної роботи міської електростанції було відвантажено 15 вагонів вугілля. Всі ці факти свідчать про те, що повними господарями заводу були робітники.

Намагаючись зірвати страйк, адміністрація вирішила використати для роботи солдатів, а також запросити робітників-металістів з інших місць. Проте і цей план не було здійснено.

Правління спілки металістів на своєму засіданні 16 серпня ухвалило подати допомогу страйкуючим робітникам ХПЗ. Завод і його територія були проголошені під бойкотом. Спілка металістів звернулася до всіх безробітних іногородніх з закликом не приїжджати до Харкова.

Більшовики, які стояли на чолі спілки металістів, керували страйком харківських паровозобудівників. «Пролетарий» звернувся до всіх робітників з полум'яним закликом ліквідувати всі конфлікти на інших підприємствах. Крім того, вказувалось на необхідність проведення різних зборів і відрахування півтораденного заробітку в страйковий фонд спілки. «Ми не можемо програти цього страйку, — було написано у зверненні. — Для нас цей страйк — питання життя і смерті. Ми зможемо виграти цей страйк, якщо підтримаємо дружно товаришів робітників паровозобудівного заводу»².

Боротьба харківських паровозобудівників вийшла далеко за межі

¹ Газ. «Южный Край» від 20 серпня 1917 р.

² Газ. «Пролетарий» від 19 серпня 1917 р.

одного заводу. Вона перетворилась «у сутичку між всім організованим капіталом на одному боці і організованою працею на другому»¹. На заводі Харкова влаштовувались мітинги, на яких обговорювались питання на ХПЗ і висловлювалось гаряче співчуття страйкуючим робітникам. Профспілка електриків Харкова звернулася до страйкуючих з вимогою припинити страйку до повного задоволення адміністрацією заводу сповдливих вимог робітників². Робітники заводів Харкова відгукнулись на заклик «Пролетарія» і допомогли страйкуючим морально і матеріально. З усіх кінців надходили привітання і кошти на адресу харківської спілки металістів. На користь страйкуючих клуби «Знання» і «Робочий», працівники яких очолювали більшовики, влаштовували платні вечори, лекції тощо. Прислали гроші не тільки трудящі Харкова, а й робітники інших місцевостей. Так, на всіх заводах Луганська більшовики, на чолі яких стояв К. Є. Ворошилов, провадили мітинги солідарності з робітниками ХПЗ. Всі робітники Луганська, а не тільки члени спілки металістів, виступили відрозраховувати на користь страйкуючих односторонній заробіток. Луганські робітники надіслали 9032 крб. 80 коп.³. Робітники Краматорського заводського району вітали паровозобудівників і висловлювали готовність підтримати їх у боротьбі. Звістка про страйк поширилася за межами України. Металісти Царицина, довідавшись про страйк на ХПЗ, «твердо вирішили підтримати своїх страйкуючих товаришів» і на спроби буржуазних розгромити робітничі організації відповісти згуртованістю і дати «дружній відсіч»⁴.

У серпні 1917 р. становище в країні загострилося в зв'язку з посиленням наступу контрреволюції на робітничий клас. Буржуазія, вставивши своє панування, стала посилено готуватись до створення військової диктатури. З цією метою вона 12 серпня скликала в Москві Державну нараду, під час якої намагається здійснити державний переворот. Зусиллями революційних робітників, солдатів і селян були зрвані намагання встановити військову диктатуру. Страйки, мітинги протесту відбулися по всій країні. Робітники ХПЗ, зібравшись 16 серпня на мітинг, рішуче протестували «проти всяких намагань московської наради виступити в ім'я народу» і вітали робітників Москви, «які мужньо вийшли на вулицю, щоб протестувати на весь світ, на всю Росію проти цього контрреволюційного зборища»⁵.

Корніловщина примусила ще тісніше згуртуватися у боротьбі з буржуазією. Харківський комітет РСДРП(б) 29 серпня звернувся до трудящих і закликав їх додержувати революційного спокою і бути готовими виступити як один проти контрреволюційної буржуазії. За пропозицією більшовиків у Харкові 29 серпня був організований військово-революційний комітет для боротьби з корніловщиною⁶. Більшовики, які входили до складу комітету, все робили, щоб перетворити його в оперативний орган керівництва масовою боротьбою робітників, солдатів і селян. Робітники ХПЗ з моменту утворення революційного комітету виявляли йому повне довіря і підтримували з ним тісний зв'язок. На одному з мітингів на який зібралось понад 4 тис. робітників, була прийнята резолюція з закликом підтримати революційний комітет всіма засобами⁷.

¹ Газ. «Пролетарий» від 19 серпня 1917 р.

² Газ. «Известия Юга» від 18 серпня 1917 р.

³ «Подготовка Великой Октябрьской социалистической революции на Украине» стор. 681.

⁴ Там же, стор. 688.

⁵ Газ. «Пролетарий» від 19 серпня 1917 р.

⁶ Після розгрому корніловщини військово-революційний комітет склав свої пропозиції.

⁷ Газ. «Социал-демократ» від 1 вересня 1917 р.

одного заводу. Вона перетворилась «у сутичку між всім організованим капіталом на одному боці і організованою працею на другому»¹. На всіх заводах Харкова влаштовувались мітинги, на яких обговорювались події на ХПЗ і висловлювалось гаряче співчуття страйкуючим робітникам. Так, профспілка електриків Харкова звернулася до страйкуючих з вимогою не припиняти страйку до повного задоволення адміністрацією заводу справедливих вимог робітників². Робітники заводів Харкова відгукнулись на заклик «Пролетария» і допомогли страйкуючим морально і матеріально. З усіх кінців надходили привітання і кошти на адресу харківської спілки металістів. На користь страйкуючих клуби «Знание» і «Рабочий», правління яких очолювали більшовики, влаштовували платні вечори, лекції тощо. Присилали гроші не тільки трудящі Харкова, а й робітники інших місцевостей. Так, на всіх заводах Луганська більшовики, на чолі яких стояв К. Є. Ворошилов, провадили мітинги солідарності з робітниками ХПЗ. Всі робітники Луганська, а не тільки члени спілки металістів, вирішили відрахувати на користь страйкуючих односторонній заробіток. Луганські робітники надіслали 9032 крб. 80 коп.³ Робітники Краматорського заводського району вітали паровозобудівників і висловлювали готовність підтримати їх у боротьбі. Звістка про страйк поширилася за межі України. Металісти Царицина, довідавшись про страйк на ХПЗ, «твердо вирішили підтримати своїх страйкуючих товаришів» і на спроби буржуазії розгромити робітничі організації відповісти згуртованістю і дати «дружну відсіч»⁴.

У серпні 1917 р. становище в країні загострилось в зв'язку з посиленням наступу контрреволюції на робітничий клас. Буржуазія, встановивши своє панування, стала посилено готуватись до створення військової диктатури. З цією метою вона 12 серпня скликає в Москві Державну нараду, під час якої намагається здійснити державний переворот. Зусиллями революційних робітників, солдатів і селян були зірвані намагання встановити військову диктатуру. Страйки, мітинги протесту відбулись по всій країні. Робітники ХПЗ, зібравшись 16 серпня на мітинг, рішуче протестували «проти всяких намагань московської наради виступити від імені народу» і вітали робітників Москви, «які мужньо вийшли на вулицю, щоб протестувати на весь світ, на всю Росію проти цього контрреволюційного зборища»⁵.

Корніловщина примусила ще тісніше згуртуватися у боротьбі з буржуазією. Харківський комітет РСДРП(б) 29 серпня звернувся до трудящих і закликав їх додержувати революційного спокою і бути готовими виступити як один проти контрреволюційної буржуазії. За пропозицією більшовиків у Харкові 29 серпня був організований військово-революційний комітет для боротьби з корніловщиною⁶. Більшовики, які входили до складу комітету, все робили, щоб перетворити його в оперативний орган керівництва масовою боротьбою робітників, солдатів і селян. Робітники ХПЗ з моменту утворення революційного комітету виявляли йому повне довір'я і підтримували з ним тісний зв'язок. На одному з мітингів, на який зібралось понад 4 тис. робітників, була прийнята резолюція з закликом підтримати революційний комітет всіма засобами⁷.

¹ Газ. «Пролетарий» від 19 серпня 1917 р.

² Газ. «Известия Юга» від 18 серпня 1917 р.

³ «Подготовка Великой Октябрьской социалистической революции на Украине» стор 681.

⁴ Там же, стор. 688.

⁵ Газ. «Пролетарий» від 19 серпня 1917 р.

⁶ Після розгрому корніловщини військово-революційний комітет склав свої поновження.

⁷ Газ. «Социал-демократ» від 1 вересня 1917 р.

В умовах наступу контрреволюції продовження страйку було тільки на користь хазяям заводу. Революційний комітет 30 серпня ухвалив рішення припинити страйк. Він вимагав від адміністрації відкрити завод і вжити всіх заходів до правильного його функціонування. Робітники, будучи господарями становища, диктували свою волю адміністрації заводу. Їх підтримали службовці, приєднавшись до постанови революційного комітету про відновлення роботи на ХПЗ. Адміністрація відмовилась виконати це розпорядження. Інженерно-технічний персонал також саботував його. Боротьба ставала дедалі більш напруженою. Робітники вийшли на роботу і вимагали задоволення своїх вимог. Меншовики і есери намагались зрівнати рішення революційного комітету про відновлення роботи і надіслали делегацію до Тимчасового уряду для переговорів про задоволення вимог робітників. Два їх представники поїхали у Петроград і вели там переговори з правлінням заводу і Тимчасовим урядом. Проте поїздка позитивних наслідків не дала, тому що правління на поступки не пішло, а міністри буржуазного уряду відмовились допомогти, запропонувавши негайно залишити всякі вимоги.

Більшовики неухильно закликали робітників продовжувати боротьбу з адміністрацією заводу і не піддаватись ні на які провокації. Наполеглива боротьба дала свої наслідки. Адміністрація пішла на поступку робітникам і з 1 вересня дещо підвищила заробітну плату всім категоріям робітників. Після серпневого страйку адміністрація ХПЗ вже не намагалася ліквідувати заводський комітет, вона визнала його законним органом робітників, погодилась на 8-годинний робочий день, а надурочні роботи зобов'язалася провадити тільки за попереднім погодженням.

Та робітники не обмежувались півзаходами і продовжували боротьбу. Заводський комітет ХПЗ користувався все більшим впливом на заводі. Він послав на Донбас більшовика Нехаєнка для з'ясування можливостей одержання сировини, необхідної для заводу. Після повернення Нехаєнко виступив на засіданні заводського комітету, на якому доповів, що «заводоуправління своїми діями по видачі замовлень не намагається забезпечити завод на майбутнє необхідним матеріалом...»¹. Заводський комітет вирішив більш енергійно втручатися в дії адміністрації і не допустити припинення роботи заводу. З цією метою всі замовлення, які видавались заводом, бралися під контроль заводського комітету. Становище на заводі все більше загострювалось. У боротьбі з підприємцями робітники вдавались до більш рішучих дій, ставали на шлях арешту адміністрації підприємств і усунення її від керівництва заводом. На ряді заводів (ВЕК, Герлях і Пульст) була заарештована адміністрація. Робітники ХПЗ 20 вересня заарештували директора заводу і всю адміністрацію, на що правління Обсофаза² загрожувало локаутом. Від загроз буржуазія переходила до дій. Були закриті такі великі заводи, як ВЕК, Герлях і Пульст та ін. Адміністрація ХПЗ також вивісила об'яву про закриття заводу з 1 жовтня, але робітники за рішенням заводського комітету продовжували роботу.

Про зростання політичної свідомості робітників ХПЗ свідчить їх ставлення до Ради робітничих і солдатських депутатів Харкова.

Харківська Рада робітничих і солдатських депутатів, яка виникла 2 березня 1917 р., складалася переважно з есерів і меншовиків і тому не була революційним органом влади, який відбивав інтереси народних мас. Більшовики Харкова ще 3 березня вимагали «більш різкої і виразної по-

¹ Зб. документів «Харьков в Великой Октябрьской социалистической революции», Харків, 1947, стор. 122.

² Обласний союз фабрик і заводів Харківського району, створений промисловцями 25 березня 1917 р.

зиції Ради»¹ і рішучої боротьби представників трудящих мас проти буржуазії.

Робітники неодноразово ставили питання про перевибори Харківської Ради робітничих і солдатських депутатів. 26 липня на загальних зборах робітники ХПЗ вирішили порушити клопотання перед Радою про призначення дня виборів. На випадок, якби Рада не погодилась, робітники домовились взяти ініціативу в свої руки і провести перевибори в Раду самостійно. Під тиском робітників у першій половині серпня Рада була змушена провести перевибори. Перевибори були значною перемогою більшовиків, фракція яких в Раді збільшилась у чотири рази і складала 120 чоловік².

Харківська Рада ставала пролетарською, проте в ній ще був сильний вплив меншовиків і есерів. Про це красномовно свідчить такий факт. На засіданні Ради 12 вересня 1917 р. обговорювались лозунги, під якими повинна відбутися демонстрація, призначена на 14 вересня. М. Руднев оголосив лозунги більшовиків: «Вся влада Радам», «Вимагаємо скасування договорів з союзниками», «Мир і хліб народу», «Вся земля трудовому селянству негайно і без викупу» і ін. Але зрадники справи революції, есери, які вважали себе «справжніми» захисниками інтересів селянства, виступили проти більшовицьких закликів, які вимагали передачі влади Радам і наділення селян землею. Есери-меншовицька більшість провалила пропозицію більшовиків.

З наростанням революції трудящі ясно почали розуміти, що саме більшовицька партія є партією, яка відбиває інтереси народу. На ХПЗ відбулися ті ж події, що і на інших підприємствах Харкова. Якщо в першому складі Ради не було жодного більшовика від паровозобудівного заводу, то після серпневих перевиборів до складу Ради увійшло 11 представників ХПЗ. Вплив більшовиків у Радах з кожним днем зростав. Більшовизований колектив ХПЗ звернувся до робітників з закликом, у якому вказав на те, що більшість представників від заводу в Раді не висловлює волі робітників заводу. 8 листопада 1917 р. на ХПЗ відбулися чергові перевибори депутатів Рад, які дали повну перемогу представникам більшовицької партії. Якщо на серпневих виборах³ більшовики одержали 11 місць, меншовики — 4, есери — 10, українські соціал-демократи — 1, безпартійні — 3, то вибори у листопаді принесли повну перемогу більшовикам. У Харківську Раду від ХПЗ було обрано 19 більшовиків, 2 меншовики, 2 есери, 4 українських соціал-демократи, 1 безпартійний⁴.

Наведені дані свідчать про падіння на заводі впливу меншовиків і есерів і зростання впливу більшовиків. Деяке збільшення представників українських соціал-демократів пояснюється складністю становища в Харкові, що створилося. Українські націоналісти використали факт виключення Тимчасовим урядом Харківської губернії з складу України для агітації серед відсталого частини робітників на підтримку Центральної ради.

Проте, незважаючи ні на що, вплив більшовиків різко зростав. Зростання впливу більшовиків — результат їх невтомної боротьби за інтереси робітничого класу проти ворогів трудового народу.

Ще на початку березня на перших після повалення самодержавства загальних зборах членів харківської організації РСДРП(б) стояло питання про бойові дружини. Розглядаючи його, «збори визнали за необхідне в даний момент загальне озброєння народу, який ще не закріпив зайня-

¹ Газ. «Пролетарий» від 14 березня 1917 р.

² Газ. «Пролетарий» від 29 серпня 1917 р.

³ Газ. «Пролетарий» від 20 серпня 1917 р.

⁴ Газ. «Известия Юга» від 10 листопада 1917 р.

тих позицій»¹. Крім того, вказувався порядок організації бойових дружин як виключно партійних, так і заводських.

В основу формування Червоної Гвардії харківські більшовики поклали статут Червоної Гвардії Виборзького району Петрограда, надрукованого в більшовицьких газетах. На засіданні Харківського комітету РСДРП(б) 11 травня було вирішено «створити Червону Гвардію в Харкові під безпосереднім керівництвом і контролем Харківського комітету»². Буржуазія всіма засобами намагалась перешкодити проведенню в життя цього рішення, прекрасно розуміючи, чим воно їй загрожує. Буржуазія йшла на всякі провокації, намагаючись нацькувати солдатів на робітників, тільки б перешкодити «створенню цих небезпечних і непотрібних організацій»³.

Ламаючи опір буржуазії, а також її підпісувачів — меншовиків і есерів, робітники Харкова під керівництвом більшовиків почали здійснювати рішення Харківського комітету РСДРП(б) про організацію загонів Червоної Гвардії. З вересня Харківський комітет РСДРП(б) звернувся з відозвою про негайне озброєння робітників і передачу влади Радам. Більшовики вказували на мету створення Червоної Гвардії, роз'яснювали її роль.

Орган Харківського комітету РСДРП(б) «Пролетарий» у передовій статті «Червона Гвардія і солдати» вказав на необхідність створення Червоної Гвардії, яка потрібна «для боротьби разом з солдатами, разом з біднішими селянами проти контрреволюції поміщиків і капіталістів»⁴. У відповідь на заклик більшовиків на всіх заводах відбувалося формування загонів Червоної Гвардії.

Робітнича дружина ХПЗ, яка охороняла завод і заводське майно, за рішенням загальних зборів робітників була перетворена з 1 вересня у загін Червоної Гвардії, що нараховував 200 бійців⁵.

Стаючи на сторону більшовиків, робітники посилено готувались до соціалістичної революції, поповнювали заводський червоногвардійський загін. Згодом червоногвардійський загін ХПЗ налічував 529 чоловік⁶. Робітники спирались на цей загін у боротьбі за здійснення своїх вимог. Так, 20 вересня, коли адміністрація заводу відмовилась сплатити чорноробам підвищену зарплату, заводські червоногвардійці зайняли всі виходи з заводу й не пропускали міліцію та не випускали адміністрацію.

Трудящі маси скрізь піднімалися на боротьбу проти капіталістів і поміщиків. По всій країні під більшовицькими лозунгами поширювався рух за перехід влади до рук Рад. Більшовики Петинського районного комітету, до складу якого входила парторганізація ХПЗ, на загальних зборах 22 жовтня ухвалили резолюцію, в якій вітали «невтомного передового борця пролетаріату товариша Леніна»⁷. Вони вимагали негайного переходу всієї влади до рук Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, встановлення робітничого контролю, негайного демократичного миру, озброєння робітників у загальноросійському масштабі і передачі землі трудовому селянству. Робітники на зборах заявили, що будуть «захищати свої вимоги аж до виступу із зброєю в руках»⁸.

25 жовтня 1917 р. повсталі робітники, солдати і матроси під керів-

¹ Газ. «Пролетарий» від 14 березня 1917 р.

² Газ. «Пролетарий» від 13 травня 1917 р.

³ Газ. «Южный Край» від 14 травня 1917 р.

⁴ Газ. «Пролетарий» від 30 вересня 1917 р.

⁵ П. Павлюк, Харківська Червона гвардія, К., 1947, стор. 44.

⁶ «История ХПЗ в документах», стор. 349.

⁷ Газ. «Известия Юга» від 24 жовтня 1917 р.

⁸ Там же.

ництвом більшовицької партії скинули владу Тимчасового уряду в Петрограді.

26 жовтня 6 тис. робітників ХПЗ, зібравшись на мітинг, засудили Тимчасовий уряд, який привів країну до повного занепаду, і вимагали передачі всієї влади Радам робітничих, солдатських і селянських депутатів. Робітники бачили, що народна влада відразу перейшла до здійснення сподівань трудящих, тому вони її так гаряче вітали і підтримували. На загальних зборах колективу ХПЗ 28 листопада робітники засудили контрреволюційну політику Центральної ради і вимагали негайного скликання з'їзду Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів на Україні. Виступаючи вітали робітничо-селянський уряд в особі Ради Народних Комісарів і вимагали негайного здійснення декретів, виданих для народу. Паровозобудівники запевнили народну владу, що підтримають її «всіма силами і засобами»¹.

В ці тривожні дні боротьби з старим світом харківські паровозобудівники мріяли про створення нової Росії. Їх думки в першу чергу звертались до дітей, які в умовах царської Росії не мали можливості вчитися. З ініціативи робітників заводу була відкрита перша в Росії робітничо-гімназія. Крім однопроцентного відрахування від заробітної плати в фонд гімназії, робітники і службовці в листопаді виділили для гімназії 10 тис. крб. Створюючи гімназію, робітники ставили на меті дати дітям всебічну освіту, щоб представники нового покоління змогли стати «ідейними керівниками робітників»². Але перейти до мирного будівництва соціалістичного суспільства перешкодила іноземна інтервенція і громадянська війна. Необхідно було із зброєю в руках відстоювати завойовання Жовтневої революції. Весь робітничий клас країни піднявся на боротьбу.

Один з організаторів червоногвардійських загонів Харкова С. І. Покко в своїх спогадах відмічає активну участь робітників ХПЗ у боротьбі проти іноземної інтервенції. «При обговоренні становища, що створилося, на паровозному заводі була винесена резолюція про те, що коли йти, то йти всім на боротьбу. І дійсно, майже повністю робітники паровозного заводу з музикою прибули в 30-й полк...»³.

Згодом весь загін був відправлений на фронт для захисту молоді Радянської республіки.

Робітники ХПЗ у революційному русі трудящих Росії йшли в перших лавах борців за свободу і незалежність своєї країни.

¹ Газ. «Донецкий пролетарий» від 29 листопада 1917 р.

² Газ. «Жизнь России» від 21 грудня 1917 р.

³ Журн. «Летопись революции», 1922, № 1, стор. 48

І. П. БОГОДИСТ

СОЦІАЛІСТИЧНА ПЕРЕБУДОВА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛА

Велика Жовтнева соціалістична революція створила всі умови для всестороннього національного розквіту українського народу. В результаті перемоги Радянської влади було створено Українську Радянську державу, а в 1939 р. визволено з-під гніту панської Польщі Західну Україну, яка навічно возз'єдналася з Радянською Україною. Возз'єднання Західної України з Радянською Україною дало можливість трудящим західноукраїнських земель ліквідувати за короткий час свою господарську і культурну відсталість, унаслідок чого панування іноземних капіталістичних держав.

Ліквідація господарської і культурної відсталості західних областей УРСР була здійснена на основі політики соціалістичної індустріалізації країни, колективізації сільського господарства і культурної революції. В цій статті висвітлюється питання про колективізацію сільського господарства в західних областях УРСР (1945—1950 рр.).

Досвід будівництва соціалізму в СРСР показав, що колективізація сільського господарства, здійснена в нашій країні згідно з ленінським кооперативним планом, є найкращою формою переведення мільйонних селянських мас на шлях соціалізму, підвищення продуктивності сільського господарства і поліпшення матеріального та культурного рівня селянства. Тому колективізація сільського господарства була проведена Комуністичною партією і в західних областях УРСР.

Об'єктивна необхідність проведення колективізації в західних областях УРСР полягала в тому, щоб ліквідувати злидні селянських мас і підняти матеріальний і культурний рівень їх життя на основі підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва, щоб знизити куркульство — цей останній експлуататорський клас. Необхідно було також покінчити з островком дрібнотоварного виробництва, яким тут було сільське господарство, з'єднати його з соціалістичною індустрією і розвивати по єдиному руслу соціалістичної економіки Радянської держави.

Народні збори Західної України 28 жовтня 1939 р. проголосили на території Західної України конфіскацію земель поміщицьких, монастирських та великих державних урядовців з усім їхнім живим і мертвим інвентарем, садибами та будівлями. Земля була передана у користування трудовому селянству без викупу. Здійснилося те, за що віками боролось селянство західноукраїнських земель¹.

¹ Зб. документів «Возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі (1939—1949 рр.)», Держполітвидав УРСР, К., 1949, стор. 50—51.

Колективізація сільського господарства в західних областях України почалася одразу ж після возз'єднання цих земель в Українській РСР. Напередодні Великої Вітчизняної війни тут існували сотні колгоспів, які об'єднували десятки тисяч господарств. Війна перервала цей процес, фашистські окупанти знищили колгоспи.

Після звільнення західних областей від німецько-фашистських військ Комуністична партія і Радянська держава допомогли селянам відбудувати свої колгоспи і організаційно та економічно зміцнити їх. На 1 червня 1946 р. в західних областях УРСР було відновлено 177 колгоспів, які об'єднували близько 8 тис. господарств¹.

Переважна більшість цих колгоспів за короткий час добилася значних успіхів у розвитку громадського господарства. Вирощувані високі врожаї зернових і технічних культур давали можливість забезпечити високу оплату трудодня. Так, колгоспниці городньої бригади колгоспу ім. 1 Травня, Брюховицького району, Львівської області, за 9 місяців 1945 р. одержали з колгоспу на свої трудодні: Кароліна Вірга — 14 860 крб., Євгенія Валюшева — 14 458 крб., Б. В. Погребельна — 12 960 крб.² А в колгоспі ім. 1 Травня, Снятинського району, Станіславської області, за 1947 р. було видано на трудодні по 5,5 кг зерна, по 4 кг картоплі, по 6 кг кормових буряків і по 5 крб. грішми³. Колгоспник цієї артілі Петро Рудим раніше був батрак, після вступу в колгосп придбав корову, овець, збудував власну хату. Його сім'я одержала з колгоспу в 1946 р. 96 пудів хліба, в 1947 р. — 198 пудів, а в 1948 р. — 210 пудів⁴. І це був не поодинокий випадок у колгоспах західних областей.

Безумовно, така висока оплата трудодня в кращих перших колгоспах справляла великий вплив на селян-одноосібників, які вбачали в цьому велику перевагу колективного господарювання і поступово переконувалися в необхідності вступу до колгоспів. В с. Клевані, Клеванського району, Ровенської області, були проведені збори селян, на яких виступив місцевий селянин А. І. Муха з такою пропозицією: «Я недавно був у Дубнівському районі, я там бачив, що селяни в колгоспі заробили хліба по 8 кілограмів на трудодень, краще цього життя не знайти. Я вношу пропозицію організувати у нас колгосп і я перший до нього вступаю». Селяни прийняли цю пропозицію, і колгосп було організовано⁵.

У вже згадуваному колгоспі ім. 1 Травня, Снятинського району, в 1945 р. об'єдналося тільки 25 господарств, а в березні 1948 р. в ньому було вже 184 господарства⁶. Успіхи перших колгоспів підготовляли селян до масового вступу в колгоспи, вони були однією з умов успішного проведення колективізації в західних областях УРСР.

Комуністична партія і Радянська держава, спираючись на могутню індустрію СРСР, створили в західних областях матеріально-технічну базу для проведення масової колективізації. Уже в 1946 р. тут було організовано 220 МТС, в яких працювало 842 трактори⁷. Машинно-тракторні станції на ділі переконували селян у великому значенні машин

¹ Партархів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—20, спр. 99, арк. 67.

² Там же, арк. 63.

³ Станіславський облпартархів, ф. 1, оп. 1—2, спр. 306, арк. 19.

⁴ Там же, спр. 771, арк. 183.

⁵ Ровенський облпартархів, ф. 68, оп. 1, спр. 90, арк. 43.

⁶ Станіславський облпартархів, ф. 1, оп. 1—2, спр. 771, арк. 183.

⁷ Партархів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—20, спр. 99, арк. 69.

для полегшення їх праці, для поліпшення обробітку ґрунту, що забезпечує підвищення врожайності.

Коли розгорнулася масова колективізація в західних областях УРСР, Радянська держава збільшила постачання селянства машинами через МТС. Так, МТС Львівської області в 1950 р. одержали 364 трактори, 250 нових складних молотарок, 30 комбайнів¹. Одночасно з цим провадилась електрифікація колгоспів і МТС. Вже у вересні 1950 р. у Львівській області було електрифіковано 155 колгоспів, 23 МТС і 66 токів².

Тільки в умовах Радянської влади стало можливим забезпечення сільського господарства західних областей кваліфікованими спеціалістами — агрономами, зоотехніками, інженерами-механізаторами тощо. За період з 1944 по 1949 р. в західні області було послано 9500 спеціалістів сільського господарства³. Ця допомога мала велике значення для справи колгоспного будівництва у західних областях УРСР. Крім того, в цих областях було організовано масову підготовку кадрів для сільського господарства. Тільки в одній Ровенській області з 1945 по 1947 р. було підготовлено 3451 кваліфікований робітник, у тому числі трактористів — 517, бригадирів тракторних бригад — 52, шоферів — 146⁴. А у Львівській області на протязі 1949—1950 рр. було підготовлено 775 голів колгоспів, 235 рахівників, 2800 ланкових і 1330 працівників тваринницьких ферм⁵.

Організовуючи відбудову сільського господарства в післявоєнний період, Радянська держава подавала значну економічну допомогу селянству західних областей, виділяла кошти на видачу кредитів, постачала високосортним насінням, племінною худобою. Досить сказати, що колгоспам та селянським господарствам західних областей УРСР з 1945 по 1948 р. держава відпустила кредит в розмірі 100 млн. крб.⁶ Крім того, тільки в 1946 р. колгоспам і селянським господарствам західних областей УРСР держава позичила близько 700 тис. пудів насіння зернових⁷.

Партійні і радянські органи проявляли особливо велике піклування про бідноту, їй в першу чергу подавалась державна допомога. Так, у Станіславській області була організована допомога в оранці землі 4 тис. бідняцьких господарств, їм же було дано в позику понад 60 тис. пудів насіння та продано 6 тис. пудів зерна⁸. Під час весняної посівної кампанії 1946 р. в західних областях УРСР було організовано 221 857 супряг для подання допомоги безкінним бідняцьким господарствам та інвалідам Великої Вітчизняної війни⁹.

В зв'язку з поданням великої допомоги селянству західних областей УРСР з боку Радянської держави, куркулі втрачали свій вплив на бідноту, яка перестала залежати від куркуля не тільки політично, а й економічно. Трудяще селянство ставало надійною опорою Радянської

¹ Львівський облпартархів, ф. 3, оп. 2—3, спр. 1, арк. 216.

² Там же, арк. 236.

³ Б. Бабій, Возз'єднання Західної України з Українською РСР, Вид-во АН УРСР, К., 1954, стор. 159.

⁴ Ровенський облпартархів, ф. 400, оп. 61, спр. 48, арк. 108.

⁵ Газ. «Вільна Україна» від 11 квітня 1950 р.

⁶ «Світлий шлях», Львівське обласне видавництво, 1949, стор. 3.

⁷ Партархів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—20, спр. 99, арк. 67.

⁸ Станіславський облпартархів, ф. 1, оп. 1—3, спр. 42, арк. 146.

⁹ Партархів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—2, спр. 99, арк. 68.

влади на селі, воно активно підтримувало політику Комуністичної партії і Радянської держави на селі.

В результаті організаторської і політико-виховної роботи Комуністичної партії за післявоєнні роки в західноукраїнському селі виросла політична активність селянських мас — бідняків і середняків, посилилася їх боротьба проти куркульства. Політична активність трудяшого селянства зростала в ході його боротьби з рештками оунівських банд, які були опорою куркульства, під час проведення виборів до Рад депутатів трудящих, в ході хлібозаготівель та інших політичних і господарських кампаній, що проводились в західних областях України.

Першими в колгоспи вступали бідняки, які вбачали у колективному господарюванні вихід з свого скрутного становища. Так, в с. Братковичах, Городоцького району, Львівської області, батраки організували в 1945 р. колгосп ім. Хрущова. З 16 господарств, які спочатку вступили до колгоспу, 14 господарств не мали ні тяглової сили, ні інвентаря. Але в результаті допомоги з боку Радянської держави колгосп став на ноги і зміцнів. Уже в 1948 р. в цьому колгоспі видали на трудодень по 5 кг зерна і по 5 крб. грішми. «На нашому досвіді,— говорив бригадир колгоспу колишній бідняк М. А. Колодка,— бідняки і середняки переконуються, що колгоспний шлях — єдиний шлях, який може вивести селянина із злиднів та привести до щасливого, заможного і культурного життя». Лише протягом осені й зими до артілі вступило 36 бідняцьких і середняцьких сімей¹.

Справжніми організаторами соціалістичної перебудови західноукраїнського села були місцеві партійні організації. На 1 січня 1949 р. в сільських районах західних областей УРСР уже працювало 37 965 комуністів, безпосередньо в селах було створено 1128 первинних парторганізацій².

Партійні організації за короткий час створили в селах міцний актив з передової частини селянства, інтелігенції, молоді, жінок. Тільки у Волинській області під час виборів до місцевих Рад депутатів трудящих в 1948 р. було обрано понад 40 тис. чоловік активу. Це були передові люди села, безмежно віддані партії і Радянському уряду. Депутати сільських Рад стали ініціаторами створення колгоспів, першими вступали до сільськогосподарських артілей і вели за собою широкі маси селянства.

В селах західних областей УРСР напередодні масової колективізації працювало близько 60 тис. чоловік інтелігенції — учителів, медпрацівників, культосвітніх працівників, спеціалістів сільського господарства, які брали активну участь у проведенні політичних і господарських кампаній в селах, роз'яснювали селянам переваги колгоспного ладу.

В розгортанні підготовчої роботи до проведення масової колективізації велику роль відіграли постанови, в яких були визначені конкретні завдання партійних організацій в боротьбі за соціалістичну перебудову західноукраїнського села, за послідовне проведення в життя ленінського принципу добровільного переходу селян на шлях колективного господарювання, а також накреслено заходи по ліквідації решток оунівських банд, що перешкоджали мирній праці трудяшого селянства.

¹ «Нове перемагає», Львівське обласне видавництво, 1949, стор. 49.

² Партархів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 103, спр. 12, арк. 48—49.

Таким чином, Комуністична партія і Радянська держава в ході відбудови і розвитку сільського господарства західних областей УРСР підготували селянство до колективного господарювання, створили всі передумови для проведення масової колективізації.

Проводячи масову колективізацію, партійні організації західних областей УРСР керувалися ленінськими настановами про те, що «лише в тому разі, коли вдасться на ділі показати селянам переваги громадського, колективного, товариського, артільного обробітку землі, лише, коли вдасться допомогти селянинові, з допомогою товариського артільного господарства, тоді тільки робітничий клас, що тримає в своїх руках державну владу, дійсно доведе селянинові свою правоту, дійсно поверне на свою сторону міцно і по-справжньому багатомільйонну селянську масу»¹.

Про великий розмах масово-політичної роботи на селі в період проведення масової колективізації свідчить той факт, що тільки в одній Станіславській області в селах працювало 850 комуністів, посланих з обласного центра, і 3500 комуністів з райцентрів; селянам роз'яснювали переваги колгоспного ладу 2650 лекторів і пропагандистів та 22 тис. агітаторів².

Велика робота партійних організацій по проведенню масової колективізації сільського господарства дала свої результати. Вже на кінець 1948 р. були очевидні успіхи в соціалістичній перебудові західноукраїнського села. На 1 січня 1949 р. до колгоспів вступило 80% селян Волинської області, 79% — Дрогобицької, 34% — Тернопільської³. У Львівській області в цей час було створено 542 колгоспи, які об'єднали 40,3% всіх селянських господарств⁴.

Особливо активно розгорнувся колгоспний рух у Волинській області, де в кінці 1948 р. була завершена суцільна колективізація в 14 районах⁵.

У березні 1949 р. ЦК КП України провів міжобласну нараду партійних працівників західних областей УРСР, яка обговорила завдання масово-політичної роботи серед колгоспників і селян-одноосібників та питання дальшого розвитку колективізації в західних областях УРСР. На цій нараді було викрито недоліки і помилки, що допускалися деякими партійними органами в процесі проведення колективізації. Зокрема, нарада рішуче осудила всякі прояви порушення принципу добровільності.

Разом з тим на нараді були накреслені практичні заходи по посиленню масово-політичної роботи, по зміцненню первинних партійних організацій в селах і колгоспах. При проведенні масово-політичної роботи серед селян рекомендувалося широко використовувати і популяризувати досвід передових колгоспів, утворених в 1945—1947 рр., організовувати екскурсії селян західних областей УРСР в колгоспи східних областей України⁶.

Здійснюючи настанови цієї наради, партійні організації ще більше посиляли свою роботу на селі. З міст і районних центрів направлялись комуністи в села на постійну роботу, що давало можливість створювати партійні організації в колгоспах і селах. Для зміцнення партійного впливу

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 171.

² Партархів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, спр. 1060, арк. 37

³ «Світлий шлях», стор. 3.

⁴ Львівський облпартархів, ф. 3, оп. 3—2, спр. 1, арк. 18.

⁵ Газ. «Радянська Україна» від 22 грудня 1948 р.

⁶ Партархів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 103, спр. 12, арк. 9.

на селі Волинський обком партії послав на постійну роботу у села 569 комуністів і провів значну роботу по створенню комсомольських організацій. В результаті були створені комсомольські організації майже в кожному колгоспі¹.

Про значення цих заходів свідчить приклад Сокальського району, Львівської області, де було направлено на села 48 комуністів і створено чотири сільських первинних партійних організацій². Комуністи і комсомольці повели активну боротьбу за соціалістичну перебудову села, вони створили навколо себе актив з селян, першими подали заяви про вступ до колгоспу, що забезпечило успіх колгоспного руху. Сокальський район став першим в області районом суцільної колективізації.

У розгортанні масової колективізації в західних областях УРСР велике значення відіграв приклад селянства нашої країни, яке, ставши на шлях колективного господарювання, добивалося піднесення свого матеріального і культурного рівня життя.

Для ознайомлення селянства західних областей УРСР з досвідом колгоспного господарювання селянства в східних областях УРСР ЦК КП(б)У і Рада Міністрів УРСР в листопаді 1948 р. організували масові екскурсії колгоспників і селян-одноосібників західних областей до колгоспів Київської, Полтавської, Дніпропетровської, Харківської, Хмельницької (Кам'янець-Подільської), Одеської і Ворошиловградської областей. Делегації колгоспників і селян-одноосібників у кількості близько 2 тис. чоловік побували в колгоспах і радгоспах, в науково-дослідних інститутах і станціях, на заводах сільськогосподарських машин, вони на власні очі побачили великі переваги колективного господарювання.

В ЦК КП(б)У було скликано нараду учасників екскурсії — селян Ровенської і Волинської областей, на якій з промовою виступив секретар ЦК КП(б)У М. С. Хрущов. Відмічаючи значення масової екскурсії колгоспників і селян-одноосібників західних областей УРСР, М. С. Хрущов сказав: «В західні області, на Закарпаття і Ізмаїльщину повертаються сотні людей, які стануть полум'яними агітаторами за колгоспний лад — за створення нових колгоспів, за організаційно-господарське зміцнення існуючих. Ми впевнені в тому, що ця поїздка молодих колгоспників і селян-одноосібників сприятиме дальшому ростові колгоспів у західних областях та їх організаційно-господарському зміцненню»³.

На цій нараді виступили учасники екскурсії і заявили керівникам ЦК КП(б)У і уряду Української РСР, що вони після приїзду в свої села докладуть всіх зусиль до того, щоб переконати селян-одноосібників у перевазі колгоспного ладу. В своєму виступі селянин-одноосібник с. Звірова, Тернопільського району, Волинської області, тов. Литвинчук сказав: «Я переконався на ділі, які переваги мають колгоспи. Після приїзду додому я вступаю до колгоспу і закликатиму своїх селян-одноосібчан стати на єдино правильний шлях, шлях колективної праці»⁴.

Повернувшись додому, учасники екскурсії вступали на зборах селян, на районних нарадах, на обласних нарадах передовиків сільського господарства, розповідаючи правду про колгоспне життя. Їх виступи мали великий вплив на селян-одноосібників, які, вислухавши правдиві розповіді учасників екскурсії, вступали до колгоспів. Правдива розповідь ланкової колгоспу ім. Сталіна, Тернопільської області, Катерини Крайнік зробила такий великий вплив на селян-одноосібників с. Ярчівців, що вони один за одним стали вступати до колгоспу⁵.

¹ Газ. «Радянська Україна» від 22 грудня 1948 р.

² «Світлий шлях», стор. 7.

³ Газ. «Радянська Україна» від 24 листопада 1948 р.

⁴ Там же.

⁵ Газ. «Радянська Україна» від 27 листопада 1948 р.

З метою популяризації досвіду передовиків колгоспного виробництва і досягнень колгоспів у листопаді 1948 р. в західних областях УРСР були проведені обласні наради передовиків сільського господарства за участю селян-одноосібників і делегацій колгоспників-передовиків із східних областей. Так, в роботі обласної наради передовиків сільського господарства Львівщини взяло участь понад 800 колгоспників, селян-одноосібників, працівників МТС і спеціалістів сільського господарства, а також делегації колгоспників-передовиків Харківської, Чернігівської і Дрогобицької областей¹. Такі ж наради відбулися в Дрогобичі, Ровно та Луцьку.

Одночасно з цим партійні організації західних областей УРСР вели активну роботу серед жінок, молоді, роз'яснюючи їм переваги колгоспного ладу. Восени 1948 р. в усіх західних областях були проведені обласні наради жінок, на яких обговорювались доповіді: «Колективізація сільського господарства і завдання жінок»².

Учасниці наради жінок Станіславщини — знатні ланкові Стефанія Гошуватюк, Марія Заренчук і комсомолка Параска Карпанюк з трибуни наради звернулися до жінок з таким закликком: «Колгоспи — єдиний шлях для трудового селянства, залучайте всіх селян до вступу в колгоспи, роз'яснюйте, що колгоспи нас ведуть до заможного життя»³.

Проведення масових екскурсій колгоспників і селян-одноосібників західних областей УРСР в колгоспи східних областей і виступи учасників цих екскурсій перед селянами з розповідями про те, що вони бачили, відіграли велику роль у проведенні масової колективізації: вони розвінчували ту ворожу агітацію, яку вели проти колгоспів куркулі і рештки оунівських бандитів, використовуючи в своїй підривній роботі відомі селянам труднощі колгоспів, що створилися в східних областях УРСР в результаті засухи 1946 р. «Даремно куркулі намагаються тихою сапою затримувати розвиток колгоспного руху, нашіптунням відвернути окремих селян-одноосібників від колгоспу, — говорила ланкова колгоспу ім. Хрущова тов. Кириченко. — Селяни-одноосібники побачили наочно переваги колективного господарювання, сміливо йдуть до колгоспів. А кожна нова заява до колгоспу — це удар по куркульству, кожний новоутворений колгосп — крок вперед до комунізму»⁴.

Трудящі західних областей твердо і впевнено ставали на шлях нового колгоспного ладу. На 1 квітня 1949 р. вже був колективізований 91% селянських господарств Дрогобицької області, 87% — Волинської, 84% — Чернівецької⁵.

Однак деякі області відставали у проведенні колективізації. Особливо повільно здійснювалася колективізація в Ровенській, Станіславській і Львівській областях. Так, у Ровенській області на 30 листопада 1949 р. в колгоспи об'єдналося тільки 58,8% селянських господарств⁶. Однією з причин відставання колективізації в цих областях були нездорові тенденції деяких районних керівників, які міркували так: «Давайте раніше зміцнимо існуючі колгоспи, а тоді будемо організовувати нові». В ряді сіл Острозького району, Ровенської області, по півроку лежали десятки заяв селян з проханням організувати колгоспи, а колгоспів не організовували. Тільки після втручання обкому партії тут було протягом місяця створено 8 нових колгоспів⁷.

¹ Газ. «Радянська Україна» від 28 листопада 1948 р.

² Станіславський облпартархів, ф. 1, оп. 1—2, спр. 630, арк. 111.

³ Там же.

⁴ «Світлий шлях», стор. 39.

⁵ Газ. «Радянська Україна» від 3 квітня 1949 р.

⁶ Газ. «Червоний прапор» від 30 листопада 1949 р.

⁷ Там же.

З другого боку, у Львівській області були випадки порушення принципу добровільності при організації колгоспів. Деякі керівники замість масово-роз'яснювальної роботи по залученню селян-одноосібників у колгоспи ставали на шлях голого адміністрування. Так, наприклад, було створено два колгоспи в селах Брюховицького району. В цю справу довелось втрутитися обкому партії і розпустити ці колгоспи, як такі, що були організовані з порушенням принципу добровільності. Обком партії вжив заходів до посилення масово-роз'яснювальної роботи в селах, що забезпечило успіх колективізації.

Львівська, Станіславська і Ровенська області завершили суцільну колективізацію восени 1950 р. На 1 вересня 1950 р. у Львівській області вже було створено 924 колгоспи, які об'єднали 97,8% селянських господарств і 98,8% всієї землі¹.

Проведення суцільної колективізації партійними організаціями західних областей УРСР доводилося здійснювати в умовах гострої класової боротьби з куркульством і рештками оунівських банд, які всіляко намагалися зірвати колективізацію, не допустити створення колгоспів. Куркулі й оунівські бандити не тільки розпускали ворожі плітки проти колгоспів, вони підпалювали колгоспне майно, вбивали з-за рогу партійних і радянських працівників, які організовували колгоспи, а також селян, які першими вступили до колгоспів і брали участь в їх організації. Але ні терор, ні підлі провокації і наклепи на колгоспи з боку куркулів і українських буржуазних націоналістів не похитали віри селян у велику силу колгоспного ладу. На судовому процесі над убивцею письменника Ярослава Галаґа — бандитом Стахуром колгоспник ременівського колгоспу «Більшовик», Львівської області, де перед цим бандити вбили кількох колгоспників, С. Й. Кокотько сказав: «Не вдалось! Ні чорта їм не вдалось нас залякати! Колгосп в селі є, і на першому місці в районі»².

Після того як селянство західних областей впевнено стало на шлях колгоспного будівництва, куркулі й оунівські бандити вдалися до нової тактики в своїй ворожій роботі проти колгоспів. Вони поставили своїм завданням пролазити в колгоспи, маскуватися там і створювати свої нелегальні групи. Так, в с. Любиковичі, Сарненського району, Ровенської області, куркуль проліз в колгосп ім. 8 Березня і став головою правління цього колгоспу, а потім навмисно затягував сітву і усупільнення робочої худоби³.

Але й ці і подібні ворожі наміри куркульства і оунівських бандитів були розгадані партійними організаціями, які мобілізували колгоспників на боротьбу з ними, на викриття і розгром їх осиних гнізд в колгоспах.

В результаті проведення масової колективізації в західних областях УРСР було ліквідовано куркульство — одну із опор оунівських банд. Куркулі були позбавлені можливості експлуатувати селян, земля, якою користувалися куркулі, перейшла в розпорядження колгоспу. Куркулі фактично були позбавлені засобів виробництва, а ті, які були зв'язані з бандитським підпіллям, понесли заслужену кару.

Як відзначив квітневий Пленум ЦК КП України 1950 р., соціалістична перебудова західноукраїнського села була здійснена в результаті виховання широких бідняцьких і середняцьких мас селянства в дусі ідей марксизму-ленінізму, в результаті великої роботи, проведеної партійними організаціями по створенню і згуртуванню з міського населення активу, відданого колгоспному ладові, в результаті широкого ознайомлення селянства з колгоспами східних областей, з успіхами передових колгоспів.

¹ Львівський облпартархів, ф. 3, оп. 3—3, спр. 15, арк. 214.

² Газ. «Вільна Україна» від 16 жовтня 1951 р.

³ Ровенський облпартархів, ф. 400, оп. 56, спр. 51, арк. 71.

західних областей, в результаті будівництва машинно-тракторних станцій і особливо тієї великої допомоги, яку подавала і подає Комуністична партія і Радянський уряд західним областям і всій Радянській Україні¹.

XVII з'їзд КП(б)У, який відбувся у вересні 1952 р., підводячи підсумки соціалістичного будівництва в західних областях, в своїй резолюції вказав, що «великою перемогою партійної організації республіки є завершення суцільної колективізації в західних областях. Трудове селянство цих областей твердо і міцно стало на шлях колгоспного життя. На основі суцільної колективізації ліквідовано куркульство, завдано нищівного удару по недобитках українських буржуазних націоналістів — найлютіших ворогів українського радянського народу»².

Щоб закріпити успіхи у проведенні соціалістичної перебудови села, необхідно було якнайактивніше зміцнити молоді колгоспи в організаційному і господарському відношеннях. Колгоспи повинні були стати справжніми соціалістичними господарствами, які б на ділі показали всьому трудовому селянству свою життєву силу, допомогли колишнім батракам і біднякам позбутися злиднів.

Уже в процесі проведення масової колективізації перед партійними і радянськими органами постали невідкладні завдання по політичному і організаційно-господарському зміцненню колгоспів. Одним з першочергових, важливих завдань зміцнення молодих колгоспів було питання підбору колгоспних кадрів: голів колгоспів, членів правлінь, бригадирів, бухгалтерів, ланкових. Адже організаційно-господарське зміцнення колгоспу залежало в першу чергу від тих людей, які займали ці посади.

Селяни-бідняки і середняки, які вели в минулому одноосібне господарство, призначалися на керівну колгоспну роботу. Ряд голів колгоспів, які були висунуті з рядових селян, успішно справлялися з покладеними на них обов'язками. Так, головою колгоспу ім. РСЧА в с. Триків, Ровенської області, було висунуто рядового колгоспника І. Ф. Янчука, який зумів організувати колгоспників на проведення всіх господарсько-політичних кампаній і виконання зобов'язань перед державою³.

Деяка частина голів колгоспів підбиралася з числа місцевих активістів і комуністів, які до цього працювали в державних і громадських організаціях на керівній роботі. Крім того, частину голів колгоспів, заступників голів і парторгів було висунуто з числа тих комуністів, які направлялись міськими партійними організаціями на постійну роботу в колгоспи. Досить сказати, що тільки Дрогобицький обком КП(б)У направив з міст на постійну роботу у відсталі колгоспи області 622 комуністи⁴. Львівський міськком КП України на початку 1950 р. послав на постійну роботу в село 450 комуністів⁵.

Проте у правління деяких колгоспів вдалося пролізти куркулям і українським буржуазним націоналістам, які намагалися розвалювати колгоспи зсередини, всіляко гальмувати справу їх організаційно-господарського зміцнення. У колгоспі ім. Сталіна, Магерівського району, Львівської області, до колгоспу проліз куркуль, який згуртував навколо себе темних людей і порушував статут артїлі. Він пробрався у склад правління і створював безладдя в колгоспі, затримував усупільнення інвен-

¹ Партархів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, спр. 1074, арк. 28.

² «XVII з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України. Матеріали з'їзду», Держполітвидав УРСР, К., 1953, стор. 187.

³ Ровенський облпартархів, ф. 61, оп. 1, спр. 116, арк. 35—36.

⁴ Партархів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, спр. 1060, арк. 80.

⁵ Газ. «Вільна Україна» від 22 лютого 1950 р.

таря, утаював землю тощо. В цьому колгоспі трудовні нараховувалися не за нормами виробітку і не за виконану роботу, а лише за присутність колгоспника на роботі¹. В колгоспах Ратнівського і Старовижівського районів, Волинської області, оунівські ставленики намагалися заплутати облік з тим, щоб викликати незадоволення колгоспників².

Для того, щоб якнайшвидше зміцнити колгоспи, необхідно було провести усупільнення інвентаря, тяглової сили, насіння, що знаходились у колгоспників, спорудити громадські будівлі, створити колгоспні ферми, забезпечити вихід на роботу кожного працездатного колгоспника. Колгоспи треба було негайно зміцнювати організаційно й економічно, інакше вони могли розвалитися. Так і сталося з деякими колгоспами, які вчасно не були зміцнені.

Деякий час районні і обласні організації вважали, наприклад, що в с. Ременові, Новояричівського району, Львівської області, існує колгосп, фактично ж його не було. Тут утворилася ініціативна група по організації колгоспу, надійшло близько 100 заяв, було обрано правління колгоспу. Але куркулі і українські буржуазні націоналісти вдалися до підступних засобів, стали залякувати колгоспників, підмовляти їх не усупільнювати реманент, тягло та насіння, не виходити на роботу в артіль. В результаті ременівський колгосп захирів і розвалився³. Потім довелося його створювати заново.

Були випадки, коли керівники деяких районів замовчували недоліки в організаційно-господарському зміцненні колгоспів, що завдавало великої шкоди колгоспному будівництву. Так, у Великомоствівському районі, Львівської області, ряд колгоспів не було організаційно зміцнено, а районні керівники подавали відомості, що все гаразд. У колгоспі «Перемога» було занедбано трудову дисципліну, з 268 працездатних колгоспників за 1949 р. необхідний мінімум трудовнів виробили тільки 56 колгоспників⁴.

Під час усупільнення земельної площі частина колгоспників намагалася залишити присадибні ділянки в значно більших розмірах, ніж це передбачалося статутом сільськогосподарської артілі. Досить сказати, що тільки у Волинській області лишок землі на присадибних ділянках колгоспників становив 3748 га⁵. В колгоспах Сокальського району, Львівської області, було виявлено 488 випадків незаконного збільшення присадибних ділянок⁶.

Серйозним недоліком в організаційно-господарському зміцненні колгоспів було велике відставання будівництва громадських приміщень, колгоспних стаєнь, амбарів, тваринницьких ферм. В результаті цього затримувалося усупільнення коней, волів, насіння тощо. Так, у Рава-Руському районі, Львівської області, де в кінці 1949 р. вже була завершена суцільна колективізація, в лютому 1950 р. майже половина усупільнених коней не була зведена в колгоспні стайні⁷. В ряді колгоспів це відставання із зведенням усупільнених коней тривало навіть по півроку.

Комуністична партія приділяла велику увагу справі організаційно-господарського і політичного зміцнення молодих колгоспів західних об-

¹ Газ. «Вільна Україна» від 14 січня 1950 р.

² Партархів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, спр. 1060, арк. 19.

³ Газ. «Вільна Україна» від 4 січня 1950 р.

⁴ Там же.

⁵ Партархів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, спр. 1060, арк. 24.

⁶ Львівський облпартархів, ф. 3, оп. 3—3, спр. 15, арк. 224.

⁷ Газ. «Вільна Україна» від 1 лютого 1950 р.

ластей. З цією метою ЦК КПРС в кінці 1949 р. ухвалив рішення про створення політвідділів при МТС. Завдання політвідділів при МТС полягали в тому, щоб поліпшити роботу МТС, підвищити їх роль в організаційно-господарському зміцненні колгоспів, щоб разом з партійними і радянськими органами забезпечити завершення колективізації в західних областях і добитися дальшого розвитку сільського господарства.

Діяльність політвідділів була спрямована на розгортання масово-політичної роботи серед механізаторів МТС і колгоспників артільей, які обслуговуються машинно-тракторними станціями, на підняття політичної і виробничої активності трудівників нового колгоспного села, на політичне і господарське зміцнення молодих колгоспів.

Так, наприклад, політвідділ Клеванської МТС, Ровенської області, за перші два роки своєї діяльності добився створення у колгоспах, які обслуговуються цією МТС, 10 первинних партійних і 12 комсомольських організацій¹. Річне завдання по обсягу робіт Клеванська МТС за 1950 р. виконала на 123%, а виробіток на один 15-сильний трактор в умовній оранці становив 490 га проти 280 га у 1949 р.²

Політвідділи при МТС в західних областях УРСР були підпорядковані територіальним партійним організаціям (райкомам і обкомам КП України) і всю свою роботу проводили спільно з ними.

В квітні 1950 р. Пленум ЦК КП України розглянув питання «Про заходи по дальшому політичному та організаційно-господарському зміцненню колгоспів Львівської і Волинської областей». Пленум вказав на те, що в ряді партійних організацій цих областей партійні керівники заспокоїлись на досягнутих успіхах у справі колективізації і послабили увагу щодо дальшого політичного і організаційно-господарського зміцнення новостворених колгоспів. А це привело до того, що на керівні посади в деяких колгоспах проникли ворожі елементи (куркулі, українські буржуазні націоналісти), які своєю підривною роботою завдавали шкоди колгоспній справі³. Квітневий Пленум ЦК КП України накреслив заходи по дальшому політичному і організаційно-господарському зміцненню колгоспів західних областей УРСР.

В листопаді 1950 р. Пленум ЦК КП України знову обговорював питання про політичне і організаційно-господарське зміцнення колгоспів західних областей УРСР. В резолюції Пленуму «Про хід виконання постанов Раді Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) по питаннях укрупнення малих колгоспів, зміцнення складу голів колгоспів і про заходи по дальшому організаційно-господарському зміцненню колгоспів» указувалось, що тепер головним завданням партійних і радянських організацій західних областей «є дальше політичне і організаційно-господарське зміцнення колгоспів, добір, підготовка і виховання колгоспних кадрів, і перш за все, голів колгоспів, а також бригадирів і завідуючих тваринницькими фермами, боротьба за підвищення врожайності всіх сільськогосподарських культур і продуктивності тваринництва, за своєчасне виконання державних зобов'язань, поліпшення матеріального добробуту і піднесення культурного рівня колгоспних мас»⁴.

Велику роль в організаційно-господарському зміцненні колгоспів західних областей відіграла матеріальна, технічна і фінансова допомога,

¹ К. Сирочинський, Перемога колгоспного ладу в західних областях Української РСР, Держполітвидав УРСР, К., 1953, стор. 46.

² Там же, стор. 47.

³ Партархів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, спр. 1074, арк. 29.

⁴ Там же, спр. 1119, арк. 32.

яку широко подавала і подає їм Радянська держава. В зв'язку з проведенням суцільної колективізації було посилено постачання колгоспів через МТС тракторами, комбайнами та іншими сільськогосподарськими машинами. Так, в 1954 р. в селах Львівщини уже працювало 2500 тракторів (у 15-сильному обчисленні), близько 700 комбайнів, 600 складних молотарок тощо¹. Крім того, держава стала постачати безпосередньо колгоспам автомашини, електромотори, будівельні матеріали, мінеральні добрива.

Держава подавала і подає колгоспам допомогу племінною худобою і високосортним насінням. Досить сказати, що колгоспи західних областей одержали 485 тис. голів продуктивної худоби порядком державної допомоги і контрактиції².

Молодим колгоспам західних областей була подана фінансова допомога у формі банківських кредитів. Тільки в одному 1950 р. колгоспам західних областей було відпущено довгострокових кредитів на суму 144 млн. крб.³ Колгоспам стали подавати значну допомогу промислові підприємства в порядку шефської роботи. За участю шефів-робітників Львівського механізованого склозаводу колгоспники однієї з артіль Бобркського району збудували електростанцію⁴.

Всебічна державна допомога дала можливість слабим у господарському відношенні колгоспам західних областей стати на ноги, зміцнювати своє громадське господарство, створювати колгоспні ферми, розширювати посівні площі технічних культур, підвищувати продуктивність тваринництва.

За короткий час багато колгоспів стали справжніми соціалістичними господарствами, які на ділі показали велику життєву силу колгоспного ладу, його перевагу над індивідуальним господарством.

В результаті наполегливої організаторської і ідейно-виховної роботи партійні організації західних областей УРСР добилися піднесення творчої активності й ініціативи колгоспників. За вирощування високих врожаїв та за досягнення високого рівня у розвитку громадського тваринництва 59 колгоспникам західних областей УРСР присвоєно почесне звання Героя Соціалістичної Праці, понад 5 тис. чоловік нагороджені орденами і медалями Союзу РСР⁵.

Велика творча діяльність колгоспних мас стала також проявлятися у будівництві нових тваринницьких ферм, електростанцій, колгоспних клубів тощо. Досить сказати, що тільки у Львівській області на протязі 1949 р. було збудовано 3800 житлових та громадських будинків і 1200 тваринницьких ферм⁶. Уже в 1951 р. в колгоспах цієї області було збудовано 76 електростанцій⁷.

Колгосп с. Городниці, Гусятинського району, Тернопільської області, за 1953 р. придбав чотири автомашини, збудував електростанцію і радіовузол, а в 1954 р. купив ще три вантажних автомашини, два самоскиди і легкову автомашину «Победу»⁸. Сотні і сотні подібних фактів яскраво свідчать про організаційно-господарське зміцнення колгоспів західних областей УРСР.

¹ Газ. «Вільне життя» від 9 травня 1954 р.

² Л. Корнієць, Соціалістичне перетворення в західних областях України стор. 5.

³ Б. Бабій, Возз'єднання Західної України з Українською РСР, стор. 158.

⁴ Газ. «Вільна Україна» від 8 січня 1950 р.

⁵ «XVII з'їзд Комуністичної партії України, Матеріали з'їзду», стор. 121.

⁶ І. Грушецький, Соціалістичне перетворення на Львівщині, Львівське обласне видавництво, 1951, стор. 27.

⁷ Газ. «Вільна Україна» від 21 жовтня 1951 р.

⁸ Газ. «Вільне життя» від 10 жовтня 1954 р.

Велике значення у справі дальшого зміцнення колгоспного ладу в західних областях УРСР, як і в усій нашій країні, відіграли рішення Пленумів ЦК КПРС про розвиток сільського господарства, які були прийняті в 1953—1955 рр. В результаті заходів, що їх здійснила партія і уряд на основі цих рішень, за останні три роки наше сільське господарство досягло значних успіхів, пішло по шляху крутого піднесення.

Заходи партії і уряду викликали значну матеріальну заінтересованість трудівників сільського господарства і західних областей УРСР. За останні роки підвищилась активність та ініціатива колгоспників у громадському господарстві, вони стали звертати більше уваги на зміцнення своїх колгоспів, на підвищення врожайності і продуктивності тваринництва. Однією з перших в країні домоглася збільшення надоїв молока Тернопільська область, де в 1954 р. приріст на корову в середньому становив по 564 кг молока¹. В Ровенській області, як відзначила VII обласна партійна конференція, з 1 травня 1953 р. по 1 жовтня 1955 р. поголів'я великої рогатої худоби збільшилося на 19,2%, свиней — на 33,3%, овець — на 50,3%².

Рік у рік збільшується число колгоспів-мільйонерів. Якщо в 1953 р. у Ровенській області було 37 колгоспів-мільйонерів, то в 1954 р. їх стало 116, а в 1955 р. — 250³.

Однак в західних областях УРСР є ще багато колгоспів і навіть районів, які збирають низькі врожаї зернових і технічних культур, у яких недостатньо дбають про розвиток тваринництва. Перший секретар ЦК КП України О. І. Кириченко у звітній доповіді Центрального Комітету XIX з'їздові КП України вказував, що у республіці є ще багато колгоспів, радгоспів і ряд областей, які одержують дуже низькі врожаї і не виконують планів виробництва зернових та інших культур⁴. Це стосується і колгоспів західних областей України.

Після гострої критики на адресу партійних організацій західних областей УРСР на XIX з'їзді КП України обкоми партії за участю передовиків і спеціалістів сільського господарства розробили і обговорили заходи по піднесенню всіх галузей колгоспного виробництва, а також про структуру посівних площ. Зокрема, Львівський обком КП України, враховуючи ґрунтово-кліматичні умови області, визначив такий основний напрям розвитку сільського господарства: молочне скотарство, інтенсивна відгодівля свиней, виробництво цукрових буряків і льону-довгунця⁵.

Аналогічні заходи було здійснено і в інших західних областях УРСР. Це дало можливість колгоспам досягти успіхів у збільшенні врожайності зернових і технічних культур та підвищенні продуктивності тваринництва, що служить основою піднесення матеріального добробуту колгоспного селянства.

Колективізація сільського господарства західних областей УРСР дала можливість замінити в західноукраїнському селі старі, капіталістичні виробничі відносини новими, соціалістичними, виробничими відносинами і влити сільське господарство цих областей в єдине русло соціалістичної економіки Радянської держави.

¹ Н. С. Хрущев, Об увеличении производства продуктов животноводства, Госполитиздат, М., 1955, стор. 33.

² Газ. «Червоный прапор» від 16 грудня 1955 р.

³ Там же.

⁴ «XIX з'їзд КП України. Матеріали з'їзду». Держполітвидав УРСР, К., 1956, стор. 48.

⁵ Газ. «Вільна Україна» від 4 лютого 1956 р.

В результаті соціалістичної перебудови села в західних областях УРСР було остаточно знищено куркульство і рештки банд українських буржуазних націоналістів — цю агентуру англо-американських імперіалістів.

Колгоспний лад відкрив широкі, небувалі можливості для трудячого селянства подолати свої злидні, вийти на шлях заможного і культурного життя.

Колективізація змінила економічне і культурне обличчя західно-українського села, оновила цей край. Яскравим прикладом піднесення економічного і культурного рівня колгоспників є той факт, що тільки за один 1953 рік колгоспники Волинської області придбали в торговельній сітці 24 легкові автомашини, близько 2 тис. радіоприймачів, понад 200 мотоциклів, 6 тис. велосипедів і на 8 млн. крб. літератури¹.

Колективізація висунула з гущі народу численні колгоспні кадри: голів колгоспів, рільників, завідуючих фермами, бухгалтерів, бригадирів, ланкових.

Після колективізації зміцніла дружба колгоспників західних областей УРСР з братнім російським народом та іншими народами СРСР. Тепер трудівники сільського господарства західних областей УРСР в дружній сім'ї народів СРСР активно борються за перетворення в життя історичних рішень XX з'їзду КПРС.

¹ Газ. «Вільне життя» від 31 жовтня 1954 р.

ПОВІДОМЛЕННЯ

І. А. ПЕТЕРС

ЮГОСЛАВСЬКІ КОМУНІСТИ В РАДЯНСЬКІЙ РОСІЇ В 1918—1920 рр.

У славний літопис Жовтневої революції і громадянської війни вписано немало яскравих сторінок трудящими багатьох національностей, які разом з робітничим класом і селянством Росії мужньо захищали завоювання Жовтня від зовнішніх інтервентів та внутрішньої контрреволюції. Їх участь у цій боротьбі є яскравим свідченням інтернаціонального характеру Жовтневої революції, проявом традиції пролетарського інтернаціоналізму.

Це повідомлення не претендує на повноту висвітлення питання, в ньому подаються лише деякі факти, що характеризують багатосторонню діяльність югославських комуністів в Радянській Росії у 1918—1920 рр. та участь трудящих Югославії у героїчних подіях Жовтневої революції і громадянської війни.

Основна маса югославів (сербів, хорватів, словенців), яка перебувала в Росії напередодні Жовтневої революції, складалася з військовополонених. Мобілізовані в австро-угорську армію з початком світової війни, вони або самі перейшли на бік російських військ, або потрапили в полон. Тисячі солдатів-югославів не хотіли воювати за інтереси ненависного їм австро-угорського імперіалізму, тим більше проти Росії, до якої югослави здавна виявляли почуття симпатії та дружби.

Перебуваючи у полоні в Росії, югослави працювали на фабриках і заводах, а також у сільському господарстві. Багато з них знаходились у таборах для військовополонених.

У 1916 р. царські власті з допомогою сербських генералів сформували з військовополонених сербську «добровольчу» дивізію, а потім корпус. Деякі з «добровольців» ще недостатньо тоді розбирались у подіях, які відбувалися, і широ бажали взяти участь у боротьбі проти Австро-Угорської монархії. Інші вступили в корпус під тиском властей. Сербський корпус перебував на румунському фронті. На початку 1917 р. полки корпусу стояли в районі Одеси, Миколаєва, Херсона та Єлісаветграда (нині Кіровоград) ¹.

Революційна хвиля, що наростала в Росії, захопила багатьох югославів. Після Лютневої революції солдати одного з полків сербського корпусу, який перебував в Одесі, відмовилися підтвердити своє лояльне ставлення до сербського короля. За революційний настрій полк був розформований і направлений у Катеринослав. Солдати цього полку були послані для роботи на різні підприємства міста ².

¹ «Герои гражданской войны в СССР», Госполитиздат, М., 1938, стор. 185.

² Там же.

Незабаром революційна хвиля охопила увесь корпус. У той час керівництво корпусу одержало згоду уряду Керенського на формування ударних батальйонів для відправки на фронт. Однак внаслідок пропаганди підпільних більшовицьких комітетів, у діяльності яких брали участь десятки революціонерів-сербів, багато солдатів «добровільного» сербського корпусу відмовились воювати. Вони були визнані «ненадійними», роззброєні і розміщені у таборах для військовополонених під Києвом і Катеринославом¹.

Велика Жовтнева соціалістична революція справила величезний вплив на югославів, які перебували в Росії та на Україні. Крашні представники югославського робітничого класу і селянства не стояли осторонь подій, які бурхливо розвивались. Тисячі з них брали активну участь у боротьбі за створення і зміцнення першої в світі соціалістичної держави.

За даними газети «Борба», на боці революції боролися понад 30 тис. сербів, хорватів, словенців і представників інших південнослов'янських національностей. У складі Червоної Армії в різний час воювало до 20 югославських загонів. Крім того, багато югославських патріотів перебувало в російських революційних військах на величезній території Радянської Росії від її західного кордону до Приамур'я та Примор'я².

У Катеринославі на одному з воєнних заводів у кінці 1917 р. був сформований загін робітників чисельністю в 2 тис. чоловік. Разом з російськими та українськими робітниками до нього вступали і югослави, які раніше були солдатами уже згаданого розформованого полку. Кулеметною ротою загону, яка складалася з 300 чоловік, командував Дмитро Георгієвич, нині генерал-лейтенант югославської армії у відставці. Загін брав участь в організованому більшовиками повстанні проти Центральної ради, яке почалося 26 грудня 1917 р. і закінчилося розгромом петлюрівських військ³.

Після Жовтня із солдатів колишнього сербського корпусу виникло кілька загонів, які боролися на Україні в складі Червоної Армії проти навали німецько-австрійських військ. Особливо відзначився сербський загін під командуванням легендарного Олеко Дундича, який у рядах 5-ї армії під командуванням К. Є. Ворошилова з боями пройшов шлях від ст. Родаково до Царицина⁴.

Хоробро бився з німецькими загарбниками під Полтавою і Бахмачем сербський загін Крутова та ряд інших⁵.

Влітку 1918 р. сталася подія, яка відіграла важливу роль в консолідації усіх прогресивних сил югославів, що перебували в Радянській Росії. В цей час у Москві виникла Югославська група РКП(б). Цю групу створили найбільш передові революційні елементи з числа югославів, які перебували в Радянській Росії. В установчому статуті групи, який був підписаний 10 червня 1918 р., відзначалося, що вона «теоретично і практично стоїть на платформі Російської Комуністичної партії (більшовиків) і підпорядковується дисципліні РКП взагалі і всім рішенням Комітету федерації іноземних груп РКП зокрема»⁶. Таким чином, ще до виникнення Комуністичної партії Югославії (КПЮ) представники

¹ «Герои гражданской войны в СССР», Госполитиздат, М., 1938, стор. 185.

² Газ. «Борба» від 1, 2, 3 травня 1957 р.

³ Там же.

⁴ «Герои гражданской войны в СССР», стор. 186.

⁵ Зб. документів «Червона гвардія на Україні», К., 1937, стор. 189.

⁶ Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (далі — ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС), ф. 17, оп. 1, спр. 442, арк. 94.

Югославії в молодій Радянській республіці вперше проголосили себе комуністами.

Одним із головних завдань Югославської групи РКП(б) була пропаганда комуністичних ідей серед південних слов'ян, які перебували у Росії. Югославські комуністи вже в 1918 р. змогли налагодити випуск своєї газети, яка виходила у Москві і надсилалася у всі ті пункти, де знаходилися значні групи югославів¹.

Газета розповсюджувалася серед військовополонених, що відїжджали на батьківщину, надсилалася на Південний, Уральський та інші fronti у військові частини, в складі яких боролися загони, сформовані з південних слов'ян². Газета користувалася популярністю серед читачів. Так, у листі Карачаївської повітової колегії в справах полонених та біженців, надісланому до редакції газети, висловлювалось прохання висилати більшу кількість примірників газети в зв'язку з великим інтересом, що його проявляли до неї військовополонені³.

Крім газети, група випустила у 1918 р. ряд брошур політичного характеру загальним тиражем в 190 тис. примірників, багато звернень і листівок.

Зважаючи на те, що в австро-угорській окупаційній армії на Україні було багато насильно мобілізованих хорватів, словенців та сербів, група вела серед них відповідну роботу. З метою подання допомоги Радянській республіці у боротьбі з німецькими та австро-угорськими інтервентами на Україні югославські комуністи переклали і опублікували брошури «Солдатам німецької і австро-угорської армії» і «Пропозиція миру українських робітників і селян солдатам німецької і австро-угорської армії»⁴, які були випущені ЦК КП(б)У.

Поширенню ідей соціалізму в рядах прогресивних югославських елементів сприяло опублікування мовами південних слов'ян окремих праць В. І. Леніна та інших видатних діячів міжнародного комуністичного руху⁵.

Пропагандистська робота Югославської групи РКП(б) давала свої результати. Безпосередньо знайомлячись з справжнім характером боротьби, яка розгорнулася в Росії, а також беручи участь в революційних подіях, югослави здобували політичний досвід, ставали стійкими борцями за справу комунізму. Численність групи зростала швидкими темпами. У грудні 1918 р. група налічувала 112 членів і 320 співчуваючих. Були створені підвідділи групи в Астрахані, Царицині, Самарі та Чорному Яру⁶.

При ЦК Югославської групи РКП(б) почали працювати курси агітаторів, де комуністи слухали лекції з марксистської теорії, про міжнародне становище і т. ін. Тільки у 1918 р. курси закінчило 63 чоловіки⁷.

Югославські комуністи незмінно вважали захист завоювань Жовтня своїм священним інтернаціональним обов'язком. Група вела постійну агітацію за вступ у Червону Армію, підтримувала контакт з червоноармійцями-югославами, які перебували в рядах Червоної Армії, піклувалася про боєздатність загонів, сформованих з південних слов'ян. У вересні 1918 р. кілька комуністів вийжджали в складі делегації Федсра-

¹ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 1, спр. 422, арк. 94.

² Там же, арк. 8.

³ Там же, спр. 418, арк. 53.

⁴ Там же, спр. 415, арк. 1.

⁵ Там же, арк. 1, 2.

⁶ Там же, арк. 1.

⁷ Там же.

ції іноземних груп в Саратов, Царицин і Астрахань для ознайомлення із становищем розташованих там інтернаціональних військових частин

В Саратовському інтернаціональному полку було дві сербські роти. Більшість червоноармійців була настроєна революційно. Югослави чесно виконували свій обов'язок під час придушення контрреволюційного виступу німецьких колоністів у Саратовській губернії. Ворожа пропаганда сербського офіцерства серед червоноармійців успіху не мала. Комунисти провели збори в ротах, на яких була зроблена доповідь про поточний момент. Вони допомогли усунути з полку підозрілі елементи і організували в ротах комуністичні осередки¹.

Делегати Федерації іноземних груп вели пропаганду у таборі для військовополонених у Саратові, де влаштовували мітинги і розповсюдили велику кількість листівок².

Царицинський сербський радянський батальйон знаходився у той час у Чорному Яру та на його околицях. Коли Царицину загрожувала небезпека з боку кадетів і козаків, батальйон взяв участь у боях. Під час підготовки у місті контрреволюційного заклоту кілька югославських товаришів сприяли його розкриттю³.

Разом з командуванням батальйону делегати займалися створенням комуністичної організації південних слов'ян у Царицині і комуністичних осередків у батальйоні. Представники федерації накреслили завдання, що їх повинні були вирішувати комосередки.

У 1919 р. діяльність Югославської групи РКП(б) успішно розвивалася: зміцнювалися зв'язки групи з місцевими комуністичними осередками, у провінцію систематично виїжджали агітатори, які вели політичну роботу, розповсюджували літературу, що видавалася мовами південних слов'ян. На протязі року тільки у Москві був зареєстрований 171 член групи. Значні осередки югославських комуністів були створені у Туркестані та в деяких інших місцевостях.

Для робітників і селян югославської національності як у Москві, так і в провінції група влаштовувала численні мітинги. Комунисти розповідали присутнім про міжнародне становище Радянської Росії, зростання революційного руху в Західній Європі, висвітлювали питання політичного та економічного становища Югославії і т. ін.⁴

В цей же час продовжувала свою роботу школа агітаторів. У 1919 р. тут навчався 81 чоловік. Найбільш підготовлені комунисти виїжджали для ведення організаційно-партійної роботи в Югославію, де зростав революційний рух, але відчувалась відсутність досвідчених, політично зрілих кадрів. Всього за рік виїхало на батьківщину 54 комунисти. Майже усі з них активно включилися в партійну роботу⁵.

Зважаючи на те, що на Україні концентрувалася значна кількість югославів, у лютому 1919 р. тут було створено Югославську групу КП(б)У. На нараді групи 6 березня 1919 р. були визначені основні напрями роботи югославських комуністів у Києві. В протоколі наради відзначалося, що група ставить перед собою такі завдання:

«1. Організувати югославських робітників, які перебувають у Києві, і вести серед них агітацію..., намагаючись залучити до руху всіх югославських робітників і селян на Україні.

2. Разом з Комітетом іноземних комуністів організувати інтернаціональну Червону Армію.

¹ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 1, спр. 415, арк. 24.

² Там же, арк. 25.

³ Там же, арк. 24.

⁴ Там же, спр. 422, арк. 10.

⁵ Там же, арк. 11.

3. Проводити суворий контроль над усіма контрреволюційними елементами сербохорватської нації.

4. Розповсюджувати звернення і комуністичну літературу, влаштовувати мітинги і лекції для військовополонених, які виїжджають за кордон, а також і для сербохорватських колоністів, які проживають на Україні»¹.

В Одесі також було створено Югославську групу комуністів. 19 липня 1919 р. у Києві відбулася конференція представників московської, київської і одеської груп, на якій було визнано за необхідне об'єднати їх зусилля під єдиним керівництвом. Учасники конференції вважали за доцільне зробити місцем перебування нового Центрального Комітету Югославських груп Київ².

Проявляючи революційну пильність, югославські комуністи вживали відповідних заходів для ліквідації ворожої діяльності в Радянській Росії сербського королівського консульства, яке перебувало в Москві. Це консульство, користуючись підтримкою сербської, а також російської буржуазії, після Жовтня займалося вербовкою нестійких югославів з військовополонених у білогвардійські частини в Сибіру, Мурманську та на Україні, брало участь в антирадянських змовах іноземних імперіалістів у Росії.

У листі, який був посланий Раді Народних Комісарів і Народному комісаріату закордонних справ, югославські комуністи, характеризуючи закулісні підступні дії працівників сербського консульства, писали: «Тому що члени сербської військової місії і королівського сербського консульства не висловлюють волі сербських робітників і селян, які стогнуть у ярмі сербської та австрійської буржуазії, а, навпаки, протидіють їх інтересам, а крім того, присутність таких реакціонерів у Москві є небезпечною для Радянської влади, комуністична група південних слов'ян просить ліквідувати королівське сербське консульство і сербську військову місію, а осіб, зв'язаних з контрреволюцією, заарештувати, а решту вислати за межі Радянської республіки, і усі справи, що мають відношення до сербських громадян, передати відділу південних слов'ян Народного комісаріату в справах національностей»³.

Слідом за закриттям консульства 20 березня 1919 р. на спільних зборах югославів, які проживали в Москві, а також югославських делегатів з фронту і агітаторів було створено Югославську Раду робітничих і селянських депутатів у Росії, яка взяла на себе захист інтересів усіх громадян шойно створеної югославської держави. До цієї Ради перейшли всі справи колишнього сербського генерального консульства.

Югославська Рада проводила реєстрацію югославських громадян і займалася їх евакуацією на батьківщину. В зв'язку з великим зосередженням південних слов'ян на Україні у червні 1919 р. Раду було переведено в Київ, у Москві залишився її філіал. Відділ Ради був створений у Одесі, через яку головним чином і відбувалася евакуація військовополонених⁴.

У червні 1919 р. в Одесі перебувало близько 200 сербів, хорватів і словенців, які бажали виїхати на батьківщину. Одеський відділ Ради закликав югославів вступити в Червону Армію, щоб із зброєю в руках взяти участь у захисті молодої Радянської республіки від зовнішніх і

¹ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 1, спр. 422, арк. 10.

² Там же, спр. 423, арк. 29.

³ Там же, спр. 418, арк. 37—38.

⁴ Там же, спр. 448, арк. 36.

внутрішніх ворогів. Відгукнувшись на заклик комуністів, 80 чоловік вступили в І Інтернаціональну дивізію, яка формувалась за наказом Реввійськради 3-ї Української армії, частини якої дислокувались в Одесі та Єлисаветграді¹.

Югославські комуністи боролися за зростання класової свідомості тих військовополонених, яких контрреволюція намагалась використати проти Радянської республіки. В результаті обману у 1918—1919 рр. в білогвардійських військах було кілька підрозділів, сформованих з югославських військовополонених. При цьому білогвардійці використовували бажання югославів скоріше виїхати на батьківщину і демагогічно заявляли їм, що від'їзду начебто перешкоджають радянські власті².

Англо-французькому командуванню на півночі Росії вдалося залучити на свій бік сербський батальйон чисельністю у 1220 чоловік, який знаходився до початку інтервенції Антанти в районі Мурманська, де чекав відправки на острів Корфу³.

У Сибіру, на території, захопленій Колчаком, було сформовано два югославських полки. Один з них перебував у Челябінську, другий — у Томську. Існували також загони, які охороняли штаби, банки та вокзали. Крім того, деяка кількість сербів знаходилася в російсько-сербських загонах⁴.

Необхідно, однак, підкреслити, що більшість солдатів-югославів, які потрапили до ворогів революції, не виправдала надій, що покладались на них білогвардійцями та іноземними імперіалістами. Під впливом героїчної боротьби російських трудящих, роботи підпільних більшовицьких організацій і комуністів, які направлялися Югославською групою РКП(б), югославські частини скоро революціонізувалися.

Командування військ Антанти в Сибіру використовувало у 1919 р. югославський полк, який знаходився у Томську. Про настрої, які тоді панували в полку, свідчить такий факт. Коли начальник місцевого колчаківського гарнізону дав наказ послати дві роти полку для придушення партизанського руху у Томському повіті, солдати відмовилися підкоритися. Найбільш свідомі, революційно настроєні елементи у полку підтримували зв'язок з підпільними організаціями більшовиків, передавали їм необхідні відомості про становище і наміри колчаківських та союзницьких військ⁵.

Сербський полк, що перебував у Челябінську, був направлений на передові позиції. Але частина полку зразу ж перейшла на бік радянських військ. Інші підрозділи самі залишили фронт і відступили у Красноярськ⁶.

Англо-франко-американські імперіалісти, боячись зростання революційних настроїв у своїх військах, змушені були вивезти з Півночі за межі Радянської республіки всі іноземні війська, включаючи сербський батальйон.

Правда, сербський уряд Спалайковича погоджувався замінити цей батальйон іншим, складеним з добровольців. Але з цього нічого не вийшло. Уряд не міг не рахуватися з могутнім голосом сербського робітничого класу, який вимагав припинити інтервенцію в Радянську державу⁷.

¹ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 1, спр. 422, арк. 30; спр. 424, арк. 49.

² Там же, арк. 45.

³ Н. Корнатовскій, Северная контрреволюция, М., 1931, стор. 59.

⁴ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 1, спр. 424, арк. 43.

⁵ Там же, спр. 453, арк. 43.

⁶ Там же, спр. 484, арк. 68.

⁷ «Интервенция на Севере в документах», Партиздат, М., 1933, стор. 85.

Оскільки влітку 1919 р. почався наступ денікінських військ на Україну, Центральний Комітет Югославської групи переїхав з Києва у Москву. 8 вересня на конференції відбулося злиття Київської та Московської груп і було обрано новий Центральний Комітет у складі 5 чоловік¹.

Одночасно з України у Москву повернулися співробітники Югославської Ради. Тут відбулася реорганізація Ради, і вона продовжувала нормально функціонувати, евакуювавши на батьківщину до 2 тис. цивільних осіб і військовополонених. Робітники Одеського відділення не встигли виїхати до захоплення міста денікінцями. У Одесі агентами сербської буржуазії був розстріляний голова відділення Хловатий².

Незважаючи на несприятливі обставини, які склалися для Радянської республіки в результаті другого походу Антанти, югославські комуністи не знижували рівня своєї організаційної і політичної роботи. У групі безперервно працювали колеги—агітаційна, редакційна і лекторська. У вересні 1919 р. було надруковано ряд брошур, у тому числі праці В. І. Леніна «Політичні партії у Росії і завдання пролетаріату», «Пролетарська революція і ренегат Каутський» та ін.

Для агітації серед колишніх військовополонених, які прибули з Сибіру, а також серед тих, що перебували у колчаківських загонах, були делеговані робітники з літературою в Уфу, Челябінськ, Катеринбург (тепер Свердловськ) та Сизрань.

У таборах, де були військовополонені югослави, з успіхом проводилася постійна агітаційна робота, зокрема, в таборі Кожухово 69 югославів висловили бажання служити у Червоній Армії³. У листопаді 1919 р. закінчили свою роботу курси агітаторів Югославської групи РКП(б). 69 курсантів згідно з їх бажанням були відряджені військовою комісією при Федерації іноземних груп у Казань в резервну частину Червоної Армії.

На початку 1920 р. югослави брали активну участь у боях разом з частинами Червоної Армії, яка переслідувала відступаючі війська Колчака. Як пише газета «Борба», командиром радянської дивізії, яка в лютому 1920 р. першою вступила в Іркутськ, визволивши його від білогвардійців, був югослав Маріон. У складі цієї дивізії боролися росіяни, китайці, корейці, югослави, які раніше служили у сербському корпусі, а також червоноармійці інших національностей. Людина великої енергії і неабияких організаційних здібностей, Маріон не довів до остаточної перемоги над силами контрреволюції. Перебуваючи на бойовому посту командира дивізії, він помер, захворівши на сипний тиф⁴.

У зв'язку з відступом білогвардійських військ, югославський полк, який знаходився у Томську, був відведений у м. Нижнеудінськ, де ніс охорону однієї з дільниць сибірської магістралі. Після переходу влади у Нижнеудінську в руки більшовиків група солдатів і офіцерів полку почала переговори з місцевим ревкомом і комітетом РКП(б) про організацію добровільного переходу усього полку на бік Радянської влади. Незабаром два батальйони полку з озброєнням перейшли на бік більшовиків.

Збереглася копія документу, підписаного представниками Радянської влади, який характеризує діяльність югославів у Нижнеудінську. В ньому говориться, що югославські патріоти працювали у підпіллі разом з членами ревкому, допомагали їм. Під час відступу білогвардій-

¹ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС. ф. 17. оп. 1. спр. 422, арк. 10.

² Там же, спр. 443, арк. 36.

³ Там же, спр. 422, арк. 41.

⁴ Газ. «Борба» від 1, 2 і 3 травня 1957 р.

ських банд через місто югославські солдати врятували місцеве населення від сваволі білогвардійців, які оточили робітничі квартали і станцію. Багато з місцевих комуністів і робітників переховувалося в ешелонах, у яких знаходилися югославські частини. Разом з місцевими залізничниками югославські патріоти зробили технічно неможливою відправку ешелонів на схід¹.

Наказом голови Реввійськради 5-ї армії з цих частин був сформований югославський радянський батальйон, в якому налічувалося 700 багнетів². Він зразу ж узяв на себе охоронну службу у Нижнеудінську і був єдиною організованою військовою частиною у місті, тому що всі частини Червоної Армії, які прибували сюди, йшли далі. В тяжких умовах, одержуючи мізерний пайок, югослави несли охорону міста на протязі цілого місяця з 1 по 29 лютого 1920 р.

З 1 березня, згідно з наказом штабу 5-ї армії, батальйон почав просуватися на захід. На цей час він уже входив до складу 1-ї бригади дивізії імені III Інтернаціоналу. 12 березня югославська частина прибула у м. Ачинськ. Тут югослави несли караульну службу і працювали на залізничній станції. Червоноармійці вивчали устав Червоної Армії, знайомилися з комуністичною літературою, яка була в місті³.

Перебуваючи в Красноярську, солдати Челябінського югославського полку вбили командира полку, який загрожував за непокору тюрмою. Командування колчаківських військ спробувало відправити югославську частину на схід. Але полк дійшов тільки до ст. Балай, де був наздогнаний військами 30-ї дивізії Червоної Армії і без єдиного пострілу склав зброю. Повернувшись на ст. Злобіно, полк через своїх делегатів звернувся до органів Радянської влади з проханням про призначення його на одну з тилкових служб до можливої евакуації на батьківщину і 4 лютого був прийнятий у склад 1-ї Єнісейської військово-інженерної робочої бригади⁴.

У 1920 р. почався другий період діяльності комуністів-югославів у Радянській Росії. У лютому була ліквідована Югославська група РКП(б) у Москві. Замість неї було створене Центральне Югославське бюро агітації та пропаганди при ЦК РКП(б). Одночасно створювалися югославські секції агітації і пропаганди при комітетах РКП(б) у тих містах, де знаходилася значна кількість югославів⁵. Таке рішення диктувалося прагненням югославських комуністів охопити роботою всю територію Радянської Росії, яка очищалася від білогвардійських військ та іноземних інтервентів.

Головну увагу влітку 1920 р. Центральне бюро приділяло не організаційній роботі, а агітації серед тих, які від'їжджали на батьківщину. Робота провадилася у таборах для військовополонених і в усіх містах Радянської республіки, де були югославські піддані. Особливо інтенсивно провадилася робота на вокзалах перед відправкою ешелонів військовополонених в Югославію. Серед них, як правило, розповсюджувалася комуністична література і газета «Красное знамя», яка видавалася сербохорватською мовою Ташкентським відділенням⁶.

Кращі агітатори систематично виїжджали в різні міста. Кілька чоловік було направлено в Петроград для роботи у таборах і евакуацій-

¹ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 1, спр. 453, арк. 17.

² Там же, арк. 6.

³ Там же, спр. 453, арк. 6.

⁴ Там же, спр. 484, арк. 68.

⁵ Там же, спр. 444, арк. 9.

⁶ Там же, спр. 453, арк. 9.

них пунктах. Представники бюро виїжджали у Челябінськ, Омськ, Казань, Харків і Одесу. В Одесі, де перебувало багато військовополонених, бюро доручало своїм представникам також підтримувати зв'язок з Комуністичною партією Югославії і брати з собою на батьківщину комуністичну літературу¹.

З метою інформації югославів, які перебували в Радянській Росії, про комуністичний рух на батьківщині і про роботу КПЮ періодично передруковувалися і розсилалися секціям найважливіші вісті з югославських газет, які бюро одержувало через Комінтерн. У серпні 1920 р. з белградської газети «Радничне новини» було передруковано відозву КПЮ «До пролетаріату Югославії». Така інформація викликала значний інтерес в югославів у Росії і мала велике агітаційне значення².

Робота комуністів на місцях приносила бажаний успіх. Доповіді з місць свідчили, що основна маса югославських трудящих в Радянській Росії співчувала Комуністичній партії більшовиків і була готова боротися за ідеї комунізму і визволення своєї країни від капіталістичного гніту. Навіть у тих місцях, де югослави ставилися до комуністів недружелюбно, як, наприклад, у Ташкенті і Орську, це ставлення поступово змінювалося³.

У серпні 1920 р. Центральне бюро мало свої секції в багатьох містах Центральної Росії, Сибіру і Туркестану, в тому числі у Москві, Казані, Томську, Іркутську, Семипалатинську, Нижнеудінську, Ташкенті, Самарканді, Мерві та ін. Крім того, у Петрограді, Одесі, Уфі, Воронежі та Самарі були агітаційні пункти.

Центральне Югославське бюро керувало роботою шеститижневих курсів агітації і пропаганди, які у 1920 р. підготували чотири випуски. Кращі і найбільш здібні з тих, що закінчили курси, направлялися на партійну роботу серед югославів, які проживали в Росії. Ті ж, які виїжджали на батьківщину, налагоджували зв'язок з КПЮ. Із 120 чоловік, що закінчили курси, 98 виїхало в Югославію. З собою вони везли політичну літературу південнослов'янськими мовами⁴.

Літературно-видавнича робота бюро зводилася до перекладу на сербську, хорватську і словенську мови найбільш важливих політичних брошур. Значна кількість літератури була розіслана в Омськ, Ташкент, Петроград, Казань, Самару, Уфу, Челябінськ, Астрахань і інші місця. Великі партії літератури посилалися в Одесу для дальшої відправки в Югославію.

Незважаючи на те, що югославські комуністи регулярно від'їжджали на батьківщину, число членів і кандидатів партії серед югославів збільшувалось. В серпні 1920 р. у секціях Югославського бюро було зареєстровано до 700 чоловік⁵.

Для захисту інтересів югославських червоноармійських частин і окремих червоноармійців і для вирішення всіх питань, зв'язаних з організацією загонів Червоної Армії з числа югославських громадян, бюро мало свого представника в організаційному управлінні Всеросійського головного штабу.

Багато югославів, які перебували на командних посадах в Червоній Армії, не мало необхідної військової освіти. В зв'язку з цим на прохання Центрального бюро Реввійськрада республіки відкрила відділення при 2-х Московських піхотних курсах для 150 курсантів.

¹ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 1, спр. 442, арк. 11.

² Там же, спр. 453, арк. 11.

³ Там же.

⁴ Там же, спр. 422, арк. 13.

⁵ Там же, спр. 453, арк. 13.

Одним з кращих відділів Центрального Югославського бюро при ЦК РКП(б) був Ташкентський. Тут у квітні 1920 р. зібралась конференція югославських секцій при крайкомі РКП(б), на якій було обрано крайове бюро секцій у складі 5 чоловік. Воно розгорнуло активну діяльність.

У постанові конференції югославські комуністи, висловлюючи почуття класової солідарності, з глибоким задоволенням відмічали зміцнення Радянської влади на всій території першої в світі соціалістичної держави. Вони гостро засудили напад польських панів на Радянську країну, який почався за вказівкою західних імперіалістів, і висловлювали впевненість в неминучій перемозі Червоної Армії. Конференція вітала зростаючий революційний рух у Югославії і закликала всіх югославських робітників і селян, які перебували у Радянському Туркестані, «об'єднатись навколо партії комуністів, щоб, повернувшись на батьківщину, своєю класовою революційною підготовкою принести більше користі інтересам пролетарської революції»¹.

Всього в Туркестані влітку 1920 р. перебувало до 3 тис. південних слов'ян. В інтернаціональних частинах Червоної Армії служило 300 югославів, а у м. Верному (нині Алма-Ата) стояла югославська рота, в якій налічувалось до 100 червоноармійців².

Агітаційно-пропагандистська діяльність крайбюро в усіх областях Туркестану набрала широкого розмаху. Наполегливими зусиллями комуністи зуміли перебороти ворожі впливи, які мали місце в групах південних слов'ян.

У ташкентському клубі інтернаціоналістів один раз на тиждень комуністи читали лекції на політичні і наукові теми. Влаштувалися концерти-мітинги. Бюро видавало згадану газету «Красное знамя», яка виходила сербською, хорватською і словенською мовами. Газета користувалася популярністю не тільки в Туркестані і Сибіру, а й у Європейській частині Країни Рад. Одночасно крайбюро розповсюджувало літературу, яку одержувало з Москви³.

В другій половині 1920 р. крайове бюро направило 106 членів партії на батьківщину і 30 — в розпорядження Центрального бюро у Москву⁴. В зв'язку з від'їздом на батьківщину у Туркестані, як і в інших районах, зменшувалась кількість югославів, з цієї причини згорталася робота югославських комуністів у Москві і на периферії.

У жовтні 1920 р. в Москві відбулася Всеросійська конференція югославських комуністів, яка підвела підсумки проведеної роботи і вирішила ряд організаційних питань. Учасники конференції гаряче вітали Центральний Комітет РКП(б) — організатора перемог робітників і селян Росії над численними зовнішніми і внутрішніми ворогами. У резолюції говорилося, що конференція «шле товариське гаряче привітання ЦК РКП(б) — керівному органу справжньої і єдиної пролетарської партії, яка справді залишилася вірною інтересам робітників і селян у все-світній боротьбі праці з капіталом. Югославські комуністи в Росії, сини великої пролетарської революції, сини РКП, що зібралися сьогодні в Москві, просять Вас передати палке привітання РКП і усім робітникам і селянам Радянських Республік, які у велетенській боротьбі скинули назавжди як з себе, так і з усіх народів Росії ярмо капіталу всього світу. Звертаємося до всіх із закликом боротися далі за велику справу робітни-

¹ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 1, спр. 439, арк. 17.

² Там же, спр. 495, арк. 29.

³ Там же, арк. 36.

⁴ Там же.

ків і селян. Ми урочисто заявляємо, що і тут, і повернувшись у Югославію віддамо всі свої сили для остаточної перемоги праці над капіталом...»¹.

Своєю участю в героїчних подіях Жовтневої революції і громадянської війни югославські трудящі внесли значний вклад у становлення дружби народів СРСР і Югославії, яка загартувалась і зміцніла у роки другої світової війни у спільній боротьбі проти німецько-фашистських загарбників.

П. І. КРАВЧУК

(м. Торонто, Канада)

П'ЯТДЕСЯТИРІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ РОБІТНИЧО-ФЕРМЕРСЬКОЇ ПРЕСИ В КАНАДІ

У листопаді 1957 р. українська прогресивна громадськість в Канаді відзначатиме 50-річчя своєї преси. За час свого існування українська робітничо-фермерська преса відіграла важливу роль у вихованні широких кіл українських робітників і фермерів Канади. Вона збудила їх до активної участі у громадському житті канадських трудящих, допомогла їм виробити свій класовий світогляд, вселила в них почуття національної гордості і пошани до свого народу.

З того часу, коли українці почали прибувати до Канади, минуло понад 60 років. У 1891 р. в Канаді було лише кілька чоловік українців. Зараз тут живе понад 600 тис. українців, з яких близько 75% народилося в Канаді.

До Канади їхали в першу чергу селяни з західно-українських земель — Східної Галичини, Буковини і Закарпаття. Їх гнала за океан матеріальна нужда і політичний та національний гніт.

В перші роки після приїзду канадські українці читали газети, які одержували з Галичини або Буковини, та газету «Свобода», що видавалася у Сполучених Штатах Америки. Але ці газети не могли повністю задовольняти запитів трудящих, необхідна була власна газета, яка відображала б їхнє життя в Канаді, допомагала б їм боротися за свої права.

Правляча буржуазна ліберальна партія Канади з метою впливати на емігрантів, встановити політичний контроль над українцями, число яких зростало з року в рік, не поскупилася на гроші і почала видавати у 1903 р. першу українську газету — «Канадійський фермер». Зрозуміло, що газета, яка видавалася канадськими капіталістами, не могла захищати інтересів українських робітників і фермерів.

В 1906 р. у Вінніпегу утворилось Товариство імені Шевченка. Це було перше українське прогресивне товариство в Канаді. В ньому гуртувались радикали, соціалісти і так звані народовці, які скоро вийшли з рядів товариства і перейшли до націоналістичного табору.

В 1907 р. утворились перші українські соціалістичні гуртки, які входили до складу Соціалістичної партії Канади. Саме вони вирішили видавати першу українську соціалістичну газету на американському континенті — «Червоний прапор». Гурток ентузіастів-соціалістів зібрав 100 доларів і приступив до видавання газети. Перший номер «Червоного прапора» вийшов 15 листопада 1907 р. Так почалася історія української робітничо-фермерської преси в Канаді.

¹ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 1, спр. 422, арк. 5.

На першій сторінці газети над заголовком «Червоний прапор» українською і англійською мовами було написано: «Соціалістична партія Канади». Ліворуч над заголовком стояв девіз газети — «Пролетарі всіх країн, єднайтеся», а праворуч теж цитата з «Маніфесту Комуністичної партії» — «Робітники в боротьбі згублять лише свої кайдани, а здобудуть увесь світ». Під заголовком було зазначено: «Часопис для робочого люду».

Пояснюючи необхідність видання української соціалістичної газети, стаття «Від редакції» відзначала, що робітничий клас не може обмежитися тільки економічною боротьбою, бо вона може лише частково полегшити життя трудящих, а не привести їх до повного визволення. Лише організовані в свою політичну партію, робітники можуть довести свою боротьбу до успішного кінця і визволитися з неволі капіталізму, встановити соціалістичний лад. Стаття закінчувалась такими словами: «Наша газета, як орган Соціалістичної партії Канади, призначений для тієї частини канадського пролетаріату, що говорить українською мовою, — поклатала собі метою допомагати цій частині в її освідомленню, просвіті та організації, в яснім розумінню вселенської ідеї соціалізму. «Червоний прапор» поведе робітницькі маси в бій з безправ'ям, визиском та рабством, по руїнах капіталізму до сонця і життя»¹.

Газета з першого ж номера почала пропагувати єдність між робітниками і фермерами. Вона писала: «Робітники і фермери мусять сполучатися в єдину соціалістичну партію, на всіх виборах ставити своїх соціалістичних кандидатів. Геть з консерваторами і лібералами!».

На той час, коли почав виходити «Червоний прапор», в Канаді жило 6 млн. чоловік, в тому числі 100 тис. українців, які знаходились головним чином в трьох західних провінціях — Манітобі, Саскечевані і Альберті. Трудящі Канади, і особливо емігранти, зазнавали нелюдської експлуатації з боку капіталістів. У той час, коли в ряді європейських країн робітники в результаті боротьби добилися певних поступок від підприємців і домоглися законів, які хоч частково забезпечували їхні права, в Канаді свавілля експлуататорів ще не було обмеженим.

«Червоний прапор» закликав трудящих боротися за свої права. Це був перший заклик до українських трудящих в Канаді боротися разом з робітниками інших національностей за свої щоденні життєві інтереси.

Навколо газети почали гуртуватися українські робітники, і в різних місцевостях виникали нові українські відділи Соціалістичної партії Канади. В 1908 р. було вже 9 таких відділів. Соціалістичні ідеї щораз глибше проникали в гущу канадських українців. Таким чином, з виникненням «Червоного прапора» почався організований соціалістичний рух серед українських робітників і фермерів Канади.

«Червоний прапор» проводив велику виховну роботу серед українських трудящих. На сторінках газети друкувалися статті, які знайомили новоприбулих українців з державним ладом у Канаді. В цих статтях вказувалось, що влада в Канаді знаходиться в руках капіталістів, які через парламент і урядові інстанції здійснюють своє панування над народом. Робітничий клас разом з фермерами повинен боротися за встановлення своєї влади в Канаді. Газета писала: «Власть над Канадою мусять перейти з рук капіталістів до рук робітничих. Канадське робітництво бачить, що його Канада в руках вітчима-капіталіста; тепер воно збирає сили забрати своє майно назад. Почався бій за Канаду»².

На сторінках газети друкувалися дописи з життя українських робіт-

¹ Газ. «Червоний прапор» від 15 листопада 1907 р.

² Газ. «Червоний прапор» від 22 листопада 1907 р.

ників і фермерів у Канаді. В цих дописах самі робітники і фермери розповідали про своє страждальницьке життя.

55 миль на північ від Вінніпега поселилось близько 300 українських сімей. Вони жили в страшній нужді. Коли вже увірвалося терпіння, вони заявили через газету, що коли уряд не подасть їм негайної допомоги, то вони замість того, щоб гинути в лісах, походом підуть до Вінніпега і тіла померлих заберуть з собою¹.

Недалеко від Кенори, в Онтеріо, робітники прокладали залізницю. Дуже часто від вибухів динаміту було багато покалічених і вбитих українських робітників. Крім того, компанії обкрадали робітників — вираховували з них за лікаря, якого ніхто не бачив, за поштаря, за одяг і взуття.

Описуючи тяжке життя робітників в Кенорі, робітничий кореспондент писав у «Червоному прапорі»: «Братя Каменярі Онтеріо! Послухайте нашого слова — організуйтеся! Почніть боротьбу з вашими павуками! Най вашими кістками більше не встеляють компанії свої треки! (залізничні.— П. К.)».

Газета регулярно під спеціальною рубрикою «Партійний рух» висвітлювала діяльність українських відділів Соціалістичної партії Канади.

Крім обговорення життєвих інтересів канадських українців, газета подавала широку інформацію про світові події, міжнародний соціалістичний рух, вісті з Галичини та інших українських земель.

В останньому номері (за 8 серпня 1908 р.) «Червоний прапор» вмістив фейлетон Максима Горького «Сивий». Це, напевно, був перший твір великого пролетарського письменника на сторінках канадської преси.

Спочатку «Червоний прапор» виходив щотижня, потім—раз на два тижні, а згодом — щомісяця. За час від 15 листопада 1907 р. до 8 серпня 1908 р. вийшло всього 18 номерів газети. Незважаючи на те, що група українських соціалістів у Вінніпегу завзято боролась, щоб втримати газету при житті, встояти не було сили.

«Червоний прапор» з двох причин припинив своє існування, по-перше, через економічну кризу, яка жорстоко вдарила по українських трудящих, так що вони не могли підтримувати своїми коштами газету, і, по-друге, через брак організаційної бази — український соціалістичний рух був слабкий в Канаді, він знаходився на своїй початковій стадії і не міг дати належної підтримки своєму органу.

Хоч не довго існував «Червоний прапор», та він в основному послідовно проводив свою програму, визначену в першому номері. Він кинув здорове зерно у родючий ґрунт. Засів дав багатий урожай у наступні роки.

* *
*

Після того як перестав виходити «Червоний прапор», український соціалістичний рух на короткий час сповільнив свій розвиток. Відсутність друкованого органу, що пропагував би соціалістичні ідеї серед українських трудящих, була відчутна. Тому через дев'ять місяців після останнього номера «Червоного прапора», у травні 1909 р., почала виходити газета українських соціалістів у Канаді і Сполучених Штатах Америки — «Робочий народ». Газета виходила раз на місяць на чотири сторінки малого формату. Газету видавала Українська соціалістична спілка, яка ставила своїм завданням випускати газети і книжки, яких «напряма та

¹ Газ. «Червоний прапор» від 11 січня 1908 р.

світогляд підходив би під загальне поняття дефініції: соціально-демократичній на основі матеріалістичної історіографії»¹.

З часу видання «Робочого народу» розгорнулася більш планова робота в українських відділах Соціалістичної партії Канади: позжавили діяльність існуючі відділи, в ряді місцевостей виникли нові. В лютому 1910 р. організаційно оформилась Федерація українських відділів Соціалістичної партії Канади.

В результаті досить швидкого розвитку українського соціалістичного руху утворювалась надійна матеріальна база для «Робочого народу». Починаючи з березня 1910 р. «Робочий народ», орган Федерації українських соціал-демократів, почав виходити два рази на місяць збільшеним форматом.

На початку 1910 р. Соціалістична партія Канади почала розпадатися. Від неї відколювались провінціальні організації і відділи. В серпні того ж року чотири національні відділи (український, єврейський, німецький і латиський) у Вінніпегу постановили сформувати Соціал-демократичну партію Канади.

Відзначаючи першу річницю свого існування, «Робочий народ» писав: «Чесні, щирі, непродажні робітники і фермери своїми жертвами zorganizували свободну пресу в Америці, оборонця інтересів працюючого люду, zorganizували «Робочий народ».

Минув рік і з маленької газетки наш «Робочий народ» зробився поважним двотижневиком. Наша партія не пропала даром. За голосом «Робочого народу» пішла в організацію уся майперська (шахтарська.— П. К.) Альберта і Бритиш Колумбія, його почув увесь пролетаріат Канади і Злучених Держав».

Саме тоді, коли ріс і міцнів український соціалістичний рух в Канаді, у Східній Галичині українці вели завзяту боротьбу за свої соціальні і національні права з австро-угорським урядом і польською шляхтою. «Робочий народ» з приводу вбивства українського студента Адама Коцька 1 липня 1910 р. під час боротьби за український університет у Львові звернувся до канадських українців з закликом влаштовувати протестові віча і збирати фонд на визвольний рух своїх братів на Україні. Це був початок участі канадських українців у великій боротьбі за визволення своїх братів з соціальної і національної неволі і за об'єднання українських земель в єдину суверенну державу.

31 січня 1911 р. «Робочий народ» почав виходити три рази на місяць. Вступаючи у третій рік свого існування, «Робочий народ» в редакційній статті «На порозі 1911 року» писав:

«Скільки тяжких, болючих хвиль, скільки недостатку і невдач ми пережили, се лише ми самі та хіба бог знає. Про се нам якомсь і маркотно говорити. Нехай для приміру вистачить те, що коли ми надрукували 1 число «Робочого народу», то не мали за що його розіслати і більша часть накладу й донині стоїть нерухана.

Минулося... Нашу працю, наші змагання зустрічала з усіх усюдів щира симпатія українського робітництва. Тепер ми сміло дивимося в будуччину».

З 20 вересня 1911 р. газета почала виходити щотижня. Вона значно поліпшила свій зміст і зовнішній вигляд. На її сторінках з'являлися статті, в яких говорилось про наболілі проблеми життя українських трудящих, роз'яснювались читачам теоретичні питання. У статті «Марксістський соціалізм» газета писала: «Провідною ідеєю марксістського соціалізму, ідеєю, висловленою ще в «Комуністичному маніфесті», є зоргані-

¹ «Статут Української соціалістичної видавничої спілки», Вінніпег, 1909, ст. 3.

зування пролетаріату у політичну партію в цілі відібрання політичної власті від капіталістичного класу». Тоді ж газета опублікувала уривки з книги Івана Франка «Що таке поступ», які друкувались під заголовком «Нерівність: як вона повстала і який з неї вихід». Цей твір допомагав канадським українцям у формуванні їх соціалістичного світогляду.

В 1912 р. Федерація українських соціал-демократів розгорнула кампанію за поширення свого впливу і організаційне зміцнення. «Робочий народ» від 27 березня 1912 р. писав про це так: «Український соціалістичний рух в Канаді зачав тепер зростати з такою силою, що переходить навіть наші найсміліші очікування. Скрізь появляються нові відділи, домагаються організаторів, відбуваються конференції, з'їзди, укладають нові пропозиції на розширення руху». В березні 1912 р. Федерація українських соціал-демократів налічувала вже 14 діяльних відділів і запланувала зорганізувати в найближчому майбутньому ще 10 нових відділів.

Федерація українських соціал-демократів не задовольнялася поширенням свого впливу серед робітників. Вона розгорнула кампанію за залучення до своїх рядів також українських фермерів. 17 березня 1912 р. в Іст Селкірк відбувся з'їзд українських фермерів. Учасники з'їзду звернулися до уряду з рядом вимог про поліпшення свого життя.

В 1912 р. лютувала балканська війна. Пролетаріат, організований в свої соціал-демократичні партії, виступив з протестом і засудженням імперіалістичної різни. Українські соціал-демократи в Канаді також не залишилися в стороні від антивоєнної кампанії. У Монреалі, Вінніпегу, Венкувері та інших містах відбулися антивоєнні мітинги, в яких активну участь брали українські трудящі. Вони схвалювали резолюції, в яких гостро засуджували імперіалістичну війну, закликали робітників відмовлятися вбивати своїх товаришів по праці за інтереси капіталістів. Так, на мітингу у Вінніпегу була прийнята антивоєнна резолюція, в якій гостро засуджувалась балканська різня і закликалось «провадити агітацію за інтернаціональну солідарність робітничого класу»¹.

Серед українських іммігрантів, які приїхали до Канади в 1891 — 1900 рр., були члени Русько-української радикальної партії, що її зорганізували Іван Франко і Михайло Павлик. Вони особисто знали і цінили обох визначних письменників і громадських діячів. У 1913 р. члени цієї партії разом з членами Федерації українських соціал-демократів відзначили 40-річчя громадської і літературної діяльності Івана Франка і Михайла Павлика. Знаючи, що І. Франко і М. Павлик знаходяться у скрутному матеріальному становищі, українські трудящі в Канаді збирали їм на допомогу гроші; збір коштів проводив «Робочий народ».

Одержавши допомогу від канадських українців, Михайло Павлик написав до «Робочого народу» листа, в якому говорив: «Нині (27 червня 1913 р. — П. К.) — майже рівночасно — дістав я 2 ч. «Робочого народу» і виказані в нім жертви для мене, в квоті 25 дол. 30 ц. 122 кор., за котрі дякую тим сердечніше, що походять вони з кєрвавиці Вашої і зложєні з такою ширістю, — як розказано тут же, в дописі т. С. Табачнюка, — що зворушили мене майже до сліз. Хотів би я ще чимось важнішим віддячитися ш. Товаришам і Товаришкам за ту ширість, бо охота до праці письменницької в користь нашого народу у мене, є, лише сил дуже мало...».

В той час, коли українські трудящі на власні кошти з великими труднощами видавали газету «Робочий народ», канадська буржуазія (ліберальна і консервативна партії) не жаліла грошей на «українські» газети, щоб перешкодити поширенню соціалістичних ідей. Боротьба «Робо-

¹ Газ. «Робочий народ» від 4 грудня 1912 р.

чого народу» проти цілої зграї націоналістичних газет була вперта і тяжна.

31 березня 1914 р. в Монтреалі відбулася конвенція Федерації українських соціал-демократів Онтеріо і Квебеку. Конвенція постановила провести референдум, щоб змінити назву Федерації українських соціал-демократів на Українську соціал-демократичну партію Канади.

Закликаючи членів Федерації голосувати за референдум, Центральний заряд Федерації українських соціал-демократів запропонував внести в статут партії таку статтю:

«Ми, українські соціал-демократи, стоїмо на ґрунті інтернаціональної солідарності робітництва усіх націй в Канаді і знаємо, що тільки в братерській злуці наш народ в Канаді може здобути для себе належні права. Ми переконані, що інтернаціональна сила робітництва тоді розвинеться, коли кожний народ сам буде рішати про свої права.

Ми, українські соціал-демократи, змагаємо до національної волі, щоб скорше zorganizувати український робітничий народ та разом в братерській злуці всіх націй, згуртованих під прапором соціал-демократії, повалити капіталістичний лад»¹.

Це був важкий рік для канадських трудящих — в країні постійно збільшувалась армія безробітних. В різних місцях Канади відбувалися демонстрації проти безробіття. На сторінках «Робочого народу» друкувалися дописи про тяжке становище трудящих.

Ось що писала газета з приводу масового безробіття в країні: «В робітничих хатах запанувала страшна нужда. Розпука і тривога опанували робітників, і лише той, хто на власній шкірі відчуває безробіття, хто цілими тижнями і місяцями ходить без роботи, шукає її, а не може знайти — розуміє, що значить безробіття»².

А ті щасливці, які ще мали роботу, мусили працювати за нижчу заробітну плату. Наприклад, на будівництві залізничі робітники працювали по 14 годин, однак плату одержували лише за 10 годин по 17,5 цента за годину; це була напівголодна плата. Годували робітників тут гнилим харчами.

В столиці Канади, в Оттаві, щодня відбувалися демонстрації, робітники ухвалювали резолюції, в яких домагалися, щоб уряд ввів 8-годинний робочий день, заборонив дитячу працю, забезпечив старість робітників, вдів, сиріт, встановив допомогу безробітним.

Крім того, трудящі вимагали українських державних шкіл, в яких діти вчилися б, крім англійської і французької мов, також рідній мові³. Всі ці вимоги знаходили підтримку газети «Робочий народ» та широку популяризацію на її сторінках.

Канадський уряд планував розв'язати безробіття шляхом депортування усіх безробітних «чужинців» до тих країн, з яких вони прибули до Канади. В кінці липня 1914 р. у списку призначених до депортації знаходилося понад 100 українців. Однак початок першої світової імперіалістичної війни перешкодив уряду здійснити цей план.

Як тільки почалася війна, уряд негайно прийняв закон, яким заборонив будь-яку антивоєнну пропаганду. Все ж «Робочий народ» вів антивоєнну пропаганду, повідомляючи про антивоєнні демонстрації в різних країнах світу (у Франції, Німеччині, Італії).

Включаючись у антивоєнну боротьбу, «Робочий народ» виступив з редакційною статтею під заголовком «Геть з війною»⁴. Тоді ж газета

¹ Газ. «Робочий народ» від 11 березня 1914 р.

² Газ. «Робочий народ» від 15 липня 1914 р.

³ Газ. «Робочий народ» від 24 червня 1914 р.

⁴ Газ. «Робочий народ» від 19 серпня 1914 р.

опублікувала статтю Клари Цеткін «Жінки проти війни», в якій закли-калося до боротьби проти імперіалістичної війни.

В 1915 р. «Робочий народ» на своїх сторінках друкував «Маніфест Комуністичної партії» Карла Маркса і Фрідріха Енгельса. Широкі кола канадських українців уперше познайомилися з цим важливим докумен-том наукового соціалізму на своїй рідній мові.

У 1914—1916 рр. Українська соціал-демократична партія Канади і її орган «Робочий народ» зустрілися із значними труднощами: наступ реакції, скрутне матеріальне становище, внутрішня боротьба.

Починаючи з 1917 р. становище в УСДП і «Робочому народі» знач-но поліпшилось. Газета часто передруковувала статті з центрального ор-гану Російської соціал-демократичної робітничої партії «Соціал-демо-крат», як, наприклад, «Соціалістична революція і право націй на само-визначення», які мали велике виховне значення для українських соціал-демократів і взагалі для українських трудящих в Канаді. Газета поси-лила антивоєнні і антиімперіалістичні виступи. Вона вмістила маніфест циммервальдської інтернаціональної комісії під заголовком «До робочого народу», в якому говорилось, що лише сила міжнародного пролетаріату, його тверда і рішуча вимога спрямувати зброю не проти своїх братів, а проти ворога у власному краї може привести до закінчення війни і встановлення в світі миру¹.

Коли в Росії відбулася Лютнева буржуазно-демократична револю-ція, українські трудящі в Канаді вітали народи Росії з перемогою, спо-діваючись, що трудящі доведуть свою боротьбу до переможного кінця. Перше повідомлення про революцію в Росії «Робочий народ» опубліку-вав 16 березня 1917 р.

Хоч українські трудящі виявляли велику радість з приводу револю-ції, проте вони не дурили себе ілюзією, що ця революція дасть соціальну і національну волю народам Росії. Вже з перших днів революції «Робо-чий народ» писав, що в Росії відбудеться ще важливіша революція, яка «знищить економічну неволю і заведе соціалістичний устрій»².

По всій Канаді були влаштовані масові мітинги, на яких обговорю-вались революційні події в Росії. В неділю, 25 березня 1917 р., у Вінні-пегу Українська соціал-демократична партія організувала масовий мі-тинг, на якому була прийнята резолюція такого змісту:

«Ми, українські робітники, зібрані на масовому вічу у Вінніпегу, шлемо братерський привіт російським робітникам-революціонерам з при-воду світлої перемоги революції над самодержавним царатом і розвален-ням тюрми народів, з котрої, без сумніву, вийде вільним також і 30-міль-йонний український народ. Ми переконані, що російські товариші не спи-няться на довершеній зміні політичного устрою Росії, але поведуть бо-ротьбу аж до повної перемоги робочого людю над всіма його ворогами»³.

Через далеку віддаль, брак належних зв'язків і воєнне становище «Робочий народ» не завжди міг належно інформувати українських тру-дящих про події в Росії. Особливо це стосується подій на Україні, які змінювалися з калейдоскопічною швидкістю. Все ж «Робочий народ» і Українська соціал-демократична партія дотримувалися тієї думки, що тільки соціалістична революція може принести повне визволення усім народам.

16—23 серпня 1917 р. відбувся II з'їзд Української соціал-демокра-тичної партії Канади. На з'їзді було підведено підсумки діяльності УСДП і «Робочого народу». Делегати визнали, що партія останнім ча-

¹ Газ. «Робочий народ» від 10 лютого 1917 р.

² Газ. «Робочий народ» від 6 квітня 1917 р.

³ Там же.

сом оживила свою діяльність, поповнилася новими членами, поширила свій вплив на українських трудящих в Канаді. Особливо великих успіхів добився «Робочий народ» — він мав уже понад 3 тис. передплатників і досить міцну матеріальну базу.

За кілька днів до Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії «Робочий народ» писав, що російський пролетаріат не вдовольняється лише поваленням царизму і не хоче залишатися надалі рабом буржуазії, «він постановив боротись з буржуазією до кінця»¹.

Перші повідомлення про Велику Жовтневу соціалістичну революцію з'явилися на сторінках «Робочого народу» 14 листопада. Газета писала, що Тимчасовий уряд був повалений революційним пролетаріатом, бо він відійшов від програми, висуненої революційною демократією Росії, і пішов по шляху, який вказала йому імперіалістична буржуазія. Тому цілком зрозуміло, що революційні робітники, селяни і солдати відмовилися підтримувати таку політику Тимчасового уряду і пішли з більшовиками — дійсними представниками народу і непримиренними ворогами буржуазії.

У згаданій статті «Робочий народ» про більшовиків писав: «Більшовики є за властю працюючого ладу без участі буржуазії, за негайною ліквідацією війни, за конфіскацією царських, поміщицьких і церковних земель і передачею їх для народу, що на них працює, за передачею фабрик і інших підприємств для робітників, за самовизначення націй, за відбудовання знищеного військового надбання різних народів коштом капіталістів, які є винюниками імперіалістичної війни...»².

Викриваючи злочини Центральної ради щодо українського народу, газета писала, що на Україні буржуазія — українська і не українська — намагається з допомогою аліантських комісій «спасати» Україну і Росію від «соціалістичної небезпеки»³.

Починаючи з 26 грудня 1917 р. «Робочий народ» друкував на своїх сторінках статтю В. І. Леніна «Політичні партії в Росії», яка допомогла широким колам канадських українців краще орієнтуватися у складних подіях, що відбувалися в Росії і на Україні. З того часу «Робочий народ» і Українська соціал-демократична партія непохитно стали на позицію підтримки Радянської влади в Росії і на Україні.

Наприкінці 1917 р. перед російськими соціал-демократами в Канаді постало завдання видавати власну російську газету. В цій почесній і відповідальній справі багато в чому допомогли російським товаришам українські соціал-демократи. В «Робочому народі» від 22 грудня 1917 р. була вміщена така заява: «Отсим повідомляємо всіх товаришів, котрі читають по-російськи, що, починаючи від слідуєчого тижня, при наших часописі «Робочий народ» стане виходити тижневик в російській мові під тією ж назвою, що й наш орган.

Потреба соціал-демократичної часописі в Канаді вже давно дається відчувати; зроста вона тим більше тепер, в хвилі великих перемін в Росії... Тому група російських товаришів у Вінніпегу рішила видавати при нашій часописі російський тижневик «Робочий народ» і ми радо згодні допомогти їм в сім ділі, скільки зможемо. «Робочий народ» буде служити інтересам і потребам російських робітників-іммігрантів...».

Українські націоналістичні газети в Канаді і США були переповнені різними вигадками про більшовиків і Радянську владу. Відповідаючи українським націоналістичним писакам, «Робочий народ» у статті «Ук-

¹ Газ. «Робочий народ» від 24 жовтня 1917 р.

² Газ. «Робочий народ» від 21 листопада 1917 р.

³ Газ. «Робочий народ» від 22 грудня 1917 р.

раїна і більшовики» писав: «Більшовики є соціал-демократи, члени Російської соціал-демократичної робітничої партії, що стоять за непримиримою, безкомпромісовою революційною боротьбою пролетаріату за здійснення соціалізму». І далі: «Більшовики не то, що не відносяться ворожо до України, але вони були найгарячішими оборонцями її прав. Відносяться вони вороже лише до буржуазії на Україні»¹.

В іншій статті газета ясно заявляла, що всі українські трудящі в Канаді хочуть «вольної України, одначе такої України, в якій вся власть належить лише робітникам, бідним селянам і жовнірам. Ми хочемо соціалізму на Україні».

Українська соціал-демократична партія і «Робочий народ» ясно і недвозначно визначили своє ставлення до молодого Радянського владі і політики українських буржуазних націоналістів.

Влітку 1918 р. імперіалісти Англії, Франції, Японії і США почали воєнну інтервенцію проти Радянської владі. Канада також вислала свої загоони для інтервенції в Росії. Газета «Робочий народ» повідомляла, що канадський уряд посилає солдатів до Владивостока, де вони «разом з японцями і американцями візьмуть участь в інтервенції»².

Канада вислала 4 тис. солдатів на сибірський фронт і одну польову бригаду до Архангельська «в марному намаганні повалити більшовицький режим в Росії».

Канадський пролетаріат, особливо іммігранти з Росії і України, активно виступив на захист завоювань Великої Жовтневої соціалістичної революції, проти воєнної інтервенції імперіалістичних держав.

В різних містах Канади відбулися мітинги протесту проти імперіалістичної інтервенції в Росії.

Канадський консервативний уряд розпочав широкий наступ і терор проти всіх тих, які співчували Радянській владі, які протестували проти іноземної інтервенції в Росію. В Монреалі, наприклад, поліція вчинила напад на робітничий мітинг, на якому були присутні 700 чоловік, і арештувала 14 з них. Реєстратор «ворожих чужинців» видав розпорядження вилловлювати «всіх громадян ворожих країн», щоб інтернувати, або депортувати туди, звідки вони приїхали до Канади. Після цього почалися масові арешти українських робітників і фермерів — членів Української соціал-демократичної партії і читачів «Робочого народу».

Наприкінці вересня 1918 р. домініальний уряд заборонив ряд робітничих і соціалістичних організацій, у тому числі й Українську соціал-демократичну партію та її орган — «Робочий народ». Останній номер «Робочого народу» вийшов 28 вересня 1918 р.

Канадський реакційний уряд видав наказ, яким намагався «прогнати з країни анархію, більшовицьку пропаганду і вчення». На основі цього наказу ряд організацій і газет був проголошений поза законом. В наказі говорилося, що того, хто буде належати до забороненої організації, або буде брати участь в її діяльності, буде покарано штрафом у 5 тис. доларів або ув'язнено на 5 років. Уряд заборонив влаштовувати громадські зібрання «у ворожих мовах» (російській, українській, фінській і ін.). Він заборонив також до закінчення війни видавати «у ворожих мовах» газети, друки, памфлети, книги й інші того роду публікації»³.

Канадська буржуазія, злякавшись поширення впливу Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії і революційного піднесення в європейських країнах, намагалася силою придушити робітничий революційний рух у Канаді. Вона спрямувала свій головний удар на найбільш

¹ Газ. «Робочий народ» від 16 січня 1918 р.

² Газ. «Робочий народ» від 14 серпня 1918 р.

³ Газ. «Робочий народ» від 28 вересня 1918 р.

впливову частину організованого робітничого руху — українських, російських, фінських соціал-демократів та їхню пресу. В країні запанувала чорна реакція.

Так закінчився другий період української робітничо-фермерської преси в Канаді.

Майже десять років проіснував «Робочий народ». Він пройшов славний і плідотворний шлях, незважаючи на те, що його кілька разів намагалися звести нанівець ренегати, які, зрадивши робітничо-фермерський рух, перекочували до націоналістичного табору і одверто запродалися буржуазії.

«Робочий народ» за час свого існування вписав світлу сторінку в історію української робітничо-фермерської преси, — він провів велику виховну й ідеологічну роботу серед тисяч українських робітників і фермерів.

«Робочий народ» заклав міцні основи під могутню українську культурно-освітню організацію — товариство «Український робітничо-фермерський дім» і сприяв поширенню класової свідомості серед українських робітників і фермерів, тим підготувавши їх до активної громадської і політичної діяльності у 20-х роках.

* *
*

Незважаючи на те, що перша світова імперіалістична війна закінчилася, канадська буржуазія не дозволяла вільно розвиватися робітничим організаціям, робітничій пресі, особливо робітничим організаціям і робітничій пресі «чужинців».

З розвитком і поширенням культурно-освітньої, мистецької і громадської діяльності створеного в 1918 р. товариства «Український робітничий дім» (пізніше перейменованого на товариство «Український робітничо-фермерський дім») виникла потреба видавати українську прогресивну газету. Але важко було обійти закон, який забороняв видавати газети «чужинецькими мовами».

Все ж з допомогою Вінніпегської робітничо-промислової ради (профспілкового об'єднання) українським трудящим вдалося знову почати видання своєї газети — «Українські робітничі вісті». Уряд дозволив Вінніпегській Робітничо-Промисловій раді видавати «Українські робітничі вісті», якщо вони будуть виходити двома мовами — українською і англійською¹. Згодом уряд дозволив видавати газету лише українською мовою.

З першого номера газета чітко визначила свою позицію в канадській і міжнародній політиці. Газета заявила про свою підтримку робітничого класу в боротьбі за його щоденні інтереси в Канаді, разом з тим вона відстоювала міжнародну солідарність у боротьбі за визволення з капіталістичного ярма.

У зв'язку з розвитком культурно-освітньої, мистецької і громадської діяльності зросли і вимоги українських трудящих в Канаді: одна газета вже не могла їх задовольнити і дати відповіді на всі їхні запитання. Необхідно було видавати ще одну газету або журнал.

У квітні 1922 р. видавництво, що випускало «Українські робітничі вісті», почало видавати місячний журнал «Голос праці». Через деякий час видавництво почало випускати ще один журнал — «Голос робітників». Але тому, що журнали своїм змістом були подібні, п'ятий з'їзд товари-

¹ Перший номер «Українських робітничих вістей» вийшов 22 березня 1919 р.

ства «Український робітничий дім», який відбувся 6—9 лютого 1924 р., запропонував видавництву об'єднати їх в один журнал «Робітниця», який повинен виходити два рази на місяць.

Шостий з'їзд товариства «Український робітничий дім», який відбувся 26—28 січня 1925 р., звернувся до робітничо-фермерського видавничого товариства з пропозицією видавати газету для українських фермерів. З 1 квітня 1925 р. почала виходити щотижнева газета українською мовою — «Фермерське життя». В березні 1927 р., за рішенням восьмого з'їзду товариства «Український робітничо-фермерський дім», почалося видання місячного журналу «Світ молоді».

Отже, українські робітники і фермери в Канаді власними зусиллями і на власні кошти створили і утримували порівняно сильну пресу, яка відігравала важливу роль у боротьбі за інтереси народу, за міжнародну солідарність трудящих, в антивоєнній кампанії. Крім цих питань, українська робітничо-фермерська преса викривала гідкі наклепи українських буржуазних націоналістів на Радянську Україну, показувала успіхи українського народу в політичному, державному, економічному і культурному житті. Робітничо-фермерські газети і журнали викривали також махінації українських буржуазних націоналістів, які запродували польській шляхті, румунським боярам, чехословацькій буржуазії трудящих західноукраїнських земель.

Через економічну кризу, яка жорстоко вдарила по трудящих Канади і, зокрема, по трудящих-українцях, яких капіталісти першими звільняли з роботи і які завжди нижче оплачувались від англосаксонців, робітничо-фермерське видавниче товариство змушене було припинити видання журналів «Світ молоді» (тоді він виходив під назвою «Бойова молодь») і «Робітницю».

В 1935 р., коли німецький фашизм із своїми сателітами готувався до другої світової війни, коли посилили свою активність реакційні сили, коли український фашизм розгорнув свою терористичну діяльність, виникла потреба видавати щоденну українську прогресивну газету в Канаді, щоб успішно відбивати злочинну пропаганду і агітацію за розв'язання війни.

Незважаючи на важкі матеріальні умови (це був період затяжної економічної кризи), українські робітники щедро жертвували на видання щоденної газети. В 1935 р. почала виходити щоденна газета «Українські робітничі вісті» (згодом перейменована на «Народну газету»).

В 1940 р., використовуючи воєнну обстановку, канадська реакція вирішила розправитися з робітничим рухом. У червні 1940 р. канадський уряд заклав ряд робітничо-фермерських організацій і газет, серед них організацію ТУРФД, «Народну газету» та «Фермерське життя». Цінні бібліотеки були знищені, друкарня з новим устаткуванням, українські робітничі доми були продані приватним ділкам і українським буржуазним націоналістам. Редактори були запроторені до концентраційних таборів.

На цьому закінчився третій період історії української народної преси в Канаді.

* *
*

Четвертий період історії української народної преси в Канаді почався в 1941 р., коли, незважаючи на те, що редактори «Народної газети» і «Фермерського життя» перебували ще в концентраційних таборах, у Торонто зусиллями українських робітників і фермерів почала виходити тижнева газета «Українське життя».

В світі йшла завзята титанічна боротьба між двома силами — світовою реакцією і коаліцією демократичних країн. В цій боротьбі на стороні демократичної коаліції брали участь Україна і її народ, Канада і її народ. «Українське життя» докладало усіх зусиль для мобілізації широких кіл канадських українців на боротьбу з силами реакції.

В 1943 р. у Вінніпегу почала виходити газета «Українське слово», яка разом з «Українським життям» мобілізувала канадських українців до воєнних зусиль і перемоги над німецьким фашизмом і його сателітами.

За останні роки в Товариство об'єднаних українських канадців влилося значне число українців канадського походження. Їх і тисячі подібних їм необхідно було обслужити друкованим словом — українською газетою англійською мовою. У вересні 1947 р. з цією метою почала виходити газета «Юкреїніан Кенейдіан» («Канадський українець»). Газета виросла в авторитетну трибуну громадської думки українців канадського походження.

«Українське життя», «Українське слово» і «Канадський українець» послідовно вели (і зараз ведуть) боротьбу за збереження миру, за оборону термоядерної зброї, за мирне співіснування країн різних соціальних систем, за тривалу плідотворну дружбу народів.

Українська прогресивна преса в Канаді на протязі 50 років видавалась (і зараз видається) виключно завдяки матеріальній допомозі широких кіл робітників і фермерів, які дуже часто ділились з нею останнім центом.

Кожна річна підшивка «Червоного прапора», «Робочого народу», «Українських робітничих вістей», «Робітниця», «Світу молоді», «Фермерського життя», «Народної газети», «Українського життя», «Українського слова», «Канадського українця» — це літопис світлої, живої і правдивої історії життя і боротьби українських робітників і фермерів у Канаді. Сторінки цієї історії були написані шахтарями Содборі, сталеливарниками Гемилтона, лісорубами Тондер Бей, фермерами Манітоби і Сескечевану, учасниками походу безробітних на Оттаву, солдатами з фронтів боротьби проти німецьких і італійських фашистів, прихильниками і поборниками миру. Це невичерпне джерело для істориків, які писатимуть історію канадських українців.

* *
*

Українські робітники і фермери в Канаді від Монреаля до Венкувера гідно відзначають 50-річчя української народної преси. По всій країні відбуваються зібрання, на яких виступають будівничі і перші передплатники «Червоного прапора», «Робочого народу», «Українських робітничих вістей» з своїми спогадами. Кожний такий спогад — нова сторінка в багатій і героїчній історії українських трудящих в Канаді.

П'ятдесят років тому група українських соціалістів-ентузіастів взялася за почесне діло — видання першої на американському континенті української соціалістичної газети «Червоний прапор». Їхній почин увінчався великим успіхом. Сьогодні в Канаді і США є сильна, могутня і загартована українська робітничо-фермерська преса.

Українська прогресивна преса в Канаді — це невтомний борець за економічні інтереси і демократичні вольності канадського народу, послідовний борець проти реакції і українського буржуазного націоналізму, поборник миру і дружби народів.

І. Д. БОЙКО

ДО СТОРІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ВИДАТНОГО УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА Д. І. БАГАЛІЯ

26 жовтня 1957 р. минає 100 років з дня народження українського історика академіка Дмитра Івановича Багалія.

Представник старої буржуазної інтелігенції, Д. І. Багалій одним із перших визнав Радянську владу і став на шлях активного і сумлінного служіння радянському суспільству. Він був у числі фундаторів Української академії наук, брав діяльну участь в організації вищої школи на Україні, у розгортанні науково-дослідної роботи з історії України і в культурно-освітньому житті.

Д. І. Багалій народився у дрібномищанській родині в м. Києві. Вищу освіту здобув у Харківському та Київському університетах. Як історик формувався під впливом школи ліберальної буржуазної професури Київського університету і особливо під впливом свого безпосереднього вчителя В. Б. Антоновича, методологічна основа поглядів якого була ідеалістичною і буржуазно-націоналістичною.

Київська буржуазна історична школа (а про таку є всі підстави говорити) уникала створення синтетичного курсу історії України. Вона розробляла головним чином історію земель періоду Київської Русі та періоду феодальної роздробленості, а також окремі питання з історії України. Першою фундаментальною працею Д. І. Багалія була «Історія Чернігово-Сіверської землі».

Після закінчення Київського університету і проходження трирічної підготовки при кафедрі Д. І. Багалій став доцентом кафедри російської історії в Харківському університеті (1883 р.), а незабаром (в 1887 р.) — екстраординарним професором цієї кафедри. З цього часу й розпочинається його багаторічна діяльність у Харкові як педагога і наукового працівника.

У багаторічній діяльності Д. І. Багалія основне місце займають праці з історії, переважно історії України. Він сам про це писав у своїй автобіографії: «Коли треба визначити основну, переважну прикмету моєї вдачі, знайти центр, осередок моїх змагань, розум і зміст мого «буття», то, підбиваючи підсумки й оглядаючись на своє минуле, я міг би сказати: 50 років на сторожі української науки й культури» («Автобіографія», К., 1927, стор. 2).

В тій же автобіографії він розкриває і класову платформу, на основі якої служив українській науці й культурі. «Переселившись до Харкова, — пише він, — я поніс з собою туди українську ідеологію Київської старої громади» (стор. 38). Остання, як відомо, була ліберально-буржуазною організацією, що проголосила платформу аполітичного культурництва, невтручання в політику. Д. Багалій також заявляв неодноразово, що він стоїть осторонь політичного життя. «...У діяльності моїй не було яскравих моментів загального значення, бо ж завжди од політики й активного тогочасного політичного життя стояв я осторонь. Дотепним терміном старчика Сквороди кажучи, це була не природня для мене стать; у мене не було нахилу до політичної акції» («Автобіографія», стор. 2). Але ця його заява правильна тільки з формального боку, в тому розумінні, що він не належав до якоїсь політичної партії. В дійсності ж вся його діяльність, в тому числі і наукова, мала політичний зміст і характер, про що свідчать як його концепція історичного процесу, так і тематика його праць.

Говорячи про свою концепцію історичного процесу, Багалій відзна-

чав, що він додержувався не централістичного погляду, а етнографічно-федеративно-обласного («Автобіографія», стор. 58). Це й була та концепція, яку поставила українська буржуазія на службу своїм політичним автономістським прагненням в роки піднесення буржуазно-національного руху (з другої половини XIX до початку XX ст.) і основоположником якої був М. І. Костомаров.

Говорячи про курси російської історії, читані ним в Харківському університеті, Д. І. Багалій також відзначав, що в основу історичного процесу було покладено обласну ідею і що у зв'язку з цим географічному і етнографічному моментам приділено було почесне місце.

Не уникнув Багалій впливів і буржуазно-націоналістичної концепції яку пропагував Грушевський. Він в основному солідаризувався з антинауковою націоналістичною схемою «Історії України — Руси» Грушевського. (Див. його «Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті», Державне видавництво України, 1928, стор. 81—82).

Проте не можна повністю отожднювати погляди Грушевського і Багалія на український історичний процес. В той час як Грушевський, ігноруючи історичні факти, історичну дійсність, заявляв, ніби в минулому українського і російського народів не було нічого спільного й історія кожного з цих народів розвивалася рівнобіжно і на окремій відрубній основі, Д. І. Багалій на вірогідних і переконливих історичних фактах, які він брав безпосередньо з архівних джерел, розкривав спільні моменти в житті обох братерських народів, спільність їх інтересів, не протиставляв один народ другому, як це робив націоналіст Грушевський.

«Я прагнув, — писав він, — щоб наукова моя праця, переважно над темами з краєвої історії України, не зробила з мене вузького місцевого історика, бо я обробляв і ці теми згідно з вимогами загальної історичної методології в масштабі цілої української історії, а так само чималою мірою й російської історії» («Автобіографія», стор. 4).

Курси історії Росії, які Багалій читав у Харківському університеті, а потім опублікував їх, відіграли велику роль в усвідомленні ним спільних інтересів у житті обох народів¹.

Читаючи в Харківському університеті окремі курси з історії України XIV—XVIII ст., Д. І. Багалій не обмежувався висвітленням соціально-економічних, політичних і культурних процесів лише на території України, а розглядав їх у зв'язку з історією Росії та Польщі. Найбільш повно, документально обґрунтовано розкриває Д. І. Багалій зв'язки і взаємовідносини українського і російського народів, спільність їх інтересів у фундаментальній праці «Очерки из истории колонизации и быта степной окраины Московского государства» (т. I, М., 1887).

Висвітливши вперше на численних архівних матеріалах заселення Слобідської України, Д. І. Багалій писав: «З усіх українських земель Слобідська Україна була найтісніше зв'язана з Москвою: в її устрої і культурі ми бачимо і українську і російську стихію, що існували поруч одна з одною на її території» («Автобіографія», стор. 3).

Названою працею Д. І. Багалій заклав міцну основу для наукового вивчення історії Слобідської України, яка в історіографічному відношенні являла собою, за висловом істориків, «дикє поле». Ця тема стояла і далі в центрі наукової праці Багалія протягом всього життя, їй були

¹ Д. Багалій опублікував такі читані ним в університеті курси: «Курс древнерусской истории до половины XIV в.», літографське видання, Харків, 1883—1884; «Русская история. Домонгольский период», ч. I, Харків, 1909; «Лекции по русской истории. Русь допетровская», літографське видання, Харків, 1890; «Русская история. Московский период», т. 2, ч. I, Харків, 1911; «Русская история», т. I, Харків, 1914 та ін.

присвячені і «Очерки из русской истории» (т. 2, Харків, 1913), і «Історія Слобідської України» (Харків, 1918), і численні статті, опубліковані в різних журналах та збірниках.

В тісному зв'язку з темою історії Слобідської України Д. І. Багалій спільно з Д. П. Міллером написав два томи великої монографічної праці «История города Харькова за 250 лет». Це була одна з перших спроб показати роль міста в економічному й культурному житті українського народу.

Одночасно Д. І. Багалій приділяв велику увагу питанням історії освіти на Україні, історії української культури. Він займався дослідженням історії Харківського університету — першого на Україні (заснований у 1805 р.), який відіграв велику роль у розвитку як російської, так і української культури. Результатом цього дослідження була поява «Опыта истории Харьковского университета»¹.

Цінність «Опыта истории Харьковского университета» полягала не тільки у висвітленні історії університетської освіти на Україні, а й у показі значення університету для розвитку політичного і культурного життя України в епоху царської реакції, в показі зв'язків українського університету з прогресивною російською культурою і поширення останньої на Україні через Харківський університет.

Д. І. Багалій чимало зробив щодо друкування та популяризації серед наукової громадськості творів видатного українського філософа Г. С. Сковороди.

Д. І. Багалій приділяв увагу й іншій частині України, яка в науковому відношенні теж являла собою своєрідне «дике поле», — Степовій Україні. В 1889 р. він опублікував свою працю «Колонизация Новороссийского края и первые шаги его по пути культуры», яка зробила поштовх до дальшого вивчення цього краю.

Створюючи великі монографічні праці, головним чином з історії Слобідської України, Д. Багалій одночасно розробляв і інші проблеми, що порушувалися сучасною йому історіографією. Він друкував статті з питань займанщини на Лівобережній Україні, правового, соціально-економічного і політичного життя міст Лівобережної України, писав цінні рецензії на важливіші праці з цих питань (див. його рецензію «Новый историк Старой Малороссии» на працю О. М. Лазаревського «Описание Старой Малороссии», т. I, і багато інших).

Д. І. Багалій вивчав минуле не лише по письмових джерелах, а широко використовував досягнення археологічної науки, сам успішно працював у галузі археології. Він постійно брав участь у підготовці археологічних з'їздів і вніс помітний вклад у розвиток вітчизняної археологічної науки та в справу підготовки спеціалістів з археології.

Предметом постійного піклування Д. І. Багалія була наукова робота в харківських архівах, де він дбайливо виховував кадри архівістів.

Одночасно з широкою науковою та педагогічною роботою Д. Багалій брав найактивнішу участь у громадському житті Харкова і цілої країни. Він був одним із фундаторів Харківської громадської бібліотеки, діяльним членом таких прогресивних для свого часу організацій, як «Издательский комитет Харьковского общества грамотности», «Харьковский народный дом», «Историко-филологическое общество при Харьковском университете». У 1901 р. Багалій публічно висловився проти утичків царизмом української мови, заявивши, що до творів, писаних українською мовою, повинні застосовуватися ті ж правила, що й до творів, писаних російською мовою.

¹ У 1893—1898 рр. в Харкові вийшов перший том цієї праці, в 1901 р. — другий.

В 1906 р., коли університети в обстановці революційного піднесення здобули собі автономію, Д. І. Багалія, як популярного вченого, професура обрала ректором Харківського університету.

В 1906 і в 1910 р. Російська академія наук і російські університети обирали Д. І. Багалія до державної ради, де він відстоював право викладання у початкових школах України рідною мовою, виступав за поліпшення навчання у вузах, за забезпечення робітників під час захворювання, за допущення жінок до посад присяжних тощо.

Велика Жовтнева соціалістична революція ліквідувала стару, буржуазно-поміщицьку систему освіти і науки в нашій країні, відкрила необмежені можливості для розвитку соціалістичної науки і культури. Вища школа і науково-дослідні установи були відкриті для дітей робітників і селян. Перед партією і Радянським урядом постало завдання організувати учбову і наукову роботу у вищій школі на нових засадах — на основах діалектичного методу й матеріалістичного світогляду, поставити науку на службу трудящим. Країна відчувала гостру потребу в кваліфікованих кадрах, у спеціалістах. Д. І. Багалій уже в 1920 р. став на шлях сумлінного і активного співробітництва з Радянською владою в науковому, учбовому і культурному житті.

Ставши академіком першого складу Академії наук УРСР, Д. І. Багалій розгорнув широку діяльність по організації її наукової роботи, по створенню академічної бібліотеки. Він був обраний головою 1-го відділу, а незабаром і віце-президентом Академії наук.

Проте основна діяльність Багалія проходила в Харкові, де він викладав курс історії України в інституті народної освіти. Д. І. Багалій їздив також читати лекції у Полтаву на історико-філологічний факультет, що був створений з ініціативи громадськості.

Поряд з викладацькою роботою Д. І. Багалій брав участь в організації науково-дослідної роботи в галузі історії України та історії української літератури. Він очолював «Науково-дослідну кафедру історії України», на базі якої згодом був створений науково-дослідний Інститут історії української культури, а також науково-дослідний Інститут ім. Тараса Шевченка.

Ставши на шлях служіння радянському суспільству, Д. І. Багалій не переозброївся методологічно, хоч і заявив про визнання ним історичного матеріалізму і діалектичного методу. Доказом його прагнення переозброїтись методологічно служить зміна напряму його досліджень в бік класових відносин, революційного і національно-визвольного руху. Він працює над рухом декабристів на Україні, вивчає історію Кирило-Мефодіївського братства, польського повстання 1863 р. Д. І. Багалій по-новому будує свої лекційні курси і семінари. «Тут передо мною — старим істориком, — пише він в своїй автобіографії, — відкривалися цілі перспективи спробувати викладати загальний український процес у новому матеріалістичному освітленні, що ще дуже мало одбилося в науковій літературі» (стор. 129). «В основу загального курсу історії України, — продовжує Багалій, — я поклав і соціальні класові стосунки, і економічну базу, і відповідно до цього по-новому поділив історію України на доби. В основу цього поділу покладено не політичний принцип, як це ми всі робили давніш (Князьвська доба, Литовська, Польська, Московська), а соціально-економічний». Це свідчить, що Д. І. Багалій сумлінно намагався стати на позиції марксизму. Але він не став марксистом. Він не зрозумів марксистського вчення про суспільно-економічні формації, не виробив матеріалістичного світогляду, діалектичного методу. Про це свідчить написаний ним «Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті» (Харків, 1928). Ця праця не набула історіографічної цінності, бо була

написана на старому, відомому матеріалі з позицій механістичного матеріалізму, відзначалася еклектизмом.

Невдалим вийшов і вступний історіографічний нарис в цій книжці. Йому бракує наукового принципу при характеристиці окремих осіб, шкіл та напрямів в українській історіографії, наукової оцінки окремих праць, а також не викривається буржуазно-націоналістична фальсифікація історії України школою Грушевського.

Проте цінність наукової спадщини Д. Багалія не в її методології. Протягом 50 років наполегливої, відданої і сумлінної праці Д. І. Багалій дослідив цілий ряд окремих важливих явищ соціально-економічного, політичного і культурного життя українського і російського народів, ввів у науковий обіг величезну кількість фактів, узятих безпосередньо з архівних джерел та археологічних розкопок, піддав їх кваліфікованій науковій критиці і цим вніс певний вклад в історичну науку, збагатив її фактичними даними. Ці результати його праці з успіхом використовуються сучасною радянською наукою для розвитку наукової марксистської історії археології, етнографії та інших наук.

За радянського часу ще ширше розгорнулася громадська діяльність Д. І. Багалія. Він брав найактивнішу участь в організації вищої школи на Україні, в роботі Академії наук УРСР як її дійсний член. Д. І. Багалій очолював «Наукове товариство» в Харкові, був призначений головою Архівної секції при Наркомосі, а згодом — головою Центрального архівного управління при ВУЦВК. Брав він діяльну участь і в роботі профспілки вищої школи, двічі обирався головою Бюро секції наукових працівників України. Без перебільшення можна сказати, що не було жодної ділянки радянської культурно-освітньої роботи, в якій би не брав участь Д. І. Багалій, для розвитку якої він не віддав би свої багаті знання, свій багаторічний досвід, свою велику невичерпну енергію. Він завжди підкреслював своє задоволення тим, що йому довелося працювати з радянською молоддю, що йому було вільно працювати для розвитку української культури. Д. І. Багалій підкреслював, що останні роки його діяльності «зв'язані з революційним Жовтнем, і тому хоч присвячено їх самій лише науці та культурі, але науці і культурі радянській» («Автобіографія», стор. 3).

СПОГАДИ

І. Т. САВИЦЬКИЙ

РОСІЙСЬКІ ВІЙСЬКА У ФРАНЦІЇ

Коли почалася перша імперіалістична війна, я був на Далекому Сході, куди втік від репресій царського уряду за участь у революції 1905—1907 рр. Звідти я намагався переїхати за кордон, та це не вдавалося здійснити.

Напередодні війни, працюючи на будівництві Амурської залізниці в районі Хабаровська, я познайомився з більшовиками Андрієм і Ваном — прізвищ їх я не знав. Ці товариші за завданням Іркутського комітету партії більшовиків приїздили у Хабаровськ і Ніколаєвськ на Амурі.

Настав 1915 рік. Царські війська зазнавали на фронті поразки. Почалася мобілізація тих, хто мав відстрочку. Як ратник ополчення я користувався пільгою не бути мобілізованим у перший рік війни. Тепер настала черга і мені йти на фронт. Становище моє ускладнилось.

Якось, перебуваючи в Ніколаєвську на Амурі, я зустрів товаришів Андрія і Ваном. Розговорилися. Андрій мені сказав: «Іркутський комітет партії вважає за необхідне усім більшовикам бути в армії. Ця війна обов'язково дасть революцію, як війна з Японією в 1904—1905 рр. дала першу революцію. Завданням більшовиків — іти в армію, створювати там більшовицькі організації, роз'яснювати солдатам справжню мету війни, кому вона потрібна, і готувати їх до повалення царського самодержавства».

Наступного дня я пішов на приймальний пункт воїнського начальника, був мобілізований і відправлений в Іркутськ, де почалася моя війська служба.

У цей час в Іркутську формувалися маршові батальйони для відправки у Францію згідно з угодою, укладеною між російським і французьким урядами. В один з таких батальйонів попав і я.

Наприкінці 1915 р. нас відправили через Манчжурію в Дайрен (порт Дальній), а звідти водним шляхом через Індійський океан, Середземне море у Францію. Висадили нас у Марселі.

Частина російських військ залишили у Франції, а решту відправили на Салоніцький фронт у Грецію.

Один з ешелонів 4-ї Особої бригади було розташовано у таборі Сан-Рафаель, недалеко від Марселя. Російське офіцерство створило у таборі нестерпні умови. Солдатів з табору не випускали, грошей їм не видавали, ввели жорстоку дисципліну. Навколо табору була поставлена охорона з французьких колоніальних військ.

Солдати почали хвилюватися, нарікати. «Завезли нас у тюрму», — говорили вони.

Особливо жорстоко ставився до солдатів командир полку фон-Краузе. Якось увечері полковник Краузе прийшов у табір. Солдати зверну-

лись до нього з проханням, але він і слухати їх не захотів, почав лягати, загрозувати. Солдати далі не витримали, схопили його і вбили.

Представник російського Верховного командування у Франції генерал Жилінський доручив військовому аташе графу Ігнат'єву розправитись з бунтівниками. Головнокомандуючий французькими військами генерал Жофр надав Ігнат'єву широких повноважень і підпорядкував йому в Марселі усі французькі війська, а командир 1-ї Особой бригади російських військ у Франції генерал Лохвицький виділив Ігнат'єву кількох офіцерів.

Ігнат'єв, прибувши у Марсель, оточив табір французькими військами, роззброїв російські війська, розстріляв сім солдатів, а решту відправив на Салоніцький фронт.

Інший табір російських військ у Франції знаходився в О'Камп-де-Майн. Після подій у таборі Сан-Рафаель умови перебування солдатів тут значно поліпшились. Солдати після закінчення занять мали право виходити за межі табору, одержували збільшену платню, під час відпустки могли побувати у будь-якому місті Франції. Це створювало можливість відвідувати будь-кого поза табором, зустрічатися і вільно розмовляти з французькими солдатами.

Солдати, які побували у Парижі, говорили, що на Монмартрі живе багато російських політичних емігрантів, які під час зустрічей розповідали про справжню мету перебування російських солдатів у Франції, про виступи В. І. Леніна у Швейцарії, про війну і про те, що її треба кінчати. Зацікавлений цими розповідями, я під час відпустки поїхав у Париж. На Монмартрі я зустрічав багатьох російських емігрантів. Тут були брати Беленькі, Волонтер, Павлович, Орлов, Мануїльський, Інесса Арманд і багато інших.

У Парижі мені вдалося прочитати рішення групи більшовиків «Про завдання соціал-демократів у Європейській війні», написане В. І. Леніним у Швейцарії, і зняти з нього копію.

Це рішення у Парижі було надіслане Н. К. Крупською, яка переписала його від руки. У рішенні була ясно викладена позиція більшовиків щодо війни. В ній говорилось, що

всі свідомі робітники повинні виступати проти цієї війни, ця імперіалістична війна ведеться в інтересах капіталістів, фабрикантів, заводчиків, а не робітників,

більшовики не проти всякої війни, а тільки проти грабіжницької війни, яка ведеться не в інтересах народу,

цю війну треба перетворити у війну проти царського уряду, проти капіталістів, поміщиків.

Єдиний вихід для народу з імперіалістичної війни — це революція і захват влади робітничим класом.

В. І. Ленін невтомно і настійливо згруповував інтернаціоналістичні елементи у міжнародному робітничому русі, вимагав від них зайняття більш непримиренної позиції щодо війни і опортуністів.

У Парижі я дізнався, що В. І. Ленін доручив М. М. Литвинову виступити від імені ЦК партії більшовиків на конференції соціалістів країн Антанти, яка відбулася у Лондоні в 1915 р., з викриттям грабіжницької війни і запропонувати конференції відмовитися від підтримки війни і стати на інтернаціональну позицію захисту інтересів трудящих.

М. М. Литвинов активно здійснював директиви ЦК. Він вимагав від соціалістів не голосувати за воєнні кредити, не підтримувати загарбницьку війну, а боротися проти неї. Слід зазначити, що англійський уряд пізніше, будучи поінформований про більшовицьку агітацію Лит-

винова в Лондоні, заарештував його і кинув у в'язницю, де він просидів до Великої Жовтневої соціалістичної революції. Після Жовтня радянський уряд призначив Литвинова повноважним послом у Англії, що примусило англійські власті звільнити його.

Важливого значення надавав В. І. Ленін революційному вихованню солдатів у дусі боротьби проти імперіалістів.

Солдат-пролетарій, говорив В. І. Ленін, повинен вивчати військову справу не для того, щоб стріляти в своїх братів — робітників інших країн, а для того, щоб боротися проти буржуазії своєї країни, щоб покінчити з експлуатацією, злиднями і війною. Цю імперіалістичну війну треба перетворити у війну громадянську, закликав він, проголосити війну поміщикам, капіталістам і повалити царський уряд. Це треба робити в кожній країні.

Ленінські праці, а також рішення ЦК більшовиків розповсюджувались серед емігрантів, а від них поступово проникали і в російські війська через окремих солдатів, які стали на шлях більшовизму.

Перебуваючи під час коротких відпусток у Парижі, зустрічаючись з політичними емігрантами, я багато що краще усвідомив і зрозумів, теоретично озброївся, що допомогло мені у майбутньому правильно пояснювати солдатам поточні події, вірно здійснювати організаційні заходи.

Більшовицьку пропаганду у військах мені допомагали проводити такі пробільшовицьки настроєні солдати, як Глоба, Єгоров, Второв, Болтаїс, Дворецьких, Буйний та інші, які склали щось подібне до комітету більшовицької партії. Ми часто збирались разом, обговорювали ряд питань, а потім кожний пояснював солдатам ленінські настанови щодо імперіалістичної війни, читав їм рішення ЦК партії, праці і чиступи В. І. Леніна.

Ми роз'яснювали солдатам, чого хочуть більшовики, як вони ставляться до війни, викривали зрадницьку політику меншовиків і есерів, говорили про необхідність єдності дій солдатів, згуртованості їх у єдину могутню силу в боротьбі проти війни і самодержавства.

Напередодні Лютневої революції ця робота дала свої позитивні наслідки. Під час виборів до Ради солдатських депутатів усі делегати були пробільшовицьки настроєні, що дало змогу Президії Ради здійснювати намічені плани.

Відірвані протягом значного часу від батьківщини, солдати не знали, що робиться в Росії. На кожних солдатських зборах солдати ставили питання: чи довго ми будемо ще перебувати у Франції, в ім'я чого ми воюємо, що дає нам ця війна, чому нас прислали воювати у Францію?

На всі ці питання ми давали солдатам ясну відповідь.

Настав 1917 рік. Командування російських військ у Франції одержало розпорядження виступити на фронт. Ми йшли побатальйонно через м. Реймс у провінцію Шампань.

Траншейна батарея, в якій я служив, розташувалась на відпочинок. Вечоріло. Несподівано до нас підійшов полковий перекладач француз Тальє і, звертаючись до мене, сказав: «Комрад Савицький, ви знаєте новину? В Росії революція» — і подав мені французьку газету.

Я заглянув у неї, — і серце радісно заколотилося: на першій сторінці великими літерами було написано — «Микола II зрікся престолу», «В Росії революція».

З радості я закричав: «Ура, товариші, революція!». Мене вмить оточили солдати. Почали говорити про революцію. Залунали вигуки: «Тепер додому!», «Геть війну!».

Тут же вирішили скликати нараду солдатських представників, на яку послати по два делегати від кожної роти, команди, батареї. Повідомили про це рішення кожний військовий підрозділ.

У призначений час, вночі, на фронтовій дільниці 1-го полку 1-ї Особої бригади, у колишній печі для обпалювання цегли зібрались представники солдатів і стали обговорювати питання: що робити далі?

В цей час французьке командування готувало наступ, у якому активну участь повинні були взяти і російські війська. Сильна артилерійська підготовка протягом семи днів уже була проведена. На ранок було віддано наказ — йти в наступ. На нараді солдатських представників і постало питання: чи йти в наступ, чи відмовитись і піти в тил?

Після тривалого обговорення вирішили: в наступ ранком йти, але негайно сповістити російське і французьке командування про те, що більше воювати не будемо і йдемо в тил.

Це рішення представників військових частин було передано командирю 1-го полку полковнику Нечволодову, який повідомив про нараду представника Ставки в Парижі графа Палицина, вимагаючи арешту учасників наради і негайного їх розстрілу.

Проте Палицин не тільки не дав згоди, а запропонував навіть змінити ставлення до солдатів, бо в Росії зараз, говорив він, зовсім інші порядки, і революція надала солдатам ряд пільг.

Переговори полковника Нечволодова з Парижем нам зразу ж стали відомими, бо в штабі полку працював наш писар.

За три дні після подання рішення наради представників військових частин російські війська були зняті з фронту. Та російське командування докладало всіх зусиль, щоб переконати солдатів у необхідності змінити своє рішення і продовжувати війну.

Військовий аташе граф Ігнат'єв звернувся до солдатів з відозвою: «Звертаю увагу всіх підвладних мені установ у Франції на необхідність ділом і прикладом підтримати в цю хвилину честь російського ім'я офіцера і солдата.

В цей момент головною метою нашого життя є перемога над нашими ворогами і тому насамперед ми повинні проіннятися усвідомленням воїнського обов'язку перед нескінченно дорогою усім нам вітчизною».

Цю відозву читали у всіх військових частинах. Прослухавши її, солдати заявляли: «Воювати ми не будемо, хай сам воює, геть війну, відправляйте нас у Росію».

В цей час у нас було обрано Раду солдатських депутатів і Президію Ради у складі трьох чоловік: головою Савицького І. Т., секретарем Болтаїса І. І. і скарбником Дворецьких.

З перших же днів своєї роботи Рада солдатських депутатів ухвалила рішення:

1. Підтвердити французькому і російському командуванню раніше прийняте рішення солдатів про те, що воювати більше не будемо і вимагаємо відправки військ у Росію.

2. Направити у Петроградську Раду робітничих і солдатських депутатів делегацію з вимогою про повернення військ у Росію.

Почалися тривалі переговори президії з російським командуванням. Солдати твердо стояли на своєму: «Ми більше не воюємо, відправляйте нас у Росію».

Якось у наш табір з Парижа приїхало високе військове начальство — російське і французьке. Війська вистроїли в каре. Генерал Палицин звернувся до солдатів із закликом не слухати підбурювачів і продовжувати війну до переможного кінця. У відповідь з солдатських рядів почувся свист і вигуки: «Сам воюй, стара калоша». Військовий стрій було

нарушено, солдати щільно оточили легкові машини, на який приїхало начальство, і вимагали відправки у Росію. Генерали змушені були тікати, так і не добившись нічого від солдатів.

За кілька днів нам дозволили відправити солдатську делегацію у Петроградську Раду. На екстреному засіданні Ради солдатських депутатів ми намітили кандидатів у делегати. Всі вони майже одногосно були обрані у військових частинах.

У червні 1917 р. солдатська делегація російських військ французького фронту у складі семи чоловік, в тому числі і я, виїхала через Англію, Норвегію, Швецію і Фінляндію у Петроград.

Ми їхали у Петроград вимагати відкликання російських військ з Франції. Та у Президії Петроградської Ради, в якій орудували Чхеїдзе, Церетелі, Скобелев, Чернов і інші зрадники революції, відмовились нас підтримати і запропонували повертатись у Францію і вимагати від солдатів воювати до переможного кінця.

Члени нашої делегації були збентежені. Зібрались, обговорили становище і вирішили спочатку роз'їхатися по домівках, побачитися з рідними, а потім повернутися до Петрограда і вимагати у військового міністра Керенського відкликання солдатів у Росію. Так і зробили, та Керенський не прийняв нас. Тоді ми пішли у солдатську секцію Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів і розповіли про все.

В цей час співвідношення сил у Петроградській Раді різко змінилося на користь більшовиків. Партія вела курс на підготовку збройного повстання.

Якось до приміщення, в якому ми жили, прийшов комендант будинку і сказав, що за розпорядженням командуючого військовим округом наша делегація розпускається, члени делегації повинні негайно залишити Петроград і виїхати у повітові міста за місцем проживання, де з'являться до воїнського начальника для приписки до місцевої військової частини. Члени делегації роз'їхались, я залишився.

У Петрограді я познайомився з Я. М. Свердловим і М. І. Подвойським. За їх дорученням виконував ряд завдань, поки Тимчасовий уряд не вислав мене примусовим порядком з міста.

Як тільки мені стало відомо про збройне повстання у Петрограді і арешт Тимчасового уряду, я зразу ж приїхав у Петроград і прийшов у Смольний. Біля прийомної В. І. Леніна зустрів Свердлова. Він направив мене на роботу у комісію для вироблення основ створення Червоної Армії. Комісію очолював Подвойський.

Та за кілька днів мене викликали до В. І. Леніна. У кабінеті Володимира Ілліча був Свердлов, який представив мене Леніну:

— Ось, Володимир Ілліч, рекомендую, колишній голова Ради солдатських депутатів російських військ у Франції, які відмовились воювати. Він з делегацією приїхав сюди вимагати відкликання військ з Франції, та Керенський розігнав їх делегацію.

— Здрастуйте,— звернувся до мене Володимир Ілліч.— Скажіть, який стан військ? Чи будуть вони боротися за Радянську владу?

— Війська бойові,— відповідаю,— надійні, вони розуміють, за що воювали і за що треба воювати.

— Тоді от що,— говорить Володимир Ілліч,— треба їхати у Францію і розповісти російським солдатам про Жовтневу революцію, про все, що зробила Радянська влада за цей час. Згодні? Попереджаю, що завдання серйозне і небезпечне.

— Раз треба, Володимир Ілліч, значить їду! — відповів я твердо.

— Ну, тоді ідіть і готуйтеся до від'їзду. До побачення.

Ця перша і єдина моя бесіда з В. І. Леніним на все життя залишилася в моєму серці приємним спогадом.

5 грудня 1917 р. після оформлення у Наркоматі закордонних справ мого відрядження як дипломатичного кур'єра я виїхав з Петрограда. Але у Францію мені попасти не пощастило.

Під час проїзду по Фінляндії білофіни генерала Маннергейма тричі мене заарештовували, а у Лондоні місцеві власті не тільки мене заарештували, а й вислали з Англії у Норвегію, у м. Берген, звідки я виїхав у Стокгольм до нашого посла В. В. Воровського.

Під час спроби повернутися з Швеції у Росію через Аландські острови у грудні 1917 р. білофіни мене знову арештували. На цей раз у тюрмах Фінляндії я просидів до серпня 1918 р., коли мене разом з членами Гельсінгфорської Ради робітничих депутатів обміняли на фінських білогвардійців і я приїхав у Москву.

Після моєї докладної доповіді про відрядження за кордон було вирішено направити у Францію комісію по рееміграції у складі Інесси Арманд, Орлова і мене. Але й на цей раз мені не вдалося прибути на місце призначення. Члени комісії були заарештовані у Берліні разом з членами радянського посольства.

Згодом на ст. Бориспіль нас обміняли на членів німецького посольства у Москві, які були заарештовані Радянським урядом у відповідь на арешт наших дипломатичних представників у Берліні.

Після повернення з Берліну я працював у Повстанському комітеті України, був військовим комісаром Київської губернії, військовим командантом м. Одеси і порту та на інших посадах.

В Одесі на початку серпня 1919 р. мені довелося зустрічати російських солдатів, з якими я служив у Франції.

Від них я дізнався про дальший хід повстання у таборі і одержав документальні підтвердження його розгрому.

Після від'їзду делегації до Петрограда солдатів перевели у табір Ля-Куртін. У Парижі змінилося російське військове керівництво. Замість графа Палицина представником Ставки Керенський призначив генерал-майора Занкевича, який одразу зажадав від солдатів виступу на фронт. Солдати відмовилися.

Повідомивши про це Керенського і одержавши від нього вказівки будь-що придушити повстання, генерал Занкевич видав 17 липня 1917 р. такий наказ: «15 (28) липня мною одержана телеграма військового міністра Керенського за № 3172, де питання про повернення наших військ, які знаходяться тут, у Росію вирішено категорично негативно.

Навпаки, Тимчасовим урядом передбачається із стратегічних міркувань можливість відправки 1-ї Особої дивізії на Салоніський фронт. У тій же телеграмі мною одержано такий наказ:

«Зважаючи на заворушення і порушення дисципліни в 1-й Російській бригаді у Франції, військовий міністр вважає за необхідне відновити в цій частині порядок найрішучішими заходами, не зупиняючись перед використанням збройної сили і керуючись щойно введеним положенням про військово-революційні суди з правом застосування смертної кари.

Підкорення 1-ї Особої бригади воїнському обов'язку покладається на 3-ю бригаду, щоб уникнути, якщо можливо, втручання у цю справу французьких військ».

16 (29) липня в телеграмі № 60163 військовий міністр писав: «Наказую привести до покори 1-у Російську бригаду на французькому фронті і ввести в ній залізну дисципліну. У частинах, які користуються свободою зборів для непокори розпорядженням командного складу, збо-

рів не допускати. Злочинні елементи, які вносять розлад, негайно вилучити і віддати до суду, ввести військово-революційні суди і не зупинитися перед застосуванням у крайньому разі розстрілу за вироком суду.

На виконання цього даю строк 48 годин з тим, щоб солдати табору Ля-Куртін одумалися і свідомо заявили про цілковиту покорність і підкорення всім наказам і розпорядженням Тимчасового уряду і його військових представників.

Вимагаю, щоб на знак виявлення цієї покорності і повного підкорення солдати у повному походному спорядженні, залишивши вогнепальну і холодну зброю на місці, виступили з табору Ля-Куртін на місце колишнього біваку 3-ї бригади при станції Клерво.

Даний мною строк закінчується у 10 годин ранку в п'ятницю 21 цього липня (3 серпня).

До цього строку всі, хто вийшов з табору Ля-Куртін, повинні вишикуватися на вказаному вище біваку у цілковитому порядку, по полках і поротно.

Всі ті, які залишаться в Ля-Куртін, будуть вважатися мною бунтівниками і зрадниками батьківщини, щодо них я вживу негайно всіх наданих мені рішучих заходів.

Попереджаю, що тільки вказаний вище вихід з Ля-Куртін я буду вважати єдиним доказом виявлення покорності і підкорення. Ніякі умовні прохання і заяви мною не прийматимуться.

Військово-слідчій комісії, створеній генерал-майором Ніколаєвим, згідно з моїм наказом за № 33 § 4, наказую негайно розпочати слідство¹.

Солдати відмовилися підкоритися цьому наказу, з табору ніхто не вийшов. Генерал Занкевич, виконуючи наказ Керенського, вирішив використати збройну силу. Командиру 3-ї бригади було наказано беззброїти 1-у бригаду. Проте багато солдатів 3-ї бригади перейшло на бік повсталих, решта відмовилася від участі у карних діях.

Коли це стало відомо в Петрограді, Керенський видав наказ Занкевичу стріляти у повсталих.

Одержавши повторний наказ Керенського про придушення повстання, генерал Занкевич, незважаючи на попередження не вдаватися до допомоги французького командування, звернувся до головнокомандуючого французькими військами генерала Петена — відомого жорстоким придушенням виступів у французькій армії, які відбувалися під впливом Лютневої революції та відмови російських військ у Франції воювати за класово чужі їм інтереси.

Петен виділив у розпорядження Занкевича піхотний і кавалерійський полки та артилерійську батарею, спеціально зняті з фронту, бо солдати французьких військ, які раніше знаходилися навколо табору, обралися з російськими солдатами і для карної експедиції французького уряду були непридатні.

Проти повсталих солдатів була використана і 2-а Особа артилерійська російська бригада, яка щойно прибула з Мурманська.

Занкевич намагався голодом примусити солдатів скласти зброю, він заборонив підвіз продуктів у табір, та повсталі харчувалися кониною і картоплею, але не здавалися.

Тоді царський генерал, що вірою і правдою служив Тимчасовому уряду, наказав відкрити по повсталих артилерійський вогонь. Слід зазначити, що солдати французьких військ відмовилися стріляти у своїх російських братів.

¹ Цей документ знаходиться у ЦДАЖР СРСР, ф. 6190, оп. I, спр. 43, арк. 1.

На артилерійський вогонь повстали відповідали вогнем кулеметів і гвинтівок.

У перший день обстрілу було випущено 18 снарядів, внаслідок чого в таборі було вбито одного і поранено 11 чоловік. Солдати не здавалися.

Другого дня вже 30 снарядів розірвалося у таборі. Вбито три і поранено 36 чоловік. Повстали продовжували опір.

На третій день каральні війська відкрили ураганний вогонь, випустивши до 600 снарядів. На цей раз у таборі було вбито 10 і поранено 44 чоловіки.

Революційні солдати, втративши 14 чоловік вбитими і 91 пораненими, не маючи чим відповідати на артилерійський вогонь, знесилені недоїданням, змушені були здатися.

Членів солдатського комітету заточили у французьку військову фортецю, 110 чоловік було віддано до військового суду. З решти обеззброєних солдатів за розпорядженням французького уряду було сформовано робочі батальйони і відправлено у різні місця Франції. Тих солдатів, які відмовилися служити у робочих батальйонах, було заслано на торговні роботи у Африку.

Так Тимчасовий уряд російської буржуазії при активній підтримці французького буржуазного уряду придушив повстання російських солдатів у Франції, які відмовилися проливати свою кров за чужі їм інтереси міжнародного капіталізму.

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

А. М. ШЛЕПАКОВ

АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКА БУРЖУАЗНА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРО ВОЗЗ'ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В ЄДИНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ РАДЯНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

Возз'єднання українських земель в єдиній Українській Радянській державі належить до тих подій в історії України і взагалі міжнародного життя, які чи не найбільше фальсифікуються в англо-американській буржуазній історіографії. Саме у висвітленні цієї події особливо позначились груба тенденційність, наукова неспроможність реакційних істориків. Твори, в яких у спотвореному вигляді зображується возз'єднання українських земель, показові також і для методів, якими користуються буржуазні автори в оцінці історичних подій.

Позиція західних держав, міжнародної реакції щодо історичного акту національного возз'єднання українського народу наклала відбиток, більше того, визначала і визначає підхід англо-американських істориків до оцінки цієї значної події. Саме такий підхід характерний для досить численних праць з історії України, з історії міжнародних відносин, для есеїстів, документальних збірників, що вийшли у США і Англії протягом воєнних і післявоєнних років і в тій чи іншій мірі присвячені возз'єднанню українських земель в єдиній Українській Радянській державі.

Як відомо, весь процес тривалої і мужньої боротьби Радянської держави за возз'єднання українських земель, як і національно-визвольна боротьба західноукраїнських трудящих, відбувався при постійній протидії не тільки з боку правлячої буржуазної верхівки Польщі, Румунії, Чехословаччини, а й з боку урядів імперіалістичних держав Заходу. Останні були прямо зацікавлені у збереженні іноземного панування на західноукраїнських землях, які входили до складу горезвісного «санітарного кордону», створеного після закінчення першої світової війни з метою організації антирадянських авантур.

Коли ж напередодні другої світової вій-

ни німецькими фашистами була інспірована кампанія навколо так званого «українського питання», кампанія за організацію «походу на Україну», за створення «великої України», в правлячих колах західних держав знайшлося чимало прихильників цих планів.

Однак, як відомо, ці плани не здійснились. Об'єднання українських земель відбулось згідно з волею населення в рамках Радянської держави, завдяки її мудрій політиці. Імперіалістична верхівка країн Заходу, опинившись перед фактом краху своїх розрахунків, виступила з «протестами» з приводу цього справедливого акту Радянського Союзу. Реакційні політики і преса здійняли галас, обвинувачуючи СРСР в «агресії», «анексії» тощо. Не залишилось навіть і сліду від їх досить часто повторюваних раніше пишномовних фраз про «підтримку національних інтересів українського народу» і, зокрема, «його національного возз'єднання».

Ця негативна оцінка історичного акту возз'єднання, що була характерна для промов і заяв політичних діячів Заходу, для реакційних органів преси ще у вересневі дні 1939 р., потім перейшла на сторінки багатьох праць буржуазних істориків.

Радянській громадськості вже доводилось звертати увагу і давати відсіч численним намаганням перекрутити справжній зміст подій, які привели до визволення західноукраїнських земель. Так, у роки війни один з депутатів англійського парламенту Бауер у своєму виступі всіляко намагався зобразити визволення Радянською Армією західноукраїнських і західнобілоруських земель восени 1939 р. як якийсь «зрадницький акт», твердячи, що «Радянська Росія встромила ніж у спину» Польщі. Група депутатів Верховної Ради СРСР у листі, вміщеному на сторінках газети «Известия», за-

таврувала цілі і методи цього наклепницького виступу¹.

Грубо тенденційний характер мав за своїм змістом і збірник документів під назвою «Націстсько-радянські відносини, 1939—1941 рр.»², виданий урядами США, Англії і Франції (про нього мова йтиме нижче). Дійсні наміри складачів цього збірника були переконливо викриті в історичній довідці Радянського інформаційного бюро «Фальсифікатори історії».

Як і раніше, в наші дні на Заході знаходиться чимало фальсифікаторів, які, намагаючись довести «агресивність» зовнішньої політики СРСР, кинути тінь на його відносини з сусідніми народно-демократичними країнами, звертаються саме до подій 1939—1940 рр., зв'язаних з визволенням Західної України і Північної Буковини, трактують ці події у потрібному для їх практичних завдань антирадянському дусі.

Негативне ставлення до цієї важливої події в житті українського народу, як відзначалося вище, характерне і для історичних праць, мемуарів та збірок документів, у завдання яких також входило «наукове» обґрунтування такої оцінки, підведення під неї «теоретичної бази», виправдання її посланнями на історичне минуле українських земель.

Переважна більшість буржуазної історичної літератури, присвячена цьому питанню, написана з одних і тих же позицій і має чимало спільних рис і тому немає потреби аналізувати кожну працю окремо. Слід, на наш погляд, зупинитись більш докладно саме на характеристичні цих спільних рис і тверджень, властивих майже всій англо-американській історіографії.

Однією з таких найбільш розповсюджених тенденцій є намагання будь-що принизити, а то й зовсім знецінити віками існуючі зв'язки між українськими землями, протиставити Західну Україну — Східній.

Англо-американська історіографія має в цьому відношенні чимало попередників в особі буржуазно-націоналістичних теоретиків. Останні в свій час висунули, як відомо, наскрізь фальшиву теорію, що нібито Галичині, до того ж очолюваній націоналістами прозахідної орієнтації, належить відіграти роль П'ємонту, тобто об'єднувачого центра в процесі створення української держави.

Повторюючи і розвиваючи в нових умовах цю тезу, ряд англо-американських авторів всіляко підкреслює наявність глибоких відмінностей населення західних земель від народів Радянської України. Така тенденція характерна, зокрема, для книжки Кардуелл «Польща і Росія, остання чверть ви-

ку»¹, праці Армстронга «Український націоналізм, 1939—1945»² та ін. Якийсь Коларж, автор книги «Росія і її колонії», доходить, наприклад, навіть до того, що не визнає існування національної свідомості у населення Закарпаття, яке нібито «не усвідомлювало, чи є воно українським, чи російським, чи чимось середнім»³.

На підставі цих та подібних тверджень багато істориків робить висновок про відсутність у населення Західної України, Закарпаття, Буковини прагнення до возз'єднання з Радянською Україною, про законність включення цих земель до складу Польщі, Чехословаччини, Румунії, санкціонованого і підтриманого західними державами. Виправдовуючи цей насильницький акт, англо-американські автори знову ж таки повторюють фальшиву тезу про одвічне тяжіння українських земель до Заходу. А деякі з них стають навіть на шлях виправдовування режиму іноземного панування в Західній Україні, Буковині, а Закарпатті, режиму, який став відомим світові численними проявами політичного і економічного утиску, жорстокими пацифікаціями, концентраційними таборами, переслідуваннями української національної культури. Доводячи, що українцям, мовляв, добре жилося у складі папської Польщі, Босуелл, наприклад, пише, що вони «мали повне парламентське представництво і школи рідною мовою»⁴.

Автор солідного за обсягом тома, що виїшов у Кембріджі і присвячений історії України, Аллен навіть робить докір українським націоналістам за те, що вони, на його думку, не досить цінували блага режиму, встановленого польськими п'янами в Західній Україні⁵.

Можна перегорнути сотні сторінок праць, що так чи інакше стосуються проблеми возз'єднання, і не знайти в них жодної згадки про відомі рішення органів народної влади в роки революційного піднесення одразу ж після перемоги Великого Жовтня, в яких висловлена воля населення Галичини, Буковини, Закарпаття, — возз'єднатися з Радянською Україною. Даремно шукати в них і згадки про революційні виступи робітників і селян в 20—30-х роках, зокрема про події 1936 р. у Львові, події, в яких західноукраїнські трудящі незмінно виступали під лозунгом об'єднання всіх українських земель під зорею Радянської влади.

¹ A. S. Cardvell, *Poland and Russia: the last quarter century*, New York, 1944.

² J. Armstrong, *Ukrainian Nationalism, 1939—1945*, New York, 1955.

³ W. Kolgrz, *Russia and her Colonies*, London, 1953, стр. 138.

⁴ A. B. Boswell, *The Eastern Boundaries of Poland*, London, стр. 12.

⁵ W. E. D. Allen, *The Ukraine, A History*, Cambridge, 1941, стр. 387.

¹ Зб. документів «Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны», т. III, Госполитиздат, М., 1947, стр. 88.

² «Nazi — Soviet Relations, 1939 — 1941», Washington, 1948.

Замість цього в книзі Кардуелл читаємо: «Ніщо не свідчить про те., що ці меншості в Польщі (українське і білоруське населення.— А. Ш.) прагнули одержати допомогу з боку СРСР»¹. Безпідставність і наклепницький характер цього твердження спростовується всім ходом історії. Західноукраїнські народні маси не тільки чекали допомоги від Радянської країни, а й своєю активною участю, тисячами жертв у жорстокій боротьбі наближали час визволення і возз'єднання.

Не наважувчись зовсім ігнорувати прагнення українського народу до створення єдиної національної держави, автори багатьох праць намагаються створити враження, ніби не Радянська Україна, а одна із частин західноукраїнських земель, підвладних іноземним капіталістичним державам, повинна стати центром об'єднання всіх українських земель. Саме таку роль відводили вони маріонетковій Карпатській Україні, очолюваній прогітлерівською клікою Волошина—Ревай, що існувала протягом кількох місяців у 1938—1939 рр. Тимчасом ні для кого не становило і не становить таємниці, що антинародний режим Волошина підпорядкував усе політичне і економічне життя краю стратегічним планам німецького фашизму. Однак короткочасне існування Карпатської України породило на Заході надії на організацію «українського походу», антирадянської війни. Саме тому буржуазна історіографія вдається до всілякого звеличчування ролі маріонеткової карпатоукраїнської держави. Так трактує її роль досить відомий Меннінг, таку точку зору відстоює в своїй книзі Чемберлін. Останній з цього приводу пише, що Карпатська Україна була «дійсно вільною». «Існували надії.— твердить він далі,— що Карпатська Україна зможе відіграти роль П'ємонту»². Отже, як бачимо, застаріла «теорія П'ємонту» знайшла чимало прихильників у Англії і США.

В своєму намаганні, з одного боку, будь-що виправдати окупаційний режим на Західній Україні і, з другого, показати безпідставність законного права її населення на возз'єднання в рамках Радянської України, деякі автори не зупиняються перед прямою підтасовкою цифрових даних. Скрізь, де йдеться про кількість українського населення в Західній Україні, вони оперують даними польського урядового перепису, який відбувся ще в 1931 р. Цей перепис провадився фальсифікаторськими методами і мав на меті подати зменшені дані про кількість українців у Польщі. За цими даними, на території Західної України проживало лише 4 млн. українців, тобто 34,2% її населення. Автори цих праць, зокрема згадувана нами Кардуелл, складачі виданого державним департаментом

США збірника, присвяченого підготовці в роки війни зовнішньополітичних проектів щодо врегулювання післявоєнних проблем¹, та інші обійшли мовчанням існування загальновідомих даних, за якими українське населення становило близько 7 млн. чоловік, або 87,5% всього населення краю.

Отже, у висвітленні подій, що являють собою, так би мовити, передісторію національного возз'єднання, провідною тенденцією американської і англійської історіографії є припущення значення найтісніших зв'язків між українськими землями, перекручення їх дійсного характеру, приниження ролі Радянської України як центра, навколо якого відбувався весь процес возз'єднання. Наведені нами твердження англо-американських авторів, у яких ясно проступає вказана тенденція, разом з тим є своєрідною підготовкою до тих фальсифікаторських наскоків — інакше їх не можна назвати,— що їх скеровують буржуазні історики проти безпосередніх кроків СРСР щодо визволення і возз'єднання українських земель у 1939, 1940 і 1945 рр.

Наш народ ніколи не забуде хвилюючих вересневих днів 1939 р., коли буржуазно-поміщицька польська держава фактично розпалася, а її збанкрутілі правителі кинули народ напризволяще, поставили населення Західної України і Західної Білорусії перед лицем грізної небезпеки. Радянський народ простягнув тоді руку допомоги своїм братам по крові і по класу. В липні 1940 р. Радянський уряд мирним, дипломатичним шляхом розв'язав питання про Буковину і Бессарабію, які теж влились у дружню сім'ю радянських народів. Завдяки цьому були також зміцнені стратегічні позиції СРСР в умовах складної передвоєнної обстановки. В 1945 р., після закінчення Великої Вітчизняної війни, згідно з волевиявленням населення, за угодою між Радянським Союзом і новою Чехословаччиною з УРСР було возз'єднано Закарпаття.

Однією з найхарактерніших рис цього процесу було те, що в ньому найактивнішу роль відіграло саме населення західних земель, неодноразово і одноставно висловлюючи гаряче схвалення політики Радянської держави, яка здійснила їх одвічну мрію про возз'єднання.

Зовнішньополітичні заходи Радянського Союзу, вжиті з цією метою, ні в якій мірі не порушували міжнародних правових норм. А саме ці кроки, прогресивне значення яких доведено всім ходом історії, є об'єктом численних фальсифікаторських глумачень на сторінках документальних збірників, мемварів, монографічних праць, виданих у США і Англії.

Вище згадувалось про один з таких збірників «Націстсько-радянські відносини

¹ A. S. Cardwell, назв. праця, стор. 48.

² W. H. Chamberlin, *The Ukraine: a Submerged Nation*, New York, 1944, стор. 69.

¹ *Postwar Foreign Policy Preparation, 1939 — 1945*, Washington, 1949.

1939—1941 рр.», виданий у 1948 р. Про мотиви, якими керувалися складачі цього збірника, говориться в історичній довідці «Фальсифікатори історії». Це — незадоволення реакціонерів, зокрема тим, що Радянському Союзу «вдалося розсунути свої кордони далєко на Захід і перегородити шлях безбронному просуванню німецької агресії на Схід. Але це невдоволення належить до галузі безсилої злости політиків, що провалилися»¹.

Цю оцінку можна цілком віднести і до деяких інших збірників. Характерним в цьому відношенні є збірник «Документи американських зовнішніх відносин» під редакцією Джонса і Маєрса². Розділ, який стосується вересневих подій 1939 р., складає збірника назвали «Загарбання Польщі Німеччиною і Радянським Союзом», проте для підкріплення цієї назви не змогли привести жодного факту, жодного документа з тієї простої причини, що таких документів і фактів у природі не існує. Їх відсутність складачі намагались компенсувати своїми коментаріями, в яких на всі ладі безпідставно обвинувачують Радянський Союз в «агресії», «розчленуванні Польщі» тощо.

Ці коментарі, не відбиваючи історичної дійсності, показують лише погляди їх авторів, які негативно, вороже сприйняли визначну подію в житті українського народу — його національне возз'єднання.

Подібне ставлення позначилось і на змісті документів, вміщених у збірнику «Зовнішні відносини Сполучених Штатів. Дипломатичні документи. Радянський союз, 1933—1939»³. Ці документи являють собою донесення американських представників у СРСР і, отже, також не можуть претендувати на цілком об'єктивне, всебічне висвітлення подій. З деяких зауважень можна встановити, наскільки ворожим було ставлення їх авторів до визволення Західної України і Західної Білорусії, до соціалістичних перетворень у західних областях. У збірнику є послання на донесення і телеграми, які, очевидно, дали б змогу більш повно уявити позицію США в розглядуваному питанні. Але ці документи, зокрема телеграма посла США від 23 жовтня 1939 р., не наведені. Замовчування історичних фактів, документів, як відомо, справедливо вважається одним з досить розповсюджених методів фальсифікації. Американські історики в даному випадку вдалися саме до цього методу.

Духом ворожості до Радянського Союзу,

до його кроків щодо визволення західних земель України і Білорусії пройняті сторінки мемуарів політичних діячів США — заступника державного секретаря Уеллеса і державного секретаря Хелла¹. Останній, однак, не може не визнати значення стратегічних позицій СРСР. До речі, ряд політичних діячів Заходу, зокрема Черчілль, відкрито відзначали вже в той період доцільність і необхідність визволення західних земель перед лицем загрози гітлерівської агресії.

Проте більшість авторів, як уже відмічалось, ідучи слідом за реакційними колами, всупереч загальновідомим фактам, вважає дії Радянського Союзу «незаконними», порушенням міжнародного права, намагаючись до того ж довести, що ці дії були результатом якоїсь змови з Німеччиною. Цілковита безпідставність останнього обвинувачення очевидна, адже дії Радянського Союзу мали на меті, як це визнавав той же Черчілль, перепинити шлях дальшому просуванню фашистської Німеччини на Схід.

Слід зауважити, що, обвинувачуючи СРСР у поразці Польщі, буржуазні історики прагнуть разом з тим зняти відповідальність за це з західних союзників Польщі, які незадовго перед тим надали їй «гарантії», а коли гітлерівська агресія стала фактом, залишили країну без будь-якої допомоги. Безпідставні обвинувачення Радянського Союзу в «агресії», невизнання історично прогресивного значення визволення західноукраїнських земель і разом з тим обілювання непривабливої позиції західних держав — ось до чого в основному зводяться положення англо-американських істориків у висвітленні розглядуваних подій. Саме за такою схемою написані відповідні розділи у багатьох сучасних курсах і монографіях з історії міжнародних відносин і зовнішньої політики².

До цього слід додати, що, незміцно намагаючись визволити західноукраїнських земель не інакше як «анексією», буржуазні автори, по-перше, ігнорують тривалу боротьбу західноукраїнських трудящих за возз'єднання з Радянською Україною, по-друге, замовчують той загальновідомий факт, що само визволення відбувалося при найактивнішій участі населення. Добре відомі прийняті в цей час численні рішення масових зборів, мітингів, демократичних органів влади, спрямовані на здійснення одностаїнного прагнення мас до возз'єднан-

¹ S. Welles, The Time for Decision, Cleveland—New York, 1944; C. Hull, The Memoirs of Cordell Hull, vol. I, New York, 1948, стор. 685, 686, 810.

² Див., наприклад, С. Y. Tansill, Back Door to War, The Roosevelt Foreign Policy, 1933—1941, Chicago, 1952, стор. 571; W. Langer, S. Gleason, The Challenge to Isolation, 1937—1940, New York, 1952, стор. 244.

¹ «Фальсифікатори історії», Укрполітвидав, К., 1948, стор. 50.

² Documents on American Foreign Relations, July 1939—June, 1940, vol. II, Boston, 1940.

³ Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers. The Soviet Union, 1933—1939, Washington, 1952.

ня з єдинокровними братами в Радянському Союзі. Буржуазна історіографія замовчує факт такого волевиявлення, ставить під сумнів, як це робить згадуваний вище Коларж, дійсно представницький, народний характер органів, створених на західноукраїнських землях. У своїй книзі Коларж називає «самопризначеними», тобто самозваними органами¹, народні комітети Закарпаття, які були створені масами ще в роки війни і очолили всенародний рух за возз'єднання.

Відсутність елементарної об'єктивності, неприхована злобність виявляються з особливою силою там, де англо-американські історики говорять про перетворення на західноукраїнських землях, що привели до встановлення соціалістичного ладу, до небаченого в умовах іноземного панування розвитку економіки і культури. Особливо не до смаку буржуазним авторам такі заходи, як конфіскація поміщицьких земель, націоналізація промисловості, справді демократичні вибори. Говорячи про ці події, буржуазні історики незмінно вдаються до вигадок про «комуністичний терор» тощо. Щоб мати уяву про рівень, на якому написані відповідні місця з праць буржуазних істориків, досить згадати про абсурдне твердження Чемберліна, який з серйозним виглядом намагається переконати читачів у тому, що західноукраїнське населення не має представництва у Верховній Раді.

В рамках даної статті ми обмежились короткою характеристикою основних тенденцій англо-американської історичної літератури, присвяченої проблемі національного возз'єднання українського народу. Навряд чи варто зупинятись на всіх коццепціях і твердженнях буржуазних авторів: більшість з них за своїм змістом і формою взяті з арсеналу низькопробної реакційної пропаганди і не заслуговує навіть на спростування.

Слід зауважити, що подекуди в цих працях можна знайти і такі твердження, які допомагають з'ясувати дійсну роль реакційних західних кіл щодо України, їх вороже ставлення до справи національного возз'єднання. Однак це, звичайно, не може змінити наведеної вище загальної оцінки згаданих праць.

Хвилі фальсифікаторських тлумачень в реакційній літературі, що виїшла у США і Англії, протистоїть ряд праць радянських і зарубіжних прогресивних авторів, написаних із зовсім інших позицій. У прогресивних зарубіжних авторів — а це здебільшого історико-публіцистичні праці, — висвітлюється провокаційна політика імперіалістів Заходу щодо України, їх фактична протидія визволенню західноукраїнських земель, відчувається серйозна спроба осмислити значення цього акту. Це стосується, зокрема, книг М. Сейерса і А. Кана¹ і особливо книги Д. Прітта — відомого англійського громадського діяча — «Державний департамент і холодна війна»². Книга Прітта є своєрідною відповіддю на згадуваний вище збірник документів «Нацистсько-радянські відносини 1939—1941 рр.». Переконливо викриваючи цілі і методи складачів цього збірника, автор показує зовнішньополітичне і внутрішньополітичне значення визволення західноукраїнських земель, докладно зупиняється на міжнародно-правовому аспекті проблеми.

Не менш переконливою відповіддю спотвореній картині, що постає з праць реакційної історіографії, є враження численних зарубіжних гостей, що, відвідуючи західні області Радянської України, мали змогу на власні очі переконатися у прогресивному значенні возз'єднання, у глибині і благодійності тих змін, що їх воно внесло в історичну долю мільйонів західноукраїнських трудящих.

Не можна не згадати, нарешті, що нещодавнє опублікування в Радянському Союзі листування глав урядів СРСР, Англії і США за 1941—1945 рр.³ завдає нищівного удару фальсифікаторським твердженням буржуазної історіографії щодо ролі Радянської держави у возз'єднанні українських земель. Опубліковані документи переконливо розкривають роль західних країн, які і в роки другої світової війни продовжували протидіяти здійсненню законних прав українського народу.

Возз'єднання українських земель в єдиній Українській Радянській державі — одне з тих справді величких досягнень, якими законно пишається український народ, оглядаючи свій 40-річний шлях, пройдений під зорею Радянської влади.

¹ М. Сейерс, А. Кан, Тайная война против Советской России, М., 1947.

² D. Pritt, The State Department and the Cold War, New York, 1948.

³ «Переписка Председателя Совета Министров СССР с президентами США и премьер-министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941—1945 гг.», Госполитиздат, М., 1957.

¹ W. Kolarz, назв. праця, стор. 138.

А. П. ГРИЦЕНКО, М. Д. СЕМЕНЧУК

ОГЛЯД ДИСЕРТАЦІЙ, ПРИСВЯЧЕНИХ ПЕРЕМОЗІ ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ І ВСТАНОВЛЕННЮ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА УКРАЇНІ

Розробка історії Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні має велике наукове і політичне значення. Висвітленню цієї проблеми присвячена значна кількість дисертаційних робіт українських істориків.

Автори цієї статті ставлять перед собою мету дати короткий огляд дисертацій, присвячених перемозі Великої Жовтневої соціалістичної революції і встановленню Радянської влади на Україні, які захищалися протягом 1947—1956 рр. в Інституті історії Академії наук Української РСР і в Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка.

Деякі з цих праць повністю або частково опубліковані. Окремими книгами вийшли кандидатські дисертації П. І. Павлюка «Харківська Червона Гвардія» (Укрполітвидав, К., 1948), С. П. Кіхтева «Комуністи Донбасса в період підготовки і проведення Великої Октябрської соціалістическої революції» (Держполітвидав УРСР, К., 1954). Частково опубліковані дисертації У. І. Рядніної, В. Я. Борщевського, О. М. Голобородька та ін.

Стаття У. І. Рядніної «Більшовики Одещини в боротьбі за перемогу Радянської влади» зміщена в збірнику статей «Більшовицькі організації України в боротьбі за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції» (Укрполітвидав, К., 1949).

В «Наукових записках» Дніпропетровського державного університету надруковані дві статті В. Я. Борщевського: «Збройне повстання за владу Рад в Катеринославі, грудень 1917 р.» («Наукові записки» Дніпропетровського державного університету, т. 40, збірник праць історичного факультету, вип. 1, Вид-во Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, 1951) і «Перші кроки Радянської влади в Катеринославі» («Наукові записки» Дніпропетровського державного університету, т. 42, збірник праць історичного відділення історико-філологічного факультету, вип. 2, Вид-во Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, 1953).

Статтю О. М. Голобородька «Робітничий контроль на Україні» опубліковано в «Наукових записках» Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (т. XV, вип. 1, Вид-во Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, 1956).

Встановленню Радянської влади на Україні присвятив свою дисертацію, захищену у 1954 р. в КДУ, І. В. Підпригоршук. Її тема — «Комуністична пар-

тія — організатор Української Радянської Соціалістичної Республіки (жовтень 1917—лютий 1918 р.)».

В перших двох розділах, написаних переважно на основі друкованих матеріалів, висвітлюється діяльність головних партійних організацій України під час Жовтневої революції. Значну увагу автор приділяє показу згуртування робітників і селян України навколо більшовицької партії, зміцнення союзу з російським народом у боротьбі за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. В цій частині дисертації наводиться ряд нових документів про боротьбу селян за землю на Одещині тощо.

Найбільш оригінальним є третій розділ — «Партійні організації України в боротьбі за зміцнення Радянської влади і проведення соціалістичних перетворень». Він написаний на основі неопублікованих джерел. Тут, зокрема, показано організацію Радянської влади на селі, доводиться, що на Україні ще до встановлення Радянської влади здійснювався робітничий контроль над виробництвом.

Основним недоліком дисертації слід вважати те, що автор часто на перший план висуває діяльність парторганізацій непромислових районів і недостатньо висвітлює революційну боротьбу в таких великих промислових центрах, як Донбас, Харків, Катеринослав.

М. І. Куліченко в 1955 р. в Київському університеті захистив дисертацію на тему: «Керівна і спрямовуюча роль Комуністичної партії в боротьбі українського народу за державне об'єднання Радянської України з Радянською Росією (1917—1922 рр.)». Дисертант використав значний архівний матеріал, певна частина якого публікується вперше.

Основну увагу автор зосередив на вивченні конкретних форм відносин братніх республік — України і Росії на кожному етапі боротьби за державне об'єднання. На значному фактичному матеріалі змальовано діяльність партії по організації, єдності революційних дій російського і українського народів у Великій Жовтневій соціалістичній революції, створенню військово-політичного союзу Росії і України в роки громадянської війни та іноземної інтервенції і, нафешті, по дальшому зміцненню і розвитку державного союзу і братерського співробітництва в 1921—1922 рр. У дисертації розглядається питання про роль В. І. Леніна в справі зміцнення союзу між російським і українським народами.

Питання про створення УРСР розроблено в праці П. К. Стояна «Утворення Української Радянської Соціалістичної Республіки», яку він захистив у 1947 р. в Інституті історії АН УРСР. П. К. Стоян зумів показати, як проти контрреволюційних дій Тимчасового уряду і Центральної ради піднялися робітники і селяни, керівані більшовиками України, як вони встановлювали Радянську владу.

Автор наводить також матеріал про відновлення влади Рад після розгрому іноземної інтервенції, про прийняття першої Української Радянської Конституції.

У 1950 р. в Інституті історії АН УРСР І. І. Зарецький захистив дисертацію на тему «Збройна боротьба робітничого класу і трудящого селянства за перемогу Радянської влади на Україні (листопад 1917 — січень 1918 р.)».

Ця робота починається висвітленням становища України після Лютневої буржуазно-демократичної революції, далі автор показує, як більшовики готувалися до повалення буржуазної влади і встановлення влади Рад, вели непримиренну боротьбу проти меншовиків і есерів, проти українських буржуазних націоналістів.

В розділі «Утворення українського Радянського уряду та організація збройної боротьби проти Центральної ради» дисертант велику увагу приділив роботі I Всукраїнського з'їзду Рад і революційній діяльності більшовиків Харкова. В окремих розділах говориться про встановлення влади Рад у Катеринославі, Одесі і Києві. Багато місця відведено в дисертації викриттю антинародної діяльності Центральної ради.

Одним з недоліків роботи є те, що в ній немає критики буржуазних істориків, які фальсифікують історію боротьби народних мас України за Радянську владу.

Тема дисертації Ю. Є. Зінка — «Комуністична партія — організатор демократичного руху мас за мир в період підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції (на матеріалах України, березень — грудень 1917 р.)». Ця робота, захищена в Київському університеті у 1956 р., викликає значний інтерес, оскільки питання, яке в ній розв'язується, дуже мало висвітлено в радянській історіографії.

Характеризуючи боротьбу Комуністичної партії за демократичний мир і революційний вихід з війни, дисертант на фактичному матеріалі досліджує питання підготовки збройних сил революції — робітничих дружин, процес більшовизації Рад, перехід солдатів і селян на бік більшовиків. Значне місце відведено зображенню боротьби трудящих проти Центральної ради і дрібнобуржуазних партій. Особливу увагу Ю. Є. Зинк приділив характеристиці декретів Радянської влади, прийнятих на II Всеросійському з'їзді Рад, передусім декрету про мир.

Обмеживши своє дослідження 1917 р., автор недостатньо місця приділив подіям,

що розгорнулися на початку 1918 р., а саме — боротьбі Комуністичної партії і Радянського уряду за перемир'я і мир з Німеччиною. Крім того, дуже мало в роботі сказано про діяльність більшовиків серед солдатів. Автор, власне, називає лише одну форму цієї діяльності — організацію братання на фронтах.

Червоній Гвардії, боротьбі її за перемогу соціалістичної революції присвятив свою дисертацію «Червона Гвардія в боротьбі за встановлення Радянської влади на Україні», захищену в 1955 р. в Інституті історії АН УРСР, М. Я. Одуфрієнко.

В його роботі відтворено картину діяльності партійних організацій по створенню Червоної Гвардії, її організаційну структуру, вплив провідних революційних центрів країни — Петрограда і Москви на створення Червоної Гвардії на Україні. Значний інтерес становить розроблена автором таблиця про чисельний склад Червоної Гвардії на Україні у вересні — жовтні 1917 р.

Новими є дані про чисельне зростання загонів Червоної Гвардії у листопаді 1917 р. в таких містах, як Полтава, Миколаїв. Дисертант наводить цікаві і важливі факти про те, як місцеві партійні організації озброювали Червону Гвардію, займалися бойовою підготовкою її особистого складу, політико-виховною роботою серед червоногвардійців. Нові архівні документи дозволили більш-менш повно розкрити боротьбу робітників Донбасу з Каледіним.

З інтересом читаються сторінки, присвячені вивченню форм бойових операцій червоногвардійських загонів проти ворогів Радянської держави, про використання бродягопоїздів під час бойових операцій.

Малодослідженому питанню присвячена дисертація М. Ф. Шуміхіна «Боротьба Комуністичної партії за фабзавкомі і профспілки на Україні в період підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції (березень 1917 — січень 1918 р.)», яка захищалась в КДУ у 1956 р.

На значному фактичному матеріалі, певна частина якого публікується вперше, автор висвітлює боротьбу більшовицьких організацій на Україні з меншовиками, есерами і українськими буржуазними націоналістами за керівництво професійним рухом. З роботи розкрито величезну роль фабзавкомів і профспілок як масових організацій робітничого класу в боротьбі за перемогу соціалістичної революції.

Цінність цієї роботи дещо знижується тим, що в ній мало наведено фактів про конкретну діяльність фабзавкомів.

Боротьба робітничого класу України за перемогу Жовтневої революції на місцях досліджується в багатьох дисертаційних роботах. Значна кількість праць охоплює розробку проблем революційної боротьби робітників найважливіших промислових центрів України — Донбасу, Катеринослава, Києва, Одеси, Харкова тощо.

В цих роботах висвітлюється революційна творчість трудящих, які під керівництвом Комуністичної партії піднялися на боротьбу за соціальне і національне визволення. Коло питань, що розкриті в згаданих роботах, охоплює боротьбу народних мас за створення Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів, роль фабрично-заводських комітетів і профспілок у запровадженні робітничого контролю над виробництвом і розподілом, організацію Червоної Гвардії тощо.

Історія підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції, встановлення Радянської влади і зміцнення її в перші місяці існування в Донбасі розглядається в п'яти дисертаціях.

Д. Г. Гончаренко в роботі «Ради Донбасу від лотого до жовтня 1917 року (Юзівський і Луганський райони)», захищеної у 1950 р. в Інституті історії АН УРСР, наводить матеріал про перемогу Лютневої революції в Донбасі, утворення і діяльність Рад робітничих і солдатських депутатів, зокрема, про їх боротьбу з саботажем підприємців. У розділі «Ради Донбасу в період підготовки Жовтневого штурму» автор характеризує загострення революційної кризи в Донбасі напередодні соціалістичної революції, боротьбу робітників Донбасу за більшовізацію Рад.

Т. С. Катречко в 1951 р. в Київському державному університеті захистив дисертацію «Боротьба робітників під керівництвом партії більшовиків за робітничий контроль над виробництвом в Донбасі (березень 1917—березень 1918 р.)».

В радянській історіографії це питання розроблене недостатньо, особливо коли мова йде про запровадження робітничого контролю на місцях.

Найбільш цікаві розділи роботи стосуються організації робітничого контролю над постачанням робітників і над виробництвом напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції. В них наведено документи про неспроможність Тимчасового уряду ліквідувати продовольчу кризу в країні, голод, а також документи про боротьбу селянства і сільськогосподарського пролетаріату проти бойкоту поміщиків. На значному фактичному матеріалі розкривається процес встановлення робітничого контролю і боротьба за робітниче управління та націоналізацію промисловості.

Боротьбі за Радянську владу в Донбасі присвячується дисертаційна праця Є. Т. Ширкова — «Встановлення Радянської влади в Донбасі в 1917 р.», захищеної в Інституті історії АН УРСР у 1952 р., і в значній мірі в праці М. О. Самодіда «З історії боротьби Комуністичної партії за встановлення і зміцнення Радянської влади на місцях в 1917—на початку 1919 р. (на матеріалах України)», захищеної в Київському державному університеті в 1954 р.

Є. Т. Ширков починає дослідження розділом «Більшовізація мас напередодні Жовтневої соціалістичної революції».

В другому розділі автор на конкретних прикладах показує, з яким захопленням робітники Донбасу зустріли перемогу збройного повстання в Петрограді і, як вони, переборюючи шалений опір меншовиків і есерів, негайно включилися в боротьбу за встановлення Радянської влади в Донбасі.

Змалювавши героїзм трудящих Донбасу, які із зброєю в руках захищали владу Рад від посягань каледінської контрреволюції, що виступала в союзі з Центральною радою, Є. Т. Ширков переходить до викладу подій, пов'язаних з встановленням Радянської влади і радянських будівництвом в перші місяці її існування. Дослідження тих чи інших процесів проводиться автором по всіх основних центрах Донбасу і ретельно підкріплюється архівними джерелами і статистичними підрахунками.

Дисертація М. О. Самодіда охоплює не тільки події, що мали місце в Донбасі. Автор мала на меті показати боротьбу місцевих більшовицьких організацій України за Радянську владу, але найбільш детально висвітлила у першому розділі героїчну боротьбу донецьких пролетарів. Вона доводить, що після перемоги Лютневої революції саме Донбас був опорною базою і одним з головних центрів революційного руху на Україні.

Х. Ф. Лук'янов захистив у 1953 р. в Київському університеті дисертацію «Боротьба партії більшовиків з буржуазно-націоналістичною і кадетсько-каледінською контрреволюцією в Донецько-Криворізькому басейні (1917—1918 рр.)».

На матеріалах архівів автор розкрив рішучу боротьбу трудящих України проти українських буржуазних націоналістів та їх союзників — каледінців. У роботі показано, як Комуністична партія викривала контрреволюційну політику українських буржуазних націоналістів і мобілізувала сили на боротьбу з нею.

В. Я. Борщевський у 1949 р. в Інституті історії АН УРСР захистив дисертацію на тему: «Перемога Радянської влади в Катеринославі».

Висвітлюючи жовтневі дні в Катеринославі, дослідник цілком вірно підкреслює великий вплив перемоги Жовтневої революції в Петрограді та Москві на прискорення підготовки збройного повстання на місцях. В дисертації багато фактичного матеріалу про боротьбу з каледінщиною і буржуазно-націоналістичною Радою, про підготовку і хід збройного повстання в Катеринославі. Останній розділ присвячений радянському будівництву в січні—березні 1918 р.

Революційним перетворенням у Харкові присвячена дисертація О. М. Голобородька «Робітничий контроль в промисловості Харкова (березень 1917—березень 1918 р.)», яка була захищена в 1952 р. в Київському державному університеті.

Вперше в радянській історіографії на конкретному матеріалі досліджено боротьбу парторганізації Харкова за запровадження

робітничого контролю в промисловості в період підготовки Жовтня. Робітники Харкова в цей час провели велику роботу по збереженню від руйнувань капіталістами фабрик і заводів.

Досить широко в роботі висвітлені дії Харківського військово-революційного комітету, яким з листопада 1917 р. керували більшовики.

Певним недоліком роботи є недостатнє розкриття питання про організацію Всеросійської ради народного господарства, Південної ради народного господарства і 14 районних рад народного господарства, в тому числі і Харківської.

Підготовці і проведенню Жовтневої революції у Києві присвячені дві дисертаційні роботи: «Київська організація більшовиків у період підготовки і проведення Жовтневої соціалістичної революції (березень 1917—січень 1918 р.)», яку захистив у Київському університеті в 1953 р. В. Ф. Цветков, і «Червона Гвардія Києва в боротьбі за перемогу Жовтня», захищена у 1950 р. в Київському університеті А. І. Сендерським.

У своєму дослідженні В. Ф. Цветков доводить, що комуністи Києва одними з перших в країні, слідом за Москвою і Петроградом, організували робітників і солдатів на повалення царських органів влади в місті і в районах Київщини. Значне місце дисертант відводить характеристичні діяльності київських більшовиків у Радах, профспілках і фабзавкомах, військової роботі більшовицької організації, а також боротьбі за селянські маси.

Розглядаючи безпосередньо перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції і встановлення Радянської влади в Києві, автор зупиняється на складності умов боротьби, пише про тимчасове захоплення влади контрреволюційною Центральною радою. Далі мова йде про боротьбу з Центральною радою і встановлення Радянської влади на Україні.

А. І. Сендерський дослідив більш вузьке питання—історію Червоної Гвардії в Києві, керівну роль більшовицької партії у її будівництві, участь червоногвардійців у боротьбі за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. В основу праці покладено значну кількість нових архівних джерел, а також спогади сучасників.

Подаючи історію виникнення київської Червоної Гвардії, дослідник зупинився на діяльності районних і заводських комітетів РСДРП(б), відзначив, що зразком для утворення збройних сил пролетаріату була петроградська Червона Гвардія. Автор показав, що в Києві провідну роль у створенні збройних робітничих дружин відіграла парторганізація заводу «Арсенал» і Печерський райком РСДРП(б).

До позитивних рис згаданої роботи слід віднести і те, що в ній показані живі особи, робітники-червоногвардійці як ті, що нині живі, так і ті, що загинули в револю-

ційних боях, у тому числі керівник київських більшовиків Андрій Іванов і герой громадянської війни Василь Боженко.

В дисертації розглядається героїчна боротьба Червоної Гвардії Києва під час жовтневого і січневого збройних повстань.

В 1947 р. У. І. Рядніна захистила в Київському державному університеті дисертаційну роботу на тему «Боротьба за перемогу соціалістичної революції в Одесі і на Одещині (1917—січень 1918 р.)».

Умови боротьби в цьому районі були значно складніші, ніж в інших місцях Росії, через наявність суперечностей, переплетіння дій різних реакційних сил—українських націоналістів, Центральної ради, а також втручання з боку іноземних імперіалістів.

Найбільший інтерес становить та частина роботи, в якій зібрано і узагальнено матеріал про боротьбу за встановлення Радянської влади в Одесі, зокрема про січневе збройне повстання.

Особливо цінним є те, що в дисертації використано ряд документів, які загинули під час Великої Вітчизняної війни.

До дисертацій, які відтворюють революційні події 1917 р. на місцях, слід віднести також працю С. Т. Погова «Більшовицькі організації Південно-Західного краю Росії в період підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції», захищену в Київському університеті в 1956 р.

Автор поставив своїм завданням показати діяльність більшовицьких організацій краю, до складу якого входили Київська, Чернігівська, Полтавська, Подільська, Волинська і Поліська губернії, з березня 1917 р. до лютого 1918 р. В роботі показано своєрідність умов на Україні напередодні Жовтневої революції.

Кращі сторінки дисертації розповідають про роботу більшовиків у масах, зокрема в Радах, профспілках, фабзавкомах, в армії і на селі. Значну увагу автор приділив боротьбі за здійснення програми з національного питання. На фактичному матеріалі показано хід збройного повстання робітників і солдатів у Києві і Вінниці та його наслідки, боротьбу за скликання I з'їзду Рад України, вигнання Центральної ради з Києва і встановлення Радянської влади на Україні. Автор розкрив братерську допомогу російського народу робітничому класові і трудящому селянству України, величезну роль В. І. Леніна як натхненника і організатора соціалістичної революції.

Недоліком згаданої роботи слід вважати те, що в ній не в однаковій мірі показана діяльність різних організацій, зокрема, мало матеріалу наводиться по Волинській, Подільській і Чернігівській губерніях. Крім того, не досить повно викладено роботу обласної конференції РСДРП(б) Південно-Західного краю в липні 1917 р.

П. І. Гарчев захистив у 1954 р. в Ін-

ституті історії АН УРСР дисертацію на тему «Боротьба робітників Одеси за встановлення Радянської влади і роль у цій боротьбі профспілок і фабзавкомів (лютий 1917 — січень 1918 р.)».

Автор висвітлює утворення профспілок в Одесі і керівну роль в них більшовицьких організацій, показав, як після повалення самодержавства революційна творчість робітничого класу Росії, поряд із профспілковими організаціями, що існували, висунула нову форму масових робітничих організацій — фабзавкоми. Створені під керівництвом більшовиків профспілки металістів, залізничників і інші очолили боротьбу робітників проти падіння заробітної плати, проти розрухи, за встановлення робітничого контролю над виробництвом. Вони взяли також активну участь у підготовці робітників Одеси до збройного повстання, у створенні загонів Червоної Гвардії, озброєні робітників.

Слабим місцем роботи є те, що автор недостатньо висвітлює боротьбу більшовиків проти меншовиків всередині профспілок. І. О. Пшук захистив у 1950 р. в Інституті історії АН УРСР дисертацію «Боротьба за встановлення Радянської влади в Одесі і роль Румчероду».

Цінність роботи полягає в тому, що в ній відображено історію більшовицького Румчероду (Центральний виконавчий комітет Ради робітничих, солдатських, селянських і матроських депутатів Румунського фронту, Чорноморського флоту і Одеської області), його діяльність як органу повстання і революційної влади. Дослідник дає також характеристику контрреволюційної діяльності Румчероду в перші дні Жовтня, що було результатом засилля в ньому на перших порах меншовиків та есерів, які вступили в союз з контрреволюційною Центральною радою. Більшовики Одещини повели боротьбу за вигнання меншовиків і есерів з Румчероду і за його більшовизацію. Автор підкреслює те велике значення, яке мав II з'їзд Румчероду у справі встановлення Радянської влади на Півдні України.

В роботі також показано, як місцеві органи Радянської влади, Румчерод і крайовий Раднарком розгорнули інтенсивну багатогранну діяльність у радянському будівництві.

Дисертація Д. М. Волчанського «Боротьба робітників і селян під проводом більшовиків за Радянську владу на Херсонщині (квітень 1917 — січень 1918 р.)» захищена в Інституті історії АН УРСР в 1956 р.

Новим у роботі є те, що автор на основі аналізу економічного становища Херсонської губернії напередодні Лютневої буржуазно-демократичної революції вірно показав розміщення класових сил в період боротьби за встановлення Радянської влади на місцях і специфіку цієї боротьби в умовах Півдня України (з одного боку, наяв-

ність робітничого класу, а з другого — значний проширок куркульства).

Змальовуючи події на Херсонщині під час Лютневої революції, автор показав, як створювалися Ради. Цікаві дані наводяться про створення бойових робітничих дружин і Червоної Гвардії в Одесі, Миколаєві і інших містах, про чисельність і становище більшовицьких організацій губернії й про їх зв'язки з ЦК партії. Багато уваги приділяє автор дослідженню революційної боротьби селянства у 1917 р. В дисертації наведено багато прикладів діяльності більшовиків серед солдатів, зростання їх впливу в Румчероді і Чорноморському флоті.

С. Є. Данішев захистив у 1955 р. в Інституті історії АН УРСР дисертацію на тему «Боротьба за встановлення Радянської влади на Полтавщині (лютий 1917 — січень 1918 р.)».

Характеризуючи стан економіки і становище трудящих мас Полтавщини на початку 1917 р., автор робить висновки, що робітничий клас на Полтавщині, незважаючи на свою нечисленність, був керівною революційною силою. Дослідник зупиняється на діяльності Рад Полтави, Кременчука, Яготина, Миргорода. На великому фактичному матеріалі він показує, як під керівництвом робітників у революційній боротьбі брали участь і селяни Полтавщини.

Автор наводить нові матеріали про хід збройного повстання і встановлення Радянської влади на Полтавщині. Це питання розкривається у нерозривному зв'язку з показом тієї величезної допомоги, яку подавали трудящим України, і зокрема трудящим Полтавщини, робітники і селяни Радянської Росії.

Проблема впливу Великої Жовтневої революції на розгортання революційної боротьби в Західній Україні і на Закарпатті вирішується в багатьох дисертаційних роботах, але всі вони розглядають події починаючи з 1918 р., в той час як даний огляд охоплює лише роботи, що стосуються лютого 1917 — березня 1918 р.

Цей період досліджується в опублікованій дисертаційній роботі В. В. Усенка «Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на розвиток революційного руху в Закарпатті в 1917—1919 рр.» (захищалась в Інституті історії АН УРСР в 1953 р., а випущена Вид-вом АН УРСР в 1955 р.). У праці розглядається важливе питання, що майже не вивчалось в українській історіографії, — питання про вплив Жовтневої революції на розвиток революційного руху в інших країнах, в даному разі в Австро-Угорщині, до складу якої входило Закарпаття.

Боротьба за владу Рад і возз'єднання з Радянською Україною трудящих Західної України відтворені в дослідженні А. Д. Рябишева «Боротьба трудящих Західної України за владу Рад і возз'єднання з Радянською Україною (1917 —

1921 рр.)), яка захищалася в Київському університеті у 1953 р.

Ця дисертація головним чином присвячена подіям 1918—1921 рр. Лише перший і частково другий розділи роботи охоплюють питання, пов'язані з перемогою Жовтневої революції в Росії і її безпосереднім впливом на революційну боротьбу трудящих Західної України. Автор наводить цікаві документи, знайдені ним у львівських архівах, які яскраво ілюструють боротьбу трудящих західноукраїнських земель проти австро-угорських поміщиків і капіталістів, українських буржуазних націоналістів і польських панів.

Три кандидатські дисертації присвячено вирішенню селянського питання на Україні напередодні й під час Жовтневої революції.

Боротьба Комуністичної партії України за селянські маси в період підготовки й проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції висвітлюється в дисертації М. О. М а ц е г о р и «Боротьба Комуністичної партії за селянські маси в період Великої Жовтневої соціалістичної революції (березень 1917—березень 1918 р.; по матеріалах Харківської, Катеринославської та Херсонської губерній)», яка захищалася в 1955 р. у Київському університеті.

Автор досліджує боротьбу Комуністичної партії проти дрібнобуржуазних партій, за вплив на трудящі селянські маси, за зміцнення союзу робітничого класу і біднішого селянства в період підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Найбільш цікавий матеріал містить в собі розділ, в якому розповідається про зростання більшовицького впливу на селі, про місцеві з'їзди Рад, роботу місцевої партійної преси, класову боротьбу на селі, передачу земель і поміщицького реманенту малоземельному селянству.

Певним недоліком роботи є те, що матеріали викладено дещо у відриві від загальноукраїнських подій, недостатньо розкрито значення I Всеукраїнського з'їзду Рад.

Боротьбі Комуністичної партії за селянські маси і селянському рухові на Київщині присвячені дисертація М. І. Б е р г л ь о з о в а «Більшовики в боротьбі за селянські маси на Київщині в 1917 р.» (захищалася у Київському університеті в 1953 р.) і дисертація С. Х. К а г а н «Селянський рух на Київщині в 1917 році» (захищалася в Інституті історії АН УРСР в 1950 р.).

Найбільшої уваги заслуговують ті розділи роботи С. Х. Каган, в яких висвітлюється розгортання селянського руху в період від березня до листопада 1917 р., а також боротьба селянства Київщини за реалізацію ленінського Декрету про землю у листопаді—грудні 1917 р. Позитивною рисою роботи є те, що в ній використано фонди киянських архівів і, що найбільш важливо, неопубліковані матеріали фондів волосних правлінь Черкаського повіту.

Однак у дисертації недостатньо розроблено питання про селянські організації, селянські з'їзди, про вибори до Установчих зборів.

Ширше ці питання поставлені в роботі М. І. Бергльозова. Використавши матеріали архіву Інституту історії партії ЦК Кі України—філіалу Інституту марксизму лєнінізму при ЦК КПРС, Центрального державного історичного архіву УРСР, Державного історичного архіву УРСР і Державного архіву Київської області, автор вичерпно ставивше селянства Київщини напередодні Лютневої революції 1917 р. зупинився на формах економічної залежності селян від поміщиків, показав грабування селянських земель куркульством, посилення класової диференціації українського селянства. Значне місце в роботі відведено показу тих складних умов, в яких більшовики Київщини боролися за селянські маси, боротьбі більшовиків проти меншовиків, есерів, буржуазних націоналістів.

Позитивним моментом дослідження є досить докладне розкриття діяльності селянських комітетів, чого бракує дисертації С. Х. Каган, і керівної ролі більшовиків у роззброєнні поліції, вигнанні ненависних управителів і поміщиків, заборони представникам панівних класів знищувати народне добро. Найбільшу увагу М. І. Бергльзов приділив таким значним селянським організаціям Київщини, як Козятинська, Радомишльська та Ходорківська.

Заслугою дисертанта є викриття фальсифікаторів історії—українських буржуазних націоналістів, які твердили, ніби селянство Київщини, а також усю Україну не підтримало в 1917 р. більшовиків.

Значне місце серед джерел, які висвітлюють історію Великої Жовтневої соціалістичної революції, має більшовицька преса. Преса в руках партії більшовиків завжди була важливим знаряддям виховання і революційної мобілізації мас на вирішення великих історичних завдань, які стояли перед робітничим класом і його партією, особливо в період підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції. Тому ряд дослідників присвячує свої дисертації саме більшовицькій пресі.

Дисертації О. Д. Пухової «Більшовицька преса на Україні в 1917 році (лютий 1917—листопад 1917 року)», яка захищалася в Київському державному університеті в 1950 р., П. І. Соломатіна «Роль більшовицької преси в боротьбі за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції і встановлення Радянської влади на Україні (вересень 1917—січень 1918 р.)», захищена в КДУ в 1953 р., обмежені в основному хронологічними рамками 1917 р. Дальшому періоду присвячена дисертація І. Б. Шоскіна «Радянська преса в боротьбі за встановлення і зміцнення Радянської влади на Україні (грудень 1917—кві-

ень 1918 р.)», яку він захистив в Інституті історії АН УРСР у 1954 р.

Дисертація О. Д. Пухової написана в зовнішньому на матеріалах газет, що виходили на Україні в 1917 р. Серйозним недоліком цієї роботи є те, що в ній недостатньо використані робітничі кореспонденції і прокламативні того часу.

До деякої міри в роботі розкриті питання про зв'язок більшовицьких газетних редакцій безпосередньо з широкими трудящими масами, причому розглядаються і форми цього зв'язку. Автор робить спробу показати, як більшовики у своїй пресі викричали дрібнобуржуазні партії українських буржуазних націоналістів, меншовиків і анархістів, роз'яснювали хижачський характер імперіалістичної війни, створювали робітничі сили пролетарської революції — робітничо-селянську Червону Армію.

В дисертації висвітлюється роль газет у роз'ясненні перших декретів і розпоряджень РНК, зміцненні зв'язків з російським народом.

Більш послідовно, ніж у дисертації О. Д. Пухової, на конкретному матеріалі розкрив що тему П. І. Соломатін. Він показав керівну роль більшовицької партії і В. І. Леніна, роль комуністичної преси в справі революційного виховання трудящих мас України, їх згуртування на боротьбу за перемогу соціалістичної революції. Крім того, в роботі показано боротьбу більшовицьких організацій за створення місцевої преси на Україні в 1917 р. Останній розділ дисертації присвячений дослідженню діяльності преси під час організації штурму і боротьби за встановлення влади Рад.

Значний інтерес викликає розділ, в якому дисертант наводить матеріали з тогочасної преси, які викривають правлячі кола США, що втручалися у внутрішні справи Росії. В цій частині роботи наводяться факти і цифри про організацію американськими імперіалістами в Росії контрреволюційних органів друку та фінансування буржуазної контрреволюційної преси.

Слід відзначити і деякі недоліки роботи. Автор недостатньо висвітлив роль більшовицької преси в боротьбі українського селянства за землю і не показав розповсюдження серед селянства листівок з першими декретами Радянської влади.

І. Б. Шоскін обмежив хронологічні рамки своєї теми першими місяцями радянського будівництва на Україні (жовтень 1917—березень 1918 р.) і почав дослідження становища радянської преси на Україні в післяжовтневий період з розкриття керівної ролі центрального органу Комуністичної партії — газети «Правда». Автор наводить цікавий матеріал з історії найважливіших більшовицьких газет України («Звезда», «Пролетарий», «Донецкий пролетарий», «Вісник Української Народної Республіки» і ін.).

Основним у дисертації І. Б. Шоскіна є розробка питання, яке в радянській історіографії висвітлюється вперше, — значення більшовицької преси у здійсненні політичних і економічних заходів по зміцненню Радянської влади в перші місяці її існування на Україні. Він, зокрема, наводить дані про роль радянської преси у відбудові промислового і сільськогосподарського виробництва.

Дві дисертації написані про міжнародне становище України того періоду.

В 1953 р. в Інституті історії АН УРСР була захищена кандидатська дисертація Р. Г. Сиомоненком «Інтервенціоністська політика американського імперіалізму на Україні в період підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції (квітень 1917—1918 р.)».

Дисертація є першою серйозною спробою викрити інтервенціоністську політику США на Україні в розглядуваний період. В роботі міститься матеріал, що викриває політику американських імперіалістів, які, використовуючи сили контрреволюції, зрадницьку діяльність буржуазно-націоналістичної Центральної ради, ставили своїм завданням задушити Радянську владу в Росії і перешкодити встановленню Радянської влади на Україні. Автор показує, що інтервенціоністська політика американських імперіалістів зазнала поразки в Росії і на Україні завдяки героїчній боротьбі трудящих, керованих Комуністичною партією.

До позитивних сторін роботи Р. Г. Сиомоненка відноситься те, що він піддає критичному аналізу іноземні публікації, мемуарну літературу. Критичне дослідження автором документів державного департаменту США і ряду інших документальних публікацій останніх років дозволило зробити висновки про те, що американські публікації підібрані тенденційно, з метою приховати справжню політику американського імперіалізму щодо Радянської Росії і України.

Кандидатська дисертація Г. Л. Нікольникова «Відносини між Українською РСР і Румунією в 1917—1921 рр.», захищена в 1949 р. в Інституті історії АН УРСР, — одна з перших праць, що стосуються відносин УРСР з сусідніми країнами.

Періоду жовтень 1917—березень 1918 р. в роботі Г. Л. Нікольникова присвячені два перших розділи з семи. Вони висвітлюють історію відносин України і Румунії в період між Лютневою буржуазно-демократичною і Жовтневою соціалістичною революціями, а також відносини між Українською Народною Радянською Республікою і Румунією після перемоги Жовтневої соціалістичної революції до 1918 р.

Автор показує, як пануюча тоді в країні боярсько-поміщицька кліка проводила щодо Радянської Росії та Радянської України агресивну політику. В той же час робітники

і селяни Румунії вітали перемогу Жовтневої революції і під впливом революційних подій на Україні і в Росії розгортали боротьбу проти боярсько-поміщицької кліки.

Автором використані матеріали Центрального державного історичного архіву УРСР, архіву Інституту історії партії ЦК КП України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР та ін.

За останні десять років українські історики здійснили значну роботу щодо дослідження подій, пов'язаних з підготовкою і перемогою Жовтневої революції і встановленням Радянської влади на Україні. Вони підняли значний архівний матеріал і ввели в науковий обіг цілий ряд цікавих, неопублікованих документів.

Цінність згаданих робіт дещо знижує наявність в них ряду спільних недоліків. Багато дисертацій побудовано за однією схемою: перші розділи, які становлять за обсягом значну частину дисертаційних робіт, носять компілятивний характер, написані на базі лише друкованої літератури, охоплюють питання, які можуть бути висвітлені в передмові.

Тематика дисертацій свідчить про те, що події на місцях недостатньо вивчені. Якщо Донбасу присвячено п'ять дисертацій, Одесі — три, Києву — дві, то революційні події в ряді важливих промислових центрів, як Катеринослав, Миколаїв, Хар-

ків, розкриті недостатньо. Причому в роботах, які присвячені Україні в цілому (т. Самодід, Зарецького, Підпригорошняка та ін.), також найбільш детально досліджуються саме ті райони, події в яких уже знайшли широке висвітлення.

Найменш розроблено в дисертаційних роботах питання про селянський рух на Україні в період підготовки й проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції. Написано дві дисертації, що стосуються революційної боротьби селянства Київщини, і одна дисертація про розгортання селянської боротьби на Катеринославщині, Харківщині і Херсонщині. В них досить докладно відтворюються події в українському селі на протязі 1917 р. Однак зовсім не досліджено боротьбу селянських мас таких аграрних районів України, як Полтавщина, Волинь, Поділля.

Дисертанти при написанні робіт в недостатній мірі користувалися спогадами учасників революційної боротьби на Україні, не завжди критично до них підходили. В дисертаціях майже не видно творчої історії — живих людей, пролетарів, солдатів і селян, які під мудрим проводом Комуністичної партії йшли на бій за владу Рад. І, нарешті, слід відзначити, що, не зважаючи на актуальність дисертаційних робіт, присвячених перемозі Великої Жовтневої соціалістичної революції і встановленню Радянської влади на Україні, тільки незначна кількість з них опублікована.

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

НОВІ ПУБЛІКАЦІЇ ДЖЕРЕЛ З ІСТОРІЇ БОРОТЬБИ ЗА ВСТАНОВЛЕННЯ І ЗМІЦНЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА УКРАЇНІ

В цьому році радянський народ, все прогресивне людство відмічають сорокову річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції, яка стала поворотним моментом в історії народів нашої країни, в тому числі й українського народу.

Перед істориками стоїть складне, але почесне завдання — на ґрунті марксистсько-ленінської теорії всебічно висвітлити славний шлях, який пройшов радянський народ в боротьбі за підготовку і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції, за побудову соціалістичного суспільства.

Видання Головним архівним управлінням СРСР і Інститутом історії АН СРСР 12-томного збірника документів з історії Великої Жовтневої соціалістичної революції, підготовка серійних видань і окремих збірників документів республіканськими і обласними архівними установами спільно з іншими науково-дослідними і учбовими закладами створює реальну базу для розв'язання цього завдання. Науково-дослідні установи, державні і партійні архіви Української РСР також активно включилися в цю роботу.

Підготовлено чимало збірників документів і матеріалів, у яких висвітлюється боротьба за владу Рад в окремих губерніях, повітах, містах. Шість з них уже вийшло в світ.

Ці збірники підготовлені до друку державними і партійними архівами Київської¹.

Кримської¹, Дніпропетровської², Сумської³, Полтавської⁴ і Запорізької⁵ областей.

¹ «Борьба за Советскую власть в Крыму. Документы и материалы», т. I (март 1917 — апрель 1918 г.), редакционная коллегия: П. Н. Надинский (ответственный редактор), А. Д. Белкова, М. М. Максименко, Н. Ф. Мирошниченко, Д. М. Прикордонный, А. А. Степанова, Е. Н. Шамко. Крымиздат, Симферополь, 1957, 318 с.

² «Октябрь в Екатеринославе (сборник документов и материалов)». Под общей редакцией кандидата исторических наук С. П. Хвостенко, составители: Б. Я. Брикер, И. А. Истомина, Е. Е. Корнеева, П. Н. Рашев, Е. Г. Яременко, Днепропетровское областное издательство, 1957, 376 с.

³ «Трудящиеся Сумщины в борьбе за власть Советов (1917—1920 гг.). Сборник документов и материалов», редакционная коллегия: доцент С. М. Кафтарьян (ответственный редактор), И. А. Авраменко, В. К. Бойко, З. А. Козлова, кандидат исторических наук И. И. Краснопольский, кандидат философских наук В. Д. Скрыпник, П. Н. Чигрина, Сумы, 1957, 390 с.

⁴ «Трудящиеся Полтавщины в борьбе за установление и укрепление Советской власти (1917—1920 гг.). Сборник документов и материалов», составители: Ф. И. Бойко, П. Н. Емец, А. И. Момент; редколлегия: Г. Д. Базилевич, С. Е. Данишев, К. И. Довбня, А. О. Котович, Полтава, 1957, 226 с.

⁵ «За власть Советов (сборник документов и воспоминаний о борьбе трудящихся за установление и упрочение Советской власти на территории Запорожской области в 1917—1920 гг.)», редакционная коллегия и составители: И. Ф. Воробьев (редактор), П. К. Чебаненко, И. П. Щербак, П. Т. Кривчик, Т. А. Царонова, Запорожское областное издательство, 1957, 278 с.

¹ «Борьба за власть Советов на Киевщине (март 1917—февраль 1918 г.). Сборник документов и материалов», составители: П. П. Гудзенко, А. А. Данилов, Ф. И. Ильин, М. И. Коломойский, В. С. Левин, Ю. П. Москаленко, Я. Г. Панин, В. С. Федорченко, В. Ф. Цветков, ответственный редактор кандидат исторических наук П. Т. Тронько, Госполитиздат УССР, К., 1957, 658 с.

Пролетаріат і трудове селянство Київщини внесли помітний вклад в боротьбу за встановлення і зміцнення влади Рад на Україні, але документів, які б розповідали про цю боротьбу, досі було видано мало, та й вони в більшості стали бібліографічною рідкістю.

Документи і матеріали, що вміщені до збірника «Борьба за власть Советов на Киевщине», різноманітні. Вони охоплюють період підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції і перші кроки радянського будівництва. Документи, що публікуються, розкривають своєрідність і складність становища, яке створилося в Києві у 1917 р., труднощі боротьби трудящих, керованих більшовиками, проти буржуазно-націоналістичної контрреволюції, за владу Рад. Збірник складається з чотирьох розділів, які відповідають періодам боротьби за перемогу і зміцнення влади Рад.

В першому розділі зібрані документи про революційний рух на Київщині в період мирного розвитку революції (березень—червень 1917 р.). Тут особливої уваги заслуговують протоколи Київського комітету РСДРП(б) та інші документи, які свідчать про велику роботу більшовиків серед мас і про ріст авторитету більшовицької партії.

У збірнику публікується чимало статей і повідомлень з газети «Голос социал-демократа» (орган київської більшовицької організації), в яких розкривається контрреволюційна політика Тимчасового уряду.

В другому і третьому розділах опубліковано багато телеграм, скарг, донесень, розпоряджень, які свідчать про боротьбу селян за ліквідацію поміщицького землеволодіння, за революційний вихід з війни і встановлення влади Рад (док. 247, 249, 250, 251, 252, 257, 260, 262, 263, 267, 268, 270, 272, 273, 275 та ін.).

Незважаючи на те, що для придушення селянського руху на Київщину було надіслано п'ять кавалерійських полків, селяни продовжували захвати поміщицьких земель, лісів, угідь, збіжжя і т. п.

В цих розділах вміщено окремі документи ворожих пролетаріату органів (губернського і повітового комісарів Тимчасового уряду, комісарів Центральної ради, штабу Київського військового округу), які доповнюють картину зростання революційної ситуації, а також показують становище в таборі ворога, висвітлюють окремі епізоди збройної боротьби трудящих за перемогу влади Рад.

Зростає більшовицький вплив і в армії, про що свідчать донесення з Південно-Західного фронту і листи в газету «Голос социал-демократа». Читач у збірнику знайде чимало яскравих документів про безпосередню боротьбу трудящих за владу Рад. Особливо великий науковий інтерес становлять документи і матеріали про боротьбу трудящих Київщини в листопаді 1917 — лютому 1918 р. Непогано висвітлюється і діяльність військово-революцій-

ного комітету при Київській Раді робітничих і солдатських депутатів, а також сім невеликих повстання, яке, незважаючи на поразку, зіграло велику роль у справі перемоги над Центральною радою і визволення Києва.

Закінчується збірник документами, яких розповідається про перші кроки радянського будівництва.

Не менш цікавий за своїм змістом збірник «Борьба за Советскую власть в Крыму (март 1917 — апрель 1918 г.)», документи якого досить яскраво показують всю своєрідність умов боротьби за встановлення і зміцнення Радянської влади.

Провідна роль в цій боротьбі належала матросам Чорноморського флоту. Документи і матеріали, опубліковані в збірнику, свідчать про швидке зростання революційних настроїв серед матросів. Так командуючий Чорноморським флотом Колчак в телеграмах до Тимчасового уряду 12 червня 1917 р. писав: «Центральний комітет Ради депутатів армії, флоту і робітників у Севастополі за останній час своєї діяльності зробив неможливим командування флотом» (док. 6), а в телеграмі морському міністру від 4 червня той же Колчак з тривогою повідомляв про успішну агітаційну роботу більшовиків у Севастополі: «Агітація більшовиків, яка спочатку не мала успіху, після прибуття в Севастополь з депутацією балтійських матросів протягом останніх днів набула сильного поширення» (док. 8).

В збірнику вміщено чимало документів про загострення класової боротьби літом 1917 р. Робітники вимагали зменшення робочого дня і підвищення плати. Селяни відмовлялися виплачувати орендну плату, захоплювали поміщицькі землі, збіжжя тощо (док. 21, 31, 32, 33, 61, 69, 72, 73, 81 та ін.).

В передмові і документах досить повно і переконливо показана роль Комуністичної партії, дружби народів, що зміцнювалася в боротьбі за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Партійна організація Криму і Ради багато уваги приділяли формуванню і зміцненню Червоної Гвардії. Загони червоногвардійців направлялись для боротьби проти контрреволюції.

У збірнику «Октябрь в Екатеринославе» зроблена перша спроба зібрати в одному виданні всі документи про боротьбу за встановлення і зміцнення Радянської влади в Катеринославі. Сюди ввійшли резолюції мітингів, зборів, протоколи засідань і рішення місцевих більшовицьких організацій та інші документи. В зв'язку з тим, що більшість архівних матеріалів загинула в період Жовтневої революції і громадянської війни, а також в роки Великої Вітчизняної війни, упорядниками широко використана більшовицька преса — газети «Правда», «Звезда», «Известия Каменского Совета рабочих депутатов». Всі документи і матеріали розподілені на дві частини. Перша частина охоплює період

березень—жовтень 1917 р., друга — жовтень 1917—березень 1918 р. Кожна частина, в свою чергу, складається з двох розділів. Документи і матеріали збірника воскрешають славні діла катеринославських комуністів, під керівництвом яких була встановлена Радянська влада, будувалися органи Радянської влади, проходила організація збройних сил для захисту завойовань революції. Достатнє висвітлення знайшли заходи Катеринославської ради в справі боротьби з безробіттям, саботажем підприємців і чиновників, у відбудові зруйнованого господарства міста.

Документи і матеріали збірника «Трудящиеся Полтавщины в борьбе за установление и укрепление Советской власти (1917—1920 гг.)» освітлюють основні етапи боротьби трудящих кошишньої Полтавської губернії під керівництвом більшовицьких організацій за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції, відбивають їх участь у боротьбі проти внутрішньої і зовнішньої контрреволюції. Всі документи систематизовані в межах п'яти розділів: 1) Підготовка і боротьба за встановлення і зміцнення Радянської влади на Полтавщині (березень 1917—березень 1918 р.); 2) Трудячі Полтавщини в боротьбі проти німецьких окупантів і буржуазно-націоналістичної контрреволюції (квітень—грудень 1918 р.); 3) Відновлення Радянської влади і соціалістичні перетворення на Полтавщині (січень—червень 1919 р.); 4) Розгром Денікіна і визволення Полтавщини від білогвардійців (липень—грудень 1919 р.); 5) Мобілізація сил на боротьбу з білополяками і Врангелем. Соціалістичне будівництво на Полтавщині (друга половина грудня 1919—грудень 1920 р.).

Упорядникам збірників «Трудящиеся Сумщины в борьбе за власть Советов», «За власть Советов» (Запоріжжя) довелося подолати значні труднощі у відборі документів для публікації. Адже в період Жовтневої революції і громадянської війни Сумської і Запорізької областей як адміністративних і економічних одиниць не було. Територія сучасної Запорізької області входила до складу Катеринославської і Таврійської губерній, а територія Сумської області — в склад чотирьох губерній: Харківської, Полтавської, Чернігівської і Курської.

Збірник «Трудящиеся Сумщины в борьбе за власть Советов» складається з чотирьох розділів, а саме: 1) Сумщина в період підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції; 2) Боротьба трудящих Сумщини під керівництвом більшовиків за зміцнення влади Рад і вигнання з України німецьких загарбників і їх наймитів — українських буржуазних націоналістів; 3) Радянське будівництво на Сумщині в 1919 р. Боротьба проти буржуазно-націоналістичної директорії і денікінщини; 4) Соціалістичне бу-

дівництво на Сумщині в 1920 р. Допомога трудящих Червоної Армії в розгромі білополяків і Врангеля.

Переважає більшість документів цього збірника свідчить про героїчну боротьбу трудящих Сумської області під керівництвом більшовиків проти внутрішньої і зовнішньої контрреволюції.

Багато цікавих документів, які розповідають про будівництво органів Радянської влади, про вступ трудящих Сумщини до лав бойових дружин, а також про допомогу населення червоном бійцям. В документах збірника знайшла яскраве відбиття самовіддана праця робітників і селян по відбудові народного господарства. Достатнє висвітлення знайшло питання про організацію та діяльність комітетів незаможних селян, які багато зробили для боротьби з бандитизмом, організували суботники, подавали допомогу сім'ям червоноармійців і т. д.

До збірника «За власть Советов» (1917—1920 рр.) включені не лише документи і матеріали періодичної преси про боротьбу трудящих Запорізької області за встановлення і зміцнення Радянської влади, а й спогади, які допомагають створити цільну картину боротьби за владу Рад, зокрема в період мирного розвитку революції, бо документи за цей період в збірнику відсутні.

Значний науковий інтерес становлять документи і матеріали, які характеризують стан і діяльність більшовицьких організацій в Олександрівську (тепер Запоріжжя), Бердянську (тепер Осипенко), Мелітополі, їх боротьбу з меншовиками за завойовання мас, розповідають про боротьбу за встановлення влади Рад в Бердянську, Мелітополі, Олександрівську та інших містах області.

Істотним недоліком розглянутих збірників (правда, не всіх в однаковій мірі) є те, що в них порівняно мало документів про творчу роботу мас і організацію Радянської влади. Недостатньо представлена документами і боротьба трудящих напередодні Жовтневої революції.

Археографічне опрацювання документів проведено у відповідності з існуючими правилами. Більшість документів публікується вперше і повністю, що, безперечно, є позитивною якістю цих видань. В тих випадках, коли з будь-яких причин допущені скорочення тексту, у підрядкових примітках зроблені відповідні застереження, але ці примітки не завжди задовольняють читача. Наприклад, у збірнику «За власть Советов» до документа 14 дається таке пояснення: «Опущені матеріали, що не стосуються Запорізької області». Виникає запитання, а якої території вони стосуються і чи слід взагалі в таких випадках скорочувати текст документів? Є думка, що цього робити не треба. Опублікування таких документів повністю допомогло б не лише висвітлити події на території сучасної Запоріжжя

області, а й показати органічний зв'язок їх з подіями в інших районах країни.

Упорядники збірників «Трудящиеся Сумщины в борьбе за власть Советов», «Трудящиеся Полтавщины в борьбе за установление и укрепление Советской власти», «Борьба за Советскую власть в Крыму» обмежилися лише зауваженнями в археографічних передмовях про те, що опущений текст не стосується теми збірника. Безперечно, часом публікація документів з скороченнями викликається необхідністю, але в таких випадках обов'язково в примітках слід конкретно зазначити, що саме опущено.

Упорядники збірника «Трудящиеся Сумщины в борьбе за власть Советов», редагуючи текст документів, часом вставляли від себе зайві слова (див. док. 275 та ін.), причому ці слова заключали в подвійні круглі дужки, хоч в археографічній практиці прийнято їх брати в квадратні дужки.

Неприємно вражає читача і відсутність уніфікації у визначенні змісту документів у заголовках. Так, в заголовках до протоколів, резолюцій, звернень не завжди дається визначення змісту (див. збірник «За власть Советов», док. 23, 24, 30, 31, 34, 35, 36, 38; збірник «Борьба за Советскую власть в Крыму», док. 55, 56, 86, 92, 115, 116, 117 і т. д.).

В легендах не завжди вказується на оригінальність документів або спосіб їх зтворення (див. збірник «Борьба за власть Советов на Киевщине», док. 577, 653 та ін.; збірник «Трудящиеся Сумщины в борьбе за власть Советов», док. 38, 40 та ін. В легендах до документів 24, 26, 27, 29, 31, 32, 33 та інших замість визна-

чення оригінальності сказано: «Газетний матеріал», а що це за матеріал — не пояснено).

Викликає заперечення датування деяких документів не за часом їх написання, а це прийнято в археографічній практиці, і за часом подій, про які в них іде мова (див. збірник «Борьба за Советскую власть в Крыму»).

До збірника «За власть Советов» дана хроніка важливіших подій, що відбувалися на території Запорізької області. На жаль, в ній наводиться мало фактів і відсутні поклики на джерела. Дуже добре, що збірник «За власть Советов» має ілюстрації, які оживляють його. В інших збірниках цього нема. Поліграфічне оформлення ювілейних видань задовільне, але є й огріхи. Збірник «Трудящиеся Сумщины в борьбе за власть Советов» надрукований на хорошому папері, добре оформлений, але неприємне враження справляє бідність використання шрифтів. При наборі тексту використано лише два шрифти, внаслідок чого легенди і примітки не виділяються з основного тексту.

Незважаючи на відмічені недоліки, наукове і політичне значення розглянутих збірників безперечно. Опублікування значної кількості нових різноманітних джерел, виявлених в центральних, республіканських і обласних партійних і державних архівах та їх філіалах, а також кореспонденцій, статей та інших матеріалів з більшовицької преси дозволить більш глибоко вивчити всю своєрідність обстановки і боротьби за владу Рад в різних районах країни.

І. Л. БУТИЧ.

ЗБІРНИК ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ ПРО РАДЯНСЬКЕ БУДІВНИЦТВО НА УКРАЇНІ В 1919—1920 рр.

«Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920). Збірник документів і матеріалів»¹, т. XXXI, Видавництво АН УРСР, К., 1957, 1081 с.

Дослідження і наукове висвітлення історії Великої Жовтневої соціалістичної революції, героїчної боротьби робітничого класу і трудового селянства проти сил міжнародного імперіалізму, який разом з внутрішньою контрреволюцією намагався задушити молоду Радянську республіку в роки іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни, — має велике теоретичне і практичне значення. Робітники і селяни Росії, керовані Комуністичною партією на

чолі з великим Леніним, переборюючи неймовірні труднощі, перемогли всі ворожі сили старого світу, з небаченою мужністю і неперевершеним героїзмом відстояли свою рідну, першу в світі соціалістичну державу.

«Всі зусилля світової реакції зупинити закономірний хід історії закінчилися крахом. Сорокаріччя Жовтневої соціалістичної революції — незаперечне свідчення непереможності народів, які скинули ярмо експлуататорів, великий триумф ідей марксизму-ленінізму. Здійснивши соціалістичну революцію, відстоявши завоювання революції в нечувано тяжкій боротьбі, героїчний робітничий клас Росії став значителем нового життя, а Радянський Союз — першою в світі соціалістичною

¹ Редакційна колегія: Волощук І. П., Рубач М. А. (відповідальний редактор), Супруненко М. І., Шелудченко В. І. Упорядники: Барабой А. З., Бистренко П. П., Ганжа І. Х. (старший упорядник), Івашин О. В., Козиренко М. К. і Шерман І. Л.

країною, яка проклала іншим народам шлях до соціалізму»¹.

Повалення диктатури буржуазії і встановлення робітничо-селянської влади на окраїнах колишньої царської Росії, в тому числі на Україні, було складовою частиною Великої Жовтневої соціалістичної революції, а боротьба українського народу проти внутрішньої контрреволюції та іноземних воєнних інтервентів — складовою частиною загальної збройної боротьби робітничого класу і трудового селянства всієї країни за зміцнення Радянської влади, проти нападів міжнародного імперіалізму і об'єднаної з ним внутрішньої контрреволюції.

Найважливішим джерелом дослідження і висвітлення проблем соціалістичної революції є документи і матеріали, в яких відбиті певні історичні події і факти. У цьому зв'язку слід всебічно вітати випуск Видавництвом Академії наук Української РСР підготовленого Інститутом історії АН УРСР та Архівним управлінням УРСР збірника документів і матеріалів про радянське будівництво на Україні в 1919—1920 рр.

Зазначений збірник документів і матеріалів, як вказується у передмові до нього, є одним з серії документальних збірників з основних проблем історії Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни на Україні, які готуються до видання Інститутом історії АН УРСР та Архівним управлінням УРСР.

Як видно з самої назви, цей документальний збірник є тематичним. В ньому вміщені документи і матеріали, що характеризують радянське державне будівництво на Україні в період з грудня 1919 по грудень 1920 р., тобто з початку визволення України від денікінсько-білогвардійських військ до кінця громадянської війни.

Збірник складається з двох частин. У першій частині, що займає 185 сторінок, вміщено праці В. І. Леніна про Радянську владу на Україні, рішення Комуністичної партії та акти вищих органів державної влади і державного управління Української РСР (Всеукраїнського Революційного Комітету, Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету, Ради Народних Комісарів УРСР, окремих Народних комісаріатів, Української Ради Трудової Армії та ін.). В другій частині, складеній за територіально-хронологічним принципом (800 стор.), подаються документи і матеріали про радянське будівництво на місцях. У додатках (95 стор.) містяться ґрунтовні примітки, іменний, предметно-тематичний та географічний покажчики, перелік документів, що ввійшли до збірника,

фондів партійних і державних архівів, використаних при його упорядкуванні, а також газет, з яких передруковані окремі документи і матеріали.

Документам і матеріалам збірника передують ґрунтовна і дуже змістовна стаття Г. І. Петровського «До історії радянського будівництва в Українській РСР в роки громадянської війни», в якій розглядаються і викладаються найважливіші питання цієї проблеми. Видатний діяч Комуністичної партії і Радянської держави, один з найпопулярніших керівників КП(б)У і Радянського уряду України (Г. І. Петровський був тоді членом ЦК КП(б)У і головою Всеукраїнського Ревкому, а після його ліквідації — головою ВУЦВК — найвищого органу державної влади УРСР в період між всеукраїнськими з'їздами Рад) в своїй статті з глибоким знанням тогочасних подій яскраво висвітлює картину інтенсивного радянського будівництва на Україні на основі лєнінських вказівок та резолюції ЦК РКП(б) «Про Радянську владу на Україні», активну участь робітничо-селянських мас у створенні і різнобічній діяльності радянських державних органів, героїзм і самовідданість народу у боротьбі проти іноземних воєнних інтервентів та буржуазно-націоналістичної контрреволюції, керівну роль Комуністичної партії у будівництві і зміцненні Української Радянської держави, братню взаємодопомогу російського і українського народів. Цим самим стаття Г. І. Петровського сприяє глибшому розумінню вміщених у збірнику документів і матеріалів.

Інститут історії АН УРСР і Архівне управління УРСР зробили дуже цінну і корисну справу, виявивши, зібравши та опублікувавши величезну кількість документів і матеріалів з питань радянського будівництва на Україні в 1919—1920 рр. Опубліковані документи і матеріали є яскравим свідченням активної і різносторонньої творчості широких мас робітників і селян України у різних сферах економічного та суспільно-політичного життя, тих народних мас, які були придушені і пригноблені капіталізмом і яких вперше в історії людства визволила та підняла до історичної творчості Велика Жовтнева соціалістична революція.

Надзвичайну цінність являють вміщені у збірнику розроблені на основі лєнінських праць рішення Комуністичної партії про Радянську владу на Україні. У цих справах історичних для долі українського народу документах дано глибокий науковий аналіз дуже складних конкретно-історичних умов, в яких тоді знаходилась Україна, особливостей і завдань відновлюваної Радянської влади на Україні, серйозних недоліків і помилок, допущених комуністами республіки у здійсненні земельної і національної політики, та накреслено програму будівництва, розвитку і зміцнення Української Радянської держави.

Розроблена і накреслена В. І. Леніним і ЦК РКП(б) програма будівництва і

¹ «До сорокаріччя Великої Жовтневої соціалістичної революції (1917—1957 рр.)». Тези Відділу пропаганди і агітації ЦК КПРС і Інституту марксизму-лєнінізму при ЦК КПРС, К., 1957, стор. 5.

зміцнення Радянської влади на Україні підтверджувала цілковите визнання незалежності УРСР, тобто її необмеженого державного суверенітету, закріплення і дальший розвиток федеративних зв'язків між УРСР і РРФСР на основі постанови ВУЦВК від 18 травня 1919 р. та постанови ВЦВК від 1 червня 1919 р. Вона ставила як найважливіше завдання всіх партійних організацій та радянських органів — необхідність забезпечення вільного і всемірного розвитку української мови і культури, «всіляко протидіючи спробам штучними засобами відтиснути українську мову на другий план, прагнучи, навпаки, перетворити українську мову в знаряддя комуністичної освіти трудових мас» (стор. 4), рішучої боротьби проти великодержавного шовінізму і місцевого буржуазного націоналізму.

Особлива увага у цих документах приділялася необхідності правильного проведення земельної політики на Україні і забезпечення правильного ставлення до середнього селянства. Як найважливіші завдання були поставлені: повна ліквідація відновленого Денікіним поміщицького землеволодіння, передача поміщицьких та інших конфіскованих земель безземельному і малоземельному селянству, створення радгоспів тільки в необхідних розмірах і з обов'язковим врахуванням життєвих інтересів навколишнього трудового селянства, суворе додержання політики партії щодо об'єднання селян в комуні та інші колективні господарства, політики, яка передбачала цілковиту добровільність у цій справі.

З метою залучення широких мас трудящих до соціалістичного будівництва, ленінські настанови передбачали необхідність встановлення найтісніших зв'язків радянських установ з корінним селянським населенням, завоювання довір'я не тільки селянської бідноти, а й широких верств середнього селянства, дійовий захист їх життєвих інтересів, систематичне залучення бідняків і середняків до управління державою з забезпеченням в ревкомках і місцевих Радах вирішального впливу за представниками бідноти.

Як на найперше завдання радянського будівництва на Україні в той період було вказано на необхідність вилучення всієї зброї у сільського населення, бо вона, при неорганізованості бідноти, зосереджувалася, як правило, в руках куркульства та інших контрреволюційних елементів, а це вело до фактичного панування на селі бандитського куркульства.

В. І. Ленін окремо підкреслив життєву необхідність правильного розв'язання національного питання «або питання про те, чи бути Україні окремою і незалежною Українською Радянською Соціалістичною Республікою, зв'язаною в союз (федерацію) з Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою, чи злитися Україні з Росією в єдину Радян-

ську республіку» (стор. 7). Це питання В. І. Ленін вважав одним з особливих завдань Радянської влади на Україні, яке заслуговує на надзвичайну увагу. «Ми хочемо, — писав В. І. Ленін. — добровільного союзу націй, — такого союзу, який не допускав би ніякого насильства однієї нації над одною. — такого союзу, який ґрунтувався б на цілковитому довір'ї, на ясному усвідомленні братерської єдності, на цілком добровільній згоді. Такий союз не можна здійснити відразу; до нього треба допрацюватися з найбільшою терпеливістю і обережністю, щоб не зіпсувати справу, щоб не викликати недовір'я, щоб дати жити недовір'я, залишене віками гніту поміщиків і капіталістів, приватної власності і ворожнечі з-за її поділів і переділів» (стор. 8—9). В. І. Ленін заклав російських і українських робітників і селян до найтіснішого союзу, зі всією силою підкреслював вирішальне значення цього союзу для завоювання перемоги над всіма зовнішніми і внутрішніми ворогами, для збереження Радянської влади.

У збірнику публікується величезна кількість надзвичайно яскравих і переконливих документів і матеріалів, які свідчать про те, що ці вказівки В. І. Леніна і рішення Комуністичної партії були покладені в основу діяльності КП(б)У, Радянського уряду і всього народу по будівництву і зміцненню Української Радянської держави. Про це свідчать, зокрема, вміщені у збірнику документи ЦК КП(б)У, акти Всеукраїнського, IV Всеукраїнського з'їзду Рад, ВУЦВК, Раднарком України, Народних комісаріатів. Промбюро, Укрудтударму, Південбюро ВЦРПС, Всеукраїнської Комісії неможливих селян, всеукраїнських з'їздів неможливих селян, безпартійних з'їздів робітниць і селянок, а також переважна більшість документів і матеріалів про радянське будівництво на місцях.

В матеріалах і документах висвітлюється порядок утворення революційних комітетів на місцях як тимчасових надзвичайних органів Радянської влади, покликаних до життя воєнною обстановкою, їх кількісний склад, організаційна структура; різнобічна діяльність у справі встановлення і підтримання твердого революційного порядку в містах і селах, придушення опору повалених експлуататорських класів, подання допомоги Червоній Армії продовольством, фуражем, одягом, взуттям, здійсненням мобілізацій, боротьбою з дезертирством; збирання продовольчої розверстки; наділення безземельних і малоземельних селян відібраною у поміщиків землею; проведення націоналізації промисловості та організація управління нею; налагодження роботи шкіл, клубів та інших культурно-освітніх установ; поліпшення становища робітників шляхом вселення їх у квартири, що раніш належали капіталістам і поміщикам, та вилучення у буржуазії лишків продовольства, одягу

білизни, посуду, меблів і розподілу їх серед робітників.

Поряд з цим у збірнику вміщено чимало документів і матеріалів про вибори до місцевих Рад у тих місцевостях, де були створені більш-менш нормальні умови для діяльності звичайних конституційних органів державної влади на місцях— Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів.

Важливою формою залучення широких робітничо-селянських мас до управління Радянською державою були безпартійні конференції робітників і селян, робітниць і селянок, молоді, червоноармійців. Ряд документів і матеріалів збірника характеризують порядок виборів на зазначені конференції, їх роботу, прийняті ними рішення, яскраво показуючи творчу активність робітничо-селянських мас при обговоренні і вирішенні найрізноманітніших питань господарського, політичного, військового і культурного життя.

Надзвичайно важливим питанням було зміцнення братнього союзу між УРСР і РРФСР. З документів і матеріалів видно, що українські робітники і селяни були одностайні у своєму благородному прагненні до найтіснішого єднання з братнім російським народом. Вони рішуче відкидали намагання українських буржуазних націоналістів підірвати єдність і союз з російськими робітниками і селянами.

Неможливо перелічити всі питання, які становили предмет радянського будівництва на Україні в 1919—1920 рр. і які знайшли своє відображення в документах і матеріалах, вміщених в збірнику.

Г. І. Петровський справедливо відзначає у своїй статті: «При читанні цих документів постає в пам'яті героїчна боротьба робітників і незаможних селян

проти білогвардійців, куркулів та імперіалістів-інтервентів; постає у пам'яті самовідданість комуністів, що виступали на передових, найнебезпечніших позиціях як керівники всієї революційної боротьби; напружена творча робота по будівництву Української Радянської держави, складна міжнародна і внутрішня політична обстановка того часу» (стор. III).

Відзначаючи велику цінність даного збірника, необхідно сказати, що в ньому в неоднаковій мірі відбиті найважливіші питання радянського будівництва на Україні. Так, варто було ширше висвітлити багатогранну діяльність комітетів незаможних селян на Україні, що являли собою опору Радянської влади на селі, і зокрема їх роль в здійсненні продовольчої політики партії, в боротьбі з бандитизмом, в мобілізації сил на боротьбу проти білополяків і Врангеля.

На більш повне висвітлення заслугували і такі питання, як культурне будівництво, будівництво радянського суду і його діяльність, організація фінансової справи та ін.

Назва збірника «Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920)» зобов'язувала редакторів та упорядників подати документи та матеріали про радянське будівництво на Україні весною і літом 1919 р. В збірнику ми знаходимо документи та матеріали лише за грудень 1919 р.

Однак, незважаючи на ці незначні недоліки, збірник є надзвичайно цінним. Вміщені в ньому документи бурхливої революційної епохи вивчатимуть з величезним інтересом не лише дослідники-історики, а й всі радянські люди.

Б. М. БАБІЙ.

ЗБІРНИК ПРАЦЬ ВИКЛАДАЧІВ ІСТОРІЇ КПРС КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Збірник кафедри історії КПРС «Наукові записки Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка», т. XVI, вип. XI, кн. 2, Вид-во Київського університету, 1957, 329 с.

Узагальнення досвіду Жовтневої революції і соціалістичного будівництва в нашій країні, досвід ідейно-політичної і організаторської роботи Комуністичної партії Радянського Союзу і одного з її загонів — КП України по здійсненню революційних перетворень в країні має велике політичне і науково-пізнавальне значення. Вихід в світ «Наукових записок» кафедри історії КПРС Київського державного університету — певний вклад її колективу в розв'язання цього почесного і відповідального завдання.

В збірнику вміщено 13 статей, присвячених ленінському плану боротьби за

соціалістичну революцію, діяльності більшовицьких організацій, встановленню і зміцненню Радянської влади на Україні, питанням єдності дій та зміцнення дружби російського і українського народів в період революції та громадянської війни. До збірника ввійшли також статті, в яких розповідається про самовіддану працю українського народу по здійсненню ленінського плану побудови соціалізму і комунізму в нашій країні.

Заслугує всілякого схвалення те, що в згаданому збірнику використаний значний архівний матеріал, частина якого вперше вводиться в науковий оборот. З цієї точ-

ки зору найбільш вдалими, на наш погляд, є статті О. А. Бородіна «З історії боротьби більшовицьких організацій України за відбудову органів Радянської влади», Й. Д. Ремезовського, І. І. Шевченка «Боротьба більшовицьких організацій України за зміцнення військово-політичного союзу Радянських республік в роки громадянської війни» і деякі інші.

Значну наукову цінність має додаток до статті А. В. Калініченка і Ф. П. Остапенка «З історії боротьби більшовицьких організацій за перемогу соціалістичної революції на Україні». Цей додаток являє собою список більшовицьких організацій, а також фракцій при Радах і профспілках періоду березень 1917 — березень 1918 р., складений на підставі матеріалів партійних з'їздів, конференцій та зборів, преси, спогадів більшовиків — безпосередніх учасників подій цього періоду, значної кількості архівних джерел. Приведений в додатку перелік більшовицьких організацій і фракцій, звичайно, не може претендувати на повне охоплення всіх парторганізацій, проте він є найбільш повним з того, що було за останні роки надруковано з цього питання.

Починається збірник статтею доцентів Г. О. Германа і С. Г. Фіногеева «Ленінський план боротьби партії за соціалістичну революцію». В ній автори спираються на основних положеннях Квітневих тез В. І. Леніна, рішеннях VII Всеросійської партійної конференції, VI з'їзду партії. В статті використані основні праці Володимира Ілліча, в яких розроблені і з непервершеною глибиною обгрунтовані стратегія і тактика партії більшовиків в період переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну. Але в статті всі ці важливі питання подаються в порядку констатації, не підкріплені в достатній мірі конкретно-історичним матеріалом, зокрема з історії більшовицьких організацій України. Навіть той незначний ілюстративний матеріал, який наведений в статті, подається без посилання на джерела. Так, на стор. 16—17 наводяться дані про кількісний склад деяких партійних організацій України, на стор. 20 цитується резолюція мітингу залізничників і солдатів, що відбувся 13 квітня в Києві. Але автори чомусь вважають, що читач повинен сприймати ці факти на віру. Матеріал статті викладено без необхідної логічної послідовності, а в ряді випадків прямо-таки плутано. Це, зокрема, стосується висвітлення питання про причини двовладдя (стор. 5), про об'єктивні передумови перемоги соціалістичної революції (стор. 8).

Зовсім не виправдані є те, що автори, по суті, обходять питання тактики більшовиків в період березня — квітня 1917 р., до повернення В. І. Леніна в Росію. Більше того, автори вирішили, як вони самі про це пишуть (стор. 14), не вдаватись до оцінки статей, що з'явилися останнім часом, в яких мова йде про тактику партії більшовиків у березні — квітні 1917 р. Це тим більш невп-

равдано, що серед цих статей були й такі, (напр., стаття М. С. Бурджалова в журналі «Вопросы истории», 1956, № 4), в яких з об'єктивістських позицій, всупереч ленінським принципам партійності, висвітлювалась тактична лінія партії до приїзду В. І. Леніна в Петроград.

Певний інтерес викликає стаття кандидатів історичних наук А. В. Калініченка і Ф. П. Остапенка «З історії боротьби більшовицьких організацій за перемогу соціалістичної революції на Україні». Автори роблять спробу висвітлити питання про стан і зміцнення більшовицьких організацій України після Лютневої буржуазно-демократичної революції. Вони спираються на роботу обласних партійних організацій. Південно-Західного краю і Донецько-Криворізького басейну. Проте у читача від статті залишається певне невдоволення, оскільки її автори, зібравши цінний матеріал (особливо в додатку), не скрізь зробили необхідні теоретичні узагальнення цього матеріалу.

Одній з найважливіших вимог економічної платформи більшовицької партії — робітничому контролю над виробництвом і розподілом продуктів — присвячена стаття кандидата історичних наук Г. І. Берези «З історії боротьби пролетаріату України за встановлення робітничого контролю в період підготовки Жовтневої соціалістичної революції (березень—жовтень 1917 р.)».

Проте в статті не тільки не розкрито з достатньою глибиною, але навіть зовсім не поставлено ряду важливих питань проблеми. В ній по суті не показана керівна роль більшовицької партії по встановленню робітничого контролю, не розкриті форми і методи його здійснення. Як відомо, важливе значення у встановленні робітничого контролю мали контрольні комісії, які створювались робітниками на підприємствах з ініціативи більшовиків. Однією з перших таких комісій була контрольна комісія харківського заводу ВЕК (нині ХЕМС ім. Сталіна). Г. І. Береза в своїй статті, згадуючи про цю комісію, обходить «Положення про цілі, завдання і структуру контрольної комісії на заводі ВЕК, опублікування якого в більшовицькій газеті «Пролетарий» мало важливе значення для розповсюдження ідеї робітничого контролю на Україні.

Визначне місце в статті повинно було б посідати положення про те, що робітничий клас на власному досвіді переконувався у необхідності встановлення контролю над виробництвом і розподілом. Але цього положення немає в статті. В ній не показано також, які зміни відбулися в справі поширення робітничого контролю після розгрома корніловщини, в період назрівання революційної кризи. Все це серйозно знижує науковий рівень статті Г. І. Берези.

В статті кандидата історичних наук В. І. Щусь «Боротьба Комуністичної партії за селянство в період підготовки Великої Жовтневої соціалістичної революції» на підставі значного історичного матеріа-

лу висвітлюється, як більшовики України, переборюючи труднощі, створювали і зміцнювали союз робітничого класу і найбіднішого селянства — що вирішальну суспільну силу, яка забезпечила перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Автор показує методи роботи і форми організації, що їх використовували більшовики в боротьбі за селянство. Проте з поля зору В. І. Щусь випало те, що після розгрому корніловщини на бік партії більшовиків почали повертати і середняки, що село перейшло до нових, більш гострих і масових форм боротьби. В статті є окремі неточності. Так, перша більшовицька резолюція була прийнята Київською Радою робітничих депутатів не 3 вересня 1917 р., як твердить автор (стор. 71), а 8 вересня 1917 р. Не повно, а тому і не зовсім точно висвітлено хід обговорення Квітневих тез в київській партійній організації (стор. 63).

Багато уваги в збірнику приділяється литаням спільної боротьби російського і українського народів за владу Рад, діяльності Комуністичної партії по зміцненню дружби народів СРСР, зокрема дружби російського і українського народів.

Відомо, що В. І. Ленін з особливою силою підкреслював необхідність тривалого виховання робітників, усіх трудящих в дусі щільковитої рівності і дружби, в дусі єдності їх інтернаціональних і національних завдань. Керуючись ленінськими вказівками, партія більшовиків очолила національно-визвольний рух на Україні і повела рішучу боротьбу проти великодержавної політики Тимчасового уряду, меншовиків і есерів, відстоюючи права українського народу. Разом з тим більшовики викривали буржуазно-націоналістичну суть Української Центральної ради і усіх її партій.

Більшовицька партія роз'яснювала трудящим України, що ліквідації соціального і національного гніту можна добитися тільки на основі єдності дій пролетарів усіх національностей Росії і, перш за все, при єдності дій пролетарів великоруських і українських. Ці ідеї проводяться в статті кандидата історичних наук В. М. Тишківського «Боротьба більшовиків за єдність революційних дій українського і російського народів у соціалістичній революції». В ній розповідається про боротьбу російського і українського народів під керівництвом більшовицької партії за перемогу соціалістичної революції, на фактичному матеріалі показуються їх спільні революційні виступи проти Тимчасового уряду, буржуазії і поміщиків. Автор спиняється на боротьбі трудящих України проти буржуазно-націоналістичної Центральної ради. Але, зосередивши всю увагу на цих питаннях, автор не показав на конкретному історичному матеріалі, як більшовицькі організації України враховували в своїй діяльності національний момент, як вони проводили в життя ленінську програму з національного питання в період боротьби за соціалістичну революцію.

На наш погляд, це в значній мірі пояснюється тим, що автор не використав матеріалів з місцевих архівів, зокрема, партійного архіву Інституту історії партії ЦК КП України — філіалу Інституту марксизму-ленізму при ЦК КПРС. В статті В. М. Тишківського недостатньо розкривається соціальна опора Центральної ради. Її роль зводиться до того, що, «будучи на утриманні німецьких імперіалістів, Центральна рада чіплялась за німецьку владу, маскуючись «самостійністю» і «незалежністю» і старанно приховуючи від народних мас свої егоїстичні класові інтереси» (стор. 78).

В статті не показані труднощі і вся складність боротьби трудящих України проти буржуазно-націоналістичної контрреволюції. В ній мають місце також окремі неточності. Так, на стор. 81 автор пише: «Багато Рад робітничих депутатів України з перших днів свого виникнення перебувало під впливом більшовиків. До них відносяться: Харківська, Луганська, Горлівсько-Щербинівська, Краматорська і інші». Це не відповідає дійсності. Наприклад, в Харківській Раді з 300 депутатів більшовиків було 40 чоловік¹.

Має інтерес стаття кандидата історичних наук М. О. Буцька «Спільна боротьба російського і українського народів за встановлення Радянської влади на Україні (жовтень 1917 — січень 1918 р.)». Достойнство статті полягає в конкретному показу процесу боротьби за встановлення Радянської влади на Україні з багатьма труднощами і перешкодами, що виникали в цій боротьбі. Автор наводить яскраві факти про величезну допомогу російського народу своїм братам — трудящим України в боротьбі проти сил російської і української контрреволюції. Особливо вдало показана військова допомога, яку подавала Радянська Росія українському народу в той час. Стаття значно виграла, якби в ній на конкретних прикладах була показана діяльність місцевих партійних організацій України по мобілізації трудящих на боротьбу за встановлення Радянської влади. Слід сказати, що цей недолік в значній мірі пояснюється тим, що автор недостатньо використав архівні матеріали.

Цікавою і змістовною є стаття доцентів Й. Д. Ремезовського та І. І. Шевченка «Боротьба більшовиків України за зміцнення військово-політичного союзу Радянських республік в роки громадянської війни». Автори широко використали архівний матеріал, а також матеріали центральної і місцевої преси досліджуваного періоду. Вони зуміли глибоко висвітлити діяльність більшовиків України по зміцненню військово-політичного союзу радянських республік, показати тісну дружбу і різнобічну взаємодопомогу російського і українського народів

¹ «Історія Української РСР», т. I. К., 1953, стор. 777.

в той період. Наведені в статті факти, багато з яких уже відомі по кандидатській дисертації тов. Ремезовського, переконливо свідчать про всенародний характер руху трудящих України за тісне єднання Радянських республік. Правда, слід зауважити, що початок статті носить дещо схематичний характер. В статті слід було б ширше показати діяльність кращих представників трудящих мас, керівників і активних учасників подій, про які говориться в статті.

Зовсім інше треба сказати про статтю кандидата історичних наук У. Л. Полякова «Торжество ленінської політики на Україні». Ця стаття написана поверхово. В ній не показана в достатній мірі роль Комуністичної партії, В. І. Леніна в створенні братерської співдружності радянських народів, у розквіті Української Радянської Соціалістичної Республіки. У. Л. Поляков не показав труднощів, які довелося подолати українському народу в боротьбі за торжество ленінської національної політики. Автор майже нічого не говорить про боротьбу проти українських буржуазних націоналістів. Стаття відзначається слабкою аргументацією багатьох положень і відсутністю достатнього аналізу важливіших питань.

З цього погляду значно виділяється цікаве дослідження доцента О. А. Бородіна «З історії боротьби більшовицьких організацій України за відбудову органів Радянської влади (кінець 1918—початок 1919 р.)». На багатому документальному матеріалі О. А. Бородин відтворює історично правдиву картину діяльності більшовицьких організацій по створенню органів влади в центрі і на місцях в ході і після визволення України від денікінських та петлюрівських банд. Автор зупиняється на ряді цікавих і слабо висвітлених в нашій літературі фактів діяльності ревкомів у цій боротьбі, розкриває їх роль і значення в справі зміцнення Радянської влади в республіці. Найбільш цінно, що в статті робиться досить вдала спроба розкрити особливості процесу відбудови органів влади на Україні.

Докладно О. А. Бородин розповідає також про те, як більшовицькі організації України в непримиренній боротьбі проти трюцькістів, дещистів та інших антиленінських угруповань зміцнювали ідеїну і організаційну єдність своїх рядів, проводили ленінську лінію в партійному і державному будівництві, у зміцненні союзу робітничого класу і селянства. Все це свідчить про широкі обізнаність автора з проблемою дослідження.

Значне місце в записках займають праці, присвячені питанням господарського будівництва на Україні за роки Радянської влади. Про це, зокрема, розповідається в статтях кандидатів історичних наук В. К. Гук і Н. Ю. Костриці «Боротьба Комуністичної партії за індустріалізацію УРСР». Позитивною стороною цієї статті є те, що в ній дається історичний нарис діяльності Комуністичної партії України в галузі створення матеріально-технічної бази соціалізму.

Автори наводять важливі вказівки В. І. Леніна про соціалістичну індустріалізацію, про необхідність всебічного переважного розвитку важкої промисловості, без якої, як вчив Володимир Ілліч, ніякого соціалізму і комунізму побудувати не можна.

Торкнувшись великого кола питань, автори, на жаль, не змогли висвітлити їх з належною глибиною. До того ж, як правило, вони наводять вже відомі в історичній літературі дані. В статті мало говориться про діяльність місцевих партійних організацій по мобілізації робітничого класу на здійснення величної програми індустріалізації республіки. В ній відсутній показ передовиків і новаторів соціалістичного виробництва. Простий перелік прізвищ зачинателів стахановського руху (стор. 174) не змінює загальної картини.

Цю прогалину в певній мірі заповнює стаття кандидата історичних наук М. М. Матвійчука «Ріст трудової активності робітничого класу — результат завоювань Великого Жовтня». Ми говоримо «в певній мірі», бо автор ставить перед собою завдання розповісти про діяльність партійних організацій Криворізького залізрудного басейну в галузі поширення передового досвіду і передових методів праці. З цим завданням М. М. Матвійчук справився досить успішно. На яскравому фактичному матеріалі він розкриває форми і методи роботи партійних організацій рудників і шахт по мобілізації трудової і політичної активності робітників Кривбасу, по розгортанню соціалістичного змагання шахтарів басейну за підвищення продуктивності праці, збільшення видобутку руди. Стаття багато виграла б, якби її автор більш докладно розповів про боротьбу партійних організацій проти косності і консерватизму в справі впровадження на рудниках басейну передової техніки і прогресивних методів праці.

Позитивне враження справляє стаття доцента В. Д. Уварова і В. П. Столяренка «Велика Жовтнева соціалістична революція — основна передумова соціалістичного перетворення сільського господарства України», написана на основі значного архівного матеріалу публікацій і документів. Не претендуючи на вичерпне висвітлення питання, автори переконливо розкривають картину величких зрушень в українському селі, досягнутих під керівництвом партійних організацій України в результаті здійснення геніального ленінського кооперативного плану. Значний інтерес становить розділ статті, в якому говориться про здійснення колективізації сільського господарства в західних областях УРСР.

Проте і в цій статті не вдалося уникнути певних недоліків. Стаття хибує на схематизм, в ній по суті не розкривається те специфічне, що було в колгоспному русі на Україні.

Зростанню матеріального добробуту трудящих України, здійсненню культурної революції в республіці присвячена стаття доцента Є. В. Сафонової. В ній наведено чп-

мало переконливих фактів, які яскраво свідчать про величчі досягнення українського народу в справі зростання матеріального добробуту і культури. Автор наводить відомості про боротьбу більшовицьких організацій України проти буржуазно-націоналістичних перекручень процесу розвитку національної за формою і соціалістичної за змістом української культури.

Проте в статті надто багато публіцистичного пафосу і явно не вистачає широких теоретичних узагальнень. В ній слабо показано ріст матеріального і культурного добробуту українського народу, досягнутий в результаті заходів, здійснених партією і Радянським урядом в період 1953—1956 рр., і особливо на основі історичних рішень XX з'їзду КПРС.

Підводячи загальні підсумки, можна без

перебільшення сказати, що автори рецензованого збірника в основному правильно підійшли до вибору тем. Проте недоліком збірника є те, що в ньому не знайшли своє більш-менш повне висвітлення такі надзвичайно актуальні питання, як непримиренна боротьба партії за ленінську єдність своїх рядів, проти фракційної діяльності антимарксистських угруповань і течій, героїчний подвиг радянського, і зокрема українського, народу у Великій Вітчизняній війні, всесвітньоісторичне значення Жовтневої революції.

Збірник в цілому справляє позитивне враження. Вихід його — відрадна подія, яка свідчить про значну наукову роботу колективу кафедр.

М. М. ЛИПОВЧЕНКО, В. М. ОРЛОВ.

ЮВІЛЕЙНИЙ НОМЕР «НАУКОВИХ ЗАПИСОК» УЖГОРОДСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

«Наукові записки» Ужгородського державного університету, т. XXIX. Історія Закарпаття, Ужгород, 1957, 353 с.

Том XXIX «Наукових записок» Ужгородського університету присвячений славному ювілею — сороковій річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції. Він складається з 12 наукових статей.

Становище і боротьба покріпаченого селянства, капіталістична експлуатація та іноземне поневолення, боротьба трудящих під керівництвом Комуністичної партії за соціальне і національне визволення та возз'єднання з Радянською Україною, соціалістичні перетворення, які відбувалися в Закарпатті, — це ті основні проблеми, які висвітлюються в даному томі.

Збірник відкривається статтею відомого дослідника Закарпаття М. М. Лелекача — «Процес закріпачення закарпатського селянства в XIV—XV ст».

Автор статті показує, що в цей період у зв'язку з розвитком товарного та грошового обігу феодалі в своєму вотчинному господарстві вже не задовольнялися лише працею рабів, а з допомогою позазакономічного примусу почали закріпачувати вільних селян. Тяжкий для закарпатських селян процес закріпачення з боку угорських феодалів відбувався з XIII до XVI ст., коли вони, як і селяни Угорщини, після придушення повстання під керівництвом Дьєрдя Дожі (1514 р.) остаточно були прикріплені до землі.

Про виступи проти феодално-кріпосницького гніту розповідається в змістовній статті В. М. Мельника — «Посилення класової боротьби на Закарпатті в другій половині XVII і на початку XVIII ст.». В 50—60-х роках XVII ст. панщина в краї становила

3—4 дні на тиждень, хоч нерідкими були випадки, коли селян змушували працювати у панських маєтках по шість днів на тиждень. В статті В. М. Мельника наводиться значний матеріал, почерпнутий головним чином із архівів, який свідчить про загострення боротьби селян проти поміщиків у другій половині XVII і на початку XVIII ст.

На розрортання боротьби закарпатських селян великий вплив мала визвольна війна українського народу проти панської Польщі в 1648—1654 рр. Саме на цей час припадає посилення виступів загонів закарпатських опришків, які нападали на поміщицькі маєтки. В цих загонах спільно вступали селяни, ремісники, наймити, пастухи різних національностей: українці, угорці, румуни, поляки. Один з таких загонів під керівництвом Михайла Шотвоша і Павла Ороса нараховував 300 чоловік.

Велике селянське повстання в 70-х роках XVII ст. охопило Мармароську і Угочанську жупи та інші райони Закарпаття. Повстанці, кількість яких в 1672 р. доходила до 15 тис. чоловік, захопили містечко Севлюш, знищили поміщицькі маєтки під Мукачевем та в інших місцевостях. Занепокоєний австрійський уряд кинув на придушення повстання велику кількість військ. Рух опришків не припинявся і в наступні десятиріччя XVII ст.

Ще більшого розмаху досягла антифеодална боротьба українських та угорських селян в Закарпатті на початку XVIII ст. під час національно-визвольної війни угорського народу проти влади Габсбургів.

Одним з перших повстали селяни на

Берегівщині під керівництвом наймита Фоми Ессе. В 1703 р. вони захопили м. Берегове, села Варі, Беня, Вілок та інші, відмовились виконувати феодалні повинності. На протязі кількох років в районах Рахова, Ясіня, Тячева діяли загонами повсталих, що називались «гуцульськими загонами».

Автор правильно відзначає, що причиною поразки повстання 1703—1711 рр. в Угорщині були антагоністичні суперечності між селянами та представниками панівних груп, які приєдналися до повстання і навіть очолили його. В зв'язку з цим не можна погодитися з твердженням автора, нібито керівник боротьби Ференц Ракоці кинув «революційний заклик» і що начебто він намагався «примирити інтереси дворян і кріпаків» (стор. 57—58). Автору необхідно було додати, що таке «примирення» Ракоці робив за рахунок селян, як це й видно з відповідних документів, що наводяться в самій статті.

Результатом буржуазної революції 1848 р. в Угорщині та на Закарпатті було те, що вона знищила кріпосництво. Але сама реформа була по суті кріпосницькою і після неї розвиток капіталізму в сільському господарстві цих земель пішов пруським шляхом. Цій мало вивченій проблемі присвячена стаття В. І. Ілька — «З історії обезземелення селян Закарпаття в другій половині XIX ст.».

Реформа не знищила величезні земельні латифундії Шенборна, Стараї, Телекі та інших представників аристократичної знаті, зате селяни позбавлялись навіть того, чим користувались раніше. Пограбували поміщики селян і в зв'язку з так званими «копаницями» (земля, очищена селянами від чагарників, бур'янів і т. п.). За такі «копаниці» селян примушували виплачувати двадцятиразову вартість повинностей, які вони раніше відбували на користь поміщика, певна частина цих «копаниць» могла за бажанням поміщика перейти до нього. Саме на підставі цього була відібрана в 70-х роках XIX ст. земля у селян с. Беш, Ужанської жупи, якою вони користувались понад 60 років (стор. 71—72). Чимало землі втратили селяни і при проведенні так званих «комасацій» (землепорядкування). Тільки селяни с. Вишки, Великоберезнянської округи, втратили при комасації близько 194 угорських хольди землі.

Одним з залишків кріпосництва були численні відробітки, які збереглися на Закарпатті ще й у XX ст. Відробляли селяни не тільки на користь поміщиків, а й попів, крім того, виплачували останнім ще й так звану коблину (натуральний податок). Невідомо тільки, чому автор відробітками вважає роботу прийшлих селян за 12—16 частину врожаю у жнива (стор. 84).

Перебільшує автор, коли пише, що «розвиток продуктивних сил, застосування сільськогосподарських машин сприяли підвищенню продуктивності поміщицьких госпо-

дарств і вели до витіснення феодалних методів господарювання» (стор. 87).

Справа в тому, що аж до кінця XIX ст. сільськогосподарської техніки на Закарпатті було дуже мало. У Мармароській жупі перша молотарка появилася лише в 1890 р., небагато було залізних плугів і борів. За даними урядової статистики, в 1896 р. в Угочанській жупі тільки 9 господарств використовувало добрива, а в Берегівській — лише 66. Стара система господарювання з її відсталою технікою панувала у поміщицьких господарствах Закарпаття навіть в кінці XIX ст. Повну рацію має автор, коли стверджує, що тут «заміна феодалних способів експлуатації капіталістичними відбувалася повільно» і що феодалні пережитки «місяцями продовжували існувати аж до звільнення Закарпаття Радянською Армією в 1944 р.».

На початку XX ст. історичний розвиток Закарпаття проходив під могутнім впливом революційного руху, що відбувався в Росії. В статті В. І. Нечотаєва розповідається про становище Закарпаття напередодні першої світової війни, в 1908—1914 рр.

Після придушення першої буржуазно-демократичної революції в Росії, на Закарпатті, як і в усій Угорщині, наступив період реакції. Політичні права трудящих ще більше урізувалися, профспілкові організації заборонялися, робітники переслідувалися за участь у страйках.

Робочий день на підприємствах Закарпаття тривав здебільшого 12 годин, але нерідко доходив до 14, а то й 16 годин на добу. З року в рік зменшувалась реальна зарплата робітників. Тяжке становище було й трудящих селян, бо основна кількість земель була сконцентрована в руках поміщиків, куркулів, держави і церкви. Особливо жакливим було становище сільськогосподарських робітників, які за мізерну плату змушені були працювати по 16—18 годин. Тисячі людей щороку емігрували з Закарпаття.

В роки, що передували першій світовій війні, у Берегові, Мукачеві, Великому Бичкові, Соловині та Сваляві відбувалися страйки робітників. Виникали заворушення і серед селян.

Чимало сторінок приділив автор характеристиці стану промисловості Закарпаття. Але поряд з важливими даними він подає дрібні деталі, які не тільки не мають суттєвого значення для з'ясування проблеми, а скоріше утруднюють її розуміння. Яке, скажімо, має підзнавове значення той факт, що «перед самою війною виник проект розширення Тур'я-Бистрицького заводу» (стор. 95), який залишився лише на папері, або те, що повідь трічі «зруйнувала мости й залізничну лінію в лісах фірми «Бантіліч» і розкидала та розтягнула заготовлені запаси лісоматеріалів».

Не завжди умотивовані висновки автора. Так, кілька разів повторюється, що в

карпатті в 1908—1914 рр. відбувалося промислове піднесення. На підтвердження такого висновку наводиться кілька фактів про заснування дрібних підприємств. З одного факту, що граф Шенборн брав участь в управлінні Тур'я-Бистрицького заводу, робиться узагальнюючий висновок: Це означало, що й на Закарпатті відбувалося тісне переплітання феодално-поміщицької олігархії з буржуазно-промисловою та фінансовою» (стор. 95).

Не можна погодитись з тим, що в цій епідемії за розміром статті навіть не зроблена спроба показати процес диференціації елянства.

При висвітленні революційно-визвольного руху автор допускає непотрібні перебільшення. Так, говорячи про страйк 40 мукавських бондарів у 1911 р., він явно перебільшує вплив виступу кількох десятків людей, заявляючи, що цей страйк «був свого роду світлим променем в темному царстві реакції... запалив на подвиг багатьох робітників Закарпаття» (стор. 121). Автор правильно вказує, що перехід населення з релігійної православної форми протесту проти національно-релігійного гноблення. Але це явище аж ніяк не можна назвати політичним протестом народних мас» (стор. 132) або народним рухом, «який і надалі проявлявся в єдиному можливій на той час в Закарпатті формі організованого переходу до православ'я» (стор. 124).

Плутанина в цьому питанні стає ще більш виразною, коли врахувати, що на стор. 115 автор цілком правильно критикує буржуазних націоналістів за їх заяви, «що вся суть закарпатських українців полягає в релігії... Поза релігією світогляд їх ще не сягає», а на стор. 123 сам твердить, що «в ті роки релігія була ще панівною ідеологією на відсталому Закарпатті». Факти, які навіс сам автор про революційну боротьбу закарпатських трудящих, суперечать цим висновкам.

Нищівного удару як по всій капіталістичній системі, так і по ідеології, що її обслуговувала, нанесла Велика Жовтнева соціалістична революція. Настав новий період у визвольній боротьбі трудящих Закарпаття. Ці зміни в краї показано в цікавих і нових за своїм змістом статтях: Н. П. Бажанової — «З історії боротьби трудящих Закарпаття проти іноземної воєнної окупації в 1919—1920 рр.», Б. І. Співак — «Боротьба комуністів Закарпаття за маси, проти угодовської політики правих соціал-демократів (1921—1924 рр.)», І. Д. Дашкевич — «Класова боротьба трудящих Закарпаття в роки світової економічної кризи (1929—1933 рр.)» і С. Ю. Прунці — «З історії робітничого руху на Закарпатті в 1934 і на початку 1935 р.».

Незважаючи на звірства окупантів, закарпатські трудящі не припинили боротьби за своє визволення. Героїзмом відкрила себе «Русинська червона дивізія» в боях під Мукачевем і Чопом. В окупованому чеськи-

ми і румунськими військами Закарпатті «в ряді місць робітники і батраки під керівництвом комуністів стали створювати нелегальні червоногвардійські загони» (стор. 144). Під час першотравневих демонстрацій та мітингів в 1920 р., що відбулися в Ужгороді, Мукачеві, Берегоні та інших місцях, трудящі вимагали припинення воєнної інтервенції проти Радянської Росії, протестували проти влади окупантів. У грудні 1920 р. закарпатські робітники знову почали страйкову боротьбу на знак солідарності з своїми празькими товаришами, проти яких буржуазний уряд вжив репресій.

Рух трудящих в цей період міг би бути більш гострим, коли б керівництво Міжнародної соціалістичної партії Підкарпатської Русі (МСП), що виникла в кінці 1919 р., було політично зрілим. Ця партія, хоч і приєдналась до III Комуністичного Інтернаціоналу, однак ще мала багато недоліків у своїй діяльності.

У 1921 р. була створена Комуністична партія Чехословаччини. В її створенні активну участь брали і комуністи Закарпаття. Яскравим свідченням зростання впливу комуністів на маси є результати виборів до чехословацького парламенту в березні 1924 р. Незважаючи на терор, 100 тис. закарпатців, майже 40% усіх виборців, подали свої голоси за комуністів.

Тяжкі випробування випали на долю народних мас Закарпаття, як і багатьох інших народів, що знаходилися під гнітом капіталізму в роки світової економічної кризи 1929—1933 рр. Зростали ціни і знижувалась зарплата, безробіття стало масовим явищем, трудящі міст і сіл голодали. Та й в цих тяжких умовах класова боротьба не тільки не вшухала, а ще більше розгоралась. Особливо великого розмаху набрала вона в 1931—1932 рр. В Ужгороді, Сваляві та інших місцях безробітні, вимагаючи роботи, влаштовували демонстрації і мітинги, якими керували комуністи. Понад 100 тис. чоловік взяли активну участь у святкуванні 1 Травня в 1932 р.

Буржуазний чехословацький уряд намагався придушити рух трудящих. В 1930 р. робітничу кров була пролита жандармами у Великому Бичкові, в 1931 р. поліція стріляла в страйкарів і безробітних Хуста, в 1932 р. по-звірячому побила голодуючих дітей, що вийшли на вулицю у Воловому. І т. п. Тюрми були переповнені борщами проти капіталістичного гніту.

Під проводом Комуністичної партії розгорнулася боротьба за створення антифашистського і антивоєнного фронту. Демонстрації і мітинги, які відбувалися в 1934 р., проходили під лозунгами: «Геть війну! Хай живе пролетарська революція!», «Хай живе Червона Армія!», «Хай живе воля її комуна!». В тому ж році у Хусті і Ужгороді відбулися антифашистські конференції, в яких взяли участь сотні делегатів від робітників та селян.

Однак не можна сказати, що у висвітленні цього етапу революційного руху на Закарпатті немає недоліків. Слабо в цілому показаний рух широких селянських мас. Іноді зустрічаються суперечливі оцінки, ролі і діяльності МСП. Мають місце неточні і невдалі формулювання, думок. Та, незважаючи на це, згадана група статей є вкладом у вивчення історії Закарпаття.

Ряд статей «Наукових записок» висвітлює один із важливіших етапів історичного життя закарпатців: возз'єднання краю з Радянською Україною та соціалістичні перетворення, що відбулися за роки Радянської влади.

Комуністичній партії як керівній і спрямовуючій силі в боротьбі закарпатських народних мас за возз'єднання з Радянською Україною, присвячена стаття В. В. Хайнаса.

Після визволення в жовтні 1914 р. Радянською Армією Закарпаття від фашистських загарбників комуністичні організації, що вийшли з підпілля, одержали можливість проводити свою роботу у вільних умовах. За короткий час чисельність їх рядів набагато збільшилась, первинні партійні організації створювались на фабриках, заводах, в селах. Робота комуністів була спрямована на зміцнення органів народної влади — Народних комітетів, на відбудову народного господарства, на підготовку возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. Під їх керівництвом активну діяльність розгорнули комсомольські та профспілкові організації. Одним з свідчень масового патріотизму, що охопив населення, є той факт, що близько 22 тис. молодих закарпатців добровільно вступили в ряди Радянської Армії (стор. 263).

На I з'їзді Народних комітетів у листопаді 1914 р. було ухвалено рішення про возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною, яке остаточно було здійснено в червні 1945 р. згідно з радянсько-чехословацьким договором.

В статті Ф. Ф. Чернявського на великому фактичному матеріалі показані соціалістичні перетворення в краї у 1944—1945 рр. в галузі промисловості. В цей час було націоналізовано банки, значну частину крупних промислових підприємств, на інших підприємствах встановлено робітничий контроль. Велика робота провадилась по відбудові підприємств, які були пограбовані фашистами при відступі. Ініціативу у цій справі проявляли самі робітники. Завдяки допомозі, яку подавав Радянський Союз, за рік існування народної влади про-

мисловість краю по виробництву продукції досягла довоєнного рівня (стор. 304).

В цей період економіка краю тісно зв'язується з економікою всієї Радянської країни.

Докорінно змінилося становище робітничого класу: було введено 8-годинний робочий день, щорічні відпустки не менше ніж на 12 робочих днів, соціальне страхування. Значно була підвищена зарплата, надана безплатна медична допомога.

З входженням Закарпаття у склад СРСР всі народи нашої країни допомагали трудящим краю у соціалістичному будівництві. Це глибоко показано в ґрунтовній статті К. О. Куценка, в якій розглядається соціалістична перебудова сільського господарства Закарпатської області.

За роки Радянської влади назавжди була ліквідована вікова несправедливість щодо трудящих селян, які страждали від безземелля та експлуатації поміщиків, куркулів і повів. Земля була передана трудовому селянству.

Переконавшись на досвіді у перевазі колгоспного ладу, з кожним роком все більше закарпатських селян вступало в колгоспи. У 1950 р. була завершена суцільна колективізація в області.

Том «Наукових записок» закінчується статтею О. Ф. Хичій з історії шкільництва на Закарпатті, починаючи з XVIII ст. до возз'єднання з Радянською Україною.

Розглядаючи зміст даного тома, слід зауважити, що він був би набагато ціннішим, коли б до нього увійшло більше статей про радянське будівництво на Закарпатті. Викликає також здивування, чому в ювілейному збірнику не знайшло місця висвітлення революційних подій в краї у 1905—1907 рр. та 1917—1919 рр., хоч відомо, що ряд істориків на Закарпатті займається розробкою цих питань.

Майже в кожній статті дається історіографія питання. Але нерідко це робиться дуже спрощено, з допомогою декларативних заяв, при відсутності будь-якого серйозного аналізу тієї чи іншої праці.

В цілому ХХІХ том «Наукових записок» Ужгородського університету, незважаючи на недоліки і неординарну наукову цінність статей, безсумнівно, є корисною і необхідною книгою. В науковий оборот введено чимало нового матеріалу, почерпнутого авторами безпосередньо в архівах, у ряді випадків, зроблено глибокий аналіз і самостійні висновки з важливих питань історичного минулого і радянського будівництва на Закарпатті.

І. І. КОМПАНІЄЦЬ

РАДЯНСЬКА УКРАЇНА У ВЕЛИКІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ВІЙНІ

Історія Української РСР в період Великої Вітчизняної війни до цього часу є однією з відсталіх ділянок української історіографії. Про участь України у Вели-

кій Вітчизняній війні написано кілька десятків дисертацій, але переважна більшість з них залишається в рукописних фондах наукових установ і улюблених закладів. На

жаль, до цього часу дуже мало опубліковано спогадів учасників війни і зовсім не опубліковано фундаментальних збірників документів і матеріалів. Та невелика кількість документальних збірників, що вийшла у обласних видавництвах (Одеса, Полтава, Житомир, Львів і ін.), і монографічних досліджень з історії Великої Вітчизняної війни не може ні в якій мірі задовольнити потреби громадськості.

Тому появу книги доктора історичних наук М. І. Супруненка «Україна в Великій Отчественной войне Советского Союза», яка є першою серйозною спробою вивчити і узагальнити основні питання історичного розвитку УРСР в роки війни, слід вітати.

У названій праці найціннішою є та частина, в якій висвітлюється народна партизанська боротьба в тилу фашистських окупантів. Для висвітлення діяльності підпільних партійних, комсомольських і антифашистських організацій, а також партизанської боротьби на тимчасово окупованій території України автор використав архівні джерела, документальні збірники, частково спогади учасників партизанського руху і періодичну пресу.

Спіраючись на великий фактичний матеріал, автор показав, що український народ з перших днів війни піднявся разом з усіма народами СРСР на захист Радянської Батьківщини. В книжці переконливо доводиться, що головною руйнівною силою в боротьбі народних мас були полум'яний радянський патріотизм нашого народу, його люта ненависть до фашистських окупантів, які посягнули на честь і свободу Радянської Вітчизни, на великі здобутки Жовтневої соціалістичної революції, а не тільки звірства фашистських загарбників, як це намагаються довести буржуазні історіографи післявоєнного часу.

В книзі в численних фактах показана провідна роль Комуністичної партії Радянського Союзу як натхненника і організатора всенародної боротьби проти фашистських агресорів.

Узагальнюючи досвід народної партизанської боротьби на Україні, автор робить ряд наукових висновків, які збагатять українську радянську історіографію і допоможуть іншим дослідникам ще глибше вивчити і всебічно висвітлити один з яскравіших періодів в житті радянського народу.

Книга М. І. Супруненка цінна й тим, що в ній зібрано і узагальнено певний фактичний матеріал, який показує трудовий вклад українського народу в економічну перемогу радянського народу над економікою фашистської Німеччини і її сателітів.

Безумовно, корисною є й та частина книги, де автор у певній послідовності коротко викладає воєнні події на фронтах Вітчизняної війни і зокрема ті, що відбувались на території України.

Говорячи про появу книги М. І. Супру-

ненка як про відрадну подію в нашій радянській історіографії, не можна все ж обійти тих оґрів та істотних недоліків, які мають місце в роботі і до деякої міри знижують її цінність.

Науковий підхід до висвітлення історичного процесу на Україні в період Великої Вітчизняної війни вимагав від автора критичного огляду опублікованої літератури по обраній проблемі. Посилаючись на досить численні джерела, мемуарну літературу, опубліковані документальні збірники, окремі книги, брошури і статті, що були опубліковані після Великої Вітчизняної війни, автор, на жаль, обійшов мовчанням все те, що було зроблено істориками України і безпосередніми учасниками війни до нього і що, безумовно, допомогло йому підготувати узагальнюючу роботу про участь українського народу у Великій Вітчизняній війні.

Не привернула уваги автора і література буржуазних історіографів, що в післявоєнні роки була опублікована за кордоном, і та, що останнім часом вийшла в СРСР у перекладі на російську мову¹. Автори цієї літератури за всяку ціну намагаються принизити роль Радянського Союзу в другій світовій війні, у спотвореному вигляді змалюють участь радянського народу, і зокрема українського народу, у війні проти гітлерівської Німеччини. Прямим обов'язком автора було викрити фальсифікаторську писанину колишніх гітлерівських генералів і їх підспівувачів з інших капіталістичних країн.

Один з цих авторів — Тіппельскірх, наприклад, заявляє, що українське населення на окупованій території в 1941—1942 рр. лояльно ставилось до німецьких військ і лише після перемоги Радянської Армії під Сталінградом почало включатись в боротьбу з окупантами.

Цей та інші брудні наклепи на український народ необхідно рішуче відкинути. Тим більше, що в книзі М. І. Супруненка наведено досить фактичного матеріалу, який щент розбиває безглузді твердження битих гітлерівських генералів.

Значним недоліком монографічного дослідження М. І. Супруненка є одностороннє висвітлення історії УРСР періоду Вітчизняної війни.

Відомо, що вирішальну роль у всесвітньоісторичній перемозі над фашистською Німеччиною і її союзниками відіграли доблесні Збройні Сили СРСР і самовіддана праця радянських людей по забезпеченню фронту всім необхідним для перемоги над ворогом. Однак автор більшу частину кни-

¹ Г. Гудерман, Записки солдата, М., 1954; Д. Фуллер, Вторая мировая война. 1939—1945 гг., М., 1956; Т. Тіппельскірх, История второй мировой войны, М., 1956; Л. Рендулич, Партизанская война, М., 1956.

ги присвятив висвітленню питань народної боротьби в тилу ворога. Сама тема — Україна у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу, обрана автором для дослідження, зобов'язувала його зробити якраз навпаки. Інакше у читача штучно являтиметься враження, що головною формою боротьби з фашистськими загарбниками була партизанська війна.

Не виправдує автора і застереження, зроблене у вступі, про те, що він не ставив перед собою завдання широко висвітлити хід воєнних дій на радянсько-німецькому фронті. Висвітлити бойові дії Радянської Армії у Великій Вітчизняній війні — до цього його зобов'язувала сама назва книги.

З тексту книги читач не може зрозуміти принципу, яким керувався автор при висвітленні воєнних подій. Обороні Одеси і Києва присвячено 14 сторінок, а Корсунь-Шевченківській битві — лише півтори сторінки. Доблесні захисники Севастополя прикували до себе значні сили фашистських військ на 250 днів, однак висвітленню цієї події автор приділив вдвічі менше місця, ніж обороні Одеси. В книзі лише побіжно говориться про оборонні бої радянських військ на території України в 1941 р. З цього питання в українській історіографії майже нема праць, а те, що написано, хибує на так звану теорію «активної оборони». Висвітлити ці події мало бути одним із завдань автора книги.

Про неправильний, однобічний підхід до висвітлення головних питань свідчить і те, що, наприклад, воєнні події 1944 р. — вирішального року Вітчизняної війни, коли фашистських загарбників було остаточно викинуто з України і всієї радянської землі, викладено на 20 сторінках, а народній партизанській боротьбі на Україні лише в 1943 р. відведено місяця в 5 разів більше.

Автор, на нашу думку, мало уваги приділив також питанню про трудовий вклад українського народу в справу боротьби з фашистськими загарбниками. Говорячи про самовіддану працю колгоспного селянства України в перші місяці війни, автор обмежився лише окремими прикладами підготовки жінок-трактористок у Харківській і Вінницькій областях та подав ілюстративний матеріал про збирання хліба та виконання плану хлібозаготівель по окремих колгоспах Дніпропетровської і Сумської областей.

У книзі М. І. Супруненка читач не знайде матеріалу про евакуацію на Схід людей з України, тракторного парку і сільськогосподарських машин, про діяльність комітету по евакуації, створеного при РНК УРСР, про організацію винищувальних батальйонів і їх діяльність та з інших важливих питань.

Недостатнє висвітлення автором воєнних подій, особливо в 1941 р., і наступальних операцій Радянської Армії в 1944 р., слабкий показ героїчних зусиль українського

народу на трудовому фронті, побіжність у розповіді про інші важливі питання є не тільки структурними недоліками книги, і ставить під сумнів правильність її назви.

До недоліків структурного характеру книги слід також віднести зведення автором в один підрозділ зовсім не зв'язаних між собою питань, як це зроблено, наприклад, у п'ятому параграфі першої глави де мова йде про оборону Донбасу і Севастополя, про утворення антигітлерівської коаліції і про перебазування промисловості на Схід країни.

Незадовільно побудовано і матеріал п'ятої глави під назвою «Корінний перелом в ході Великої Вітчизняної війни». Наприклад, в першому підрозділі цієї глави під назвою «Контрнаступ і загальний наступ Радянської Армії» мова йде більше про вплив Сталінградської битви на визвольну боротьбу народів окупованих фашистською Німеччиною країн, а не про контрнаступ і загальний наступ Радянської Армії. Висновок же, зроблений автором до цього підрозділу, зовсім не випливає із викладеного матеріалу.

Далеко не все гаразд у книзі і з висвітленням окремих воєнних операцій, проведених Радянською Армією. Не можна, наприклад, погодитись з висновком автора, що захоплення фашистською Німеччиною Франції, Австрії, Чехословаччини, Бельгії, використання воєнної промисловості цих та інших окупованих країн дали можливість гітлерівській кліці створити наймогутнішу серед усіх капіталістичних країн армію.

Розв'язуючи другу світову війну, фашистська Німеччина вже мала наймогутнішу серед усіх країн Західної Європи армію. І в цьому велику допомогу Німеччині подали англо-французькі і американські імперіалісти, які руками гітлерівської армії планували знищення Радянського Союзу. Протягом 1933—1939 рр. Німеччина витратила на підготовку війни 90 млрд. марок. Досить нагадати, що вже влітку 1940 р. фашистська Німеччина мала 153 озброєні найновішою бойовою технікою дивізії. В 1940 р. німецька промисловість випускала близько 9500 літаків, 1800 танків, 4 тис. гармат, 57 тис. кулеметів, 1,5 млн. гвинтівок.

Захоплення згаданих країн набагато збільшило воєнний потенціал фашистської Німеччини, проте головна ударна сила фашистських агресорів була створена німецькими імперіалістами ще до того, як гітлерівська кліка розв'язала другу світову війну.

Причини воєнних невдач Радянської Армії і тяжкого становища нашої країни у початковий період Великої Вітчизняної війни повністю не розкриті, подані однобічно. Відомо, що культ особи Й. В. Сталіна і неправильна оцінка ним воєнно-політичної обстановки напередодні війни негативно відбилися на підготовці нашої країни до оборони і бойової готовності Радянських Збройних Сил. Проте це лише одна з при-

чин, поряд з якою існували й інші не менш важливі причини. Це — відомобілізованість, великий досвід ведення сучасної війни, який мала фашистська армія, віроломство і тактична раптовість нападу, перевага в кількості танків, авіації, автоматів, мінометів, якими озброїла свою армію фашистська Німеччина. Отже, зосередження уваги читача лише на одній з причин наших невдач у початковий період війни і замовчування інших є до деякої міри методологічним недоліком у висвітленні цього важливого питання.

Показуючи керівну роль і організаторську діяльність Комуністичної партії, з перших днів війни направлену на мобілізацію всіх сил радянського народу на боротьбу з ворогом, автор наводить чомусь лише виступ по радіо 22 червня 1941 р. В. М. Молотова і жодним словом не згадує про виступ по радіо 3 липня 1941 р. Й. В. Сталіна, який від імені Радянського уряду і Центрального Комітету Комуністичної партії звернувся з закликом до народу і армії. В цій промові була дана оцінка воєнно-політичного становища Радянського Союзу і викладена широким народним масам програма боротьби з німецько-фашистськими загарбниками. Основні настанови промови Й. В. Сталіна виходили з директиви ЦК ВКП(б) і РНК СРСР партійним організаціям прифронтової смуги від 29 червня 1941 р., про яку згадує і автор книги. Тому замовчування виступу Й. В. Сталіна нічим не може бути виправдане.

Говорячи про героїчну оборону Одеси, автор лише в кількох рядках згадує про Чорноморський військово-морський і цивільний флот. Чи могло б при сучасних масштабах бойових дій, в яких брали участь сотні тисяч бійців регулярних військ і народних ополченців, при величезній витраті боєприпасів, продовольства, спорядження, медикаментів вдержатись протягом 69 днів під натиском переважаючих сил ворога оточене повністю з суші місто без допомоги флоту? Ясно, що ні. Завдяки героїзму військових моряків і екіпажів пароплавів цивільного флоту Одеса під час оборони змогла одержувати все необхідне, а коли почалася евакуація, майже всі її героїчні захисники були вивезені з міста. На жаль, в книзі не названо жодного корабля, жодного екіпажу, які покрили свої імена невимрущою славою під час оборони міста-героя.

При висвітленні воєнних подій 1941—1942 рр. автор недосить уважно користується цифровим матеріалом і допускає розбіжність у визначенні дат тих або інших подій.

Так, на стор. 71 написано, що гітлерівське командування, готуючи перший удар по Москві, значно збільшило сили армії «Центр» і довело їх чисельність до 58 піхотних, 14 танкових і 8 моторизованих дивізій, або разом 80 дивізій. Під час другого

наступу на Москву, в листопаді 1941 р. удар наносило ще сильніше угруповання противника. До складу цього угруповання входила 51 дивізія, 1500 танків, 3 тис. гармат, близько 700 літаків (стор. 75). Читач буде здивований: 80 дивізій — слабша сила за 51 дивізію однакового чисельного складу.

При визначенні співвідношення сил ворога і радянських військ у битві під Москвою автор вважає, що і під час першого і під час другого наступу на Москву сили ворога значно переважали як в чисельному, так і в технічному відношеннях сили радянських військ. В дійсності ж, у жовтні ворожі сили групи «Центр» в усіх відношеннях переважали сили радянських військ, але в листопаді радянське командування добилося деякої чисельної переваги піхоти і авіації.

Є неточність і в датуванні подій. Так, перший наступ фашистських армій на Москву було зупинено не в кінці жовтня, а раніше. Розповідаючи про героїчну оборону Севастополя, автор чомусь відносить подвиг гарнізону дзоту № 11 до літа 1942 р., тоді як ця подія відбулася у листопаді 1941 р.

Не можна погодитися з автором щодо оцінки та висвітлення Харківської операції радянських військ у травні 1942 р. Твердження автора, ніби Харківська операція була однією з складових частин загального літнього наступу Радянської Армії, який планувався Радянським Верховним Головнокомандуванням, що цей плам'яник внаслідок недооцінки сил противника, не має підстав. Харківська операція була однією з наступальних і оборонних операцій, які розпочинались з обох боків на ряді ділянок радянсько-німецького фронту в травні 1942 р. з метою захоплення ініціативи для майбутнього широкого наступу. На жаль, невдалий результат Харківської операції і зв'язаний з цим відступ радянських військ на Куп'янському і Вовчанському напрямках, а також поразка радянських військ на Керченському півострові набагато ускладнили обстановку для Радянської Армії на усьому південному крилі фронту. Але поразку радянських військ під Харковом не можна вважати тією воєнною подією, яка безпосередньо зв'язана з літнім наступом німецько-фашистських військ у 1942 р. Німецько-фашистське командування незалежно, від наслідків Харківської операції радянських військ готувало широкий наступ від Курська до Таганрога, де воно сконцентрувало повністю укомплектованих і оснащених п'ять німецьких армій і три армії своїх сателітів. Ворог розпочав свій наступ 28 червня, тобто через місяць після Харківської операції радянських військ.

Недоречності і помилки зустрічаються і в розділі про Сталінградську битву, про поразку фашистських військ на Курській дузі, при форсуванні Дніпра радянськими

військами. Стисло і неясно викладені бойові дії радянських військ під час визволення Півдня України, окремих районів Правобережжя і Західної України.

У тих частинах книги, де мова йде про воєнні події, виклад матеріалу має характер науково-популярного висвітлення питань, а не глибокого їх дослідження.

Як вже відзначалося, розділи книги, в яких висвітлюється питання історії народної боротьби на Україні проти фашистських загарбників, мають дослідницький характер. На жаль, в роботі не досліджується народна боротьба в 1944 р. Недоліком цих розділів можна вважати те, що в них мало показано масово-політичну роботу партійних організацій серед населення окупованих районів і в партизанських загонах, саботаж народом заходів фашистських окупантів, слабо розкрито зв'язки і взаємодії партизанів України і Білорусії. І в цих розділах мають місце невірні твердження і фактичні помилки.

Не можна, наприклад, погодитись з висновком автора, що партизанський рух навесні 1942 р. зростає повільно лише тому, що багато керівників загонів не розуміли важливості перетворення партизанського руху в масовий загальнонародний рух і відмовлялися багатьом радянським патріотам у прийомі до загонів. Головна причина, звичайно, була не в цьому. Вона полягала перш за все у відсутності зброї, а по-друге, в тому що в умовах жорстокого фашистського режиму не всі наважувалися одразу стати на шлях збройної боротьби з фашистськими окупантами.

Автор явно перебільшив число партизанських загонів, які діяли в червні 1942 р. на Україні (стор. 200). Підкреслюючи зростання бойової активності українських партизанів наприкінці 1942 р., автор пише, що за останні місяці 1942 р. було пушено під укіс 148 ешелонів, а трьома сторінками раніше говорить, що за все друге півріччя 1942 р. знищено 150 ешелонів. Виходить, що у липні—жовтні 1942 р., тобто в період, коли Радянська Армія вела найтяжчі бої на півдні і в районі Сталінграда, партизани сиділи склавши руки—зничили лише два ворожих ешелони.

Важливу роль у справі зміцнення організаційного керівництва партизанським рухом відігнали оперативні групи і представництва УШПР на фронтах, а також обласні штаби партизанського руху, якими керували підпільні обкоми КП України. Але про ці групи, за винятком оперативної групи Я. І. Мельника, автор не згадує.

У розділі про народну партизанську боротьбу особливо багато фактичних помилок. Дії з'єднання під командуванням генерал-майора Наумова у Київській і Житомирській областях в другій половині 1943 р. не можна, на наш погляд, оцінювати як безперервний рейд на протязі 5 місяців. Загони під командуванням М. І. Наумова, як і інші, були направлені за завданням

ЦК КП України в Київську область, щоб допомогти радянським військам форсувати Дніпро і визволити Київ.

Автор неправильно висвітлює питання про рейди з'єднання Я. І. Мельника у Вінницьку область (стор. 304), про передислокацію з'єднання партизанських загонів під командуванням І. І. Шитова у Тернопільську область.

Прикрою помилкою є твердження, ніби партизанське з'єднання під командуванням С. А. Ковпака на початку 1943 р. пройшло Голованівський район, Одеської області (стор. 314). Партизани цього з'єднання в цей час перебували на території Білорусії в районі Червоного Озера.

На стор. 317 сказано, що у Херсонській області в 1943 р. активну діяльність розгорнув загін під командуванням Е. Гірського; на жаль, загін в цей час уже був розбитий, а командир загинув ще в 1941 р. Таку ж помилку допустив автор і щодо відомого мінера Путивльського партизанського загону М. М. Курса (стор. 360).

На стор. 342 неправильно говориться про те, що з'єднання ім. Чапаєва під командуванням І. Примака брало участь у розгромі німецького гарнізону в с. Ново-Шепеличах і в захопленні переправи через р. Прип'ять. Це з'єднання не могло брати участі в згаданих операціях, бо воно дислокувалось у Переяслав-Хмельницькому районі і допомагало радянським військам форсувати Дніпро.

Автор також помиляється з обчисленнями кількості загонів і партизанів, які брали участь у захопленні переправ через Десну, Дніпро і Прип'ять (стор. 342). У книзі є й інші неточності, повторення і помилки.

Не все гаразд і з науковим апаратом. Багато цифр і фактів, що вимагають обов'язкової посилки на джерела, наведено в книзі без всяких посилко. Наукові висновки не завжди відповідають фактичному матеріалу, яким користується автор. Іноколи вони занадто обмежені. Підкладом цього може бути п'ятий розділ книги про корінний перелом в ході Великої Вітчизняної війни.

Вказуючи на помилки і недоладності, які зустрічаються в книзі, слід сказати, що переважна більшість з них виникла внаслідок нерозробленості проблеми в цілому і обмежених можливостей автора щодо користування архівними джерелами, а також через відсутність попереднього наукового обговорення і деяку поспішність у підготовці книги до видання.

Проте, незважаючи на недоліки, бачив у світ книги професора М. І. Супруненка є першим серйозним кроком по шляху глибокого вивчення історичного життя й боротьби українського народу в один з найбільш відповідальніших періодів історії нашої країни. Мета, яку поставив перед собою автор, в основному досягнута.

ПРО ДЕЯКІ НЕДОЛІКИ У ВИСВІТЛЕННІ ІСТОРІЇ
ПАРТИЗАНСЬКОГО РУХУ

(ЛИСТ ДО РЕДАКЦІЇ)

Як безпосередній учасник партизанського руху на Україні, я вважаю своїм обов'язком висловити свої думки з приводу книги М. І. Супруненка «Україна в Великій Отечественній війні Советського Союзу».

Не буду говорити про нову книгу в цілому, а тільки зверну увагу на деякі питання, порушені в ній, що стосуються історії партизанського руху на Україні в роки Вітчизняної війни.

Книга, в якій систематизовано історію підпільної і партизанської боротьби, безумовно, необхідна. Навіть в тому далеко недосконалому вигляді книга тов. Супруненка є все ж пізнавальною, а значить потрібною. Недоліки і прогалини разом з недбайливістю та надмірною рихлістю книги, гадаємо, будуть усунені при її перевиданні.

Зрозуміло, в книзі не можна було висвітлити з усією повнотою партизанський рух, проте найяскравіші, найхарактерніші події повинні були знайти місце на сторінках книги. Так, говорячи про боротьбу українського народу в тилу фашистських загартників (стор. 89), автор не показує тієї значної ролі Червоного і Ямпільського підпільних райкомів партії у розгортанні партизанського руху, яку вони відіграли в дійсності на Сумщині.

Навіть з опублікованих даних про боротьбу сумських партизанів відомо, що, завдяки ініціативній і самовідданій роботі підпільного райкому Червоного району (В. Ф. Копа, Бондаренко, П. Ф. Куманьок), на Сумщині в кінці 1941 р. виник досить сильний Червоний (Есманський) партизанський загін. Під безпосереднім впливом діяльності цього загону і з його допомогою формувались Ямпільський, Хомутовський і Севський загони, зміцнів і оформився в бригаду військовий Ворошиловський загін під командуванням капітана І. А. Гудзенка, в Хомутовському районі, Курської області, було створено інший Ворошиловський загін — під командуванням старшого лейтенанта Г. Ф. Покровського. Червоний райком організував також у квітні 1942 р. на півночі Сумської області Середино-Будський і Хильчанський загони. Всі ці партизанські формування контролювали на протязі 1942 р. десятки і навіть сотні населених пунктів у зоні порівняно невеликих Хмельських лісів на території Червоного, Глухівського, Ямпільського, Севського і Хомутовського районів.

Щождо самого Червоного партизанського загону, то він згодом виділив чотири партизанських з'єднання, три з яких — з'єднання під командуванням Іванова, Мельника і Наумова — в значній мірі сприяли поширенню партизанського руху по території всієї України.

Надто поверхово висвітлив автор історію партизанів Сумщини й під час літнього періоду їх партизанської боротьби, створення за рішенням ЦК КП(б)У в кінці 1942 р. штабу партизанського руху на Сумщині з його «Копай-містом» і аеродромом у Хмельському лісі, формування і бурхливий ріст нових партизанських загонів — других Шалигинського, Глухівського, Кролевецького, а також Шосткинського, виникнення на півдні Сумщини Білопільського, Хотинського, Миропільського, Краснопільського та інших партизанських загонів, створених після рейду сумських партизанів на південь області.

Також неглибоко висвітлив автор партизанський рух на Полтавщині і Київщині, де партизани боролися з небаченою відвагою і сміливістю. У книзі зовсім не показано молодіжного загону Андрія Ляха, що діяв у районі носе Полтава — Київ, і Київського загону Я. М. Кузнеця, який боровся в Київському і Бородянському районах, базуючись на мінних полях у лісі поблизу селища Клавдієве. Автор жодного слова не сказав про Білоцерківський загін Зосима Шелеста, який відважно боровся з гітлерівцями на півдні Київщини з 1941 по 1943 р.

Замість цього багато десятків сторінок займають загальні або малопереконливі фрази: «...зривали економічні і адміністративні заходи, таврували ганьбою...», «...знищили телефон і спалили дім німецького прислужника...», «...захопили документи...» і т. п. (83—88).

А хто ж були ці безстрашні патріоти? Які і де виникали загони, наприклад, на Житомирщині? В які загони йшли кияни? Всі ці і подібні питання лишаються без відповіді. Автор навіть не назвав загони, які діяли навколо Києва!

З другого боку, тов. Супруненко надто захоплюється окремими даними, часто випадковими, які є в його розпорядженні, не аналізує їх. Це приводить до того, що книга втрачає повчальність. Взагалі автор всіляко уникає робити висновки, начебто забуваючи, що історія багато чого вчить.

Слід було б, наприклад, визнати, що наказ Верховного Головнокомандуючого від 5 вересня 1942 р., який вимагав, «щоб існуючі партизанські загони не замикалися, а залучали до боротьби все ширші верстви населення...», запізнився фактично на 15 воєнних місяців. Автор же подає його як своєчасну розгорнуту програму дій. На практиці місцеві партійні організації і партизанські загони робили те, що вимагав наказ, з перших місяців війни.

Говорячи про вказівку відповідних органів «розпочати жорстокі удари по кому-

нікаціях ворога, не пропускаючи до лінії фронту жодного поїзда з живою силою, технікою і боеприпасами противника», автору не слід було вихвалити українських партизанів початку 1942 р., бо вони в той час були далекі від значних успіхів у цій справі. У партизанів тоді ще не було потрібного досвіду і організованості, щоб забезпечити виконання такого серйозного завдання. Український штаб партизанського руху, який направляв і координував дії партизанів, було створено тільки в кінці літа 1942 р.

Безперечно партизани зуміли зробити десятки тисяч вибухів на залізницях. Та не можна тільки цим визначати їх заслуги. Головне у діях партизанів полягає в тому, що своєю боротьбою на комунікаціях вони примушували окупантів відкритися з фронту значну частину військ. Кожний навіть невеличкий місток охоронявся ротою, крупна станція чи невелике місто — батальйоном, залізничний вузол — полком.

На охороні комунікацій і баз влітку і восени 1942 р. німецько-фашистське командування тримало 144 батальйони, 27 поліцейських і 8 піхотних полків, 30 охоронних, караульних і 2 піхотні дивізії, 2 охоронні корпуси і 72 спеціальні військові частини. Крім того, на блокалі Брянських лісів, починаючи з березня 1942 р. і до визволення Брянської області від фашистів, постійно стояв 8-й угорсько-фашистський корпус; влітку 1943 р. на брянських партизанів фашистське командування кинуло ще армійський корпус — 40 тис. німецьких солдатів, у цей же час 60 тис. гітлерівських вояк було зайнято боротьбою з партизанами тільки українського Полісся.

Із сказаного виходить, що бойові зусилля партизанів визначати треба не тільки кількістю вбитих ними гітлерівців або підірваних ешелонів, а, головним чином, тим, скільки відтягли вони на себе військ з фронту.

Друге важливе питання, з якого не зроблено правильного повчального висновку, — висадка організаторських груп, які, як говориться в книзі, «повинні були допомогти підпільним партійним організаціям ще сильніше розпалити полум'я всенародної війни...». Та сказати тільки це про них — замало. Адже відомо, що лише у поодиноких випадках радіостанції десятків десантних груп відповідали на позивні головної радії УШПР, в більшості випадків ці групи гинули. Автору слід було визнати, що ця нова справа не обійшлася без помилок і жертв. Адже відомі випадки, коли ще у повітрі наших парашутистів зустрічав автоматний вогонь гітлерівців або після приземлення вони потрапляли до рук жандармів, які полювали на них з собаками. З часом це було враховано, і організаторські групи висаджувалися на партизанських аеродромах. За допомогою партизанів вони швидко освоювались з умовами перебування в тилу ворога, збагачувались бойовим досвідом. Поповнені військович

спорядженням та бійцями-партизанами, вони більш вдало виконували поставлені перед ними завдання.

Треба було показати, що в умовах, коли головні партизанські сили знаходилися в Поліссі, основним засобом зв'язку партії і уряду з багатомільйонним українським населенням були сміливі партизанські рейди, під час яких партизани розповідали населенню правду про становище в країні, про Червону Армію. Одночасно рейди свідчать про силу і розмах партизанського руху. Тому при викладі історії з'єднань, які здійснювали рейди, треба було вказувати не тільки число проведених боїв і пройдених партизанами кілометрів, а й населені пункти, райони і області, через які проходили партизани — тобто показати безпосередні і конкретні зв'язки партизанів з населенням, яке томилось на тимчасово окупованій території.

Навіно пояснюється, чому з'єднання Мельника не пройшло у Вінницьку і Кам'янець-Подільську (Хмельницьку) області, де, як пояснює автор, «були зосереджені крупні сили противника...». Тов. Супруненко вважає, мабуть, що противник спеціально зосередив ці сили проти Мельника. Автору слід засвоїти, що ворог завжди готовий сконцентрувати сили там, де з'являються партизани.

В дійсності ж з'єднання Мельника було розбито через кілька днів після того, як відірвалось від великих Новоград-Волинських лісів. Причина цієї невдачі криється в тій «лісній походці», якою виступив Мельник у відкриті степи. У степу і лісо-степу необхідно мати більш високу маневреність, ніж у лісі, тобто пересуватися на конях або на машинах. До того ж невірно (304 стор.), що з'єднання Мельника знаходилось в цьому рейді два місяці: розрізнені групи і поодинокі бійці одразу ж повернулися в ліси і там розійшлися по різних партизанських з'єднаннях.

У питанні про партизанські рейди в силу того, що автор не розуміє їх значення, у книзі залишається якась «біла пляма» завбільшки з... Західну Україну.

Якщо вірити автору, то після Карпатського рейду С. А. Ковпака на протязі другої половини 1943 р. і за весь 1944 р. цілком партизанської війни з гітлерівцями в західних областях, зокрема на Львівщині, не було. У книзі не показано, як український народ боровся з гітлерівцями і буржуазними націоналістами в той період, коли було сформовано дивізію «СС-Галичина» і поставлено на кордоні Галичини прикордонні війська.

В цей час у західних областях УРСР існували і діяли підпільні комуністичні групи і партизанські загони, навіть бригади, як, наприклад, партизанська бригада Тканка, загони Ксьондзова і Величка, Шукаєва та ін.

Крім того, на початку 1944 р. через Волинську і Львівську області пройшло рейдом партизанське з'єднання під команду-

ванням П. П. Вершигори. Одночасно через Ровенську, Волинську, Львівську і Дрогобицьку області двічі пройшло інше партизанське з'єднання українських партизанів — під командуванням М. І. Наумова, до якого під час рейду входили Київський, Макарівський і Білоцерківський партизанські загони Київської області; Коростишівський, ім. Мікояна, ім. Чапаєва Житомирської області; конотопський «Смерть фашизму», ім. Хрушова і Червоної загони Сумської області; два новостворених Бродівський і Рава-Руський партизанські загони Львівської області.

Під час рейду з'єднання Наумова провело 72 бої, знищило тисячі гітлерівців, пустило під укіс 26 воїнських ешелонів, що примусило гітлерівців припинити нічний рух по шосейних дорогах і залізниці на лінії Львів — Варшава, Львів — Самбор — Чоп, Львів — Київ, Львів — Брест і на всіх інших лініях Львівського, Самборського, Рава-Руського і Ярославського транспортних вузлів.

На Львівщині, крім організації двох нових загонів, була активізована діяльність багатьох інших партизанських загонів і груп, значну кількість місцевих жителів було залучено до антигітлерівської боротьби і прийнято в партизанські загони. Бойова діяльність з'єднань Вершигори і Наумова не обмежувалась західноукраїнськими землями, вони здійснювали рейди і в Польщу, а найбільш досвідчені партизани діяли в тилу фашистів на території Чехословаччини, беручи найактивнішу участь у формуванні партизанських бригад і загонів. Багато з них були найактивнішими учасниками словацького національного повстання восени 1944 р.

Заповнення книги найдокладнішими описами окремих подвигів партизанів та неувпевненими діями дрібних груп і відсутністю наведених вище подій не можна розглядати інакше, як намагання завдати шкоди історії народної війни на Україні.

Автор неправильно характеризує 1942 рік як період «дальшого посилення і розгортання партизанського руху» (стор. 188). Ближче до дійсності було б сказати, що середина 1942 р., особливо літній період, була найтяжчим періодом в історії всього партизанського руху. Причина цього — тяжкі бої під Сталінградом, прорив німців до Волги, їх просування на Північному Кавказі.

«Пожвавлення», про яке говорить автор на стор. 188—195, мало місце тільки приблизно до травня, тобто ранньою весною 1942 р., а також в самому кінці 1942 р. Якщо ж більш глибоко аналізувати факти, наведені в цій частині книги, то неминуче напрашується висновок, що ворогу вдалося загнати партизанські загони з непроходних лісів та в одеські катакомби.

В даній частині книги замість ясного трактування етапів боротьби, розвитку партизанського руху, правдивого висвітлення тяжких моментів в історії нашої країни

ми зустрічаємо тільки частину виразів: «змушені були розсіятись», «загинув смертю героя», «розгорнув боротьбу невеликий загін», «крупні операції» і т. п.

Слід суворо розмежовувати події, що відбувалися в лісах, від тих, що мали місце в степовій частині Української РСР. Адже Полісся не є характерною частиною всієї України. Непереконливо звучать приклади з Ровенської області, якими автор підкріплює факти «пожвавлення» у партизанському русі. В той же час він замовчує що в Полтавській, Кіровоградській, Дніпропетровській, Сталінській, Ворошиловградській, Вінницькій, Одеській, Херсонській, Миколаївській і Запорізькій областях, де раніше широко палав вогонь партизанської боротьби, в 1942 р. під жорстокими ударами окупантів він почав вщухати.

В цьому зв'язку також недоречно наводити приклади тільки з Ровенщини хоч би тому, що в 1942 р. лише в одному Червоному районі Сумської області партизанів було більше, ніж у всій Ровенській області.

Справжній аналіз партизанської боротьби показує, що саме в 1942 р. загинула більшість партизанських загонів. Лебединський, Черкаський, Ворошиловградський і багато інших партизанських загонів центральної і південної України загинули у жорстоких боях з окупантами весною і літом 1942 р., а майже всі партизани північних районів України були заблоковані у малонаселених лісах. 1942 рік був настільки трудним, що Центральному Комітету партії довелося в кінці року послати в рейди по Україні майже всіх сумських і чернігівських партизанів.

Не мудруючи з питанням піднесення й занепаду партизанського руху, треба мати на увазі одне: активність партизанської боротьби зростає з успіхами на фронтах і, навпаки, боротьба вщухає, якщо на фронтах невдачі.

У питанні про створення «партизанського краю» на півночі України в книзі Супрунєнка багато ідеалізації, а то й невірних тверджень. Автор, наприклад, заявляє, що з'єднання Сабурова, «вийшовши у північну частину Житомирщини, розгорнуло там інтенсивну діяльність...», в результаті чого в квадраті Рокитне — Овруч — Мозир — Столін утворився партизанський край, що включав у себе 14 районів, в яких проживало понад 200 тис. населення (стор. 292—293).

Досить кинути побіжний погляд на карту і можна побачити, що в цьому квадраті не 14, а лише неповних п'ять районів: Лельчицький і Столінський, Пінської області, не більш як по половині Овруцького і Олевського та Рокитнянський без міст Овруча, Олевська і Мозира, зайняті в той час не партизанами, а гітлерівцями. Звідки ж в цих неповних п'яти районах взялося понад 200 тис. жителів?

Проте не в цьому головна помилка, а в ще більш дивному твердженні, що люди

в цьому краї жили нібито за радянськими законами, і що вплив ворожих гарнізонів не поширювався за лінію залізниці (стор. 293).

Дозволено спитати автора: хто ж спалив більшу частину білоруських сіл в цьому краї? Хто систематично бомбардував з літаків цю місцевість і примусив усе населення цього району ховатися у так званих курнях, переживати незлічені злидні у кабанячих лежбищах та ведмежячих берлогах? Чи тов. Супруненко вважає подібний побут людей життям за радянськими законами?

Так було в Пінських болотах, проте це більш жорстоким показав себе ворог на Житомирщині. Про який партизанський край влітку 1942 р. у північних районах Житомирщини можна говорити, якщо навіть засідання підпільного ЦК КП(б)У відбувалося в білоруському селі Картеничах і головне питання, яке вирішувалося там, — це необхідність передислокації українських партизанів з Білорусії на Україну.

Інший не менш яскравий приклад небезізнаності з історією партизанської боротьби зустрічаємо у роботі тов. Супруненка на стор. 314, де говориться про рейд Сумського партизанського з'єднання через Голованівський район, Одеської області. Автор правильно вказує, що цей рейд наочно показав радянським людям, як треба боротися з ворогом і яких наслідків можна добитися сміливою відкритою боротьбою. Все це, безперечно, так, проте через Голованівський район проходило з'єднання, очолюване не Ковпаком, а Наумовим. Ковпаківці в цей час також здійснювали рейд, але зовсім в іншому місці, на Ровенщині, кілометрів за п'ятсот від Голованівська.

Кидається у вічі, що автор надто багато відсилає читача до посилки на звітні матеріали обласних комісій, які працювали у перші роки після війни, і в той же час ігнорує більш ґрунтовні праці, у більшості опубліковані.

Те, що автор примітивно подає роль Комуністичної партії в розгортанні партизанського руху, змушує його вдавнитись до туманих формулювань. На стор. 112 багатослівно трактується, що «партизанський рух на Україні не був замкненим, локальним або стихійним», що він носив організований характер. Але в книзі нічого не говориться про народну ініціативу в боротьбі з гітлерівцями. Тисячі ж прикладів героїзму радянських людей в тилу ворога переконують у тому, що комуністична ідеологія, радянський лад міцно ввійшли у плоть і кров наших людей.

На стор. 306 автор пише: «...Не враховуючи з'єднання тов. Шитова, яке за директивою Українського штабу партизанського руху було перекинуто в Тернопільську область...». Насправді з'єднання Шитова ніяких рейдів і навіть походів не здійснювало.

На стор. 190 допущено ще одне туманне формулювання: «Організаторами парти-

занських пруп виступали як військовослужбовці, які не змогли вирватися з оточення, так і місцеві жителі...». Чому автор пише, «які не змогли», а не «військовослужбовці в оточенні». Адже більшість військовослужбовців, які потрапляли в оточення, чи полон, залишаючись таким чином в тилу ворога, продовжувала боротьбу. Вони організовували не тільки дрібні групи, а й великі партизанські загони і бригади. Так, військовослужбовець І. А. Гудзенко організував Першу Ворошиловську бригаду. Покровський — Другу Ворошиловську, Емлютін, Дука, М. І. Наумов — з'єднання Тринадцятьма партизанськими з'єднаннями і загонами Вінницької області, як вказувалося у звіті обкому партії, командували колишні полонені військовослужбовці.

Опинившись в тилу ворога, радянський воїн безстрашно піднімав прапор партизанської війни і тримав його до останнього подиху або ж до остаточної перемоги.

Про братерство народів у книзі сказано немало гучних слів, проте показано це братерство убого. Насамперед ми, українські патріоти, повинні висловити величезну подяку Брянському краю і Білорусії за те, що партизанські загони України знайшли там притулок і підтримку в тяжкий для них час, допомогу зброєю, боеприпасами і, головне, людьми.

Не можна також замовчувати братерської допомоги українських партизанів патріотам Польщі, Румунії, Угорщини, Чехословаччини. Боротьба слов'янських народів з фашизмом показала, що там, де спускався на парашуті наш, радянський партизан, там негайно ж формувались інтернаціональні партизанські бригади; повсталі бувально носили радянського воїна на руках.

Нарешті, не можна обмежувати братерство одним партизаном-вірменом (стор. 361) і не помічати цілого вірменського загону, який пройшов тисячі кілометрів бойовими партизанськими шляхами по Україні.

З книги не видно також дійсної ролі Українського штабу партизанського руху на чолі з генералом Т. А. Строкачем.

Невірно трактується (стор. 89) у книзі початок бойової діяльності українських партизанських загонів. Партизани не Сумщини, а Київщини, Донбасу і Дніпропетровщини першими вступили в бій з окупантами.

Сумщина ще не була окупована, коли з карателями вже билися загони Київської і Житомирської областей, шахтарі-комсомольці Сталінського загону під командуванням І. Ф. Боровика (275 чоловік). З перших же днів окупації з гітлерівцями вступили в бій загін Київського обкому комсомолу (412 чоловік); 500 донецьких шахтарів і 700 харківських робітників за рішенням ЦК КП(б)У були стягнуті у Київ, де стали ядром партизанських загонів Боровика, Пашкова, Чехова. Першими організаторами партизанського руху були працівники ЦК КП(б)У П. І. Захаров, Л. П. Дрожжин, П. І. Власюков, секретар ЦК ЛКСМУ М. А. Кузнецов. Очоловав

роботу по створенню партизанських загонів секретар ЦК КП(б)У М. А. Бурмистенко.

За товаришем Супруненком виходить, що до початку діяльності сумських партизанів — тобто протягом чотирьох місяців — ніхто нічого не робив.

Крім численних упущень і неясних місць, книга тов. Супруненка багата на неточності. Наприклад, автор пише: «...Група О. Сабурова, П. Рєви, Н. Пашкевича і ін., яка розгорнула бойову діяльність в Хімельських лісах...» (стор. 89). По-перше, неясно, що це була за група, а по-друге, Сабуров ніколи не розгортав бойової діяльності в Хімельських лісах, бо знаходився весь час у Брянських лісах. Невірно також, що з ініціативи Сабурова було розгромлено ворожий гарнізон у м. Середино-Буді. Партизани вели бій за це місто, проте взяти його не змогли.

Далі. Не в квітні, а ще у березні угорсько-фашистський корпус, переслідуючи хімельських партизанів, блокував Брянський ліс з півдня.

Про все це писалося у літературі, яка вже вийшла у світ. В ній сказано також і про вихід сумських партизанів у свої райони ще 1 травня 1942 р., але автор чомусь замовчує цей факт, обмежуючись згадуванням про вихід на Сумщину тільки групи загонів під командуванням С. А. Ковпака.

Далі. Постановою не ЦК КП(б)У, а Державного Комітету Оборони СРСР був призначений начальником Українського штабу партизанського руху тов. Строкач; не в Стару Гуту на партизанський аеродром, а в Смельж прибували літаки з Великої землі; не оперативна група, а штаб партизанського руху залишався на Сумщині після уходу в рейд з'єднань під командуванням Ковлака і Сабурова (стор. 202, 206); не п'ять, а сім загонів під командуванням Наумова вийшли у рейд по південних районах України (стор. 286); не у серпні 1943 р. з'єднання Наумова «було перетворено у кавалерійське» (стор. 304), а оформилося воно як кіпце ще в кінці 1942 р., в період підготовки до степового рейду; не «спільно з загонами тов. Наумова проводили бойові операції загони Київського, Макарівського, Коростнішівського і Білоцерківського районів» (стор. 305), а ці загони органічно входили в склад з'єднання Наумова, вважалися «кадровими» на відміну від місцевих районних загонів; не 1212 чоловік з цього з'єднання брало участь у захопленні переправ через Дніпро (стор. 342), а понад 3200 чоловік тощо.

У книзі мають місце недбайливі формулювання. А таке речення: «Гітлерівське командування з допомогою словацьких фашистів збило (?) кілька словацьких частин (?) і використало їх для караульної служби (?) на тимчасово окупованій радянській території» (стор. 298), крім неохайності, свідчить про воєнне неучту. Адже не кілька частин «збили» фашисти у Словаччині, а сформували тут цілу армію, у корпусах і дивізіях якої командували кадрові гене-

рالی і офіцери. На озброєнні цієї армії знаходились танки, артилерія, бойові літаки. Створенням цієї армії німецькі фашисти намагалися викликати антагоністичні суперечності між чехами і словаками.

Відомо, що цей задум гітлерівців не вдався, словацька армія повстала проти фашистів, однак це не дає автору право так примітивно подавати складні процеси антифашистської боротьби братських народів.

Нарешті, караульна служба—це не дрібниця, як її представляє автор. Іноземні караульні війська на тимчасово окупованій радянській території нічим не відрізнялися від звичайних військових частин діючої армії.

На закінчення треба вказати ще на один істотний недолік книги — на її рихлість. Наприклад, стор. 295, 296, 297 та інші написані на рівні примітивного звіту або невимогливі багатотиражки.

Автор, очевидно, працював за «кабінетним» стилем. Він не тільки не виїжджав у райони партизанських дій, щоб на місці ознайомитися з подіями того часу, а й не побажав обговорити багатьох питань з активними учасниками партизанської боротьби на Україні, що допомогло б уникнути серйозних недоліків і помилок книги.

Слід визнати, що вина за всю цю плутанину і недоліки у висвітленні історії партизанської війни не тільки одного тов. Супруненка. Воєнні архівні матеріали по партизанському руху і зараз є недоступними для вивчення. Ні в Інституті історії Академії наук УРСР, ні в Інституті історії партії ЦК КП України все ще немає відділу, який займався б вивченням такого важливого періоду в історії нашої країни, як Велика Вітчизняна війна Радянського Союзу. Історія партизанського руху ніким не досліджується, дисертації на теми партизанської боротьби все ще не опубліковані. Ніхто не займається звітами обласних організацій про партизанський рух, не висловлює думки про них. До розробки документів не залучені учасники партизанської боротьби, відповідні інститути не ведуть з ними листування, не збирають через них документи, фотоматеріали, щоденники і т. п.

Наші історичні і краєзнавчі музеї також не проводять відповідної наукової роботи у відділах, присвячених показу партизанської боротьби. Навіть у Києві цінні експонати з експозиції партизанської виставки після необдуманого, на наш погляд, її закриття в 1951 р. все ще не використовуються.

Тепер, коли буржуазні писакки намагаються довести, що в Радянському Союзі у минулій війні начебто не існувало партизанського руху, конче необхідно рішуче поліпшити якість розробки історії партизанського руху, а також створити в одному з науково-дослідних інститутів відділ історії Великої Вітчизняної війни.

Генерал-майор, Герой Радянського Союзу

М. І. НАУМОВ

ХРОНІКА

ВІДЗНАЧЕННЯ 40-РІЧЧЯ ВЕЛИКОЇ ЖОВТНЕВОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

КИЇВСЬКА ЗАГАЛЬНОМІСЬКА ЮВІЛЕЙНА НАУКОВА СЕСІЯ

14 жовтня ц. р. відкрилася Київська загальноміська ювілейна наукова сесія, присвячена 40-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, організована міським комитетом КП України, Міністерством вищої освіти УРСР, Інститутом історії партії ЦК КП України — філіалом Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС та Відділом суспільних наук Академії наук Української РСР.

В роботі сесії взяли участь наукові співробітники Академії наук УРСР — історики, філософи, економісти, а також викладачі вищих навчальних закладів Києва. Крім того, на сесії були присутні працівники вузів Київської, Вінницької, Черкаської, Чернігівської, Хмельницької і Житомирської областей.

Сесію відкрив коротким вступним словом секретар міському КП України Г. Г. Шевель. З доповіддю на тему: «КПРС — натхненник і організатор перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції і будівництва комунізму в СРСР» виступив секретар Київського обкому КП України кандидат історичних наук тов. П. Т. Тронько.

Своїми спогадами поділилися з присутніми старі більшовики — активні учасники Жовтневої революції І. П. Петряков, який був першим радянським комендантом Московського Кремля, та О. Г. Горбачов — колишній член Київського і секретар Шулявського комітетів РСДРП(б).

Наступного дня, 15 жовтня, заступник директора Інституту історії партії при Ленінградському обкомі КПРС кандидат історичних наук А. Б. Константинов зробив доповідь «Жовтневе збройне повстання в Петрограді». Доповідь директора Інституту історії партії при Московському комітеті і Московському міському комітеті КПРС професора Г. Д. Костомарова була присвячена збройному повстанню в Москві і його значенню для перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції. Заступник директора Інституту історії партії ЦК КП України кандидат історичних наук М. Р. Доній

зробив доповідь на тему: «Боротьба більшовицьких організацій України за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції».

Далі робота загальноміської наукової сесії відбувалася по трьох секціях: історії, філософії та економіки.

На засіданні секції історії (керівник секції — директор Інституту історії АН УРСР О. К. Касименко), що відбулось 21 жовтня, з доповіддю «Про загальні і особливі риси історичного досвіду Великої Жовтневої соціалістичної революції» виступив завідувач кафедрою історії КПРС Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка доцент О. А. Бородін. Крім того, на засіданні виступили доцент Київського педагогічного інституту ім. О. М. Горького Г. П. Лещенко («Листування більшовицьких організацій України з РСДРП(б) в період підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції»), кандидат історичних наук полковник П. К. Павлюченко («Військова робота більшовицьких організацій України в період підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції»), кандидат історичних наук М. Я. Варшавчик («Питання історіографії Комуністичної партії України»), кандидат історичних наук доцент В. М. Самофалов («Боротьба більшовиків України за проведення ленінської національної політики в період підготовки Великої Жовтневої соціалістичної революції»).

25 жовтня 1957 р. Інститут історії партії ЦК КП України провів наукову конференцію спільно з партійною організацією Київського вагоноремонтного заводу. На конференції були заслухані доповіді: «Київська більшовицька організація в боротьбі за підготовку і перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції» (доповідач — заступник директора Інституту історії партії ЦК КП України кандидат історичних наук М. Р. Доній) і «Минуле та сучасне Київського вагоноремонтного заводу» (доповідач — директор Київського вагоноремонтного заводу М. С. Крупський).

Крім того, на конференції виступили із спогадами учасники боротьби за встановлення Радянської влади в Києві І. М. Чуха-

нов — зв'язківець міського штабу повстання, Ю. Г. Чайковський — робітник-арсеналець, А. Л. Лобко — член страйкового комітету Головних залізничних майстерень.

11 листопада 1957 р. Інститут історії АН УРСР провів наукову сесію спільно з представниками Механічного заводу. З доповіддю на тему «Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції і встановлення Радянської влади на Україні» виступив директор Інституту історії АН УРСР О. К. Касименко. Доповідь кандидата історичних наук І. Т. Кулика була присвячена збройній боротьбі робітників Києва за владу Рад у січні 1918 р. Директор заводу розповів присутнім про історію підприємства.

На закінчення сесії виступили робітники-арсенальці — учасники збройного повстання.

П. К.

ВИІЗНА СЕСІЯ ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АН УРСР У ВОРОШИЛОВГРАДІ

В героїчній історії боротьби трудящих нашої країни за своє соціальне і національне визволення важливе місце належить робітникам Донбасу. Імена Артема (Ф. А. Сергєєва), І. В. Бабушкіна, К. Є. Ворошилова, С. І. Гусєва, Г. І. Петровського, О. Я. Пархоменка, М. В. Руднева, В. А. Шелгунова і багатьох інших активних діячів революційної боротьби трудящих, які в той чи інший період часу жили і працювали в Донбасі, відомі далеко за межами України.

Пролетаріат Донбасу вніс гідний вклад у справу перемоги соціалістичної революції і зміцнення її історичних завоювань. Революційні заслуги робітників Луганська (тепер Ворошиловград) — важливого промислового центра Донбасу — відзначені високою урядовою нагородою — орденом Червоного Прапора. 6 червня 1924 р. Президія Центрального Виконавчого Комітету Союзу РСР затвердила постанову Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету, в якій говорилося: «Беручи до уваги великі революційні заслуги перед Союзом РСР робітників м. Луганська, які виявилися в захисті Радянської влади й пролетарської революції від контрреволюційних наступів в 1917—1918—1919—1920 роках, нагородити луганських робітників орденом Червоного Прапора».

17—18 жовтня 1957 р. у Ворошиловграді відбулася скликана Інститутом історії АН УРСР і обласною ювілейною комісією наукова сесія, присвячена 40-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції. В її роботі взяли участь члени вченої ради і наукові співробітники Інституту історії АН УРСР, викладачі вищих і середніх спеціальних учбових закладів, вчителі шкіл, партійні і радянські працівники, пропагандисти міста Ворошиловграда і області, найстаріші члени КПРС — активні учасники

революції, делегації з Сталінської і Каменської областей, всього понад 450 чоловік.

В доповідях «Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні» і «Боротьба донецького пролетаріату за встановлення Радянської влади», з якими виступили на сесії директор Інституту історії О. К. Касименко і кандидат історичних наук М. Г. Гончаренко (Ворошиловградський педінститут) була показана участь трудящих мас у здійсненні грандіозної соціальної революції, керівна роль більшовицької партії. Доповідачі велику увагу приділили характеристиці конкретних умов розвитку революційних подій на Україні, розкриттю тісних зв'язків трудящих Донбасу з робітниками пролетарських центрів Росії і їх вирішальної ролі у справі переможного завершення революції.

Питанням здійснення робітничого контролю і першим кроком націоналізації промисловості в Донбасі присвятив свою доповідь кандидат історичних наук П. П. Гудзенко (Інститут історії). Старший науковий співробітник Інституту історії І. І. Слинко в доповіді «Розквіт Української РСР за 40 років Радянської влади» показав величезні успіхи українського народу в соціалістичному будівництві, разуючі зміни, що відбулися в містах і селах України після перемоги Жовтня.

Ім'ям Жовтневої революції названий у Ворошиловграді найбільший завод, робітничий колектив якого по праву вважається носієм славних революційних традицій пролетаріату Донбасу. Секретар партійного комітету цього заводу Л. Д. Черненко в своїй доповіді на сесії «Колектив заводу ім. Жовтневої революції в боротьбі за помноження революційних і трудових традицій» навів численні приклади мужності і героїзму робітників найстарішого підприємства, їх активної участі в боротьбі з ворогами революції — білогвардійцями, меншовиками і есерами та українськими буржуазними націоналістами, у здійсненні планів соціалістичної індустріалізації країни.

Багатий фактичний матеріал містила доповідь першого секретаря обкому КП України В. К. Клименка «Розвиток економіки і культури Ворошиловградської області за роки Радянської влади».

Активні учасники революції члени КПРС Д. В. Богданов, І. Ю. Набивач, Ф. Ф. Зорін поділилися на сесії своїми спогадами про незабутні дні Жовтня.

Учасники сесії — члени вченої ради і наукові співробітники Інституту історії виступили з доповідями на історичні теми перед робітниками заводів Ворошиловграда і Ворошиловська, шахтарями Краснодона, Ровеньків, зустрілися з студентами і викладачами педагогічного інституту, відвідали історичні місця Ворошиловграда і місце дій підпільної організації «Молода гвардія».

Є. М. СКЛЯРЕНКО

ІСТОРИЧНІ КАФЕДРИ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Харківський ордену Трудового Червоного Прапора державний університет ім. О. М. Горького має шість історичних кафедр: історії КПРС (завідуючий доцент О. О. Воскресенський), історії СРСР (завідуючий доцент С. М. Королівський), історії Української РСР (завідуючий доцент І. К. Рибалка), нової історії (завідуючий професор А. П. Ковалівський), історії середніх віків¹, стародавньої історії та археології (завідуючий проф. К. Е. Гриневич).

Підготовчу роботу до відзначення 40-х роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції та 40-ї річниці встановлення Радянської влади на Україні вказані кафедри почали близько двох років тому. Головну увагу кафедр вирішено було зосередити на важливих, невирішених ще питаннях Великої Жовтневої соціалістичної революції: на піднесенні революційного руху в країнах капіталістичного світу під впливом цієї всесвітньоісторичної події; на успіхах радянської історичної науки в розробці тих чи інших проблем. До роботи було залучено майже всіх співробітників кафедр.

Два роки наполегливої праці увінчалися серйозними успіхами. Виходить з друку шостий, ювілейний том «Учених записок історичного факультету», основну частину якого, присвячену висвітленню актуальних, досі ще недостатньо вивчених питань історії Жовтневої революції на Україні, становлять тонадицять статей співробітників кафедри історії СРСР та історії Української РСР. Тут вміщено статті С. М. Королівського «Утворення Української Радянської держави», А. Г. Слюсарського «Боротьба селян України за землю в період підготовки Великої Жовтневої соціалістичної революції», І. К. Рибалки «Діяльність ЦВК Рад і Народного Секретаріату України (грудень 1917 — лютий 1918 р.)», М. К. Колісника «Розгром буржуазно-націоналістичної Центральної ради на Україні (грудень 1917 — січень 1918 р.)», В. М. Довгопола «Початок будівництва Червоної Армії на Україні (січень—березень 1918 р.)», І. Л. Шермана «З історії продовольчої політики на Україні в період перемоги соціалістичної революції», В. І. Астахова «Більшовики Харкова в боротьбі за мирний розвиток соціалістичної революції (березень—червень 1917 р.)», Б. М. Барак «Страйковий рух у Харкові в період підготовки Великої Жовтневої соціалістичної революції», В. Г. Лисенка «Харківська Рада (березень—жовтень 1917 р.)», К. К. Шияна «Харківська Рада (жовтень 1917—березень 1918 р.)», М. А. Литвиненка «Боротьба за встановлення Радянської влади в Катеринославі», П. І. Гарчева «Робітники Одеси в боротьбі за владу Рад в

період підготовки Великої Жовтневої соціалістичної революції», В. Є. Тичини «Організація і зміцнення Рад на Чернігівщині (грудень 1917 — березень 1918 р.)».

Більшість названих статей побудована на нових матеріалах і є певним вкладом у розробку проблеми боротьби за Жовтень на Україні.

В цьому ж томі вміщено статті Г. А. Саложнікової «Бременська Рада робітничих депутатів (1918—1919 рр.)», А. П. Ковалівського «Вивчення культури новітнього Єгипту в Радянському Союзі», Л. П. Калущкої «Вивчення проблеми абсолютизму в радянській історичній науці за 40 років», К. Е. Гриневича «Досягнення радянських археологів за 40 років у галузі дослідження античних міст Північного Причорномор'я», Б. А. Шрамка «Досягнення радянських археологів у галузі вивчення племен Скіфії».

Виходить також шостий том «Праць кафедр історії КПРС та діалектичного і історичного матеріалізму», в якому вміщено 23 статті, серед яких десять статей присвячено різним питанням історії боротьби за Жовтень на Україні і чотири — впливу Великої Жовтневої соціалістичної революції на міжнародний рух прудящих, зокрема на міжнародний комуністичний рух.

Тут є такі статті: О. А. Протопопов «Квітневі тези В. І. Леніна — курс на соціалістичну революцію», Г. Ю. Немірова «Боротьба більшовицької організації Харкова проти імперіалістичної війни в період двовладдя (березень — червень 1917 р.)», В. П. Будников «Роль партійної преси в більшовизації мас в період двовладдя (березень—червень 1917 р.)», Ю. Ю. Кондуфор «Пролетаріат Харкова в переджовтневі дні (вересень—жовтень 1917 р.)», О. О. Воскресенський «Робітники ХПЗ в боротьбі за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції і встановлення Радянської влади в Харкові», А. Л. Глазков «Боротьба більшовицької партії за профспілки в 1917 році», О. К. Живолуг «Селянський рух на Україні в 1917 році», Ю. В. Шиловцев «До питання про першу Всеукраїнську нараду більшовиків у Києві (3—5 грудня 1917 р.)», І. Ш. Черномаз «Націоналізація промисловості України в перші місяці Радянської влади (листопад 1917 — березень 1918 р.)», Г. Д. Іорданов та Г. М. Попов «Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на перетворення Болгарської соціал-демократичної робітничої партії («тісних соціалістів») в Комуністичну партію», Г. М. Попов «Велика Жовтнева соціалістична революція і визволення болгарського народу від імперіалістичної залежності та капіталістичного рабства», В. Я. Куплевахський «Виникнення і боротьба лівої течії в робітничому русі Чехословаччини (1918—1920 рр.)», Пілар Баскес-Байон «Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на розвиток революційного руху в Іспанії та утворення Іспанської комуністичної партії».

¹ Завідуючого немає, кафедра працює разом з кафедрою стародавньої історії та археології.

Нещодавно в Держполітвидавї УРСР йшла робота С. М. Королівського «Перий зїзд Рад України» (близько 6 друкованих аркушів), а Харківське обласне видавництво видало роботи В. І. Астахова та Д. Ю. Кондуфора «Пролетаріат Харкова в боротьбі за перемогу Жовтня» (близько 2 друкованих аркушів) та І. К. Рибалки Відновлення Радянської влади на Україні» (близько 15 друкованих аркушів).

К. Рибалка в обласному відділенні Товариства для поширення політичних та наукових знань видав науково-популярну брошуру «Встановлення Радянської влади на Україні» (3 друкованих аркуші).

В Харкові друкуються і напевно вийдуть у світ до 40-річчя Радянської влади в Україні роботи М. К. Колісника «Відновлення і зміцнення Радянської влади на Україні в кінці 1919 — на початку 1920 р.» (близько 12 друкованих аркушів) та Л. Шермана і М. П. Шевченка «Десять років соціалістичного будівництва на Україні 1917—1927 рр.» (8 друкованих аркушів).

Вийшов тритомний (обсягом понад 160 друкованих аркушів) збірник документів «Велика Жовтнева соціалістична революція в Україні», складений науковими співробітниками Центрального державного історичного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР під редакцією і з вступною статтю С. М. Королівського. Це найповніше за всі роки Радянської влади археографічне видання з історії Жовтневої революції на Україні, оснащено великим науковим апаратом (примітками, різноманітними показниками, фотокопіями документів тощо).

До 40-річчя Радянської влади на Україні у Харкові вийде збірник статей «Трудящі Харківщини в боротьбі за перемогу комунізму (1917—1957 рр.)» під редакцією С. М. Королівського, який теж видає Центральний державний історичний архів Жовтневої революції і в якому поряд з співробітниками архіву беруть участь І. К. Рибалка, І. Л. Шерман, К. К. Шиян.

Розгорнулася також активна робота по підготовці до наукових конференцій, в яких братимуть участь майже всі співробітники кафедри. Їх буде п'ять: одна — присвячена 40-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, друга — 40-річчю Радянської влади на Україні. Разом буде заслухано близько 50 доповідей.

Щирою популярністю користуються лекції й доповіді співробітників історичних кафедр серед студентів університету та трудящих Харкова, присвячені великим ювілейним датам.

С. К.

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ АКАДЕМИИ НАУК БЕЛОРУССКОЙ РСР

В зв'язку з 40-річним ювілеєм Великої Жовтневої соціалістичної революції колектив наукових співробітників Інституту історії Академії наук Білоруської РСР прова-

дить велику наукову роботу. Видаю і підготовлено до друку ряд праць, що висвітлюють історичне минуле і соціалістичну дійсність білоруського народу. Так, здано до друку колективну працю «История БССР», т. II. Ця праця висвітлює історію Радянської Білорусії з часу перемоги Жовтневої буржуазно-демократичної революції. Книга вийде обсягом у 35 друкованих аркушів.

До свята вийде з друку колективна праця «История города Минска» (з стародавніх часів до наших днів). Обсяг книги — 35 друкованих аркушів. У праці розповідається про виникнення, розвиток міста, боротьбу трудящих мас за своє національне і соціальне визволення, виступи міського населення проти експлуататорів та пнобителів. Книга показує боротьбу трудящих міста у дні Великої Жовтневої соціалістичної революції. На багатому фактичному матеріалі показано розквіт міста за роки Радянської влади і особливо у післявоєнні роки. Книга багато ілюстрована.

Інститут підготував і здав до друку два збірники документів і матеріалів з історії Білорусії.

Один збірник «Великая Октябрьская социалистическая революция в Белоруссии и на Западном фронте» виходить з друку в двох частинах. Обсяг його — 100 друкованих аркушів. Ця колективна праця підготовлена Інститутом історії АН БРСР разом з Інститутом історії партії ЦК КП Білорусії та Архівним управлінням БРСР. Другий збірник «Комитеты бедноты в Белоруссии в 1918—1919 гг.» підготовлено сектором публікації Інституту історії, обсяг його 35 друкованих аркушів.

Деякі праці, підготовлені інститутом, уже вийшли з друку в 1957 р. Зокрема це збірник статей «Материалы по археологии БССР», т. I. Обсяг збірника — 19 друкованих аркушів. У книзі вміщено статті, в яких підсумовується робота білоруських археологів (К. М. Полікарповича, В. Р. Тарасенка, А. Г. Митрофанова), а також вчених Москви і Ленінграда — дослідників археологічного минулого Білорусії.

Випущено також збірник статей «Из истории борьбы белорусского народа за Советскую власть и победу социализма» обсягом 15 друкованих аркушів. У статтях збірника показана боротьба білоруського народу за владу Рад і перші перетворення в місті і селі після встановлення Радянської влади.

Наукові співробітники підготували монографічні роботи, присвячені 40-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Н. В. Каменська у монографії «Первые социалистические преобразования в Белоруссии» (17 друкованих аркушів) на конкретному історичному матеріалі, який не було ще опубліковано, показала боротьбу трудящих Білорусії за соціалістичну революцію, а також ті перетворення, які були здійснені в перші роки Радянської влади.

У роботі І. Е. Марченка «Великая

Октябрьская социалистическая революция и борьба за осуществление декрета о земле в Белоруссии» (12 друкованих аркушів) висвітлено питання про те, як відбувався поділ поміщицької власності, як здійснювався в Білорусії лєнінський декрет про землю.

Ювілейними є також книги В. А. Милованова «Октябрьская революция и начало колхозного строительства в БССР в 1917—1920 гг.» (8 друкованих аркушів), в якій показана боротьба селян за землю і створення перших колективних господарств (комун) в Білорусії; Е. П. Лук'янова «Крестьянское движение в Белоруссии накануне Великой Октябрьской социалистической революции» (8 друкованих аркушів), що відтворює картини наростаючого невдоволення селянських мас Білорусії, викликаного імперіалістичною війною, боротьби селян в період Лютневої буржуазно-демократичної революції і кризи Тимчасового уряду; І. С. Кравченка і А. І. Залеського «Белорусский народ в Великой Отечественной войне» (10 друкованих аркушів), в якій відбито героїчну боротьбу білоруського народу в період Великої Вітчизняної війни.

Наукові співробітники інституту видали по лінії Товариства для поширення політичних і наукових знань Білоруської РСР такі брошури на честь 40-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції:

І. С. Кравченко «Комсомол Белоруссии в борьбе против немецко-фашистских оккупантов в годы Великой Отечественной войны» (2,5 друкованих аркуша);

«Хроника событий периода подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции в Белоруссии» (2 друкованих аркуші), складена Н. І. Галенчиком;

Н. В. Каменська, Е. П. Лук'янов «Великая Октябрьская социалистическая революция в Белоруссии».

Брошури Г. А. Гречкина «Борьба за установление Советской власти в Витебской губернии» (4 друкованих аркуші) та Н. Е. Завалева і Р. Р. Крючка «Борьба рабочего класса в Белоруссии в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции» (4,5 друкованих аркуша) підготовлені до ювілею по лінії Білдерживдава.

Готуються до друку монографії І. С. Кравченка «Политическая работа компартии Белоруссии в тылу немецко-фашистских оккупантов в период Великой Отечественной войны, 1941—1944 гг.» (25 друкованих аркушів); Е. П. Лук'янова «Крестьянское движение в Белоруссии в начале XX века» (25 друкованих аркушів); К. М. Полікарповича «Палеолит Верхнего Поднепровья» (30 друкованих аркушів).

Інститут історії АН БРСР разом з Інститутом історії партії ЦК КП Білорусії, відділом суспільних наук АН БРСР готують виїзну сесію у м. Гродно, присвячену Великій Жовтневій соціалістичній революції. В Інституті за нагоди великого свята від-

будеться розширене засідання вченої ради

Наукові співробітники Інституту історії виступають з статтями в періодичній пресі а також з лекціями перед населенням рес-публіки. У статтях і лекціях співробітників інституту, спіраючись на документальні матеріали, розповідають трудящим про великий і славний шлях, який пройшов білоруський народ за 40 років Радянської влади.

Н. І. ГАЛЕНЧИК

КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ

Готуючись до всенародного свята — 40-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, колектив працівників Київського державного історичного музею в цьому році значно ширше розгорнув науково-дослідну та науково-освітню роботу, спрямовану на глибоке висвітлення героїчної боротьби робітників і селян України за встановлення Радянської влади та побудову соціалістичного суспільства.

Для організації збирання музейних експонатів та документів серед ветеранів Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни в музеї було проведено дві наради старих більшовиків, які проживають у Києві. Учасники історичних подій гаряче відгукнулись на просьбу музею і здали йому дуже цінні документи та речові експонати. Активний учасник Жовтневої революції і громадянської війни комуніст Г. І. Чумак здав музею 27 документів, серед них мандат Тимчасового робітничо-селянського уряду України від 20 грудня 1918 р., за яким робітничий Г. І. Чумаку доручалось супроводжувати ешелон цукру з України в Москву — братам російському народу. На цьому мандаті В. І. Ленін власноручно зробив напис «Немедленно направит в Наркомпрод. Пред. СНК Ульянов (Ленин) 31.XII 1918 г.».

Учасник громадянської війни старий більшовик Л. Д. Федоренко здав музею 14 документів. Колишній командир бронепізда № 82 «Смерть директории» М. І. Потапов здав музею 60 документів та експонатів, більшість з яких вже експонується, викликаючи великий інтерес у відвідувачів.

Для збирання експонатів було організовано експедиції в Полтавську, Сталінську, Тернопільську та інші області.

Відповідно до рішень XX з'їзду КПРС переглянуто експозицію відділів радянського періоду і вже частково поповнено її новими документами і експонатами. Експозиція відділу «Велика Жовтнева соціалістична революція та громадянська війна на Україні» поповнилась портретами видатних діячів Української РСР — С. В. Косіора, А. С. Бубнова, В. П. Затонського та ін. Тут експонуються особисті речі та документи активних учасників Жовтневої революції і громадянської війни М. І. Потапова, Г. І. Чумака, Л. Л. Федоренка та ін.

Експозиція відділу «Соціалістичне будівництво 1921—1941 рр.» поповнилась новими

картинами: «Перший трактор на селі» худ. Погребінського та Солона, «Вбивство сількора» худ. Терпільовського, «Вивчають Конституцію СРСР» худ. Козика та новими документами про організатора колгоспу «Здобуток Жовтня» Ф. І. Дубковецького.

Відділ «Велика Вітчизняна війна Радянського Союзу 1941—1945 рр.» придбав особисті речі командуючого військами Південно-Західного фронту Героя Радянського Союзу генерал-полковника М. П. Кирпюнос.

Відділ «Українська РСР в період поступового переходу від соціалізму до комунізму» перебудовується в напрямі більш широкого висвітлення розвитку промисловості УРСР, сільського господарства, науки і культури, показу боротьби трудящих Української РСР за здійснення історичних рішень XX з'їзду КПРС.

У вистибюлі музею влаштовано виставку радянського плаката 1917—1921 рр.

Крім цього, науковими працівниками музею підготовлено до друку альбом-виставку «40 років Радянської влади на Україні». Підготовлено і здано до друку збірник наукових праць співробітників музею, до якого ввійшли, зокрема, такі статті: «Участь революційних солдатів 3-го авіаційного парку в Жовтневому збройному повстанні в м. Києві у 1917 р.» (автор І. М. Шолупанова), «3 історії боротьби за відновлення Радянської влади на Україні в 1919 р.» (автор І. М. Премислер), «Роль робітничого класу в колгоспному будівництві на лівдні Української РСР» (автор А. П. Євтушенко) та ін.

Здано до друку також каталог подарунків українському народу від братніх республік на честь 300-річчя возз'єднання України з Росією, короткий звітник по експозиції музею, набір кольорових фотолістів тощо.

В с. Ново-Петрівці, Києво-Святошинського району, розпочато будівництво філіалу музею — пам'ятника-музею визволення Києва від фашистських загарбників на місці колишнього командного пункту 1 Українського фронту Радянської Армії.

У зв'язку з підготовкою до всенародного свята колектив музею посилив свою роботу серед населення. Експозицію музею популяризовано через радіо, телебачення, пресу. За 9 місяців цього року музей відвідало 107 тис. чоловік. За цей же час було організовано 25 наукових зустрічей молоді Києва з старими більшовиками.

Науковими працівниками музею на підприємствах і в установах Києва та Київської області прочитано понад 150 лекцій про перемогу Жовтневої революції на Україні та на інші історичні теми.

А. П. ЄВТУШЕНКО

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

На честь 40-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції колектив співробітників Державного архіву Чернігівської області підготував фотодокументальну виставку «Боротьба трудящих Чернігівщини за встановлення і зміцнення Радянської влади (1917—1920 рр.).»

Виставка має такі розділи:

I. Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції і встановлення Радянської влади на Чернігівщині.

II. Боротьба трудящих Чернігівщини з німецько-австрійськими окупантами та їх буржуазно-націоналістичними підсобниками в 1918 р.

III. Встановлення Радянської влади на Чернігівщині в кінці 1918—на початку 1919 р.

IV. Участь трудящих Чернігівщини в боротьбі з Денікіним, білополяками і Врангелем (1919—1920 рр.).

V. Соціалістична Чернігівщина.

На виставці експонується понад сорок оригіналів документів, більшість з яких раніше не була опублікована. Розділи виставки ілюструються фотознімками часів революції і фотографіями активних учасників боротьби за владу Рад на Чернігівщині. Всього виставлено близько 300 експонатів.

С. М.

60-РІЧЧЯ ДОКТОРА ІСТОРИЧНИХ НАУК Д. Л. ПОХИЛЕВИЧА

23 вересня 1957 р. відбулось урочисте засідання вченої ради Львівського державного університету ім. Івана Франка, присвячене відзначенню 60-річчя з дня народження і 40-річчя наукової та педагогічної діяльності доктора історичних наук професора Дмитра Леонідовича Похилевича.

Засідання відкрив в. о. ректора ЛДУ професор О. І. Юрженко, який коротко охарактеризував заслуги ювіляра перед радянською наукою. З доповіддю про життя і наукову діяльність Д. Л. Похилевича виступив доцент Г. Ю. Гербельський. Потім виголосили вітальні промови директор Інституту суспільних наук АН УРСР проф. І. П. Крип'якевич, представники

наукової громадськості Львова, учні ювіляра. На закінчення виступив тепло зустрінутий присутніми професор Похилевич.

На ювілей прибули польські історики Кшиштоф Дунін-Вонсович та Гелена Мадурович, які привезли вітальний лист від директора Інституту історії Польської академії наук професора Г. Мантейфеля, а також доцент Абецедарський з Мінська, який вручив Д. Л. Похилевичу адрес і подарунок від білоруських істориків — старовинний інвентар.

На адресу ювіляра надійшло понад 100 телеграм від радянських та закордонних наукових установ і окремих осіб.

Я. ІСАЄВИЧ

ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ІСТОРІЇ УГОРЩИНИ В УЖГОРОДСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

На історичному факультеті Ужгородського університету робота по вивченню окремих проблем історії Угорщини, російсько-угорських і українсько-угорських зв'язків почалася з заснування університету в 1946 р.

В університетській бібліотеці є оригінали історичних джерел і праць угорських істориків, спеціальні періодичні видання, як журнал «Szazadok». У Державному архіві Закарпатської області також є цінні матеріали з історії Угорщини. Все це дозволяє серйозно займатись дослідженням угорської історії, що й робить, передусім, кафедра загальної історії. У своїй повсякденній роботі по вивченню історії Угорщини співробітники кафедри керуються ленінським принципом партійності в історичній науці і ставлять завдання викривати фальсифікації угорських буржуазних істориків, зокрема прояви шовінізму і націоналізму щодо слов'ян, і критично використовувати спадщину буржуазної угорської історіографії.

Якщо в перші роки вся ця робота провадилася спорадично і стихійно, то з 1956 р. вивчення проблем історії Угорщини упорядкувалося, причому головна увага зараз приділяється питанням нового і повітного часу. Член кафедри доцент Н. М. Лелекач закінчує монографію з історії угорського селянства XIV—XVI ст. і економічної політики угорських феодалів¹.

Інший співробітник кафедри Я. І. Штернберг в результаті багаторічних копітких досліджень написав монографію «Визвольна війна угорського народу 1703—1711 рр. і російсько-угорські відносини початку XVIII ст.». Автор використав радянські архіви, оригінальні російські публікації, що дало йому можливість по-новому висвітлити ряд питань теми. Вчена рада Інституту Історії АН УРСР присудила в 1956 р. автору за цю роботу вчений ступінь кандидата історичних наук. Випускник Ужгородського університету тов. Пушкаш захистив в Інституті історії АН СРСР кандидатську дисертацію на тему «Земельна реформа в Угорщині в 1945—1946 рр.».

Питання історії Угорщини привертають увагу студентів університету. Студент Маркуш написав змістовну статтю про селянське повстання в Угорщині 1514 р.² Випуск-

ники університету темами своїх дипломних робіт обирали окремі питання визвольної війни 1703—1711 рр., різні події революції 1848—1849 рр. в Угорщині, соціально-економічні погляди угорських революційних демократів, події соціалістичної революції 1919 р., соціалістичні перетворення в сучасній Угорщині та інші подібні питання.

У 1956—1957 навчальному році дипломанти працювали над такими темами: «Вплив Паризької комуні на робітничий рух в Угорщині», «Звільнення Угорщини Радянською Армією», «Два етапи розвитку народно-демократичного ладу Угорської Народної Республіки». Члени студентського наукового гуртка, що існує при кафедрі, також працюють над темами з історії Угорщини, як, наприклад, «Проблеми працьківщини угорців», «Історичне значення битви при Мочачі в 1526 р.» та ін. Як правило, при виконанні дипломних і гурткових праць студенти використовують літературу і джерела, написані угорською мовою.

В минулому навчальному році кафедра загальної історії Ужгородського університету здійснила ряд організаційних і методичних заходів у напрямі підвищення ідейно-теоретичного рівня роботи і посилення уваги проблемам угорської історії. Оскільки студенти виявляють певний інтерес до цих питань, кафедра вирішила систематично викладати основні проблеми історії Угорщини. Фрагменти історії цієї країни, як вони викладені в різних підручниках загальної історії, не можуть задовольнити запитів, тому для студентів-істориків підготовлено і прочитано курс історії Угорщини. Завданням цього курсу було систематичне ознайомлення студентів з працями класиків марксизму-ленінізму, що стосуються угорської історіографії, і розкриття російсько-угорських і українсько-угорських зв'язків.

У 1957 р. кафедра загальної історії університету працювала над питаннями російсько-угорських і українсько-угорських історичних зв'язків. Доцент Н. Лелекач працює над важливою і цікавою темою «Питання історії України феодально-кріпосної епохи в угорських літописах і хроніках». Кандидат історичних наук Я. І. Штернберг готує статтю: «Міжнародні обставини проголошення незалежності Угорщини в 1707 р.». Він же підготував повідомлення «Діяльність угорських комуністів у Києві в 1919 р.» і оригінальну публікацію невідомої до цього часу праці І. Франка «Угорська національна сага», що являє собою віршований переклад давньої угорської саги з цікавими коментарями. Доцент Л. Коваленко готує роботу на тему «До історії республіканського руху кінця XVIII ст. і його зв'язків з суспільно-політичним життям України». Кандидат історичних наук Г. Марченко працює над темою «Угорсько-українські еко-

¹ В «Наукових записках» Ужгородського університету, т. XXIX, 1957, вміщена стаття Н. Лелекача «Закріпачення селян Закарпаття в XIV—XV ст.», де висвітлюється становище селян і політика угорських феодалів на Закарпатті.

² В. М. Маркуш, Селянська війна в Угорщині і Закарпаття в 1514 р., «Наукові записки», збірник студентських наукових робіт, вип. 1, 1952.

номічні і культурні зв'язки після другої світової війни». Всі ці праці після їх закінчення передбачається видати у вигляді спеціального тематичного збірника. До нього ввійдуть і оригінальні публікації документального матеріалу, як, наприклад, стаття невідомого автора, що мав зв'язок з І. Франком і Лесею Українкою, «Угорщина і угорці», присвячена селянським виступам в Угорщині в 90-х роках XIX ст. Цей матеріал, знайдений співробітниками кафедри в архіві І. Франка в Києві, являє собою великий науковий інтерес щодо ви-

світлення ставлення українських революціонерів-демократів до боротьби угорського народу за своє соціальне і національне визволення.

Робота над проблемами угорської історії крім наукового має і політичне значення. Зусилля кафедри становлять новий вклад у справу зміцнення дружби народів СРСР з угорським народом в ім'я дальшого укріплення соціалістичного табору і успіхів соціалістичного будівництва.

Л. К.

СКАРБ РИМСЬКИХ МОНЕТ В УМАНСЬКОМУ КРАЄЗНАВЧОМУ МУЗЕІ

У фондах Уманського краєзнавчого музею зберігається скарб римських монет, який досі не був визначений. Цей скарб у кількості 330 срібних монет приніс до музею в 1952 р. колгоспник Павло Дмитрович Сичинський. Гроші він знайшов у своєму селі Погорілому біля ставка на глинищі, коли копав глину, на глибині 0,5 м. Гроші були заховані в горщику, що був вставлений у більший горщик.

Село Погоріле, що колись належало до Уманського повіту, знаходиться на відстані 29 км на південний захід від Умані; зараз воно входить у склад Джулинського району, Вінницької області. Село розташоване на невеличкій річці, що впадає в р. Удич, лівої притски р. Південного Бугу.

Переважна більшість монет добре зберегла свою форму, напниси, фігури з обох боків. Монети відносяться до I—III ст.

нашої ери. Цей скарб, напевне, допоможе вяснити згадку в Іпатському літопису про Удич: «То же лето (1164) бысть поводь велика в Галичи: божним поущением умножившюся дождю внезапно, в один день и в ночь пойде вода из Днестра велика в болонье, и взиде они до Викового болота, и потпи человек более 300, иже бяху пошли с солью из Удеча...». (Летопись по Ипатскому списку, СПб, 1871, стор. 358).

Село Погоріле лежить близько р. Удичі. Очевидно, в далеку давнину тут були й інші населені пункти, крім села Погорілого. Якщо в III ст. н. е. ці населені пункти мали економічні зв'язки з Римською імперією, то в XII ст. вони могли мати економічні зв'язки з Галичною, тим більше привозити звідти сіль.

Г. ХРАБАН

ПАМ'ЯТІ ОЛЕКСІЯ ДОРОФІЙОВИЧА ВОЙНИ

23 вересня 1957 р. після тяжкої і тривалої хвороби помер завідуючий відділом загальної історії та міжнародних відносин Інституту історії Академії наук УРСР кандидат історичних наук *Война Олексій Дорофійович*.

Народившись у бідній селянській сім'ї, О. Д. Война рано почав свій трудовий шлях. Він працював чорноробом, молотобійцем, котельником у містечку Барі на Вінниччині. Як кращий виробничник та активіст громадської роботи, О. Д. Война був відряджений заводом на навчання до робітничого факультету Одеського сільськогосподарського інституту. В Одесі у 1928 р. О. Д. Война був обраний членом міської Ради депутатів трудящих. З 1930 по 1934 р. О. Д. Война навчався в Московському інституті народного господарства ім. Г. В. Плеханова, в 1934—1935 рр. працював у Політичному управлінні Народного комісаріату харчової промисловості СРСР, в 1935—1936 рр. навчався в аспірантурі інституту ім. Плеханова.

З 1936 по 1952 р. О. Д. Война займав відповідальні посади в системі Міністерства закордонних справ СРСР. В 1937 р. тов. Война був прийнятий в члени КПРС. Багато років О. Д. Война займав важливі посади на дипломатичній службі за межами Радянської країни: в 1938—1941 рр. — у посольстві СРСР у Швеції, в 1941—1943 рр. — у посольстві СРСР в Англії.

На початку 1944 р. тов. Война переходить на роботу в щойно створене Міністерство закордонних справ Української РСР. Як офіційний представник Україн-

ської РСР, він брав активну участь у роботі Паризької мирної конференції, першої, другої, третьої, четвертої, п'ятої та шостої сесій Генеральної Асамблеї ООН. Працювати за кордоном тов. Войні часто доводилось у надзвичайно складній та напруженій обстановці: 20 листопада 1946 р. фашистські бандити в Нью-Йорку зробили замах на життя О. Д. Войни. У 1951—1952 рр. тов. О. Д. Война займав посаду радника посольства СРСР в Англії.

В 1952 р. в зв'язку з погіршенням стану здоров'я тов. Война перейшов на наукову роботу. З початку серпня 1952 р. й до останнього дня свого життя О. Д. Война працював завідуючим відділом загальної історії та міжнародних відносин Інституту історії Академії наук УРСР. Він фактично створив цей відділ та налагодив його роботу. О. Д. Войною написано понад сімдесят наукових та науково-популярних праць, головним чином з питань історії міжнародних відносин. Він успішно працював над підготовкою докторської дисертації, присвяченої боротьбі СРСР за створення ООН.

О. Д. Война брав активну участь у громадському житті Інституту історії Академії наук УРСР. Скромний і чуйний працівник, О. Д. Война користувався загальною повагою співробітників інституту. Все життя О. Д. Войни — відданого працівника, здібного історика і чуйного товариша — було прикладом чесного служіння радянському народові та Комуністичній партії.

ЗМІСТ

СТАТТІ

<i>А. В. ЛИХОЛАТ</i> — Комуністична партія — організатор перемоги соціалістичної революції на Україні	3
<i>В. М. ТЕРЛЕЦЬКИЙ</i> — Більшовики Києва в боротьбі за створення і зміцнення Рад в 1917 р.	23
<i>В. І. ПЕТРОВ</i> — Відновлення і зміцнення партійних організацій на Україні після розгрому Денікіна	39
<i>Ю. М. ГАМРЕЦЬКИЙ</i> — Харківський паровозобудівний завод в період підготовки Жовтневої революції (лютий — жовтень 1917 р.)	56
<i>І. П. БОГОДИСТ</i> (Дніпропетровськ) — Соціалістична перебудова західноукраїнського села	69

ПОВІДОМЛЕННЯ

<i>І. А. ПЕТЕРС</i> — Югославські комуністи в Радянській Росії в 1918—1920 рр.	83
<i>П. І. КРАВЧУК</i> (м. Торонто, Канада) — П'ятдесятиріччя української робітничо-фермерської преси в Канаді	93
<i>І. Д. БОЙКО</i> — До сторіччя з дня народження видатного українського історика Д. І. Багалія	105

СПОГАДИ

<i>І. Т. САВИЦЬКИЙ</i> — Російські війська у Франції	110
--	-----

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

<i>А. М. ШЛЕПАКОВ</i> — Англо-американська буржуазна історіографія про возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі	118
<i>А. П. ГРИЦЕНКО, М. Д. СЕМЕНЧУК</i> — Огляд дисертацій, присвячених перемозі Жовтневої революції і встановленню Радянської влади на Україні	123

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

<i>І. Л. БУТИЧ</i> — Нові публікації джерел з історії боротьби за встановлення і зміцнення Радянської влади на Україні	131
<i>Б. М. БАБІЙ</i> — Збірник документів і матеріалів про радянське будівництво на Україні в 1919—1920 рр.	134
<i>М. М. ЛИПОВЧЕНКО, В. М. ОРЛОВ</i> — Збірник праць викладачів історії КПРС Київського університету	137
<i>І. І. КОМПАНИЄЦЬ</i> — Ювілейний номер «Наукових записок» Ужгородського державного університету	141
<i>І. І. СЛИНЬКО</i> — Радянська Україна у Великій Вітчизняній війні	144
<i>М. І. НАУМОВ</i> — Про деякі недоліки у висвітленні історії партизанського руху (лист до редакції)	149

ХРОНІКА

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

<i>А. В. ЛИХОЛАТ</i> — Коммунистическая партия — организатор победы социалистической революции на Украине	3
<i>В. М. ТЕРЛЕЦКИЙ</i> — Большевики Киева в борьбе за создание и укрепление Советов в 1917 г.	23
<i>В. И. ПЕТРОВ</i> — Восстановление и укрепление партийных организаций на Украине после разгрома Деникина	39
<i>Ю. М. ГАМРЕЦКИЙ</i> — Харьковский паровозостроительный завод в период подготовки Октябрьской революции (февраль — октябрь 1917 г.)	56
<i>И. Ф. БОГОДИСТ</i> (Днепропетровск) — Социалистическое переустройство западноукраинского села	69

СООБЩЕНИЯ

<i>И. А. ПЕТЕРС</i> — Югославские коммунисты в Советской России в 1918—1920 гг.	83
<i>П. И. КРАВЧУК</i> (г. Торонто, Канада) — Пятидесятилетие рабоче-фермерской прессы Канады	93
<i>И. Д. БОЙКО</i> — К столетию со дня рождения выдающегося украинского историка Д. И. Багалія	105

ВОСПОМИНАНИЯ

<i>И. Т. САВИЦКИЙ</i> — Русские войска во Франции	110
---	-----

ОБЗОРЫ ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

<i>А. Н. ШЛЕПАКОВ</i> — Англо-американская буржуазная историография о воссоединении украинского народа в едином Украинском Советском государстве	118
<i>А. П. ГРИЦЕНКО, М. Д. СЕМЕНЧУК</i> — Обзор диссертаций, посвященных победе Октябрьской революции и установлению Советской власти на Украине	123

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

<i>И. Л. БУТИЧ</i> — Новые публикации источников по истории борьбы за установление и укрепление Советской власти на Украине	131
<i>Б. М. БАБИЙ</i> — Сборник документов и материалов о советском строительстве на Украине в 1919—1920 гг.	134
<i>Н. Н. ЛИПОВЧЕНКО, В. М. ОРЛОВ</i> — Сборник работ преподавателей истории КПСС Киевского университета	137
<i>И. И. КОМПАНИЕЦ</i> — Юбилейный номер «Наукових записок» Ужгородского государственного университета	141
<i>И. И. СЛИНЬКО</i> — Советская Украина в Великой Отечественной войне	144
<i>М. И. НАУМОВ</i> — О некоторых недостатках в освещении истории партизанского движения (письмо в редакцию)	149

ХРОНИКА

ПОМИЛКИ

По № 1 журналу

Стор.	Рядок	Надруковано	Слід читати
20	24 зв.	опору	опори
146	31 зв. 1 кол.	Гігантськи	«Гігантська

По № 2 журналу

52	15 зв.	на VI Донецькій	на I Донецькій
54	20 зн.	відбулась і Чернігівська	відбулась V Чернігівська
148	29 зв. 1 кол.	на Ураїні	на Україні

ЛІТЕРАТУРА ДО 40-РІЧЧЯ ВЕЛИКОЇ ЖОВТНЕВОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

ЗБІРНИКИ, КНИГИ, БРОШУРИ, ВИПУЩЕНІ
ІНСТИТУТОМ ІСТОРІЇ АН УРСР

Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні, Збірник спогадів активних учасників революційного руху на Україні, Держполітвидав, К., 1957, 582 стор. (Збірник підготовлено разом з Інститутом історії партії ЦК КП України).

Великий Жовтень і революційний рух народів зарубіжних країн (1917—1920 рр.), Наукові записки Інституту історії АН УРСР, т. 10, Видавництво АН УРСР, К., 1957, 409 стор.

П. П. ГУДЗЕНКО, Робітничий клас України в боротьбі за соціалістичну націоналізацію промисловості, Видавництво АН УРСР, К., 1957, 46 стор.

І. Ф. ЄВСЕЄВ, Непорушна дружба народів соціалістичних держав — втілення ідей Великого Жовтня, Видавництво АН УРСР, К., 1957, 76 стор.

П. С. ЗАГОРСЬКИЙ, Революційна діяльність Артема (Ф. А. Сергєєва), Держполітвидав, К., 1957, 96 стор.

З історії боротьби за встановлення Радянської влади на Україні, Наукові записки Інституту історії АН УРСР, т. II, Видавництво АН УРСР, К., 1957, 330 стор.

История города-героя Севастополя, Видавництво АН УРСР, К., 1957, 420 стор.

П. М. КАЛЕНИЧЕНКО, Польська прогресивна еміграція в СРСР в роки другої світової війни, Видавництво АН УРСР, К., 1957, 211 стор.

В. КЛОКОВ, І. КУЛИК, І. СЛИНЬКО, Народна боротьба на Україні в роки Великої Вітчизняної війни, Видавництво АН УРСР, К., 1957, 217 стор.

І. І. КОМПАНИЄЦЬ, Революційний рух в Галичині, Буковині та Закарпатській Україні під впливом ідей Великого Жовтня (1917—1920 рр.), Видавництво АН УРСР, К., 1957, 110 стор.

І. Т. КУЛИК, Київ у роки Жовтневої революції та громадянської війни, Держполітвидав, К., 1957, 91 стор.

І. М. КУЛІНІЧ, Революційний рух в країнах Центральної і Південно-Східної Європи під впливом Жовтневої революції, Видавництво АН УРСР, К., 1957, 60 стор.

П. А. ЛАВРОВ, П. С. ЗАГОРСЬКИЙ, Боротьба за реконструкцію народного господарства України (1930—1934 рр.), Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», К., 1957, 57 стор.
І. О. ЛЕЩЕНКО, Жовтнева революція і визвольна боротьба народів Сходу, Товариство для поширення політичних і наукових знань Української РСР, К., 1957, 48 стор.

Д. І. МИШКО, Олександр Пархменко, Короткий історико-біографічний нарис. Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», К., 1957, 132 стор.

П. Н. НАДИНСКИЙ, Очерки по истории Крыма, часть 2, Крым в период Великой Октябрьской социалистической революции, иностранной интервенции и гражданской войны (1917—1920 гг.), Крымиздат, Симферополь, 1957, 304 стор.

Н. П. ПЕРВАК, Жовтневі дні в Донбасі (Робітничий Донбасу в боротьбі за встановлення Радянської влади на Україні), Сталінське обласне видавництво, 1957, 59 стор.

Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920), Збірник документів і матеріалів, Видавництво АН УРСР, К., 1957, 1062 стор. (Збірник підготовлено разом з Архівним управлінням УРСР).

Робітничий контроль і націоналізація промисловості на Україні, Збірник документів і матеріалів, березень 1917—березень 1921 рр., Видавництво АН УРСР, К., 1957, 755 стор. (Збірник підготовлено разом з Архівним управлінням УРСР).

М. А. РУБАЧ, Очерки по истории революционного преобразования аграрных отношений на Украине в период предвзвешения Октябрьской революции, Видавництво АН УРСР, К., 1956, 456 стор.

В. В. РУДНІЄВ, Формування і розвиток української соціалістичної ідеї, Товариство для по-

ширення політичних і наукових знань Української РСР, К., 1957, 39 стор.

В. П. СИДОРЕНКО, Андрій Іванов, Держполітвидав, К., 1957, 57 стор.

Р. Г. СИМОНЕНКО, Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на розвиток революційного руху в країнах Америки, Видавництво АН УРСР, К., 1957, 86 стор.

Р. Г. СИМОНЕНКО, Імперіалістична політика США щодо України в 1917—1918 рр., Видавництво АН УРСР, К., 1957, 303 стор.

Є. М. СКЛЯРЕНКО, Робітничий клас України в боротьбі за зміцнення влади Рад, Видавництво АН УРСР, К., 1957, 60 стор.

О. Б. СЛУЦЬКИЙ, Встановлення влади Рад на Україні, Видавництво АН УРСР, К., 1957, 68 стор.

О. Б. СЛУЦЬКИЙ, Радянське і культурне будівництво на Україні в перші роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни (1926—1929 рр.), Видавництво АН УРСР, К., 1957, 207 стор.

Д. М. СТАШЕВСЬКИЙ, Провал антирадянської політики міжнародного імперіалізму (1917—1924), Видавництво АН УРСР, К., 1957, 134 стор.

П. К. СТОЯН, Українська РСР в період відбудови народного господарства Радянської країни (1921—1925 рр.), Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», К., 1957, 57 стор.

М. І. СУПРУНЕНКО, Перемога Великої Жовтневої революції на Україні, Держполітвидав, К., 1957, 103 стор.

П. И. СУПРУНЕНКО, Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941—1945гг.), Госполитиздат, К., 1956, 472 стор.

Г. М. ШЕВЧУК, Боротьба трудящих Радянської України проти контрреволюції на півдні в 1920 р., Видавництво АН УРСР, К., 1956, 194 стор.

І. М. ШЕКЕРА, По місяця громадянської війни на Україні, видавництво «Радянська школа», К., 1957, 56 стор.

А. М. ШЛЕПАКОВ, Жовтнева революція і піднесення демократичного руху серед української еміграції в США і Канаді, Видавництво АН УРСР, К., 1957, 51 стор.

ЗБІРНИКИ, КНИГИ, БРОШУРИ, ВИПУЩЕНІ
ІНСТИТУТОМ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ЦК КП
УКРАЇНИ — ФІЛІАЛОМ ІНСТИТУТУ
МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

Вільшовики України в боротьбі за перемогу Жовтневої революції і встановлення Радянської влади (березень 1917 р. — лютий 1918 р.), Збірник статей, Держполітвидав, К., 1957, 410 стор.

Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март—ноябрь 1917 г.), Сборник документов и материалов, Держполітвидав, К., 1957, 980 стор. (Збірник підготовлено разом з Архівним управлінням УРСР).

Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні, Збірник спогадів активних учасників революційного руху на Україні, Держполітвидав, К., 1957, 582 стор. (Збірник підготовлено разом з Інститутом історії АН УРСР).

В. І. Ленін про Україну, Держполітвидав, К., 1957, 731 стор.

Г. МУЛТИХ, Про закономірності соціалістичної революції і форми переходу різних країн до соціалізму, Держполітвидав, К., 1957, 107 стор.

Г. МУЛТИХ, У. РЯДІННА, Комуністична партія — натхненник і організатор перемоги соціалістичної революції на Україні, Держполітвидав, К., 1957, 82 стор.

У. РЯДІННА, Перший з'їзд КП(б)У, Держполітвидав, К., 1957, 69 стор.

П. ШМОРГУН, Комуністична партія — організатор спільної боротьби російського і українського народів проти царизму, Держполітвидав, К., 1957, 136 стор.